Îndatorirea cea mai înaltă a scriitorului este, după părerea mea, aceea de a contribui din răsputeri la extinderea domeniului adevărului şi de a înfrunta cu seninătate orice primejdie pe care ar putea s-o implice acest efort.

Georg Forster

Georg Forster întruchipează, la cumpăna dintre două epoci ale istoriei universale, nu sfîrşitul, ci însuşi începutul unei perioade noi, ce ţinteşte departe în viitor.

Claus Träger

Lei 9,50

Clu

Editura Univers

GEORG FORSTER

Călătorie în jurul lumii

GEORG FORSTER

Călătorie în jurul lumii

Editura Univers

Clu

Clasicii

Literaturii Universale

Coperta colecției de *Vasile Socoliuc*

Georg Forster

CĂLĂTORIE ÎN JURUL LUMII

În românește de LUCIA POPESCU
Cu o prefață și note de THOMAS KLEININGER

București, 1980
Editura Univers

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față cuprinde o selecție din scrierile cele mai reprezentative ale lui Georg Forster (1754—1794), menită să familiarizeze cititorul român cu viața și cu opera unuia dintre cei mai consecvenți gînditori revoluționari aparținînd iluminismului german. Textele din volum nu au fost aranjate în ordine cronologică, ci pe două secțiuni care s-ar putea intitula *Scrieri filozofice și politice*, respectiv *Relatări ale călătoriilor*. Pentru întocmirea prezentului volum au fost luate în considerație în ordinea apariției lor: *FORSTER, Ein Lesebuch für unsere Zeit* de Gerhard Steiner și Manfred Häckel, Thüringer Volksverlag, Weimar, 1954; *GEORG FORSTER, Philosophische Schriften*, editat de Gerhard Steiner, Akademie Verlag, Berlin, 1958; *FORSTERS WERKE in zwei Bänden*, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1968; precum și ediția masivă a tuturor scrierilor lui Forster incluzînd jurnalele, corespondența, traducerile etc. care a apărut în Akademie Verlag, Berlin, 1968—1974, sub îngrijirea lui Gerhard Steiner. Notele din subsolul paginilor schițează o succintă istorie a devenirii operei lui Forster și își propun să ușureze orientarea cititorului în epocă.

PREFAȚĂ

La prima vedere raportarea lui Georg Forster (1754—1794) la Lessing, Herder, Goethe, Schiller și Kant, marile personalități care au modelat spiritualitatea germană în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pare o întreprindere hazardată. Un asemenea demers implică un dublu risc : pe de o parte, poate provoca o relativizare a valorii absolute, proprii operei lui Forster, pe de alta, poate rata semnificația reală a lucrărilor acestui călător, om de știință, gînditor și revoluționar, atribuindu-i, în efortul de a justifica publicarea unei selecții din scrierile sale, trăsături comune personalităților acelei epoci. Dar abordarea vieții și operei lui Georg Forster din punct de vedere comparatist se întemeiază, înainte de toate, pe interferențele ținînd de operă și de biografie și este validată de însăși convingerea lui Forster că nu merită să fie considerat drept adevăr decît ceea ce se expune în permanență interogării, rezistînd tuturor îndoielilor. Demersul comparatist implică, firește, și opțiunea celui ce compară, opțiune legată nemijlocit de situarea sa istorică, așa încît semnificația actuală a creației lui Forster se oferă ca un corectiv binevenit în încercarea de a stabili cît mai exact valoarea absolută a operei și vieții acestui om. Trebuie precizat de la început că, prin natura scrierilor sale, Forster a fost determinat, mai mult decît oricare dintre contemporanii săi, să-și transpună ideile în practică, să-și trăiască din plin convingerile sale. Din această situație singulară în care opera își domină creatorii derivă coerența exemplară a vieții lui Forster. După cum vom vedea, scurta existență a lui Forster poate servi drept model pentru rolul jucat de intelectual în istorie.

Gerhard Steiner, cel mai avizat cercetător al operei lui Georg Forster, afirmă precaut că scrierile acestuia îl arată ca fiind „poate cel mai radical și lipsit de compromisuri dintre iluminiștii germani". Penuria de studii dedicate lui Georg Forster precum și spațiul modest pe care-l ocupă în istoria literaturii germane indică

însă că această idee nu s-a impus și ne îndeamnă să transgresăm cadrul iluminismului pentru a încerca relaționarea lui Forster cu cîteva din marile momente ale culturii germane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Născut la Nassenhuben în anul 1754, Georg Forster este cu cinci ani mai tînăr decît Goethe și cu cinci ani mai bătrîn decît Schiller. Ca și Lessing, Wieland sau Herder, aparține, prin tatăl său, acelui cler protestant din mijlocul căruia s-au ridicat mulți dintre cei care au contribuit substanțial la înflorirea culturii germane. După ce, din cauza dificultăților materiale dar și dintr-o nestăvilită sete de cunoaștere, Georg și tatăl său peregrinaseră prin Rusia și Europa, stabilindu-se, în sfîrșit, la Londra, li se oferă șansa unei experiențe unice : la vîrsta de 17 ani Georg întreprinde, împreună cu tatăl său, o călătorie în jurul lumii ca membru al expediției conduse de celebrul explorator James Cook. Călătoria, care durează trei ani (1772—1775), va marca în mod hotărîtor evoluția ulterioară a lui Georg Forster. Sînt anii în care Lessing, a cărui activitate era în întregime pusă în slujba emancipării literaturii, publică Emilia Galotti, iar Goethe, care participa împreună cu Lenz, Wagner și alții la elaborarea unei noi doctrine estetice puse sub semnul lui Shakespeare și al artei gotice, desăvîrșește Götz von Berlichingen și Suferințele tînărului Werther. Poezia lirică scrisă de Goethe în această perioadă se caracterizează și ea printr-un ton nou, manifestat mai ales prin exprimarea spontană și nesofisticată a sentimentelor. După întoarcerea sa din călătorie, Georg Forster publică întîi la Londra, în 1777, varianta engleză a Călătoriei în jurul lumii. Ediția germană, apărută la Berlin între 1778 și 1784, îi aduce lui Forster recunoașterea generală. Cititorul de azi este frapat în primul rînd de atitudinea receptivă a lui Forster față de culturile din Mările Sudului, total diferite, evident, de civilizația vest-europeană, unde se desfășura din plin prima revoluție industrială. Desigur că astăzi, după două sute de ani, s-a produs o oarecare nivelare între civilizații, dar felul în care Forster privește aceste tipuri de cultură ne sugerează că ideea inexistenței unor deosebiri de valoare între diferite culturi sincronice trebuie să-și aibă rădăcinile în epoca iluministă, acea epocă care și-a propus combaterea vehementă a tuturor prejudecăților. Trebuie subliniat că Forster și tatăl său se aflau pe vasul lui Cook în misiune oficială, avînd sarcina să adune, să selecteze și să evalueze materialul științific de orice fel, de la botanică și pînă la antropologie. Prin urmare,

lipsa de prejudecăți manifestată în jurnal nu derivă din atitudinea dezangajată a unui observator impresionist, ci este, fără îndoială, modelul unei abordări științifice, însoțite de o încărcătură umanistă, care lipsește adesea din demersurile științelor exacte. Dincolo de modul de abordare, care ar putea servi și astăzi drept exemplu pentru receptarea adecvată a unor civilizații sau fenomene culturale străine, se desprind din lectura acestei pasionante descrieri de călătorie cîteva idei, a căror valabilitate o înțelegem, poate, în întreaga ei amploare, abia astăzi. Georg Forster apare ca un promotor timpuriu al viziunii ecologice asupra universului : el concepe omul și natura într-o indisolubilă condiționare reciprocă. Prin relaționarea tipului de civilizație cu reliefuI și condițiile climaterice ale unui anume teritoriu — idee pe care o va aplica și în scrierile sale estetice — Georg Forster participă, fapt tipic pentru epoca sa, la explicarea rațională a unor fenomene spirituale. Forster nu s-a oprit la aspectele exterioare întîlnite în cursul călătoriei sale, cu toate că metoda empirică și comparativă aplicată consecvent l-ar fi putut îndemna în această direcție. Încă din această perioadă se manifestă interesul său pentru problemele sociale, de guvernămînt, de organizare statală și familială. Forster privește dezvoltarea omului și a societății în perspectivă sistematică, fără aplicarea unor concepții gata-făcute, așa încît observația tinde în permanență să se coaguleze în legități cu valabilitate generală. Prin propensiunea spre abstractizarea unor observații empirice, care sînt considerate de el fundamentul sine qua non al oricărei reflecții, Georg Forster ține de iluminismul german, opunîndu-se net concepției kantiene cu privire la imposibilitatea de a cunoaște realitatea prin intermediul simțurilor. În schimb, dacă luăm în considerație locul privilegiat pe care-l ocupa în epoca luminilor conceptul de moralitate, nu putem decît să privim cu admirație modul în care Forster relaționează etica cu condițiile specifice. În felul acesta se explică rolul important pe care-l joacă dreptul natural în judecarea de către Forster a fenomenelor sociale întîlnite în cursul călătoriei. Dealtfel, asemenea nouă, celor de azi, acest observator atent este departe de a considera toate cuceririle civilizației europene drept binefaceri. Insulele din Mările Sudului îi apar drept un adevărat paradis, dar el se ferește să-l idilizeze sau să viseze în mod paseist la o întoarcere la starea naturală. Nu-i scapă nici efectele negative ale colonialismului european, incipient în această regiune, dar este conștient că civilizațiile oceanice vor trebui să treacă prin purgatoriul confruntării cu civilizația euro-

peană, pentru a-și dobîndi dreptul la o identitate proprie. Alexander von Humboldt, celebrul explorator și geograf, care se considera pe sine drept elev al lui Georg Forster, este cel mai în măsură să judece importanța științifică a lucrării lui Forster. El afirmă că în Călătorie în jurul lumii, noua modalitate de a studia natura, dovedind „o fericită deschidere spre orice generalizare a aspectelor observate în natură", se îmbină cu „etnografia". Forster inițiind în felul acesta „o nouă eră a călătoriilor științifice", a cărei trăsătură distinctivă ar fi „universalitatea acompaniată de plasticitatea reprezentării". Chiar dacă Georg Forster ar fi lăsat în urma sa numai această singură lucrare, el ar fi meritat un loc de cinste în istoria culturii europene, dar evoluția sa ulterioară a confirmat resursele sale remarcabile.

Mai importante decît onorurile de care se bucură după publicarea lucrării în Germania, mai semnificative pentru dezvoltarea sa decît ocuparea unui post de profesor de științe naturale la Kollegium Carolinum din Kassel sînt prieteniile pe care le leagă cu cîțiva dintre cei mai remarcabili gînditori și oameni de știință ai epocii : cu Georg Christoph Lichtenberg, fizicianul, filozoful și autorul celebrelor Aforisme, cu Christian Gottlob Heyne, filolog și secretar al Societății de științe, cu Friedrich Heinrich Jacobi, filozoful. În aceeași perioadă, Forster îi cunoaște pe Lessing și pe Herder, de a căror idei va fi vizibil influențat, după cum observă Schiller mai tîrziu.

Una din caracteristicile pregnante ale acestei epoci, în care Germania era împărțită în nenumărate state, conduse de prinți absolutiști, o constituie dezvoltarea unei culturi și a unei științe naționale. Această anticipare a unității statale în domeniul suprastructurii presupunea un viu schimb de idei între oamenii de știință, gînditori și artiști. Într-o perioadă în care apar culegerea de poezii populare a lui Herder, intitulată Vocile popoarelor în cîntece, Nathan înțeleptul a lui Lessing, în care Kant își publică Critica rațiunii pure și Schiller debutează cu Hoții, Forster acoperă un domeniu important al culturii, editînd, împreună cu Lichtenberg, Magazinul göttingian de științe și literatură în care publică un număr mare de articole și recenzii din domeniul științelor naturii. În același deceniu Goethe se concentrează la Weimar asupra chestiunilor administrative și aprofundează studiile sale în domeniul științelor naturii. În timp ce cercetările lui Goethe au la bază ideea unității absolute a universului, teoriile lui Forster sînt pro-

vocate de impulsuri etico-politice care vizează instaurarea unei lumi mai bune, a unei „fericiri sociale superioare".

La treizeci și trei de ani, la începutul unei noi etape în activitatea publicistică, Georg Forster a schițat în franceză un autoportret din care spicuim : „M-am ocupat de toate ramurile istoriei naturale, inclusiv fizica și chimia. Știu destul de bine să desenez plante și animale. Am unele cunoștințe în domeniul filozofiei, al științelor frumoase și al artelor. Dar geografia, istoria, politica, chestiunile publice au exercitat dintotdeauna asupra mea un farmec deosebit, și lor le-am dedicat tot timpul meu liber. Stăpînesc limba latină și puțină greacă. Vorbesc și scriu cu ușurință franceza, engleza și germana ; citesc fără dificultăți olandeza și italiana și cu puțin exercițiu m-aș putea perfecționa în cunoașterea limbii spaniole, a celei portugheze și a celei suedeze, deoarece stăpînesc noțiunile de bază ale acestor limbi. De asemenea înțeleg puțină poloneză și rusă..." Acest fundament cultural solid îl îndrumă pe Forster, în mod firesc, spre a treia sa ipostază, cea de gînditor umanist. Scrierile de natură filozofică se înscriu în perioada 1788—1792, cînd se maturizează concepția sa despre lume. În acest interval, Forster este bibliotecar la biblioteca universitară din Mainz, iar lucrările pe care le scrie sînt menite a contribui la efortul de definire a unor concepte-cheie ale epocii, cum ar fi dihotomia cultură-natură, rațiune-cunoaștere prin intermediul simțurilor, libertate-necesitate, modelul anticilor. În acest moment apropierea lui Forster de încercările de clarificare spirituală și estetică întreprinse de Goethe și Schiller este maximă. Dacă în perioada călătoriilor gîndirea lui Forster era înrîurită mai ales de ideile iluministe, reprezentate de pildă de Lessing, dacă în etapa scrierilor din domeniul științelor naturii se poate observa admirația sa pentru Herder, acum el se apropie temporar de ideile lui Goethe și Schiller, participînd nemijlocit la elaborarea doctrinei clasice despre artă și funcția ei în societate. Fragment dintr-o scrisoare către un scriitor german despre „Zeii Greciei" de Schiller, Arta și epoca, precum și o serie de alte scrieri ni-l arată pe Forster încercînd să îmbine abstracțiunea idealului clasicist cu gîndirea sa concretizatoare de origine raționalistă. Din studiul Arta și epoca (1789), de pildă, se desprinde judecarea frumosului de pe poziții clasiciste, prin asocierea sa cu noțiunile de întreg, de armonie și de perfecțiune. Așezarea omului în centrul conceptului de frumos, admi-

ratia pentru produsele artistice din Grecia antică, precum și luarea de atitudine în favoarea „libertății nobile a alegerii, care permite artistului să creeze formele sublimului ale cărui tipare nu le-a aflat în natură" sînt idei care împărtășesc spiritul epocii. Dacă în plan estetic lui Forster îi lipsesc disocierile fine, pe care le putem întîlni la un Lessing sau Schiller, lui îi revine în schimb meritul de a fi legat în mod indisolubil fenomenul artistic de condiționările sale social-politice. Analiza factorilor care împiedică, în secolul XVIII dezvoltarea unei arte armonioase este remarcabilă, iar propoziția ușor enigmatică cu care se încheie studiul : „Înțeleptul se mîngîie la gîndul că veșnica schimbare a lucrurilor îl face să întrezărească apropierea scopului urmărit", poate fi citită ca un ecou la evenimentele din Franța unde izbucnise revoluția.

Simțind în anul 1790 nevoia să se documenteze la fața locului pentru a-și putea forma o părere proprie despre mișcările revoluționare din Europa, Forster întreprinde în compania tînărului Alexander von Humboldt o călătorie prin Brabant, Flandra, Olanda, Franța și Anglia. Însemnările cu privire la această călătorie se constituie într-o sinteză a tuturor ideilor sale de pînă atunci. Titlul original, voit ambiguu, care s-ar putea traduce cu Vederi de pe Rinul Inferior, dezvăluie intenția programatică a autorului de a nu relata doar ceea ce vede în drumul său, ci de a expune și punctul de vedere propriu. Această călătorie marchează creșterea interesului pentru desfășurarea Revoluției franceze. Descrierea revoluției din Mainz reprezintă împreună cu Schițe pariziene un document de o valoare inestimabilă. Aceste două scrieri, care oglindesc poziția specifică a intelectualului într-o epocă revoluționară, exprimă efortul de dreaptă judecare a evenimentelor și, mai ales, tensiunea existentă între gînd și faptă. Cea mai dificilă sarcină a intelectualului a fost dintotdeauna transpunerea ideilor sale în practică. Forster și-a dat seama, atunci cînd trupele victorioase ale armatei populare franceze au intrat în Mainz, că neutralitatea reprezintă o atitudine îndoielnică. Consecvența cu care transpune, în realitate prin activitatea sa în clubul iacobinilor din Mainz, idealurile raționale ale epocii iluministe demonstrează capacitatea sa de a acționa în conformitate cu felul în care gîndise și scrisese în anii precedenți, cu toate că, așa cum observa chiar el, cei care l-au aplaudat concepțiile cît timp erau doar pe hîrtie îl condamnă acum pentru aplicarea lor în practică. Opțiunea clară a lui Georg Forster în favoarea Revoluției franceze semnifică o

justificare existențială a ideilor sale cu prețul solitudinii și al emigrației politice. Ironia istoriei a făcut ca, în clipa în care Forster declara în Convenția națională de la Paris aflierea Republicii de la Mainz la Republica franceză, trupele contrarevoluționare să ocupe teritoriul acestei tinere republici germane care, în viziunea făuritorilor ei, trebuia să devină, pentru întreaga Germanie, un model al spiritului revoluționar în acțiune. Forster a fost nevoit să rămînă la Paris, iar Schițe pariziene, acest „reportaj" angajat, dar nicidecum părtinitor, dintr-un moment de cotitură al Revoluției franceze, se constituie într-un document istoric care, datorită impresiei de autenticitate, a judecății lucide și a coerenței stilistice, merită pe bună dreptate, așa cum a remarcat Walter Benjamin, „o poziție de prim rang în literatura epistolară germană". Procesul de familiarizare cu opera și biografia lui Georg Forster se realizează însă cel mai bine prin lectura studiului Influența politicii asupra fericirii oamenilor, nu numai pentru că acesta este scris în ultimele luni ale vieții sale, devenind astfel un adevărat testament politic, ci și pentru faptul că aici se manifestă plenar maturizarea ideologică a lui Forster. Dealtfel, dintre toate scrierile lui Forster, acest studiu și-a păstrat cea mai accentuată actualitate datorită continuității aspectelor pe care le înfierează. Dacă acea Călătorie în jurul lumii se citește cu un interes amuzat, oarecum arhivistic, dacă scrierile sale despre artă nu mai suscită astăzi decît o curiozitate binevoitoare, dacă Revoluția din Mainz și Schițele pariziene atrag, ca și Călătorie pe Rinul inferior, atenția ca documente istorice și existențiale, Influența politicii asupra fericirii *oamenilor* proiectează pe cititor în prezentul său imediat, provocîndu-l la o interogație critică asupra poziției pe care o ocupă în contextul social.

După această succintă trecere în revistă a reperelor vieții și gîndirii lui Georg Forster, putem să înțelegem mai bine rolul pe care acesta l-a jucat în epoca sa. Fără a fi deschizător de drumuri Forster are totuși meritul de a fi receptat, sintetizat, simplificat și răspîndit ideile altora. El face parte din acea categorie de oameni a căror contribuție la elaborarea anumitor doctrine este greu de definit cu exactitate, dar fără a căror activitate, afirmarea acestora ar fi fost inimaginabilă. Friedrich Schlegel, acest avizat teoretician al romantismului, a fost primul care a atras atenția asupra importanței lui Forster, arătînd că „scrierile sociale, cetățenești

sînt un mijloc și o condiție tot atît de necesare pentru formarea progresivă, precum sînt cele științifice sau artistice propriu-zise". Contribuția lui Georg Forster la dezvoltarea literaturii germane și a gîndirii sociale din Germania rămîne o certitudine chiar dacă, din perspectiva zilelor noastre, ea pare modestă. Adevărata sa dimensiune se relevă însă atunci cînd opera sa este considerată epifenomenul unei vieți exemplare în care gîndul și fapta sînt guvernate de o coerență deplină.

Thomas Kleininger

SCRIERI FILOZOFICE ŞI POLITICE

ARTA ŞI EPOCA[1]

I

Vos exemplária Graeca
Nocturna versate manu,
Versate diurna.

HORAŢIU[2]

Dintre toate florile gingaşe, care împodobesc viaţa societăţii, cea mai delicată, mai frumoasă şi mai degrabă pieritoare este arta. La începuturi, mugurul artei pare un haos întunecat care prinde treptat formă. Ceea ce urmează după minutul de perfecţiune al înfloririi este doar învelişul golit de spirit. În zadar ai încerca să prelungeşti sau să reţii clipa de strălucire : nu stă în puterea omului să o recheme. Printr-un concurs fericit de împrejurări, unic în felul său, grecii s-au ridicat la cea mai înaltă desăvîrşire a idealului. Nu numai ceea ce a rămas din operele lor divine, supravieţuind furiei distructive a secolelor, dar şi imitaţiile urmaşilor păstrează flacăra sfîntă la care geniul artelor noi încearcă să-şi aprindă torţa. Oare ce ar rămîne din epocile de artă ale Romei antice sau ale celei contemporane, ale Franţei şi Marii Britanii, dacă Elada ar pretinde să i se înapoieze modelele, lăsîndu-ne doar contribuţiile proprii ? Orice abatere de la canoanele lui Po-

[1] Articolul a fost scris de Forster după lectura poeziei *Die Künstler (Artiştii)* de Fr. Schiller, apărută în caietul din luna martie 1789 al revistei *Deutscher Merkur*. Forster şi-a publicat lucrarea în toamna anului 1789, în caietul 9 al revistei *Thalia*, editată de Fr. Schiller.

[2] Alegeţi-vă pe greci drept exemplu !
Citiţi-le opera ziua şi noaptea. Horaţiu, *Ars Poetica*

lictet [3] sau ale lui Parrhasius[4], legislator recunoscut în arta picturii, orice expresie a figurilor, orice formă care nu-şi împrumută caracterul şi armonia de la zeii Eladei cade inevitabil în sfera desfigurării. Există oare o singură statuie cît de cît acceptabilă, creată în timpurile apropiate nouă, căreia mitologia greacă să nu-i fi împrumutat ideea, formele şi proporţiile, iar costumul grecesc haina ? Există oare în arhitectura noastră un element care poartă amprenta frumosului şi al cărui model să nu fi fost conceput de spiritul unui grec ? Oare de ce este Rafael unic printre inovatori ? De ce avea Guido [5], aici îl las pe Mengs[6] să vorbească pentru mine, atît de multă înclinaţie pentru pictură? Pentru că primul stăpînea cu desăvîrşire arta idealizării, proprie anticilor, iar al doilea s-a inspirat din operele cele mai frumoase ale acestora. Cît de mult a rămas în urmă arta modernă faţă de cea antică ! Distanţa e incomensurabilă, deoarece nimeni nu se încumetă să măsoare prăpastia care separă valoarea de non-valoare. Această delimitare strictă pare a fi dură, nedreaptă chiar. Dar dacă vom continua să „salvăm" lucrările recente, cu valoare artistică relativă, ajungem să eludăm un adevăr incontestabil pentru care depun mărturie criticile oamenilor de artă şi ale publicului. Canoanele frumosului sălăşluiesc în adîncul fiinţei noastre : ele determină alegerea temei, executarea ei de către artist şi opinia cunoscătorului. Simţul artistic propriu firii omeneşti vădeşte fără tăgadă în operele antice, păstrate pînă la noi, frumuseţea sensului intrinsec, iar în perfecţionarea formei, armonia sublimă, care lipseşte aproape cu totul plăsmuirilor strălucitoare ale artiştilor contemporani. Ce alt temei ar putea avea acuzaţia, unanimă şi vehementă, că artistul de azi nu

---

[3] În lucrarea sa *Despre Canoane* arhitectul grec Policlet (sec. V î.e.n.) a stabilit legile proporţionalităţii corpului uman, legi pe care le-a exemplificat dăltuind statuia lui Doriforos (sulițașul).

[4] Parrhasius (începutul sec. V î.e.n.) se numără împreună cu Zeuxis printre pictorii cei mai de vază ai Şcolii ionice. Lucrările sale nu s-au păstrat.

[5] Guido Reni (1575—1642), pictor italian. Picturile sale se remarcă prin colorit, graţie, expresivitate şi acurateţe a desenului.

[6] Anton Raphael Mengs (1728—1779), pictor şi critic de artă german. În studiul său *Diferitele şcoli de pictură* analizează şi opera lui Guido Reni.

este însufleţit de setea de glorie şi de nobil entuziasm, ci de setea de cîştig şi de infatuare ? Ce altă explicaţie ar putea avea riposta amară a oamenilor de artă, atunci cînd se plîng de răceala contemporanilor, de degradarea bunului-gust, de perfecţionarea meşteşugului mecanizat care face inutilă opera de artă adevărată prin satisfacerea dorinţei de lux, dorinţă incapabilă să insufle un avînt sublim ? Care este decizia finală a arbitrului suprem, filozofia, în soluţionarea divergenţelor dintre artist şi epocă ? Ea găseşte vinovată regiunea cu clima mai aspră, cu figurile ei urîte, cu hainele lipsite de graţie şi cu onorabilitatea rigidă a unor moravuri închistate. Filozofia acuză şi exaltarea nebuloasă care de teama unor exagerări neagă determinările naturii şi ar vrea să facă din oameni nişte mecanisme lipsite de spirit şi suflet. Tot ea învinovăţeşte şi despotismul laic, în condiţiile căruia o roată trîndavă pune în mişcare alte roţi, iar odată oprită prima, se împotmolesc şi toate celelalte. E normal ca un efect, ale cărui cauze sînt căutate peste tot, să existe, iar existenţa lui să fie acceptată de toată lumea. Afirmaţiile noastre vor fi conturate mai pregnant în cele ce urmează prin delimitarea mai exactă a noţiunii, pe care o asociem cu aceea a scopului final al artei, şi prin indicii despre ceea ce ne oferă artiştii din zilele noastre. Opera de artă faţă de realizatorul ei este o acţiune a forţelor personalităţii asupra unui material dat ; transformarea materialului după imaginile făurite de fantezia creatorului, fantezie fecundată de precepte întru procurarea acestor copii spirituali ; redarea materializată a imaginilor primite. Imboldul de a crea este asemănător instinctului fizic de procreaţie şi sălăşluieşte în adîncul fiecărui om, cu o intensitate extrem de variată ; el se dezvoltă diferit de la individ la individ, corespunzător condiţiilor exterioare. Mulţi din locuitorii Eladei nu s-au realizat asemeni unui Lisandru [7] sau Appelles [8], pentru că nu au avut şansa să străbată templele şi pieţele Atenei în epoca lui Alexandru. E posibil însă ca avînd la îndemînă bogăţia de idei a lumii antice,

[7] Lisandru (+ 395 î.e.n.), general şi om de stat din Sparta.

[8] Appelles, pictor din suita lui Alexandru Macedon. În jurul anului 332 î.e.n. se bucura de un foarte bun renume.

un spirit fără vlagă să se stingă din pricina inactivității. Năzuința forțelor în acțiune, delicatețea și acuitatea simțurilor, armonizarea părților trupului, într-un cuvînt, perfecțiunea morală și fizică a artistului este prima cerință în artă. El trebuie să simtă cu intensitate, să primească nenumărate impresii și să le grupeze cît mai frumos ; mîna sa trebuie să dea ascultare instinctului creator, iar creația materială urmează să înfățișeze cu exactitate și în chip desăvîrșit plăsmuirea fanteziei sale. Dacă natura, din care se inspiră artistul, nu-i dezvăluie încă formele sale cele mai frumoase, strădania artistului este inutilă. Nu vrem să coborîm în adîncimile metafizicii pentru a afla ce anume merită să fie definit drept *frumos*. Senzația depășește cu mult limitele rațiunii care chibzuiește și compară. Refracția diferită a razelor de lumină nu explică *cum* apare în noi reprezentarea diferitelor culori ale acestora. Definiția logică a frumosului nu explică acel ceva indivizibil și acțiunea lui în sensul creat anume pentru el. Însoțite cu noțiunea de frumusețe sînt cele de întreg, armonie și perfecțiune. Rațiunea care analizează relațiile existente între noțiuni așază frumusețea în mijlocul lor. Inima însă a descoperit relația cu mult mai înainte, iar această revelație i-a dat fiorul încîntării. Și zeița Citera[9] e înconjurată de grații și nimfe, însă, vai celui care recunoaște existența zeiței numai datorită prezenței tovarășelor ei de joacă. Pentru a percepe frumusețea trebuie să o contemplăm în natură sau în operele de artă, pentru a vorbi despre ea nu facem decît să definim relațiile dintre fenomenele care o însoțesc. Perceperea frumosului este unul din cele mai pure sentimente, dacă obiectul său este receptat ca un întreg desăvîrșit în relațiile sale interne și externe de către rațiunea noastră. Deci nu nemărginita și sfînta natură în totalitatea sa, pentru că noi o cunoaștem doar din fragmente separate ; nu masele inerte de stînci ale pămîntului, căci și lor le lipsește unitatea esențială și determinantă ; nu formele plăcute ale regnului vegetal, pentru că formele lor nu au la bază o lege severă, ci sînt înlănțuite de sînul matern al gliei ; nici chiar animalele

[9] Alt nume al zeiței Afrodita, dat după numele insulei unde se afla un altar ridicat în cinstea sa.

inconștiente de propria existență și înzestrate cu puține relații interioare, ci omul, care se deosebește de toate celelalte viețuitoare și care vede în afara sa numai corelații ale propriei armonii interioare — *omul este rodul cel mai desăvîrșit al artei creatoare de frumos.*

Independent de diversele teorii asupra originii neamului omenesc, indiferent dacă popoarele s-au format pe propria glie sau altundeva; indiferent dacă multitudinea de popoare care s-au răspîndit pe întreg pămîntul are la bază existența unei singure seminții, sau mai multe, era inevitabil să existe undeva un tărîm unde modul de organizare al oamenilor să se armonizeze cu regiunea geografică, cu roadele pămîntului și crîmpeiul lor de cer, unde totul să se îmbine pentru a crea suprema desăvîrșire și frumusețe. Nu e greu să demonstrezi cu ajutorul caracteristicilor care semnalează rațiunii prezența frumosului că Elada e țara fericită, unde s-au întruchipat cele mai frumoase forme ale neamului omenesc. Clima blîndă, poziția atît de propice pentru comerț și contacte cu popoare îndepărtate, condițiile favorabile dezvoltării forțelor fizice și îmbogățirii cunoștințelor, libertatea spiritului și, drept rezultantă a conlucrării acestor factori, echilibrul moral și fizic, bogăția de idei și o sensibilitate extremă a sentimentului, totul arată spre acest unic țel.

Aici au fost întrunite toate cerințele necesare creării unei opere de artă desăvîrșite. Artistul, înzestrat cu perfecțiune și armonie interioară, a aflat în jurul său forme care corespundeau întocmai simțului său pentru frumos, iar prin reproducerea lor a înfățișat și modalitatea proprie de a intui frumosul. Dar artistul nu a rămas tributar realismului formelor; de la o copiere migăloasă s-a avîntat spre libertatea nobilă a alegerii, alegînd excepționalul dintre formele desăvîrșite. Zeuxis [10] a creat fecioarele din Agrigent în frumusețea lor orbitoare, concepînd apoi, din farmecul reunit al acestora, pictura mult admirată [11] din templul Junonei Lucinia [12]. Căci nici cea mai grațioasă

[10] Zeuxis (sec. V î.e.n.), pictor grec.

[11] E vorba de un portret al Elenei.

[12] Lucinia e un alt nume al Junonei, zeița luminii și a maternității.

formă a naturii nu e perfectă ; poate şi pentru faptul că nici cea mai desăvîrşită fiinţă a acestui pămînt nu este decît un acord din marea simfonie în ale cărei armonii se afundă spiritul nostru.

Mai era de urcat o singură treaptă ; arta greacă a făcut şi acest pas ! Intuiţia artistului îşi însuşise mijloace mai rafinate prin care să se manifeste forţa vitală. Acum nu-i mai era de ajuns să modeleze un trup frumos, dar neînsufleţit. De aceea el dă viaţă formelor armonioase, dăruindu-le suflet. În faţa statuilor create de artist, privitorul care descoperă pentru prima dată ce sentimente nobile îl animă pe omul înzestrat exclamă cu uimire : „Iată fruntea care adăposteşte o adîncă înţelepciune ! Această privire scrutează adîncurile şi deslueşte viitorul ! Cuvintele rostite de aceste buze ştiu să convingă. Fericirea şi suferinţa străbat prin învelişul formei, dar nu-i tulbură expresia şi nu deformează măreţia atitudinii. În felul acesta se bucură sau suferă eroul şi înţeleptul !" Violenţa unui caracter este temperată dacă frumuseţea îi domină expresia. Virginitatea serafică nu se teme de ochii care o privesc cu admiraţie. Formele duioase ale iubirii nu trezesc furtuna patimilor, ci strecoară în suflet dorul domolit al afecţiunii. La fiul Maiei [13] şiretenia şi amăgirea se transformă în graţia calină a tinereţii, iar la zeul vinului ameţeala devine veselie şi bucurie. Pe faţa lui Apolo, cel departe săgetător, mînia devine zîmbet al triumfului. Fantezia artistului, înaripată de cîntecele divinului Homer, a izbutit să creeze pentru muritori frumuseţea sublimă. Descătuşată de greutatea corpului, viaţa atotbiruitoare se înfăţişează în contururi eterice. La graniţa dintre frumos şi urît, artistul a dăltuit formele sublimului, ale cărui tipare nu le-a aflat în natură, şi astfel a creat idealul !

Este frumoasă primăvara vieţii cînd sentimentele ne promit fericire, iar fantezia zburdă neîngrădită în visuri trandafirii. Uitînd de noi în contemplaţia obiectului care trezeşte sentimentele, îi cuprindem întreaga bogăţie şi ne contopim cu el. Iubirea nu e singura care ne îndeamnă : dă tot ca să obţii tot. Orice fel de delectare cere această dăruire sinceră drept preţ al posesiunii depline. Numai

[13] Fiul zeiţei Maia este Hermes.

ceea ce a fost resimțit în profunzime și cu sinceritate poate să irumpă din suflet și să alcătuiască o nouă și desăvîrșită creație. Această origine poate fi recunoscută în operele zămislite de artiști geniali : ele sînt copiii unui simțămînt profund, atotcuprinzător și ale unei energii creatoare nestăvilite. Vîrsta maturității arareori este capabilă de atîta dăruire ; cunoașterea multilateralității potențează simțămîntul conștiinței de sine, dar ne răpește candoarea. Activitatea de comparare și selectare precede toate acțiunile, iar autoconservarea și autoadmirația reprezintă scopul final. Voluptatea propriei existențe exclude orice activitate care ar împieta asupra individualității proprii, rațiunea uzurpă drepturile sentimentului, iar legile ei îngrădesc pornirile inimii.

Poate oare ochiul să scruteze întunericul secolelor trecute și ale celor viitoare pentru a cuprinde, ca într-o panoramă, viața națiunilor. Cine poate urmări firul subțire al soartei acestor națiuni de la primele începuturi, din perioada de primitivism, denumită în mod eronat perioadă a bunului plac, cînd mobilul imediat al tuturor acțiunilor era instinctul ? Ar trebui să se treacă apoi la epoca trezirii impetuoase a rațiunii, care la început s-a luptat în joacă cu simțurile, purtînd mai tîrziu un război aprig pentru supremație. Ea a domnit cu puteri depline pînă i s-au vlăguit forțele și au rămas doar mecanismele prescripțiilor, în ale căror făgașuri bătătorite a tot oscilat organizarea obosită și golită de sentimente și gîndire personală. Cine se încumetă să urmărească analogiile și să compare durata existenței neamului omenesc cu creșterea și descreșterea noastră ca indivizi, pentru a regăsi în acest arc imens al devenirii instinctul animalic al copilului, eflorescența bogată în idei a sentimentului la tînăr, seriozitatea omului matur și rutina omului bătrîn ? Cred însă că este utilă activitatea de a stabili la fenomene limitate punctele de dezvoltare și de declin sau de a îmbogăți cu evenimentele istoriei un schelet ipotetic pentru a obține un posibil tot. Toate acestea sînt mai mult decît ipoteze. Cercetătorului îi este cunoscut faptul că în epoca aceea memorabilă, cînd flacăra entuziasmului l-a cuprins pe om, sufletul i s-a deschis în fața frumuseții, delectîndu-se cu

rapsodiile poeţilor şi creaţiile artiştilor plastici ; astfel s-a desăvîrşit în om cea mai profundă dintre transformări. Arta a devenit îndrumătoarea ştiinţei. Proporţionalitatea perfectă a operelor de artă a creat noţiuni cu ajutorul cărora omul a cuprins universul simţurilor şi a pătruns pe tărîmul intelectualităţii şi moralităţii. Acolo unde artistul a simţit intens, prevăzînd cu entuziasm şi realizînd cu talent, acolo, teoreticianul stabileşte acum canoanele perfecţiunii, simetriei şi concordanţei, decantînd critica artei. A urmat momentul cînd s-a demonstrat şi s-a înţeles virtutea şi frumuseţea morală, care pînă atunci se făceau doar *simţite* în ritmul din cîntecele aezilor, în operele sculptorilor şi pictorilor. În timp ce spiritul uman, îndeosebi raţiunea, se apropiau de apogeul dezvoltării, s-a pierdut pe nesimţite capacitatea de receptare estetică. Scriitorul cel mai spiritual [14] al secolului nostru afirmă cu fineţea-i obişnuită că unei epoci geniale nu-i poate urma decît una spirituală, iar însemnătatea epocii actuale constă în analizarea meritelor epocii antice.

Filozofia greacă s-a păstrat pînă în zilele noastre, dar arta greacă a pierit ca neaua florilor de primăvară. Roma, stăpînitoarea lumii, a dus pînă la cele mai îndepărtate provincii spiritul legii, pe care întemeietorii ei l-au împrumutat din Grecia, iar noua religie răspîndită cu iuţeală uimitoare din răsărit spre apus a îmbrăcat mantia filozofiei greceşti. Prăbuşirea imperiului, urmare firească a decăderii moravurilor şi a simţului estetic, nu a împietat asupra progresului raţiunii. Goţii, sarmaţii, arabii şi cruciaţii şi-au adus aportul la păstrarea şi propagarea ştiinţei greceşti pînă cînd prolificitatea nordului barbar şi născocirea tiparului i-au asigurat existenţa eternă. Acolo unde legile statului impulsionau forţele creatoare ale cetăţenilor, acolo unde după războaie urmau epoci de linişte şi bunăstare, acolo unde fericirea a zîmbit popoarelor, acolo s-au ivit din nou primele mlădiţe ale creaţiei artistice. Dar peste tot ştiinţa este mult dezvoltată faţă de noua artă, care nu mai poate impune regulile sale ; artistul este obligat să păşească încătuşat în teorii. Opera de artă adevărată, opera anticilor, nu mai înfloreşte în Latium şi nici în îngheţatul

[14] Forster se referă probabil la Voltaire.

nord, ea se transformă într-o plantă firavă de seră, lipsită de flori. Fiica sensibilă a entuziasmului și sentimentului a dispărut ; în locu-i apare, clătinîndu-se pe picioare nesigure, o ființă născocită din necesitate și luciditate.

În clipa în care Astreea [15] și-a încetat misiunea printre oameni, iar dreptatea, legată la ochi, înarmată cu sabie și talgerele balanței, ține scaun de judecată, în clipa aceea arta nu mai are înalta menire de a îndruma și forma pe oameni ; filozofia preia de aici înainte sarcina de educator. Nu-i de mirare că arta și-a urmat sora în Olimp ; ea nu a voit să se umilească, distrîndu-l pe omul rafinat, nici să ajungă roaba opulenței acestuia. Epoca îndepărtată a tinereții omenirii, lipsită fiind de mijloacele noastre de gîndire logică, își decanta înțelepciunea și învățămintele prin observarea nemijlocită. Forța impetuoasă a acestei epoci s-a concentrat în poporul care avea capacitatea să vină în întîmpinarea naturii, care o absorbea cu o sete de înțelegere atotcuprinzătoare, țesea cu fantezie imaginile proaspăt culese și percepea, cu sensibilitate și supremă naivitate a spiritului, frumusețea și bunătatea. Dacă am privi înapoi spre acele timpuri cînd dialecticienii nu stabiliseră încă simbolica sentimentelor și nu născociseră teoria care să transforme arta în abilitate mecanică, am descoperi nenumărate opere de artă, zămislite de acea capacitate instinctivă de înțelegere a frumosului. De aceste opere nu se bucură doar un Lucullus [16] egoist, ci, create cu iubire și respect față de patrie, întru folosul și bucuria tuturor, insuflă întregului popor sentimentul frumuseții morale, dorința de glorie, elanul de a lucra pentru propășirea statului, respect și încredere față de zeii atît de asemănători oamenilor. Secunda aceasta minunată din viața omenirii a durat tot atît de puțin ca și clipa repede trecătoare a înfloririi și era sortită să se destrame la ivirea zorilor, aidoma viselor frumoase.

---

[15] Astreea, zeița justiției, fiica lui Zeus. Trăia printre oameni în epoca de aur a omenirii, dar în epoca fierului i-a părăsit însoțindu-i pe zei în Olimp, pentru că nu a izbutit să împiedice războiul între pămînteni.

[16] Lucullus, Lucius Lucinius (108—57 î.e.n.), general roman, învingătorul lui Mitridate, celebru pentru luxul în care trăia.

Cît de liniştit izvorau primele opere ale artei greceşti din bogata sursă a simţămintelor ! Iubirea a condus mîna tînărului din Corint cînd a desenat prima *imagine a umbrei*. Admiraţia faţă de erou mişca inima artistului în momentul în care îi imortaliza statura nobilă în metal sau marmură. Recunoştinţa faţă de „fiinţele superioare"[17], pe care imaginaţia le aşezase în Olimp şi Empireu [18], a creat prima statuie a unui zeu cu trăsăturile caracteristice unei omeniri transfigurate. Entuziasmul acesta nobil a cuprins poporul ; el face cunoscută virtutea generalilor şi a legiuitorilor, a binefăcătorilor şi a salvatorilor patriei, ridicîndu-le monumente şi statui, împodobeşte templul din Delfi şi Poicilul [19] lui Polignot [20], iar Fidias sculptează pe Zeus şi pe Minerva în aur şi fildeş [21]. Băi publice, gimnazii şi temple, aceste culmi ale arhitecturii, se ridică pretutindeni pe pămîntul binecuvîntatei Elade. Pensula şi dalta creează minunile, pe care luxul asiatic le aprecia la bogăţiile Lidiei ; artiştii şi poporul, conduşi de sentimente, se întorc în a încorona meritele cetăţenilor şi a preamări strălucirea zeilor ; lor le este cu totul străin egoismul, căruia nu-i prieşte bucuria colectivă. Pînă în epoca lui Pericle, cînd mîndra Atenă a risipit cu nepăsarea tinereţii milioane pentru înfrumuseţarea cetăţii şi pentru fastul jocurilor, luxul individual al atenienilor era îngrădit cu străşnicie ; locuinţele, mobilierul, hrana, totul făcea dovada cumpătării şi simplităţii.

Arta modernă are altă origine şi altă soartă. Primitivitatea epocii nu mai înseamnă simplitate naturală din care se poate naşte arta. Moravurile decad în senzualitate primitivă ca urmare a războaielor neîntrerupte, a tiraniei feudale şi a unei lipse totale de sensibilitate. Ştiinţa semidoctă a scolasticilor, boală mai incurabilă decît ignoranţa, tronează la catedră. Încătuşaţi de litera moartă a cărţilor,

---

[17] Aluzia la poezia *Divinitatea* de J. W. Goethe.

[18] În mitologia greco-romană partea cea mai de sus a boltei cereşti, lăcaşul zeilor.

[19] Sală în Atena, împodobită cu celebre picturi murale, pictate de Polignot şi Micon.

[20] Polignot, pictor grec din prima jumătate a sec. V î.e.n.

[21] Statui monumentale la Olimpia, respectiv în Partenonul din Atena.

oamenii se adîncesc în subtilităţi logice şi meditaţii metafizice, poartă războaie verbale acerbe, în timp ce drumul observaţiei şi al experienţei rămîne nebătut, iar negura prejudecăţilor îşi aruncă zăbranicul asupra minţilor celor mai luminate. Opulenţa luxuriantă şi egoismul meschin îşi unesc forţele cu opacitatea ştiinţei şi ignoranţa din sufletul mulţimilor, influenţînd imaginaţia artistului modern şi paralizîndu-i elanul cu ajutorul căruia, stăpîn fiind pe mijloace mecanice mai bune şi impresionat de contemplarea ruinelor din Atica, s-ar fi putut avînta pe urmele anticilor.

Sentimentul unic, din care răsar arta şi virtutea a îngheţat la suflarea rece a despotismului. Iubirea de patrie nu-l poate înflăcăra pe cel care nu are ţară, ci doar stăpîn. Nu există astăzi o Atenă liberă, unde artistul să creeze pentru posteritate un Harmodiu [22] şi unde amfictionii [23] să-i aducă omagii în numele popoarelor. Privirea cercetătoare a creatorului de artă caută zadarnic omul în armura de fier sau în faldurile diforme ale îmbrăcăminţii. Eroii acestei epoci îşi ascund în van goliciunea sufletească în haine barbare. Eroii greci se înveşmîntau mai frumos şi, mai ales, în mantia virtuţii. Nici chiar în pietatea catedralelor artistul nu află focul sacru care să-l înaripeze, aşa cum izbutea antropomorfismul la greci. În tot ce e mai bun şi mai frumos în universul vizibil, în proporţiile corpului omenesc, a cărui armonie arta greacă a atribuit-o şi zeităţilor, în relaţiile ideale, care-i întăreau artistului credinţa într-o desăvîrşire supremă, superioară perfecţiunii umane, el presimte divinitatea, dar e greu s-o înfăţişezi pe aceasta în forma nedezvoltată a sugarului sau în chinurile martirilor schingiuiţi. Să lăsăm aceste jocuri ale fanteziei din faza de tinereţe a omenirii ! La o parte cu încercarea puerilă de a transpune noţiuni pur raţionale în simboluri palpabile !

Omenirea îmbătrînită a împins cu indiferenţă calculată arta nouă spre sera servituţii. Totuşi sînt mulţi care

---

[22] Harmodiu şi Aristogen au ucis pe Hiparh, tiranul din Atena (în jurul anului 125 î.e.n.), devenind întemeietorii legendari ai libertăţii republicane ateniene.

[23] Membri ai uniunii oraşelor greceşti ; această confederaţie avea caracter religios şi sprijinea arta şi pe artişti.

se străduiesc să urce poteca anevoioasă spre gloria artistică, pe care o vor atinge însă abia după înfrîngerea unor mari dificultăţi. Astăzi, singura poartă de intrare în templul artei este poarta ştiinţei. După însuşirea a mii de reguli, artiştii îşi aleg subiectul, fixează poziţiile şi figurile, caracterizează sentimentele şi reuşesc să creeze o plăsmuire, imitînd în mod fidel natura. Creaţia lor întruneşte aprecierile glaciale ale cunoscătorilor eruditi. Laurii simplităţii însă au fost cîştigaţi de greci ! Ei au avut menirea, demnă de invidiat, ca în haosul naturii primitive să ocrotească firava mlădiţă a moralităţii.

Grecii l-au îndrumat pe filozof spre abstractizare şi pe omul primitiv să îmbrace în mantiile elegante şi binefăcătoare ale frumuseţii ideale închipuirile în care caută să întrupeze fenomenele naturale, închipuiri care la început arătau tot atît de necioplite ca şi el. Frumoasele timpuri ale bucuriei naive au pierit pentru totdeauna ! Cel care nu s-a bucurat niciînd de tinereţile sale le plînge, cel care nu a tresărit de bucurie triumfă plin de dispreţ. Înţeleptul se mîngîie la gîndul că veşnica schimbare a lucrurilor îl face să întrezărească apropierea scopului urmărit.

INFLUENȚA POLITICII ASUPRA FERICIRII OAMENILOR [1]

Est quidem vera lex, recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocet ad officium jubendo, vetando a fraude deterreat. — Huic legi neque abrogare fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest.

CICERO [2]

Ar fi un spectacol inedit și foarte interesant, dragă prietene [3], dacă cele mai importante activități ale oamenilor, arta de a guverna și politica, ar fi chemate în fața scaunului de judecată al rațiunii pentru a da seamă de faptele lor și pentru a se apăra de acuzațiile aduse de către virtute, acuzații întărite prin mărturia experienței. Pledoaria apărării ar duce la descoperiri care, chiar dacă nu vor apăra pe oameni de abuzuri și oprimări, i-ar determina să fie mai prevăzători în viitor. S-ar dovedi că senzualitatea firii omenești a încheiat împotriva noastră un pact de alianță cu cele două învinuite, de aceea omul se găsește în imposibilitatea de a porni în acțiunile sale de la principiile juste, elaborate și acumulate în urma unei practici îndelungate. Poate că această constatare ar putea fi invocată ca un fel

---

[1] Lucrare scrisă la Paris în anul 1793, poate fi considerată testamentul său politic. A fost publicată în anul 1794 în revista *Friedenspräliminarien (Preliminarii ale păcii)*, la editura Voss din Berlin.

[2] Există o lege, aceea a rațiunii obiective. Această lege corespunde legilor naturii, de ea se bucură toți muritorii. Ea este imuabilă și eternă ; ne îndeamnă spre împlinirea datoriei și ne îndepărtează de fapte reprobabile. Această lege nu trebuie încălcată, nici schimbată sau desființată. Cicero, *De republica*.

[3] Thomas Brand jr. lord Dacre, prieten cu Forster.

de scuză dacă perseverența în greșeala recunoscută și dovedită ca atare nu ar indica o pervertire aproape incurabilă. În ultimul timp, datorită preocupărilor mele în unele domenii înrudite, am avut ocazia să analizez capetele de acuzare sub diferite unghiuri și cred că rezultatele obținute merită să fie aduse la cunoștința publicului chiar dacă sînt insuficiente și fragmentare. Consider că ele pot contribui la clarificarea problemei și alcătuiesc un imbold pentru cei care ar simți chemarea să facă o astfel de cercetare. Voi fi bucuros să aflu mai mult decît știu astăzi despre cele mai importante probleme ale omului rațional.

Suveranii afirmă că scopul suprem al activității lor este fericirea oamenilor. Noile declarații ale cuceritorilor Poloniei [4] sînt redactate în acest spirit și nu pun cîtuși de puțin la îndoială sinceritatea afirmațiilor. Confuzia în mînuirea vocabularului este destul de mare, iar suveranii noștri folosesc cu predilecție cuvintele fericire, adevăr și virtute, încît îmi pare că nu se mai pot descurca fără ele. Aceste noțiuni alcătuiesc însă un pretext, pentru ca dreptul celui mai tare să nu apară cu prea multă pregnanță. Scopul final al hoțului este bucuria de a stăpîni bunul acaparat. Dacă el ar descoperi calea de întoarcere — împreună cu prada — din hrube în palatele societății burgheze, s-ar erija în cel mai aprig apărător al privilegiilor acestei clase și ar fi un înverșunat răzbunător al dreptului de proprietate lezat. Cercetați istoria și veți afla că partidele politice, odată ajunse la conducerea statului, dezaprobă mijloacele cu ajutorul cărora au făcut din popor o unealtă pentru obținerea puterii și propovăduiesc ordinea, calmul, supunere în fața legilor, inviolabilitatea persoanei și a bunurilor, uitînd că au lansat, nu cu mult timp în urmă, moda tribunelor gălăgioase, a calomniilor, a jafului și a sfintelor insurecții.

Merg un pas mai departe și recunosc că este caracteristic firii omului să dorească binele general fără să aștepte un folos individual. Nimeni nu face rău din rea voință ! O acțiune întreprinsă din astfel de mobiluri presupune un dezechilibru al forțelor spirituale. Atunci cînd prostia sau nebunia ocupă locurile de frunte în societate,

---

[4] Declarații prin care Rusia și Prusia motivau împărțirea Poloniei (16 aprilie 1793).

cei din jur împiedică dezastrul pe care l-ar provoca abuzul de putere al unor asemenea bolnavi mintali. Sînt extrem de puține cazurile cînd oameni ambițioși, mînați de o nesățioasă lăcomie și patimi distrugătoare, au trecut la acțiuni paranoice și, în lipsa unor opreliști, au reușit să se impună drept conducători de popoare și stăpînitori ai lumii. Așa se explică domnia lui Nero, Caligula în Roma antică și a altora asemenea lor. Sminteala înverșunată, ajunsă pe tron, ne umple de teamă și dispreț și constituie excepția care confirmă regula.

În ce constă *fericirea* pe care suveranii zeloși vor s-o dăruiască oamenilor ? Bunul simț leagă noțiunea de fericire de un anume conținut, iar nu știu ce sentiment colectiv transformă această noțiune în obiect al năzuinței tuturor celor care sînt de aceeași origine și au aceeași educație. Obișnuiți din copilărie să considerăm tihna și senzațiile plăcute drept scop final, învățați fiind să credem că ființa umană care face deosebirea între plăcere și durere este născută doar pentru savurarea celei dintîi, ne formăm treptat o concepție asupra modului ideal de a exista. Acest mod cuprinde suma tuturor senzațiilor plăcute și întrece cu mult totalitatea celor neplăcute, iar varietatea și alternanța acestor senzații plăcute le conferă un farmec în plus, deschizîndu-le noi surse de receptivitate. Este oare întru totul corectă această definiție ? Privind din acest punct de vedere, starea arendașului englez pare a fi echivalentă cu fericirea, iar aceea a iobagului polonez cu nefericirea. Sentimentele, principiile, gîndurile și cunoștințele omului care, bucurîndu-se de agoniseala ogoarelor și pășunilor roditoare, se îmbracă bine, locuiește într-o casă curată, mobilată cu lucruri frumoase, ne fac să preferăm acest reprezentant al speciei umane. El se simte bine în situația creată, în această stare de mulțumire are răgazul să mediteze la problemele originii și rostului existenței sale și, imprimînd celei mai bune părți a ființei sale, rațiunii, care îl ridică deasupra celorlalte viețuitoare, evoluția corespunzătoare, începe să fie conștient de demnitatea sa de om. Sclavul secătuit, viețuind în bordeie mucede și goale, îmbrăcat în piei de oaie, plin de păduchi, trudind din greu și mîncînd pe apucate nu cunoaște decît manifestări animalice, se odihnește gol de gînduri de pe urma eforturilor depuse și moare fără

să fi trăit bucuria de a utiliza forţele spirituale, pe care nici nu a bănuit că le are, înşelat fiind asupra scopului existenţei sale.

Dacă fericirea oamenilor, aşa cum o înţeleg suveranii, ar corespunde primei descrieri, iar oamenii s-ar afla în deplinătatea forţelor fizice şi intelectuale, ar însemna că lumea fizică şi a ideilor este favorabilă fericirii. Dacă grija permanentă a celui care are de condus un popor de milioane sau doar de cîteva mii va fi procurarea mijloacelor pentru cei încredinţaţi de providenţă cîrmuirii sale să poată duce o viaţă conformă cu rostul lor, atunci această preocupare ar constitui un semn de înaltă distincţie acordat unei fiinţe. Neamul omenesc aflat la primii paşi spre maturizare, ar merita să aibă norocul de a fi cîrmuit de către conducători buni şi înţelepţi, care să vrea şi să aibă puterea de a-i îndruma pe supuşii lor spre desăvîrşirea formării spirituale, spre stadiul *uman* al existenţei.

Suveranii însă nu au această concepţie despre fericirea omului. Unii socot popoarele precum preoţii egipteni, care îi numeau pe atenieni *eternii copii*. Regii sînt ferm convinşi că organizarea comunităţii, rezolvarea problemelor acesteia şi folosirea în comun a forţelor de care dispune nu pot fi lăsate pe mîna supuşilor, pentru că, neştiutori fiind şi neputincioşi, ei trebuie să creadă ceea ce li se spune ; fericirea presupune în acest caz ascultare şi cuminţenie. Singur suveranul are dreptul la libertate ; el domneşte cu depline puteri după bunul său plac. Mulţimilor nu le rămîne decît un cîmp restrîns de acţiune, în cadrul căruia se deplasează mecanic ; ghidaţi de legi precise, se obişnuiesc să-şi considere suveranii şi învăţătorii ca pe nişte fiinţe superioare, capabile de lucruri miraculoase. Despotismul tinde în mod necesar să instaureze *nulitatea morală* a omului, stare pe care o defineşte însă drept fericire a celor mulţi, iar modificările efectuate în decursul timpului au drept unic scop consolidarea acestei situaţii.

În ce constă acest sistem de guvernare ? Educaţia morală a omului din Europa se caracterizează printr-un cumul de deficienţe grave, prezentînd atîtea racile, încît este lesne de înţeles de ce pînă şi unele minţi luminate au ajuns la concluzia că omul nu poate fi făcut fericit decît dacă e împiedicat să-şi utilizeze capacitatea nefastă după părerea

lor, de a-şi făuri singur o lege morală, care să poarte o luptă continuă cu instinctele. Acești exegeți cer o educație care să țină într-o stare de letargie cea mai nobilă capacitate a omului, *capacitatea de autoperfecționare*, care-l deosebește de celelalte viețuitoare. Starea naturală, descrisă de filozoful din Geneva [5], este o creație a imaginației sale. Natura nu a produs niciodată o ființă, cu atît mai puțin un om, al cărui suflet să fie într-o stare perpetuă de pace şi al cărui trup să se afle în sănătate deplină, acestea fiind premisele presupuse de filozof ca esențiale pentru fericirea omului liber în sînul naturii. Se ştie cît e de greu să satisfacem cerințele elementare ale animalității noastre atunci cînd ne bizuim doar pe hazard. Soarta animalelor este să fie cînd flămînde, cînd ghiftuite. Chiar dacă nu duce la îmbolnăviri, o asemenea alternanță provoacă stări de neliniște. Se poate oare afirma despre omul primitiv (căruia filozoful nostru nu-i poate contesta darul de a gîndi, fie şi în mod rudimentar, capacitate pe care o acordă pînă şi animalelor) că inima sa ar fi „liniştită", atunci cînd, supus unor atacuri dureroase ale foamei sau ale unui alt instinct, aleargă fără odihnă, pradă frămîntărilor sale? Pare curios că cercetarea cauzelor inegalității dintre oameni nu a pornit de la marea varietate de forme pe care întîmplarea o imprimă şi în cazul satisfacerii necesităților vitale. Dezvoltarea eului rațional nu este doar opera necesității ; abundența aduce cu sine sentimente şi gînduri noi, inegalitatea şi morala şi-au făcut apariția atunci cînd primii oameni, de sex diferit, s-au întîlnit pe același petec de pămînt.

Presupunînd că din momentul în care omul se află sub jurisdicția propriei rațiuni el supune acțiunile sale responsabilității morale iar durerile fizice inerente constituției sale se amplifică prin suferințele morale, necunoscute în lumea animalelor. În acest caz se ivește uimitoarea întrebare : prin ce *mijloace artificiale* se satisfac necesitățile vitale, excluzînd pe cît posibil factorul întîmplării, şi totodată se îngrădește utilizarea rațiunii, acest dar periculos, aducător de nenorocire, obținîndu-se totuşi evitarea neajunsurilor

---

[5] Jean Jacques Rousseau (1712—1771).

unei dezvoltări morale, fără a se renunța însă la avantajele oferite de utilizarea forțelor spirituale. Răspunsul sună cam în felul următor : Înțelepciunea suveranilor a descoperit mijloace care aduc fericire supușilor lor. Conviețuirea unei populații numeroase într-un spațiu restrîns este o problemă rezolvată de economia politică ! Perfecțiunea legilor constă în capacitatea lor de a orienta acțiunile supușilor într-o singură direcție ; ele declanșează un efort continuu, imprimă moravurilor o evoluție ponderată, exclude libertatea și liberul arbitru, ocrotesc relațiile din cadrul societății de eventualitatea unor schimbări. Supunere necondiționată față de legile statului, încredere oarbă în preceptele religioase, sîrguință neobosită în efectuarea lucrului, acestea sînt obligațiile primordiale ale celui care așteaptă de la suveran asigurarea traiului. Și care sînt roadele unei atari supuneri ? — Cine s-ar îndoi ? — ele sînt : un popor fericit, o curte strălucitoare și un imperiu înfloritor !

Se cuvine să lăudăm înțelepciunea, grija milostivă și jertfa mărinimoasă a domnitorilor care au elaborat acest plan de fericire colectivă, atît de bine fundamentat ! Trebuie să se țină seamă și de curajul necesar pentru realizarea lui, date fiind *actele de nesupunere ale rațiunii !* Am totuși îndoieli față de infailibilitatea mijloacelor propuse. Există o țară unde sistemul de guvernare e foarte asemănător celui descris. O interdependență strînsă nu lasă nimic la voia întîmplării, fapt mult lăudat de scriitori și prezentat drept o capodoperă a științei politice. Dacă cercetezi însă ce s-a întîmplat cu locuitorii acestei țări, după milenii de oblăduire a despoților, ai să afli niște creaturi înlănțuite pînă la moliciune bolnăvicioasă, care întrunesc toate viciile originii lor, a căror educație se face prin asimilarea în mod mecanic a unor noțiuni și prin deprinderea unor îndemînări. Se urmărește, fără pic de chibzuință sau simț moral, satisfacerea instinctelor ; se jertfesc zeilor foițe de cositor, iar împăratul e socotit fiu al cerului. Mai demult se credea că poporul chinez, căci despre el e vorba, ar avea hrană suficientă și că cel puțin din punct de vedere fizic duce o viață îndestulată. Acum se știe cu certitudine din istorisirile martorilor oculari că această aglomerare de multe milioane e sortită la o existență precară.

Dacă s-ar instaura și în Europa un sistem de guvernare asemănător, urmările ar fi oare aceleași ? Educația noastră superioară, cercetările profunde asupra adevărului, speculațiile asupra limitelor ființei umane, cunoștințele noastre devenite atotcuprinzătoare datorită înfloririi comerțului și navigației, științele aplicate, arta dusă la cel mai înalt grad de finalitate, gusturile și moravurile noastre, avantajele fizice, toți acești factori nu ar trebui oare să deschidă calea către stabilirea unei forme capabile să combine avantajele unei bune aprovizionări cu grija pentru *maturizarea morală* a omului ? Cine poate stabili cu precizie ce mișcări și ce revoluții i-au pregătit pe oamenii din Asia răsăriteană pentru mecanismul organizatoric de acum ? Descoperirea atîtor științe pe care le-au păstrat e drept fără a le aduce perfecționări progresive, clarificarea și fixarea multor noțiuni, îmi par a fi mărturii ale unei activități spirituale bogate, ale unei înalte *moralități* a vechii populații din acest mare stat. N-ar fi cu totul lipsit de sens să considerăm uriașa încleștare de forțe din Europa, încleștare care a început cu mii de ani în urmă, ca pe un studiu premergător epocii de *dominație asupra maselor*. Popoarele Asiei au parcurs acest drum mai repede ca noi pentru că natura este mai puțin darnică în acele ținuturi și capacitățile mult diferite. La noi altele sînt fenomenele care ar trebui să însoțească epocile de liniște. Întrebarea este dacă suveranii noștri sînt capabili de a ne conduce departe de acele abisuri, în care a fost dus odinioară poporul chinez.

Forța acestei obiecții se pierde atunci cînd este confruntată cu aprecierea justă a urmărilor inegalității dintre oameni în cadrul unui stat alcătuit după modelul descris. Această inegalitate fie că se bazează pe privilegii moștenite, fie pe cantitatea de bunuri adunate — declanșează pasiuni care înveninează cu atît mai mult sufletele atunci cînd sînt mai puțin ținute în frîu de rațiune și cînd stăpînirea le ignoră, încrezătoare în măsurile adoptate, și nu se teme de izbucnirea lor. Care să fie mijlocul de apărare în fața egoismului, a setei de cîștig, în fața necinstei, a invidiei, a urii și a calomniei ? Cum poate fi împiedicată apariția voluptății, desfrîului, îmbuibării, vanității și orgoliului, a tuturor manifestărilor caracteristice aroganței celor avuți ? Nu se gîndește nimeni că în momentul în care se

răpește omului măsura-etalon, cu ajutorul căreia poate cîntări ce este bun și ce este rău, moravurile impuse din afară nu sînt decît un fel de jonglerie convențională, oamenii vor acționa fără reticență și vor considera tot ceea ce este *interzis* drept *permis*. Ce s-a obținut prin abolirea rațiunii ? S-a distrus virtutea dar a rămas viciul, iar în conștiința oamenilor sălășluiește decăderea morală. Deci fericirea *sclavului domesticit* este o minciună, la fel ca și fericirea *sălbaticului* în sînul naturii. Cele două extreme se întîlnesc, dacă luăm în considerație relația lor față de moralitate. Gîndul mă duce la fructele sălbatice care cresc libere, nestînjenite, dar nu le poți mînca de acre ce sînt, și la plantele a căror dezvoltare a fost împiedicată de mîna exagerat de grijulie a omului, care dau flori pipernicite și nu rodesc.

Nici nu mă încumet să cercetez care vor fi celelalte consecințe ale acțiunii absurde, de a condamna la letargie perpetuă capacitatea de desăvîrșire, caracteristica distinctivă a ființei umane. Avem oare dreptul să distrugem nepedepsiți și după bunul plac creația naturii ? În Europa principiul nu a fost pus încă în practică în mod consecvent, așa cum s-a petrecut în răsăritul Asiei. Oare numai mongolii [6] acceptă o existență de sclavi, în timp ce europenii nu se lasă turnați cu forța în tipare și nici nu acceptă să le fie înăbușite forțele spirituale ? Nu, căci avem suficiente exemple de sclavie și în Europa, care ne învață cît de mult s-a înjosit omul și cît de brutal au fost frînte mlădițele rațiunii care se năștea. Faptul de a fi păstrat, fie și numai *parțial*, posibilitatea unei activități independente a spiritului se datorește mai puțin unor avantaje fizice sau unor aptitudini, ci mai degrabă modului de formare a poporului, relațiilor rezultate din factorii de climă, din poziția geografică și contactul cu alte popoare. Există o înlănțuire de evenimente care influențează această situație, folosită de despot pentru realizarea scopurilor. Despotismul nu a înlănțuit însă complet aceste forțe pentru că și-ar fi dăunat sie însuși.

---

[6] Se referă la statele sclavagiste din Asia.

Apărătorii despotismului găsesc chiar în starea de înjosire a oamenilor argumente prin care vor să dovedească inviolabilitatea acestei tutele permanente. După afirmațiile lor, rațiunea și libertatea sînt drepturile unui număr restrîns de privilegiați, pentru că așa este mersul acestei lumi. Pînă și istoria confirmă că în toate timpurile și în toate țările, soarta mulțimilor a fost neștiința și un trai mizer. Se acceptă ca mințile luminate să fie oameni de stat, conducători de oști, preoți, medici și filozofi. Se citesc cu pasiune operele unor raționaliști cultivați ; se ascultă și se privesc cu încîntare creațiile unei fantezii sclipitoare, ale umorului fin și ale armoniosului simț estetic. Dar aceste minți luminate, pe care suveranii le apreciază cum se cuvine, trebuie să înțeleagă cît de mult le crește valoarea atunci cînd sînt puține la număr ; ele sînt nevoite să învețe să disprețuiască, după modelul stăpînitorilor lor, mulțimile sortite doar trudei și supunerii oarbe.

Nefericit și crud dispreț față de oameni ! El, disprețul suveran, care a statornicit neștiința și sclavia în mijlocul oamenilor, ridicînd pe cei ambițioși deasupra celorlalți, are curajul să se laude cu această faptă ! Filozoful și politicianul au o părere comună despre starea actuală a speciei umane ; primul însă știe ce pot și ce trebuie să fie oamenii. De aceea filozoful urmărește cauzele înjosirii ființei umane și caută mijloacele prin care ar fi posibilă o readucere pe făgașurile inițiale. El privește cu milă la omul care nu are dreptul să se bucure de darurile sublime ale rațiunii și moralei și care, împovărat de societate, își trage viața doar din instincte. În această stare jalnică omenirea inspiră prea puțin respect, dar neajutorarea sa e motivul pentru care omul de suflet, conștient de datoria sa, recunoaște în această masă chinuită și lipsită de orizont obiectul grijii sale permanente.

Nu vreau să mai menționez obiecția de prea multe ori repetată că munca impusă în zilele noastre maselor nu le dă răgazul necesar și nici nu le oferă prilejul de instruire pentru a-și modela spiritul și a se desăvîrși din punct de vedere moral. E suficient să fie liberată clasa muncitoare de povara impusă de o stăpînire nedreaptă, iar rodul muncii să nu fie acaparat de tîlhari și leneși privilegiați pentru ca această stare de lucruri, bazată numai și numai pe

abuzuri, să dispară. Natura, mai puțin vitregă decît o descriu detractorii, dă un imbold creator chiar și sărăciei, imbold care declanșează elanul și dezvoltă forțele spiritului. Muncitorul *trudit* nu e atît de obosit încît să nu poată gîndi ! Bucuria izbînzii îi deschide și lui porțile receptivității ! Pentru realizarea acestui ideal merită să lupți ! Numai cînd ți se răpește satisfacția realizării, sentimentul strădaniei risipite în zadar și nedreptatea suferită înăbușă vioiciunea spiritului, lăsînd loc indiferenței față de propria desăvîrșire.

Omului îi e suficient să aibă drept pilon de susținere a moralității cîteva adevăruri fundamentale, rezultatele luptei milenare a rațiunii împotriva erorilor, a concepțiilor greșite și înșelăciunii. Aceste adevăruri trebuie să fie înțelese și însușite în toată profunzimea lor și inoculate sensibilității umane. Cunoaștem cu toți cu cît talmeș-balmeș e încărcată mintea și celui mai umil zilier pentru a-i obliga spiritul la inactivitate ! I se vîră în cap basme copilărești în locul unei îndrumări eficiente pentru cunoașterea naturii ; el dispune de prescripții și formule învățate pe de rost în locul unei conștiințe de sine care să fie îmboldită spre fapte de către experiență și practică ; știe cîntece și scamatorii de bîlci ; e pus să se roage în fața unor fetișe ; are convingeri greșite despre răsplată și pedeapsă, despre atotputernicia credinței, iar în locul unui țel, înalt și măreț în simplitatea sa, i se oferă minciuni cu ajutorul cărora nu poate trece dincolo de granița existenței fizice ca să ajungă la cunoașterea adevărului etern și a bunătății supreme. Mijloacele artificiale, folosite pentru întreținerea neștiinței, au fost colecționate de educatori pentru a le folosi în scopul nivelării tuturor cunoștințelor, cu toate că legile naturii, ignorate din neștiință sau nesocotite cu bună știință, cer o educație pornită din lăuntrul ființei și realizată cu forțele proprii ale fiecărui individ. Despotismul are nevoie de automate, iar preoții și diaconii au fost pînă într-atît de lipsiți de tact încît le-au cioplit din specia umană.

Jumătate din timpul, pierdut cu atîta lipsă de răspundere pentru comunicări neroade, formule rostite papagalicește, învățămîntul plictisitor de predare a unor noțiuni de mult răsuflate, deci jumătate din acest timp ar fi suficient pentru a îndrepta atenția omului simplu asupra stării sale,

trezindu-i dorința de a deveni, prin propria străduință, ființa demnă pentru care a fost creat. Predarea unor cunoștințe utile, redeșteptarea simțămintelor celor mai delicate care ne dau posibilitatea să fim părtași la bucurii în limita raționalului, aceste înalte preocupări, demne de a fi luate în considerare de educatorii neamului omenesc, nu cer nici talente deosebite și nici măcar o mare desfășurare de forțe. Spontaneitatea dascălului și a elevului asigură condiții prielnice pentru succesul muncii amîndurora. E nedreaptă afirmația că apărătorii demnității umane se rătăcesc în jungla unor teorii sterile și ar dori să vadă pe toți învățații la coarnele plugului ! A trebuit să li se bage în cap oamenilor nenumărate inepții, pentru a-i înstrăina de propria personalitate, dar sînt suficiente cîteva noțiuni fundamentale pentru a-i apropia de scopul menirii lor ! Cînd vor înțelege în sfîrșit suveranii și educatorii că fericirea și virtutea nu se pot obține prin decrete ale stăpînirii și nici prin educație. Sîmburele din care se dezvoltă virtutea și fericirea *sălășluiește în adîncul ființei* noastre. Tiranii perfizi sau educatorii exagerați îl pot înăbuși, curmîndu-i drumul spre încolțire.

Nu vreau să neg foloasele educației, cu toate că face dovada unor mari lipsuri. Omenirea s-a adăpat din acest izvor cum se hrănește copilul găsit la sînul unei doici milostive. Vitalitatea și îngrijirea femeii îl fac să prospere. Dar bogăția, aroganța și luxul au trezit instinctele hrăpărețe ale tinerei femei. Nestăpînită, sedusă și seducătoare, ea a ajuns curînd la treptele tronurilor, iar pe fiica adoptivă a sortit-o unei grele servituți. În sfîrșit, bătrînă, decrepită, curtezana se înrobește seducătorilor de odinioară, și e gata să le vîndă libertatea și nevinovăția fecioarei adoptive. Și nu e de mirare că exemplul depravării subminase deja moralitatea unei ființe atît de fragile, iar instinctul imitației a dus-o pe căi greșite, dezlănțuind pasiuni nestăvilite.

De ce calomniază clerul neamul omenesc aflat în stare de revoltă ? Doar el este cel în a cărui grijă a fost lăsat omul, secole de-a rîndul ! Preoții i-au fost educatori atotputernici ! Nu a fost obișnuit neamul omenesc să-i asculte orbește ? Logic ar fi fost ca învățăcelul să se formeze din pilda dascălului. Departe de mine gîndul de a scuza cri-

nele care dezonorează cauza libertății, dar cine poartă vina că asupra revoluției celei mai noi apasă viciul imoralității? Cine ne-a creat acest sistem de morală atît de profund vătămător ? Cine ne-a dat exemplul negativ și a dus atît de departe infamia încît nu a mai socotit necesar să acopere urîțenia ei cu mantia ipocriziei ? Sărmani oameni, din ce abisuri trebuie să vă ridicați !

Este adevărat că preceptele străvechi, fie că sînt de inspirație supranaturală sau au rezultat din adîncurile rațiunii noastre, ne-au ferit de imoralitate. Adevărul adînc pe care-l conțin mai face minuni chiar și astăzi, deși a fost acoperit cu zgura atîtor nimicuri. Spre nefericirea neamului omenesc singurul izvor unde ar fi putut sorbi înțelepciune și găsi entuziasmul întru dobîndirea virtuții a fost păzit de nevolnici, care l-au tulburat cu bună-știință. Sau poate că ar trebui să-i lăudăm pe educatorii noștri că nu au izgonit încă cu totul adevărul din tablele moralei și nu au excomunicat *încă* rațiunea ! Să sperăm că în sfîrșit se arată zori mai limpezi în fața noastră, pentru că de mai bine de 30 de ani înțelepții se apleacă asupra acestor probleme și aleg grîul de neghină. Secerișul e aproape ! Culegătorii vor strînge în hambar roadele și vor arde buruienile. Vă e frică să nu fie arse și spice bune ? Fiți fără teamă ! Nu se pierde nimic, dacă avem *sămînță bună* pentru semănat !

Ar fi timpul ca și cei neîncrezători în capacitatea de desăvîrșire a omului să se convingă în sfîrșit că frumoasele concepții despre perfecțiunea ideală sînt doar visuri irealizabile ! Cauza libertății și moralității nu este însă în pericol. Binele și răul nu apar nicăieri în stare pură, iar diferențierea este rezultatul unui plus sau minus al acestor trăsături. Luat în sensul strict al cuvîntului, nici un caracter nu e atît de rău încît să nu aibă și însușiri bune ; nici un caracter nu e atît de perfect încît să nu fie posibilă apariția răului, a greșelii sau a crimei. Din cele expuse nu trebuie să deducem că răul nu poate fi atenuat sau evitat, ori că este indiferent dacă trăim sub o guvernare bună sau rea ? Dacă scopul existenței noastre poate fi atins numai datorită acțiunii forțelor noastre spirituale, putem oare să ne împăcăm cu gîndul că marea masă este exclusă de la realizarea acestui ideal, invocînd motivul că nu e posibil ca toți oamenii să se transforme în același timp și cu intensitate

egală pentru a deveni ființe raționale și morale ? Dacă cineva ar trebui să arunce un pumn de bile *spre* o *țintă precisă*, nu ar fi absurd dacă s-ar lăsa convins că le-ar putea arunca și în acest sens opus pentru că oricum *nu pot ajunge toate la țintă !*

Adversarilor libertății le-a mai rămas un ultim argument, împrumutat, chipurile, de la natura umană. „Omul, afirmă aceștia, este așa cum l-au format *deprinderile*. Nici măcar filozoful nu constituie o excepție, pentru că și asupra lui au acționat, chiar înainte ca el să fi fost conștient de acest fapt, epoca, mediul înconjurător, oamenii și împrejurările ; toate aceste elemente și-au lăsat amprenta, transformată mai tîrziu în făgașuri adînci pe care le străbat sentimentele și gîndurile. Virtutea și viciul, înțelepciunea și nebunia sînt deprinderi, determinate de soarta inevitabilă. Cine poate să se strecoare printre ochiurile de plasă ale destinului său, al cărui fir a fost tors mult înainte ca omul să fi sorbit prima gură de aer ? Nu țin să analizez această afirmație din punct de vedere metafizic, pentru că am duce dispute interminabile și sterile pe care filozofia fie că le-a clarificat de mult sau nu le va rezolva niciodată. Doresc să menționez acele convenții fără de care nu e posibilă nici un fel de înțelegere între oameni. Acordul simțurilor noastre alcătuiește baza unei anume constante uniforme a modului nostru de reprezentare. Odată stabilit consensul asupra conținutului noțiunii de durere și plăcere, vor apare altele, ca de pildă bun și rău, drept și nedrept. Nu mai stă în puterea noastră să modificăm conținutul acestor noțiuni de bază și nici relația lor față de conștiință. Cred că am merita să fim întîmpinați cu un zîmbet ironic, dacă am disprețui senzațiile plăcute doar pentru că am fost *deprinși* de la natură să le găsim plăcute ! Odată ce forțele spirituale ale omului au creat noțiuni morale, acestea devin pentru el, din clipa apariției lor, instanța supremă de judecată a acțiunilor sale, chiar dacă li s-ar opune alte concepții sau sentimente. Noi nu cucerim nici onoarea și nici merite deosebite dacă ne opunem autorității acestui judecător suprem, pretextînd că acționînd astfel sîntem independenți. Cînd sîntem oare *conștienți* de autonomia noastră ; atunci cînd adoptăm în mod mecanic o senzație sau cînd analizăm ca un judecător modificările determinate

de aceasta în eul propriu ? Scopul, unanim recunoscut, al dezvoltării speciei umane este predestinat prin capacitatea de a fi morali ; această capacitate reprezintă caracteristica generală a întregii specii umane, trăsătura de unire a tuturor verigilor din lanţul generaţiilor, determinanta care armonizează într-un acord perfect toate celelalte aptitudini. Dependente de condiţiile exterioare în care ne găsim pot fi doar intensitatea şi modul de dezvoltare a acestor aptitudini.

Există o deosebire pregnantă între moralitatea făptuitorului şi moralitatea faptei sale. O acţiune nedreaptă, făcută cu intenţiile cele mai bune, dar în necunoştinţă de cauză, rămîne totuşi un delict, chiar atunci cînd făptuitorul este absolvit de vină şi dacă socotim drept regretabilă doar opacitatea judecăţii sale. Dar nici o acţiune pozitivă nu poate să-l absolve pe făptuitor de mustrările moralei, atunci cînd a acţionat cu intenţii criminale, chiar dacă fapta are urmări dintre cele mai fericite. Cuvîntul *virtute* nu ar trebui să fie pronunţat de buze omeneşti, dacă prin virtute înţelegem desăvîrşita eliberare de forţele răului, o activitate pozitivă şi o energie neîngrădită a fiinţei noastre. Dat fiind că limitele condiţiei umane barează calea spre perfecţiunea absolută, rămîne doar posibilitatea să numim virtute acordarea *unei acţiuni drepte cu conştiinţa bunelor intenţii*. Considerînd problema din acest unghi de vedere dispare şi controversa dacă la stabilirea unei definiţii a virtuţii trebuie să se ia în considerare intensitatea efortului individual şi a luptei interioare pentru obţinerea acestui acord. Nu poate fi acordat un plus de merit acestei acţiuni, deoarece virtutea este rezultatul armoniei forţelor spirituale, o victorie cucerită cu greu de către raţiune, secondată fiind de o voinţă neînduplecată. Vanitatea ar fi satisfăcută dacă s-ar acorda un surplus de merit, dar acest lucru ar scădea din valoarea virtuţii care, indiferent de aspectul eroic sau agreabil pe care l-ar adopta în funcţie de individ şi factori exteriori, trebuie să fie singura răsplată. Filozoful care solicită un surplus de merit nu este un discipol al înţelepciunii. Cunoaşterea de sine şi aprecierea justă a personalităţii, atribute obligatorii filozofului, sînt condiţii care exclud mîndria făţarnică, dar şi umilinţa prefăcută. Se poate considera fericit cel care, necomparîndu-se

cu semenii săi, simte mulțumirea deplinei concordanțe dintre natura umană și propria personalitate. În cele ce urmează am căutat să separ din conglomeratul amintit mai sus adevărul de neadevăr. Atît timp cît asociem noțiunile de anumite cuvinte, avem siguranța că virtutea se bucură de o întîietate de necontestat, chiar dacă e considerată drept o deprindere. Fiind fundamentată deosebirea dintre tendința firească a naturii umane și influența factorilor exteriori, rămîne să cercetăm în ce măsură ar putea fi diminuată, datorită unor măsuri corespunzătoare, dependența individului față de factorii exteriori. Din cele expuse anterior reiese în mod evident cît de periculoasă și potrivnică poate deveni o educație *nenaturală*, care încearcă deliberat să o ia înaintea procesului natural și împiedică formarea individului bazată pe experiență, singura capabilă să ducă spre un anumit grad de moralitate. Un sistem educațional, avînd drept scop obținerea independenței interioare și nu legarea de niște lanțuri înrobitoare, nu contribuie oare cu nimic la fericirea și desăvîrșirea speciei umane ? Cu această întrebare ne întoarcem la obiectul principal al studiului nostru.

Nu mi se pare imposibilă existența sub forme durabile a unor legi și precepte care, respectînd aria de utilizare liberă a capacității individuale, să determine cît are dreptul societatea să ceară de la membrii săi, atunci cînd le acordă avantajul de neprețuit al siguranței persoanei și bunurilor. Această societate îl respectă deci pe fiecare individ în măsura în care el, cel dotat cu capacitatea de a se perfecționa, o merită. Ideea nu se împacă deloc cu conceptul asupra copilăriei perpetue a omenirii, concept care se află chiar și la baza celui mai temperat despotism, cel patriarhal. Ea presupune că tutela suveranilor asupra supușilor are un sfîrșit și că, pe măsură ce oamenii devin mai pricepuți în utilizarea forței morale, se modifică și sistemul educațional al părintelui și al preceptorului ; ei pot da de acum încolo sfaturi prietenești, așa încît dominația unuia și supunerea celuilalt vor dispare treptat. Această premisă se află însă în dezacord evident cu despotismul. Care suveran renunță la sceptru și-i lasă în paza virtuții și a înțelepciunii pe supușii săi ? Am parcurge zadarnic întreaga istorie în căutarea unui asemenea eveniment ! Nu e cazul

să-l invocăm pe nobilul Timoleon[7], cel ce a restaurat o republică, pentru că epoca sa l-a convins de avantajele formei republicane de guvernare. Trecem sub tăcere pe Carol al V-lea[8] sau pe regele Sardiniei[9], care au trecut sceptrul fiilor lor, înlesnindu-le o domnie nemiloasă, dar au regretat apoi pierderea tronului. Subjugat de regimul despotic, poporul este prea slab, prea pasiv și neștiutor ca să poată trece brusc la conducerea țării. Fără virtute și înțelepciune nu poate exista o constituție. Dar unde și cînd pot să-și însușească iobagii, transformați în unelte de muncă de către suveranul lor, virtute și înțelepciune ?

Dacă nu există nici cea mai mică speranță de a obține sub domnia despotismului stadiul de fericire, dacă saturarea și satisfacerea cerințelor naturale, arbitrar indicate de suverani drept singura fericire, nu pot fi obținute sub sceptrul lor, dacă îndemnul către popor de a folosi propria rațiune li se pare a fi o încălcare a drepturilor ca și faptul că toată capacitatea individului este destinată dezvoltării și desăvîrșirii sale, este firesc să cercetăm modul cum și-au îndeplinit suveranii datoria ridicată de ei înșiși la rangul de preocupare permanentă. Să vedem ce mijloace au folosit pentru ca ființele încredințate lor să obțină independența interioară și perfecționarea morală. Constituțiile din majoritatea țărilor Europei sînt încă departe de despotismul propriu-zis. Nu ar fi cu totul exclus ca în aceste țări unde există coeziune și stabilitate în actul guvernării, să se realizeze pe calea unor sisteme diferite de cele ale despotismului consolidarea fericirii poporului. Marile curți europene sînt singurele care au un sistem de guvernare închegat și o politică bine stabilită. Statele mici sînt constrînse să se orienteze în mod permanent după si-

---

[7] Timoleon (411—337 î.e.n.), general din Corint. A luptat contra tiranilor din orașul natal și a restabilit constituția republicană în orașele Siciliei.

[8] Carol al V-lea (1500—1558). Din 1519 pînă în 1556 împărat al Germaniei și rege al Spaniei. A cedat fiului său în 1555 Țările de Jos, iar în 1556 Spania și Neapole. În 1556 a abdicat în favoarea fiului său Ferdinand.

[9] Victor Amadeus al II-lea, din 1720 rege al Sardiniei. A renunțat la tron în favoarea fiului său, Carol Emanuel I (1701—1773). În anul 1730 vrînd să reia tronul a fost închis de fiul său.

tuația momentană, căutînd să salvgardeze existența lor, solicitînd sprijinul cînd unui vecin puternic, cînd celuilalt, pentru a nu cădea într-o dependență înrobitoare, care le-ar secătui cu atît mai mult cu cît oprimatorii au interes să-i exploateze din plin. Posibilitatea unei acțiuni *planificate* întru fericirea supușilor este, așadar, cu totul exclusă în jumătate din țările Europei. După ce-și asigură suveranitatea, regii și curtenii au drept unică preocupare desfătarea, pînă secătuiesc veniturile statului. Sub asemenea cîrmuire poporul nu are o viață omenească.

Acolo unde există un sistem de guvernămînt propriu-zis, oamenii politici zîmbesc ironic pe seama naivilor, care au drept preocupare fericirea poporului. „Ce se alege din toate declarațiile solemne făcute în favoarea supușilor ?“ Cine pune o astfel de întrebare nu este un bun om politic, ci un nepriceput, mult prea cinstit. Secretul guvernării este *extinderea* teritorială, secretul politicii lor, *duplicitatea și disprețul* față de om. Cuvîntul *secret* nu este bine ales. În zilele noastre casele domnitoare nu-și mai ascund intențiile sub acest văl, ci doar mașinațiile și mijloacele pentru obținerea scopului. „Principele“ lui Machiavelli [10] nu mai este combătut de autori regali [11], ci se află la vedere în sala de audiențe. Nici că se poate o batjocură mai mare la adresa iluminismului ! Este foarte posibil ca în timp ce într-o parte a Europei se afirmă drepturile omului cu ajutorul armelor — drepturi care ar putea fi mult mai bine apărate de rațiune —, în cealaltă parte a continentului domnia bunului plac să-și scoată masca pentru a înfricoșa neamul omenesc cu figura sa de meduză [12].

Țin să preîntîmpin o interpretare eronată. Am afirmat mai sus că suveranii nu mi se par chiar atît de dușmănoși, încît să privească cu ochi răi fericirea omului. Poate că sînt sinceri atunci cînd din egoism sau din satisfacția pe care ți-o dă o faptă bună consideră fericirea, așa întruchi-

---

[10] Prin opera sa *Il Principe* (1532), omul de stat și scriitorul italian Niccolo Bernardo dei Machiavelli (1469—1527) devine primul teoretician al statului absolutist.

[11] Este vorba de Frederic al II-lea (1712—1786), care a scris în 1739, *Antimachiavell, ou Examen du Prince de Machiavell.*

[12] Forster se referă la Revoluția franceză și la coaliția contrarevoluționară a principilor germani.

pată cum o înțeleg ei, drept o problemă de guvernare. Nu-mi retrag, după cum s-ar crede, părerea favorabilă, dar rezolvarea acestei contraziceri aparente se află în adîncul inimii omenești. Natura noastră apare medicilor și psihologilor drept o alcătuire minunată ; deseori ea se opune unei distrugeri chiar în clipa cînd ești înclinat să crezi că este pe punctul de a pieri. Originea, educația, anturajul, totul pare să se coalizeze împotriva suveranilor, și totuși uneori poate fi întrezărită în furtuna patimilor dezlănțuite. Bunăvoința suveranului, evidentă în proclamații, în comportamentul său față de un suferind sau cînd ascultă sfaturile unui om de bună credință, constituie un caz de excepție. Această solicitudine, anemică, nu trebuie confundată cu elaborarea minuțioasă a unui plan de acțiune rațional și umanitar. Suveranii se gîndesc numai la propriile interese și nu la binele poporului. Dacă ar exista o singură excepție, zeița dreptății ar veni să locuiască în inima unui asemenea Titus [13] :

...è qual, che col sapere accoppia
Si la bontà, ch'al seculo futuro
La gente crederà, che sia dal cielo
Tornata Astrea...

ARIOSTO[14]

O, prietene, cît de sărac este cel a cărui inimă milostivă nu se îndură să alunge pe cerșetorul nesățios ! Principii și mai cu seamă despoții sînt în această situație : cerșetorii care le înghit averea sînt ei înșiși, și nici unul dintre ei nu a avut vreodată curajul să-și refuze o plăcere !

Sclavul propriilor capricii este o pradă ușoară pentru cei din jur. Prietenii vicleni și obraznici știu să camufleze intențiile lor în haina curtoaziei. Se pricep să aștepte clipa prielnică pentru a face servicii, strîngînd astfel mai tare

---

[13] În comparație cu alți împărați romani, Titus Caesar Vespasian August (39—81) este considerat un domnitor blajin.

[14] ...este cel care unește înțelepciunea cu bunătatea așa, încît generațiile viitoare să creadă că Astreea a coborît din nou printre oameni...

lanțul dependenței față de ei. Stirpea parazitară, altoită pe trunchiul slab al domnitorului, îi suge acestuia cele mai bune forțe dîndu-i în schimb viciile pe care nu le avea încă. La fel și copacii năpădiți de vîscul înfloritor nu dau frunze și roade. Avem oare temeiul să credem că fericirea popoarelor va rezulta din constituțiile marilor imperii europene existente astăzi, care au doar tendințe de expansiune, încheie pacte duplicitare și poartă războaie din calcule economice, iar existența lor are drept bază sporirea continuă a impozitelor și forțelor armate ? Cine are curajul să afirme „că nu este primejdios ca dorința de cucerire să devină pasiunea principală a suveranului, care se exprimă asemenea lui Cezar prin cuvintele poetului grec [15] : *ca să poți stăpîni este permis să încalci dreptatea;* că viața și bunurile a milioane de oameni, liniștea supușilor și a vecinilor atîrnă mai ușor în balanță decît setea de glorie, *căci poate,* după satisfacerea acestei pasiuni, va sosi și clipa cînd bunăstarea poporului să devină una din preocupările suveranilor. *Poate* vor veni și zilele de răsplată și fericire, cînd legi noi vor asigura supraviețuitorilor dreptul asupra bunurilor. Dat fiind că în fața puterii învingătorului omenirea întreagă se pleacă putem crede că și zeul războiului s-ar transforma într-un Apolo binefăcător ?" Nu-mi luați în nume de rău faptul că această apologie sună mai degrabă a satiră ! Pentru a nutri o firavă speranță sînt necesare prea mari sacrificii ! Fericirea germanilor să fie posibilă numai după ce Casa de Austria își va realiza toate planurile ambițioase [16] ? Chiar dacă admitem că finalizarea acestor planuri este mai apropiată decît cred unii politicieni, este drept oare ca generația viitoare să-și clădească fericirea pe temelia suferințelor unor generații anterioare ? Nu este mai bine și mai logic ca fiecare să-și poarte de grijă, așa încît faptele bune ale înaintașilor să se răsfrîngă pozitiv asupra urmașilor ?

Speranța generațiilor viitoare trebuie să aibă drept temelie condiția *de astăzi* și nu niște planuri de cuceriri

---

[15] Cicero scrie în cartea *De officiis (Despre îndatoriri)* că Cezar ar fi citat adesea versurile din tragedia lui Euripide *Fenicienele.*

[16] Restaurarea monarhiei în Franța, a cărei regină, Marie Antoinette, făcea parte din casa Habsburgilor.

și extinderi teritoriale care, chiar dacă nu s-ar realiza, vor marca accelerarea declinului, în cazul cînd nu vor fi însoțite de o organizare temeinică a statului. Mă tot întreb unde se află în Europa statul cu o putere de neclintit a aparatului organizatoric, cu o coeziune de nezdruncinat și o concordanță deplină între părțile componente ? Singura cale pentru popoare de a afla speranța unei fericiri durabile este calea opusă celei pe care se merge astăzi. Un stat cu intenții de cuceriri teritoriale are obligația să se organizeze înainte de a trece la acțiuni în afara granițelor. Procedînd astfel nu mai e posibilă organizarea ulterioară, dată fiind inegalitatea, varietatea părților componente care se opun armonizării într-un tot unitar.

Sîmburele dezmembrării marilor imperii se află în lipsa de moralitate a claselor dominante, în imposibilitatea de a pune stavilă pretențiilor acestor clase atît de influente în stat. Imperiul roman s-a împărțit în imperiul de răsărit și de apus ; tot așa se vor fărîmița stăpînirile, care nu se bazează pe un mecanism asemănător celui oriental, format deci din clase și caste închise. Atunci cînd legislatoarea [17] din nordul Europei a sporit numărul demnităților în marele său imperiu, a bănuit probabil foloasele unei asemenea măsuri, dar e evident că acest sacrificiu organizatoric a apărut mult prea tîrziu. Nu constituția, ci superioritatea persoanei suveranului ține în frîu aristocrația impertinentă sau pe favoriții de o noapte, care sînt trimiși la ivirea zorilor în bezna de unde s-au ridicat.

Aceasta e situația în statele conduse de suverani absoluți care dețin toate drepturile și în fața majestății cărora rangurile dispar. Să vedem ce se întîmplă în statele monarhice în care aristocrația *își arogă privilegii* ? Neliniștile, revoltele, schimbarea continuă a legilor se succed cu atît mai des cu cît se dezvoltă forțele morale ale poporului, pe care cei dornici de putere în zadar încearcă să le folosească ca unelte întru realizarea scopurilor proprii. Nu

---

[17] Împărăteasa Ecaterina a II-a a reorganizat împărțirea administrativă a țării după revoltele țărănești din 1773—1775.

e necesar să vin cu amănunte, pentru că istoria oferă destule exemple concludente. Dragă prietene, gîndește-te la țara dumitale, sau aruncă o privire asupra evenimentelor actuale din Suedia, Polonia, Franța și, vei afla confirmarea spuselor mele.

Politica suveranilor nu duce la armonie ; ea nu plămădește liniștea popoarelor, ci revoluții ; nu răspîndește în jur fericirea generală și nici nu e capabilă să asigure dinastiei o domnie la adăpost de soarta schimbătoare a norocului. Marile personalități sînt excepții, iar apariția lor e meteorică ! Pentru un suveran ambițios chiar și numai *intenția* de a *domni singur* e periculoasă. Și cît de repede se prăbușește sub domnia unui urmaș nevolnic structura unui stat lipsit de temelii solide, pentru că înaintașii l-au ridicat mai mult pentru satisfacerea unei fantezii și mai puțin pentru dăinuirea statului de-a lungul veacurilor !

După treizeci sau patruzeci de ani toate marile personalități de pe vasta scenă a lumii se schimbă. Nou-veniții își preiau rolul dispunînd de alte aptitudini, înclinații și forțe, de alte cunoștințe teoretice și de alt mod de acțiune, dar ca și predecesorii lor și ei vor ajunge la chibzuință și înțelepciune tot pe calea *experienței,* singura posibilă dealtfel. Poporul parcurge în decursul istoriei un drum mai simplu : populează pămîntul cu noi membri, care vor pieca și ei grumazul sub jugul exploatării. Oamenii ajung să-și dea mult prea tîrziu seama că au fost înșelați, lipsiți de educație și de tot ce poate oferi existența pe acest pămînt. Cum a fost oare posibil ca în asemenea condiții să se făgăduiască o schimbare a soartei în cadrul noțiunilor politice, inițiate pe de o parte de către pasiunile și lăcomia păturilor dominante, iar pe de altă parte de multele suferințe ale poporului. E timpul să menționez rolul destinului, instanța supremă, care nu ține seamă de calculele noastre. Acest stăpîn al lumii înfrînge oamenii prin oameni și se pricepe să găsească adversari înverșunați contra celor favorizați de noroc. El e cel care a hotărît moartea timpurie a lui Alexandru cel Mare, uciderea lui Cezar, atunci cînd nici nu începuse bine să domnească, și tot el

făurește armele pentru multe deznodăminte fulgerătoare. Destinul a hotărît căderea statuilor lui Jupiter, victoria lui Luther asupra papalității, înfrîngerea armatelor Austriei și Burgundiei de către apărătorii libertății helvetice [18], obținerea independenței Țărilor de Jos în urma unui război de o sută de ani [19] și eliberarea Americii de sub dominația britanicilor.

Nu acceptăm însă fatalismul dezolant, pentru că atunci ar fi inutilă orice discuție despre țeluri morale, dar recunoaștem că acțiunea unor forțe oarbe și irațională e atît de bine dozată și planificată încît se armonizează cu întregul eșafodaj al evenimentelor. În toate timpurile și locurile, în toate mințile, rațiunea este una și aceeași. Acțiunile realizate conform legilor ei drepte nu distrug pacea lumii, iar cel ce le făptuiește pare să cunoască tainele destinului. Conflictele sînt opera lăcomiei și a pasiunilor arogante ; oamenii sînt apărați prin propria lor mărginire de efectul distrugător al acestora și acționează pentru menținerea unui echilibru, în vederea realizării unui scop, necunoscut inițiatorului, care presupune că-și realizează doar propriile intenții. Să lăsăm filozofia să cerceteze de ce senzualitatea are o pondere mai însemnată decît rațiunea și de ce influența ultimei este prea puțin perceptibilă în actul de guvernare a universului, unde totul pare mai degrabă un haos, în care elementele abia organizate se disociază sub influența unor forțe de atracție mai puternice, distrugînd astfel forme abia înfiripate, totul fiind supus unui proces de transformare continuu. Nu vreau să cercetez acum ce vină au milioanele de oameni, aflați în stare de robie perpetuă și cărora le este barat cu desăvîrșire drumul spre o dezvoltare a forțelor spirituale, și nu țin să discut acum cum au fost sau cum vor fi răsplătiți pentru această nedreptate. Dat fiind că întreaga specie umană

---

[18] Luptele cantoanelor elvețiene au dus la dobîndirea independenței Elveției față de Austria (1384) și față de imperiul german (1499).

[19] Cele șaptesprezece provincii s-au ridicat în 1555 împotriva dominației lui Filip al II-lea al Spaniei. Abia în 1648 (Pacea Westfalică) Spania a recunoscut independența provinciilor reunite.

se poate bucura de libertate morală, doar prin intermediul unui număr foarte mic de indivizi, și de cele mai multe ori într-un fel imperfect, mi se pare că noi oamenii ne asemuim cohortelor de omizi, din care foarte puține la număr ajung să se desăvîrșească, izbutind să devină fluturi și să zboare spre libertate, bucurîndu-se astfel de existența lor. Dar atunci cînd se întrezărește o posibilitate de a arăta acestor milioane calea spre dezvoltare nu are nimeni dreptul nici să se supere, nici să amenințe !

Trecutul nu dovedește nimic în ceea ce privește condițiile viitoare. S-ar putea argumenta că evoluția morală a oamenilor nu reprezintă și țelul naturii creatoare Poate că aceasta se orientează doar spre o bunăstare fizică, așa cum e cazul la celelalte viețuitoare. E foarte posibil ca într-un trecut îndepărtat aceasta să fi fost scopul final al creațiunii, dar nimeni și nimic nu mă poate convinge că în etapele istorice viitoare va fi trecută cu vederea dezvoltarea forțelor spirituale ale ființei umane. Socot drept cea mai mare crimă la adresa umanității intenția de a prelungi cu bună știință stadiul de omidă la om și drept înjosire umilitoare faptul de a lăsa nedezvoltate și nefolosite forțele morale, mai ales după ce pretextul că în felul acesta se poate asigura fericirea durabilă a întregii specii s-a dovedit a fi o himeră, o înșelăciune amarnică.

În sfîrșit, a sosit, prietene, clipa să dăm jos de pe soclu această imagine mincinoasă a *fericirii* și să înălțăm la loc de cinste *demnitatea*. Capabil să simtă durere și plăcere, creat pentru suferință și bucurie, omul va lăsa în grija naturii fericirea personală, pentru că natura e singura care hotărăște cu dreaptă măsură pentru toate ființele, corespunzător duratei de existență și a rostului fiecăruia. Omul are datoria să folosească capacitățile sale spirituale pentru a deveni înțelept și virtuos. De realizarea acestei desăvîrșiri va avea să dea socoteală omul în fața creatorului său! Meșteșugul regilor de a țese iluzii ascunde sub strălucirea vorbelor dreptul celui mai tare și i-a sărăcit pe oameni, mutilîndu-le sufletul. Suveranii și sfetnicii lor tind către o cu totul altă fericire : își înmulțesc modalitățile de a se desfăta, iar singura preocupare este crearea de noi surse

de plăceri. Prea bine, prinţi şi preoţi, vă lăsăm în seama plăcerilor voastre, dar vă şi absolvim de îndatoririle care vă depăşesc. Nu ne mai promiteţi fericire, ci îndepărtaţi opreliştile puse în calea dezvoltării noastre şi vom ajunge şi fără ajutorul vostru la desăvîrşirea morală ; căci priviţi *bucuria şi durerea, adevăraţii noştri educatori,* le primim din mîna mamei noastre, a tuturor, natura !

REVOLUȚIA DIN MAINZ [1]

(Fragment)

An ei, qui ad defendendas causas advocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec metus frangat ?

QUINTILIAN [2]

I

Festivitățile din Mainz. — Plecarea trupelor germane spre Franța. — Proclamația ducelui de Braunschweig.

Mainz, 1 august 1792 [3]

După încoronarea împăratului Francisc al II-lea [4] orașul Mainz a devenit locul de întîlnire al tuturor celor care sînt importanți sau se cred importanți în Germania, începînd cu capetele încoronate, prinți, miniștri, ambasadori și nenumărați nobili. S-au numărat pînă la zece mii de străini

[1] Lucrarea, începută de Forster în septembrie 1793 la Paris, a fost concepută sub forma a 16 scrisori scrise din amintire. Manuscrisul, incomplet la moartea autorului, a fost publicat de fiica și ginerele acestuia, Georg Gottfried Gerrinus, în 1843.

[2] Cel care e ales să fie apărătorul unei cauze nu trebuie oare să fie atît de integru, încît să nu-l ducă în ispită cupiditatea ; speranța unei răsplate să nu-l ademenească și nici să-l copleșească teama ? Quintilian, *Institutio oratoria XII, 1.*

[3] Data se referă la succesiunea evenimentelor și nu la momentul redactării.

[4] După încoronarea lui Francisc al II-lea la 14 iulie 1792, în Frankfurt, a avut loc la Mainz un congres al principilor și miniștrilor germani în scopul pregătirii unei intervenții armate contra Franței.

între zidurile oraşului nostru. Hanurile erau ocupate de prinţi care nu mai găsiseră loc în palatele ducale ; toate casele particularilor adăposteau oaspeţi sau prieteni din cele mai îndepărtate colţuri ale Germaniei. Chiar şi nobilii din Mainz, a căror lipsă de sociabilitate e cunoscută de cei asemenea lor în toate cele zece districte [5], s-au văzut nevoiţi să devină aproape politicoşi pentru a se afirma în mijlocul atîtor blazoane din Boemia, Austria, Saxonia, Hanovra, Silezia etc. Din zorii zilei străzile erau împînzite de oameni bine îmbrăcaţi iar către prînz aglomeraţia de trăsuri te făcea să crezi că te afli într-o mare capitală.

La curte se ţineau lanţ serbările, mesele, concertele, balurile, iluminaţiile şi focurile de artificii, iar farmecul unic al ţinutului nostru şi splendoarea maiestuoasă a Rinului contribuiau la această strălucire. Curioşii, care se delectaseră în Frankfurt admirînd vechile podoabe şi fastul greoi al strămoşilor, sătui de aroganţa feudală şi de ceremoniile solemne, se bucurau acum la vederea spectacolului gratuit oferit de risipă, căreia artele graţioase ale secolului nostru i-au dat concursul, satisfăcînd cu strălucire neîntrecută egoismul prelatului amfitrion [6]. Cele mai aplaudate au fost iluminaţiile. Grădinile favoriţilor, podul de vase, iahturile, turnurile bisericilor din Kostheim, Kastel şi Hochheim erau scăldate noaptea în lumină artificială. O asemenea privelişte nu-şi găsea pereche nici în Londra, nici în Paris. În oglinda imensă a Rinului se reflectau turnurile în flăcări şi jerbele de artificii. Cu tot timpul scurt pe care l-au avut la dispoziţie cetăţenii, iluminarea comandată a oraşului le-a reuşit foarte bine. Pe străzi se vedeau, prinse în chenar de lămpi viu colorate, felicitări în versuri greoaie la adresa împăratului şi a soţiei sale ; aluzii spirituale la buna înţelegere dintre cei doi *vulturi* [7] ; ici colo se auzeau profeţiile oamenilor de la curte despre victoria armatelor unite.

---

[5] Împărţirea teritorială a vechiului Imperiu german, datînd din 1512.

[6] Mainz era reşedinţă arhiepiscopală, arhiepiscopul din Mainz fiind şi principe elector.

[7] Stema Austriei şi a Prusiei.

S-a uitat și numărătoarea orelor în noaptea aceea, pînă într-atît erau orășenii de tulburați de evenimentele neobișnuite și de veselia din această țară a basmului. Nu se cuvine ca filozofia să dojenească această receptivitate, atît de potrivită inimii omenești, numind-o neseriozitate, deoarece considerente morale nu i-au pus capăt. Mai degrabă să mulțumim naturii că a dat acestor evenimente atîta farmec, încît au risipit norii melancoliei, iar cel nefericit și-a uitat pentru un timp necazurile. Greșeala, dacă poate fi numită greșeală, nu se datorește dispoziției generale, căci a domnit o atmosferă de bucurie, ci stăpînirii, care folosește în mod nepermis această stare de euforie, vrînd să compenseze cu o noapte de carnaval munca poporului subjugat.

Față de ceilalți nemți, cei din Mainz sînt mai receptivi la asemenea bucurii. Pretențiile și luxul nobilimii și al unui cler numeros întrețin aici o mulțime de pierde-vară și o armată de mijlocitori, unelte ale bogăției lor. Un roi de meseriași, negustori, artiști, servitori, văd cu toții în persoana stăpînului idealul propriei lor deveniri și modelul către care tind. Dacă pierderea de timp și plăcerile se află pe primul loc în suita de exemple înfățișate poporului, nu se deteriorează cu timpul și moravurile oamenilor muncitori ? Nu va năzui fiecare să obțină un cîștig ușor ? Preferința nesănătoasă și neindicată din punct de vedere politic a unor suverani pentru orașele lor de reședință poartă și ea o parte din vină pentru această moleșire a moravurilor. O numesc nesănătoasă pentru că ei nu pot menaja orașul decît asuprindu-i și mai mult pe țărani și puțin indicată din punct de vedere politic, pentru că veniturile statului ar putea fi sporite fără pagubă pentru locuitori, moravurile ar putea fi îndreptate și înnobilate, dacă, în loc de administrarea unor paliative, s-ar vindeca marea rană a țării, iar în orașul Mainz, ar înflori negoțul, ocupație pentru care oamenii de aici par a fi predestinați. Dar privilegiile claselor arogante împiedică acest lucru: nobili trîndavi dau poporului neștiutor un prost exemplu prin incultură strigătoare și senzualitate grosolană. Se cade deci să iertăm poporului slăbiciunea, senzualitatea, nulitatea și nechibzuința atîta timp cît el vede în viața suveranilor doar un șir neîntrerupt de ospețe, jocuri, călătorii de plă-

cere, concerte şi baluri, pe scurt, toate mijloacele ineficace pentru alungarea plictisului (căruia singură arta ar putea să-i dea o îndeletnicire folositoare), iar în viaţa clerului, doar grija îmbuibării şi satisfacerii unor instincte încă puternice.

Nu iau asupra mea sarcina de a decide dacă virtuţile şi slăbiciunile oamenilor sînt deopotrivă pe întinsul pămîntului, dacă la Roma şi Capua trăiesc oameni asemănători. Aş vrea să ştiu de ce oamenii de pe întreg pămîntul trebuie să fie turnaţi după *un singur* tipar ? Doar aşa, ca să confirme regula din cărţi ? Dacă fiecare ţară are avantajele şi dezavantajele sale, normal este ca şi locuitorii să fie diferiţi, fără ca armonia întregului să sufere din pricina acestei varietăţi. Noi nu pretindem cetăţenilor din acelaşi loc să semene unul cu altul ; dimpotrivă, găsim că este firesc ca fiecare îndeletnicire să imprime caracterului şi modului de viaţă al oamenilor o notă aparte, tot aşa cum cerem potrivirea învăţămîntului după specificul fiecărei meserii. Desăvîrşirea care poate fi obţinută nu constă în uniformizare, ci în dezvoltarea neîngrădită a personalităţii.

Clima blîndă, aerul îmbălsămat, regiunea frumoasă, abundenţa a tot ce simţurile pot dori dar mai ales vinul nobil trezesc în locuitorii din Mainz o dispoziţie spre delectare, dispoziţie care nu se împacă deloc cu virtutea aspră a unui Cincinnatus [8] sau Cato [9]. Dar pot oare acestea toate să-l împiedice pe orăşeanul din Mainz să-şi însuşească virtuţile unei societăţi culte atunci cînd forma de guvernămînt, legile şi educaţia activează întru realizarea acestui scop ? Dacă în urma unor împrejurări oraşul Frankfurt ar fi nevoit să cedeze o parte din activitatea comercială oraşului Mainz, iar bogăţia *cîştigată prin sîrguinţă* ar aduce cu sine bunul gust şi simţul estetic, dacă ar înflori şi aici artele frumoase care modelează sufletul, ar fi oare de compătimit Germania că odată cu moravuri mai

---

[8] Cincinnatus (sec. V î.e.n.), consul roman, celebru prin austeritatea sa.

[9] Cato, Marcus Porcius, (Cato cel Bătrîn) (234—149 e.n.), om politic de vază, adept al principiilor austerităţii, a încercat să îngrădească luxul şi risipa în Roma imperială.

pure şi o educaţie aleasă, precum odinioară în Grecia, ar avea şi propriul ei Sibaris[10].

La bucuria acestor zile ia parte şi amorul-propriu prin micile satisfacţii oferite patriotismului local. Am fost încîntaţi să-i vedem în Mainzul nostru pe regele Prusiei [11], contele de Hessa[12], principele de Braunschweig[13], pe unul din fiii regelui Angliei George al III-lea, cît şi pe alţi semizei ai zilelor noastre. Şi acest fapt dovedeşte capacitatea de însuşire a unor deprinderi şi maleabilitatea naturii umane care se simte bine în această nouă ambianţă. Oraşele, provinciile, chiar naţiunile sînt uneori tot atît de vanitoase şi dornice de aplauze în relaţiile lor publice ca şi persoanele particulare. Dacă însă ar încerca să obţină aplauze pentru merite excepţionale, această înclinare ar aduce un folos moral. În statele monarhice cetăţenii au obiceiul să-şi atribuie o parte din onoarea şi respectul de care se bucură suveranul lor, de parcă ar cunoaşte principiul filozofic potrivit căruia suveranul este doar reprezentantul poporului. Adorarea absurdă a monarhului, obicei de care rîdem cînd îl întîlnim la vecinii noştri francezi, nu apare peste tot într-o formă atît de stridentă, exteriorizată prin cuvinte grandilocvente, dar principiul orgoliului naţional este pretutindeni atotputernic şi de aceea locuitorii din Mainz se simt importanţi prin persoana prinţului lor. Iar acest sentiment a fost adîncit şi de relaţiile politice ale actualului prinţ elector care a reuşit să joace un rol important în Germania. Iată de ce, cu toată mica suprafaţă a statului Mainz, s-au reunit la curtea de aici prinţi germani şi ambasadori strălucitori. Oraşul Mainz a adăpostit în ultimii ani numeroşi oaspeţi cu rang princiar, dar de cînd regele din Neapole a asistat aici la o vînătoare de vulpi, sîntem ferm convinşi că nici un potentat, aflat la douăzeci de mile de oraş, nu poate rezista tentaţiei de a vizita această curte.

---

[10] Sibaris, oraş antic din Italia, renumit prin epicureismul locuitorilor.

[11] Friedrich Wilhelm al II-lea (1744—1797).

[12] Ludovic al X-lea, conte de Hessen—Darmstadt (1753—1830).

[13] Karl Wilhelm Ferdinand, duce de Braunschweig (1755—1806), comandantul suprem al armatelor coalizate contra Franţei.

Reuniunea de acum a întrecut pe toate celelalte în importanţă şi strălucire. Viena şi Berlinul s-au întîlnit la Mainz ; personajele de vază şi numeroşii oameni de cultură care se află în preajma principilor au fost obiectul atenţiei şi satisfacţiei generale. Tinereţea împăratului avea ceva înduioşător, impresionînd întreaga asistenţă. Mulţi dintre noi îl văzusem şi la Frankfurt, în ziua încoronării, cînd, în timpul procesiunii spre biserică, apăsat de greutatea mantiei de hermină şi de coroana imperială, îşi plimba privirile rătăcite pe deasupra mulţimii, trezind compasiunea generală. Numai curăţenia sufletească ar trebui însă să trezească un asemenea sentiment, care *ar putea* să vorbească despre frumoasa legătură dintre suverani şi supuşi, dar care totodată, folosit în mod abuziv, poate să devină periculos.

Emigranţii francezi par să fi fost uitaţi cu totul la aceste serbări. Au trecut frumoasele zile cînd cinau cu papá, aşa îl numeau în intimitate pe principe, sau cînd li se trimiteau de la bucătăria curţii meniurile pentru mesele lor festive. Abatele Maury [14] nu mai este îmbrăţişat în public de către un mare cancelar german ; iar banchete de adio nu s-au mai văzut de cînd au fost în vizită Monsieur şi Madame [15]. Prinţii francezi, deşi emigraţi, nu pot renunţa la etichetă şi se abţin de la întîlnirile unde strălucirea principilor germani le-ar umbri prestigiul. Aristocraţii noştri îi fac să simtă că mai există şi o altă *morgă*, care o depăşeşte încă pe cea franceză, iar francezii se răzbună cu vorbe de duh şi cu zeflemea, arme pe care le mînuiesc mai bine decît adversarii lor. Germanii din Mainz se bucură de orice înjosire adusă francezilor, deşi îşi amintesc — nu fără plăcere — de zilele de petrecere, cînd cel mai bun vin de Rin s-a scurs pe gîtlejul cavalerilor lui Ludovic şi cînd, în cele din urmă răsfăţatul gust francez l-a părăsit totuşi pentru şampania spumoasă, care i-a luat locul pe mesele

---

[14] Abatele Maury, Jean-Siffrein (1746—1817), reprezentantul regaliştilor în Adunarea Naţională ; emigrat în 1791.

[15] Numele oficial al fratelui imediat următor regelui şi al soţiei acestuia. În cazul de faţă e vorba de Stanislas-Xavier, principe de Provence, viitorul rege Ludovic al XVIII-lea.

din grădinile favoriților, ajutîndu-i să uite de noaptea răcoroasă.

O singură speranță mai nutresc aceste epave ale Franței ; ea îi îmbărbătează în suferințele pe care le îndură și îi împacă chiar cu serbarea strălucitoare la care n-au fost chemați. Prinții înșiși se simt încurajați de maiestatea lor cînd e vorba de petreceri, așa încît nu de plăcere caută astfel de ocazii, la care întîlnirea atîtor somități multiplică dificultățile și aruncă asupra fiecăruia cu intensitate sporită influența narcotică a rangului. Interesul i-a adunat în același loc, ceea ce dovedește că politica îi poate stăpîni tot atît de puternic ca și voluptatea. La acest congres al prinților s-a decis soarta Europei și s-au aruncat zarurile pentru provinciile franceze. S-a discutat și pentru prima oară punerea în aplicare a planurilor aprobate la Pavia și Pillnitz [16]. Într-un mic han de pe malul Rinului s-au adunat zi de zi miniștrii imperiali prusaci și ai altor provincii, pregătind obiectivele consfătuirii pentru suveranii lor. Vom afla în curînd rezultatul acestor întrevederi. Trupele germane vor invada în curînd Franța, a cărei sciziune internă și armata dezorganizată permit miniștrilor, ofițerilor, generalilor și administratorilor să se înțeleagă cu forțele invadatoare, lăsînd să se întrevadă o cucerire rapidă și strălucitoare, așa cum s-a petrecut cu Olanda în 1787.

Cine ne garantează succesul acestei acțiuni ? Străinii întorși din Franța nutresc o cu totul altă părere decît prinții despre patriotismul și entuziasmul poporului pentru libertate, chiar dacă această noțiune nu le este încă destul de clară. Experți în arta războiului și cunoscătorii topografiei Franței pe care i-am cunoscut socotesc nerealizabil proiectul de a pătrunde în cursul unei singure campanii pînă la Paris, acesta fiind obiectivul principal pentru a lovi Revoluția franceză în inimă. Cei care țin seama de împrejurările atît de favorabile ale expediției din Olanda, cei care au în vedere relieful plat al acestei mici țări și distanța neînsemnată pînă la frontiera cu ducatul de

---

[16] Franța trimisese în 1792 un ministru care să încerce să împiedice alianța dintre Austria și Prusia.

Clève [17] nu împărtășesc acest optimism [18]. Înclinăm să prezentăm într-o lumină favorabilă posibilitățile de realizare a dorințelor noastre, așa că nu ar fi exclus ca ambele tabere să se înșele : atît cei care se bucură la gîndul unei plimbări la Paris pentru a restaura vechiul regim cu ajutorul unei despotice baghete fermecate, cît și cealaltă jumătate a Germaniei care socotește că mijloacele nu sînt conforme scopului și, ascultînd de glasul dorinței de libertate, admiră pe vitejii luptători pentru drepturile omului.

Strădaniile principelui elector de Mainz în vederea realizării contrarevoluției în Franța și lezarea unei neutralități utile, pe care ar fi putut s-o respecte cu ușurință, dat fiind că nimeni nu l-a silit s-o încalce, toate aceste fapte ar putea să aducă orașul și regiunea într-o situație critică în cazul unei răsturnări a situației. Cabinetul francez a lăsat deschisă pînă în ultima clipă calea tratativelor, dînd dovadă de multă răbdare față de principii electori din Trier și Mainz, care dăduseră ajutor aristocraților refugiați, în timp ce la noi se făceau auzite cele mai dușmănoase păreri, ca de pildă : principele elector din Trier dispune înarmarea emigranților care vor să provoace neliniști la granița cu Franța ; principele elector de Mainz. episcopul de Speyer, ducele de Württemberg și prințul de Condé duc tratative împotriva Franței la Waghäusel, trimit scrisori de avertizare lui Ludovic al XVI-lea, scrisori ce le sînt returnate nedeschise ; iar prințul elector de Mainz permite să fie insultate culorile Franței, îngăduind rebelilor să poarte cocarde albe ; de asemenea a organizat la Worms și Binden tabere ale emigranților, unde se fac exerciții militare. În timp ce în Rheingau se amenajează depozite de muniții ale emigranților, la Koblenz și Mainz se prezintă noii ambasadori ai Franței revoluționare care. cu toate jignirile aduse de lingușitori fugiți de la Versailles, au încercat să-i convingă pe principii germani că intere-

[17] Ducat care se află în Prusia renană.

[18] Rapoarturile secrete trimise de iscoadele germane în Franța împărtășesc aceeași optică. Depeșele oficiale ale ambasadorilor au un alt conținut, date fiind sursele diferite. Cel care observa reacțiile poporului era mai în măsură să aibă o părere conformă realității. (N.a.)

sele ambelor țări coincid. În sfîrșit, cu puține zile înaintea sosirii înalților noștri oaspeți, ambasadorului Franței i s-a retras printr-o notă ministerială protecția prințului elector. După acest mesaj, sinonim unei declarații de război, ambasadorul s-a văzut silit să plece în Franța.

Este perfect adevărat că o toleranță exagerată poate să-l facă pe adversar mai întreprinzător, în loc să-l potolească. S-ar părea că la Tuilleries se menține tăcerea din teamă, înclin să cred însă că răbdarea de care aminteam, pare să explice mai bine situația. Cît de dulce trebuie să fie bucuria unei guvernări neconstituționale, deci ilegale, dacă l-a făcut pe Ludovic nepăsător față de interesele statului francez! Ultima lovitură în scopul supunerii acestei puteri, odinioară atît de importantă în Europa, ultima lovitură cu ajutorul căreia Prusia, dar mai cu seamă Austria urmează să facă din Franța un stat satelit, asemănător Olandei față de Anglia, a fost războiul hotărît la Pavia și Pillnitz și care folosește drept paravan motivul repunerii regelui în drepturile sale. Publicarea vădit intenționată și aparent prematură a promisiunilor pe care le-au obținut prinții francezi la Pillnitz din partea lui Leopold și a lui Friedrich Wilhelm, declarațiile împăratului la Regensburg au dus la ruperea alianței din 1756 și la declarația de război din partea Franței. Această violare a păcii, petrecută cu trei luni în urmă, a rămas pînă astăzi neconcretizată în acțiuni armate. Curtea tine probabil să procure forțelor germane aliate un pretext pentru atac, fără însă a rupe relațiile cu Franța în mod fățiș.

O declarație de război, neurmată de acțiuni militare este însă o farsă, o intrigă realizată de comun acord cu inamicul, pentru că nu-și îndeplinește scopul urmărit de orice politică sănătoasă, anume de a restabili cît de curînd o pace avantajoasă. Rapiditatea atacului, avantajul unei poziții sigure, slăbirea dușmanului înainte ca el să aibă răgazul și mijloacele necesare pentru a rezista — acestea sînt elementele care ar putea grăbi sfîrșitul marii nenorociri abătute asupra omenirii. Declarația de război față de puterile germane, smulgerea Țărilor de Jos din mîinile trupelor austriece nepregătite pentru apărare, ocuparea malului drept al Rinului, de la Germersheim pînă la Köln,

pentru menținerea neutralității în Pfalz și în electoratele episcopale — toate aceste acțiuni ar fi trebuit să fie realizate în același timp. Baricadîndu-și trupele în spatele marelui fluviu, care trasează cu precizie granița între Franța și Germania și aprovizionîndu-se din bogatul Brabant cu mijloacele financiare necesare continuării războiului, Franța eliberată ar fi ținut piept tuturor atacurilor, fiind astfel în situația să impună inamicului condiții de pace, care, bazate pe interese reciproce, ar fi asigurat un tratat de lungă durată. Așa cum se prezintă situația în momentul de față pare că norocul le surîde principilor aliați, iar prietenilor libertății le pregătește o mare nenorocire.

Regele Prusiei [19], însoțit de întreaga suită, s-a îndreptat la sfîrșitul festivităților către locul de cantonament al armatei sale. Vase bogat împodobite au primit prețioasa încărcătură și au pornit pe Rin în jos, departe de zidurile primitorului nostru oraș. O mulțime de ambarcațiuni înțesate de curioșii care doreau să admire pentru prima oară în viață o tabără militară precedau și urmau alaiul princiar. De pe vremea Războiului de 7 ani locuitorii acestor ținuturi se odihniseră în pace deplină, astfel că timp de două generații nu văzuseră armate angajate în lupte și nici sălbatica vărsare de sînge. Armata prusacă din Koblenz, care cuprinde conform comunicatului 55.000 de oameni și care în realitate numără peste 40.000 de soldați, a satisfăcut privirile curioșilor prin apariția sa, iar strălucirea atîtor victorii obținute sub Friedrich cel Mare îi conferă o aură de vitejie și promite glorie militară pentru viitor. Trupele imperiale, cantonate între Freiburg, Mons și Tournai, în număr de 70.000—80.000 de oameni au fost prevăzute și pentru stăvilirea spiritului de revoltă care încă mai mocnește în Belgia. Dacă la grupele de emigranți adăugăm și cetele lui Mirabeau totalul lor înglobează 10.000 de oameni. Prusacii și oștile imperiale au arme redutabile, care, după părerea strategilor de cîrciumă francezi, nici nu ar fi necesare, deoarece în majoritatea fortărețelor din Franța

---

[19] Friedrich Wilhelm al II-lea.

comandanții sînt de partea noastră și vor deschide porțile la prima somație. [20]

Această convingere, proprie nu numai unor tinerei lipsiți de experiență, ci și tuturor emigranților francezi ai căror comandanți au probabil temeiuri convingătoare, este împărtășită și de guvernul nostru, care pe această bază calculează necesarul de forțe pentru atac. Proclamația ducelui de Braunschweig, comandantul suprem al armatelor aliate contra Franței, proclamație abia ieșită de sub teascurile tipografiei curții princiare, a fost redactată pe considerente tot atît de puțin temeinice. Națiunea franceză este îndemnată să nu opună rezistență armatelor germane. Proclamația recunoaște pe Ludovic al XVI-lea, despre care se presupune că este închis împreună cu întreaga familie, drept unicul suveran legitim al Franței. Acest manifest abundă în amenințări împotriva spiritului de libertate al noii constituții franceze și declară, pe cuvîntul de onoare al celor doi suverani germani, că cea mai mică ofensă adusă regelui Franței și alor săi va avea drept consecință distrugerea totală a orașului Paris și executarea conducătorilor insurgenți. Din aceste cuvinte reiese cu claritate ura emigranților împotriva revoluționarilor și predilecția lor pentru amenințări. A trece prin foc și sabie Parisul și a-l face una cu pămîntul este expresia preferată de care se folosesc acești cavaleri rătăcitori în nesfîrșitele lor tirade îngîmfate, debitate în dreapta și în stînga, ca un fel de consolare. Amenințarea nu poate fi reală, căci vine din partea celor care fără Paris nu ar mai ști să se bucure de viață ! Cînd Ariosto spune : *„E Rodomonte audace se gli vanta / Arder Parigi"* [21], el îl și pune pe temerarul sarazin să îndeplinească amenințarea. Rămîne de văzut dacă această nouă amenințare sarazină va deveni sau nu o rodomontadă.

---

[20] Se pare totuși că în Germania exista parțial o părere greșită asupra pregătirilor pentru campania din 1792. Armata franceză sub Kellermann a trebuit să facă față unei canonade înfricoșătoare (la 20 septembrie) ; deci nu este adevărat că dușmanii au pornit fără pregătire în acest război... (N.a.)

[21] Rodomonte se încumetă să afirme că va arde Parisul. Ariosto, *Orlando furioso*, XIV, 65.

II

Plecarea trupelor din Mainz spre Speyer. — Înaintarea armatelor aliate în Franţa. — Veşti din Paris.

Mainz, 23 septembrie 1792

Tot ceea ce e grandios stîrneşte admiraţie ; chiar şi violenţa proiectată la dimensiuni excepţionale îmbracă această haină, care ascunde măcar pentru puţin timp goliciunea-i revoltătoare. Fără strălucire şi fără înşelarea simţurilor, răul ar trezi automat aversiune, iar păcatul, chiar sub forma descrisă de Milton [22], nu ar ispiti decît pe monştri. Marile pasiuni, marile crime şi, aş adăuga, chiar şi marile vicii, oricît de detestabile le-ar fi efectele, găsesc un fel de înţelegere în inimile noastre, din clipa în care se presupune cu oarecare certitudine că cei care ajung pe căi greşite au fost orbiţi de o falsă grandoare şi nu au sesizat sau poate şi-au recunoscut mult prea tîrziu greşeala, rătăcirea. Cel care greşeşte şi nu are o asemenea scuză, lipsindu-i simţul estetic pentru frumuseţe, sublim, măreţie, a cărui înclinaţie perversă îl îndeamnă să iubească răul sub toate formele, decade în ochii noştri pe cea din urmă treaptă a nemerniciei şi a infamiei.

Voi exemplifica această afirmaţie. În faţa scaunului de judecată al raţiunii s-a dovedit că ambiţiile prinţilor şi marilor cuceritori aduc numai nenorociri. Hotărîrea acestui tribunal nepărtinitor sună limpede în forul nostru interior : „Lăcomia şi pasiunea care cer pentru satisfacerea lor să curgă sînge omenesc nu sînt demne de acest sacrificiu. *O singură* cauză dreaptă poate pretinde acest sacrificiu : apărarea libertăţii !“ Este în firea oamenilor să treacă pe lîngă acest adevăr şi să admire multiplele exteriorizări ale forţelor de neînţeles din caracterul eroilor şi cuceritorilor. În personalitatea unui Alexandru, Cezar, Carol al Suediei şi Friedrich al Prusiei, observatorul imparţial va afla armonie şi forţă, iar în evoluţia acestora, mă-

[22] Aluzie la *Paradisul pierdut*. În prima carte Milton descrie infernul.

reţie. Petele de neşters ale nedreptăţilor şi dispreţului faţă de om, care sluţesc aceste frumoase exemplare umane, nu le răpesc nici măcar filozofilor plăcerea de a-i admira. Însă Xerxes, Ludovic şi alţi suverani vanitoşi şi însetaţi de glorie, dar lipsiţi de măreţia spiritului, n-ar trebui să-i impresioneze pe contemporani prin grandoarea acţiunilor. E întristător să vezi bunurile, tihna, sănătatea şi viaţa a milioane de oameni la cheremul unui nechibzuit, care îi duce spre pieire grabnică după bunul său plac, dar măreţia momentului impresionează şi ne trezim mai degrabă uimiţi decît indignaţi în faţa omului, de capriciul căruia e legată soarta unor întregi continente. Nu compătimim pe regele care fuge, trecînd singur Helespontul [23] într-o corabie, nici pe marele monarh care se roagă zadarnic la Gertruidenberg [24] pentru încheierea păcii, dar uităm crimele săvîrşite de aceştia şi gîndim numai că i-ar fi ajuns dreapta judecată a proniei cereşti. Mai există şi o altă categorie de oameni, asemenea lui Cartouche [25] şi Mandrin [26], care nu provoacă dispreţul, pentru că preţuim prevederea, şiretenia, abilitatea, prezenţa de spirit şi vitejia lor, într-un cuvînt, bogăţia lor sufletească. Legea spartană a educaţiei, care lasă pradă oprobriului public doar pe hoţul prins, se întemeiază pe această admiraţie acordată perspicacităţii şi prezenţei de spirit. Înşelarea speranţelor noastre îndreptăţite, inexistenţa capacităţilor spirituale acolo unde eşti îndreptăţit să le pretinzi, dezechilibrul, prin care micimea sufletească şi mîrşăvia iau locul măreţiei şi nobleţei de caracter, îngîmfarea însoţită de incapacitate, cruzimea şi multe alte vicii, care nu izbutesc să-şi acopere goliciunea sau şi-o etalează cu obrăznicie, acestea sînt tarele incurabile, faţă de care nu avem nici un fel de indulgenţă. Imitarea greşelilor şi viciilor, care prin simplul fapt că

---

[23] După înfrîngerea de la Salamina (480 î.e.n.) Xerxes se retrage trecînd Helespontul.

[24] Orăşel în Olanda unde în 1710, după ce Franţa fusese învinsă în războiul de succesiune, au avut loc tratativele între diplomaţii olandezi şi emisarii regelui Ludovic al XIV-lea.

[25] Cartouche, Louis-Dominique (1693—1721), capul unor bande de hoţi din Paris.

[26] Mandrin, Louis (1724—1755), capul unei bande de tîlhari din Franţa.

reprezintă repetiții la scară redusă pierd orice temei, devine ridicolă sau își dezvăluie nocivitatea din prima clipă și în mod atît de evident, încît îndepărtează pe făptaș din inimile oamenilor. Cred că nu greșim prea mult cînd folosim aceste noțiuni în aprecierea faptelor oferite de istorie.

Forțele armate din Mainz au părăsit nu de mult orașul, pentru a întări rîndurile dușmanilor Franței, sperînd că vor izbuti să dea acestor vajnici luptători pentru libertate lovituri fie chiar și modeste. Pentru a doua oară în răstimp de doi ani, avem nefericirea de a lupta contra libertății. În 1790 contingentul din Mainz a jucat acest rol nefast la Lüttich [27] iar rezultatul campaniei a fost înfrîngere și derută. Vitejii bărbați din Erfurt și Eichfeld au suportat greu reproșul concetățenilor lor care i-au numit „ostași ai papistașilor" și au regretat cauza pentru care fuseseră puși să lupte, așa că s-au întors acasă ca prieteni ai libertății și ai celor din Lüttich. Comandantul lor, un favorit al curții, și-a pierdut postul și învață acum arta dificilă de a suporta dizgrația suveranului. La înrolarea trupelor pentru campania de acum, cei din Erfurt s-au încruntat, au scos din sipete capitulațiile date de suveran și au refuzat să-și trimită fiii la luptă împotriva cauzei libertății. Ferestrele casei guvernatorului au fost bombardate de o ploaie de pietre, iar prestigiul acestuia a cam suferit, cînd a fost obligat să jure în fața poporului, că nici un concetățean nu va lupta în afara zidurilor orașului Mainz. Înrolarea trupelor s-a aprobat numai cu această condiție, dar de cum au sosit în oraș soldații, au ajuns, datorită constrîngerii sau corupției, să uite promisiunile solemne făcute de comandanți.

Orașul Mainz, în ale cărui șanțuri de apărare comandantul plantase ani de zile viță de vie și zarzavaturi și pe ale cărui fortificații prințul elector și orășenii ridicaseră vile și grădini, urma să fie pus în stare de apărare contra unor posibile atacuri ale luptătorilor franceзi pentru libertate. Prințul elector nu s-a mulțumit doar cu acțiunea atît

---

[27] Revolta locuitorilor din Lüttich, descrisă de Forster în *Călătorie pe Rinul Inferior*, a fost înăbușită și cu ajutorul trupelor din Mainz.

de puțin sîngeroasă de a izgoni pe reprezentanții Franței. La Regensburg [28] a cerut acest război, dar nu a așteptat rezultatul consultărilor, ci a socotit că e mai demn pentru rangul său de comandant să se alăture trupelor. De aceea a strîns 100.000 de guldeni — aristocrații și clerul au fost obligați să contribuie ; fonduri cu care a cumpărat din pădurile proprii lemnul necesar pentru fortificații. Din această reușită tranzacție financiară, el a obținut o sumă considerabilă în loc să fi contribuit altfel la înarmare. Recruții din Mainz au făcut zilnic instrucție și au lucrat la repararea fortificațiilor în schimbul unei măriri a modestei lor solde. După strîngerea recoltei, cîmpul din fața porții Gau era acoperit de corturi. Întreg orașul a năvălit să admire un bivuac pentru 1.000 de oameni și să ajute eroilor la golirea butoaielor de bere, donate de principe întru stimularea entuziasmului. După plecarea trupelor corturile au fost ocupate de alte regimente, care la rîndul lor au plecat spre Speyer.

Fațada de veselie populară explicabilă prin prezența trupelor nu poate tăinui nemulțumirea provocată de participarea efectivă la un război împotriva Franței. La societatea literară[29], în locurile publice și în casele particulare cetățenii noștri afirmă că acest război prezintă interes doar pentru prințul elector, în timp ce împrejurările și interesele țării reclamă o neutralitate strictă. Ar trebui să-i auzi spunîndu-și prin cîrciumi părerile asupra noului ordin, care interzice discuțiile cu caracter politic, și condamnînd cu glas tare nechibzuința celor care lasă orașul fără trupe, după ce au întărit fortăreața, iar șanțurile au fost umplute cu apă. „E foarte posibil, spun cetățenii, ca trupele franceze, cantonate pe linia Weissenburg, să primească întăriri, să atace și să înfrîngă corpul de armată austriac și pe oamenii noștri, în total 10.000 de oameni, comandați de generalul Erbach [30]. Ce se va întîmpla în acest caz cu în-

---

[28] La Regensburg a fost convocat Reichstagul.

[29] Asociație literară fondată în anul 1782 sub denumirea *Lesegesellschaft*. Dispunea de un fond de 100 ziare și reviste, printre care 24 aveau caracter politic. Acest cenaclu literar a devenit un club politic cu idei revoluționare.

[30] Erbach, Karl Eugen (1732—1816), mareșal austriac.

treaga regiune a Rinului rămasă fără apărare ? Ce se va alege de orașul nostru dacă dușmanul s-ar folosi de acest avantaj ? Trupele necesare apărării se află departe, într-o localitate nefortificată, unde păzesc un depozit de muniții austriac, iar cea mai importantă fortăreață e lăsată să cadă în mîinile dușmanului ! Lăzile trezoreriei orașului sînt oare atît de burdușite, încît să poată suporta echiparea trupelor și a ofițerilor, procurarea armamentului și a echipamentului necesar unei campanii ? E oare cazul să fim implicați într-un conflict armat, cînd două încoronări, la scurt timp una după alta, expediția nefericită din Lüttich, serbările costisitoare de la curte, gesturile de largheță ale prințului elector față de emigranți și angajarea celor trei miniștri bine plătiți, deși nefolositori, ne-au împovărat cu datorii noi și cînd recolta proastă de struguri din ultimii opt ani ne-a secătuit forțele ? Să nu mai aducem în discuție și faptul că arsenalul a fost golit, iar praful de pușcă făcut cadou emigranților ! Atît de puțin îl interesează pe arhiepiscopul nostru averea, fericirea și viața celor dați lui în grijă, încît le pune în joc din ură față de apărătorii libertăților poporului ? Și nu se gîndește el oare că aceasta ar putea să ne îndemne la răzbunare ?“

Este de prisos să enumăr toate părerile, puțin elogioase și exprimate fățiș, despre politica principelui elector. Locuitorii din Mainz, inconsecvenți din fire, sar cu multă ușurință de la o extremă la cealaltă, și nu o dată acești oameni au trecut de la idolatrizare la anatemizarea suveranului. Înaintea alegerii coajutorului [31], se auzeau adesea în cercurile cele mai înalte ale aristocrației din Mainz și prin cîrciumile, unde servitorii repetau spusele stăpînilor, cuvinte de ocară și ură neîmpăcată la adresa prințului elector. După un timp, unele evenimente favorabile i-au redat libertatea ; acum însă locuitorii din Mainz au început să-l găsească lipsit de sentimente, mic la suflet și înfumurat pe el, prietenul păcii care nu a rezistat ispitei de a se juca de-a soldații, atunci cînd s-a ivit ocazia și toate aces-

---

[31] Alegerea unui locțiitor, care devenea în mod automat urmaș al episcopului.

tea pentru că destinul i-a lăsat pe mînă un popor atît de răbdător, încît nici dacă ar trimite pe fiecare al 50-lea locuitor la tăiere nu ar trebui să-i fie teamă că supuşii se vor răscula să-i ceară socoteală.

Toate aceste împrejurări, lipsite de orice logică şi aparent inexplicabile, pot fi îmbinate într-un tot unitar. Probabil că în cabinetul principelui, urmările pe care le poate avea lipsa de apărare a întregii regiuni, nu au fost îndeajuns cîntărite. De la această constatare nu e greu să ajungi la următoarea concluzie : „Oraşele noastre, lipsite de apărare, sînt o tentaţie mult prea mare pentru duşman, care, oricît de puţin pregătit ar fi în Alsacia, nu va pierde o asemenea ocazie. Să-l lăsăm deci să invadeze Speyer şi Worms, să ameninţe fortificaţiile de pe Rin şi oraşul Mainz, reşedinţa prinţului elector ! Ceea ce nu au izbutit avertismentele, provocările, memoriile, scrisorile imperiale şi convorbirile secrete va realiza frica faţă de ocupaţia care ne ameninţă şi imperiul german se va trezi în sfîrşit din somnolenţă declarînd război francezilor invadatori. Toate acestea bineînţeles dacă francezii vor reuşi să cucerească oraşul Mainz ! Dar pentru această faptă, francezii nu sînt destul de tari ; după cum ne asigură emigranţii, oştile revoluţionarilor sînt lașe şi nepricepute ! În plus aliaţii sînt atît de siguri de victoriile pe care le vor obţine în Franţa, încît nu e cazul să ne deruteze o mică diversiune pe Rin !"

În politica de azi par să fie permise toate mijloacele pentru realizarea scopului ; deci nu trebuie să ne surprindă un plan de sacrificare a locuitorilor din regiunea noastră. La toate aceste zvonuri se adaugă o ştire de ultima oră ; ca confirmă toate bănuielile asupra intenţiilor care se ascund în spatele măsurilor luate pînă acum. Îndată după sosirea trupelor din Mainz la Speyer, Erbach a fost nevoit să plece cu armata, să întărească rîndurile celor care asediază Thionville. La primirea ordinelor din partea prinţului de Hohenlohe [32], a denunţat pericolul de a fi lăsate pradă

---

[32] Hohenlohe-Kirchberg. Friedrich Wilhelm, prinţ de (1732—1796), general austriac.

atacului dușman depozitele încredințate spre apărare. Se poate crede oare că obiecțiile sale nu ar fi avut nici cel mai mic efect ? Doar dacă un asemenea sacrificiu nu a fost plănuit conform unor intenții anume ! Trupele noastre se găsesc în prezent singure în Speyer ; Erbach le-a lăsat drept întăriri 800 de husari imperiali, cu ajutorul cărora nu pot ataca pe francezi, ci doar să aștepte cu teamă atacul acestora.

Oricum soarta noastră și a soldaților noștri se va decide în cîteva zile, în același timp cu destinul Franței. Armatele germane unite se află din ziua de 16 ale lunii acesteia în cîmpia Champagne ; mica oaste franceză condusă de Dumouriez [33] nu a putut opri înaintarea și numai o minune, o ploaie de douăzeci și patru de ore a salvat Franța de la o înfrîngere totală la Grandpré. Longwy și Verdun au căzut aproape fără rezistență pentru că cetățenii și cîțiva ofițeri, lipsiți de onoare, au trădat. La Thionville și Landau însă, prințul de Hohenlohe nu prea a avut noroc. Încrezîndu-se în comandanții francezi care acceptaseră să trădeze, prințul a dispus să fie cerută capitularea primei fortărețe, dar comandantul acesteia fusese schimbat cu cîteva ore mai înainte ; speranța generalului austriac, care nu era pregătit pentru un asediu, s-a spulberat într-o clipă, iar Thionville a rezistat cu îndîrjire. Scrisorile emigranților, masați în fața zidurilor acestei fortărețe cuprind cele mai jalnice plîngeri asupra primejdiilor la care sînt expuși. Prințul de Hohenlohe a fost rechemat de la acest asediu și se îndreaptă cu armata spre Clermont, să ajungă din urmă pe ducele de Braunschweig. Trupele sosite din Speyer încercuiesc acum cetatea îndărătnică. Dacă nu se vor depune eforturi considerabile, nu știu cine ar mai salva libertatea, împiedicînd trupele aliate să intre în Paris.

Totuși veștile sosite din marele oraș fac mărturia unei îndîrjiri încrîncenate. S-au luat măsuri drastice, acum cînd dușmanul a intrat în țară. Pe tot timpul verii neînțelegerile dintre curte și Adunarea Națională au crescut

---

[33] Dumouriez, Charles François (1739—1823), general francez al armatei revoluționare.

în intensitate, iar nemulțumirea maselor populare a sporit și ea. Regele, regina și suita au devenit ținta urii tuturor, iar convingerea că aceștia sînt înțeleși cu dușmanul invadator a devenit o certitudine. Măsurile luate de curte pentru propria-i siguranță, i-au îndîrjit pe parizieni și pe cei din Marsilia cu ocazia serbărilor[34]. Nucleul de patrioți recunosc imposibilitatea de a ține în mișcare aparatul de stat fără un nou impuls. Puterea de a opri toate rotițele acestui angrenaj o deține regele în virtutea constituției ; și acum cînd dușmanul se afla pe pămîntul Franței ocazia era mult prea ispititoare ca el să nu o folosească în scopul restaurării sistemului monarhic. Cu fiecare zi crește și pericolul de a pierde toate avantajele obținute pentru libertate. Din iubire de patrie și din ură față de tirani poporul nu a mai ezitat : a luat arma în mîini și a alergat, poate din ambiție și dorință de dominare, spre Ludovic, care, deși pregătit pentru întîmpinarea unui atac, a fugit ! Dacă ar fi rămas în fruntea trupelor înarmate probabil că în ziua de 10 august ar fi fost suprimată libertatea în Franța. Așa însă, Adunarea Națională a proclamat, în prezența regelui, la 20 august suspendarea acestuia, iar la 20 septembrie această adunare a fost chemată să conducă statul, să judece pe rege și să elaboreze o nouă constituție.

Este demn de admirat calmul deplin în care douăzeci și cinci de milioane de oameni au primit și aprobat vestea detronării regelui, făcînd astfel dovada deplinei încrederi în reprezentanții aleși. Sadan a fost singurul oraș, sau mai bine zis magistratul acestui oraș a fost singurul, care, indus în eroare de Lafayette, a vrut să-și mențină aderiunea față de constituția din 1791 și față de rege, dar exemplul armatei, care s-a declarat în toate regiunile Franței de partea Adunării Naționale, l-a făcut să-și recunoască greșeala. Problema capitală o constituiau trupele aflate sub arme ; nesupunerea lor ar fi avut consecințe dintre cele mai grave. Ofițerii aristocrați sperau desigur într-o unire a armatei franceze cu trupele austriece și im-

---

[34] Este vorba de serbările organizate pentru aniversarea căderii Bastiliei.

periale, pentru a-l întrona în drepturi pe rege. Ei nu au neglijat nici unul din mijloacele menite să clatine credinţa în suveranitatea poporului, iar discuţiile purtate cu scopuri persuasive, mituirea şi orice încercare de altă natură au rămas fără rezultat. Emigrarea acestor ofiţeri a fost ultimul lor refugiu. Unul din primii făuritori ai libertăţii franceze, Lafayette, la auzul numelui căruia toată lumea din America şi Europa se ducea cu gîndul la virtuţile republicane, dar asupra căruia sistemul monarhic a exercitat mult prea multă influenţă, s-a văzut nevoit să părăsească patria ca regalist şi trădător. Probabil că astăzi îşi reproşează că nu a fost capabil să-i înţeleagă pe concetăţeni şi spiritul epocii.

Acum francezii se străduiesc din răsputeri pentru a opune rezistenţă armatelor germane. Kellermann[35] a pornit din Alsacia spre Chalons în fruntea unui efectiv de 16.000 de oameni şi speră să facă joncţiunea cu Dumouriez. În jurul Parisului se sapă fortificaţii, iar în oraş se angajează recruţi pentru armatele de rezervă. Totuşi un fapt îngrozitor a umbrit frumoasele momente în care s-a născut libertatea republicană. Entuziasmul popular poate trece cu uşurinţă la furie şi răzbunare... Masele îndemnate şi conduse de un fanatic au asaltat la 2 septembrie toate temniţele capitalei şi s-au eliberat prin fapte îngrozitoare de teama imaginară că deţinuţii bănuiţi (şi în mare parte vinovaţi) ar putea să scape şi să-i atace pe locuitori în timpul cînd soldaţii s-ar afla departe, în bătălia cu duşmanul din afară. Statul zdruncinat de revoluţie se aseamănă cu un bolnav : forţele vitale se luptă cu corpuri străine, pe care trebuie să le învingă sau să le cadă pradă. În această perioadă etapele de vindecare şi de criză alternează, pînă cînd învinge natura mai puternică sau organismul slăbit devine victima morţii şi a descompunerii. Marile puteri par a juca aici rolul acelui medic din ale cărui mîini bolnavul reuşeşte totuşi să scape cu viaţa.

---

[35] Kellermann, François-Christophe (1735—1820), general francez, comandant al armatei de pe Mosela.

III

Retragerea trupelor din Speyer. — Cucerirea oraşelor Speyer şi Worms. — Panica aristocraţilor din Mainz. — Măsurile de apărare luate de consiliul oraşului. — Primele manifestări ale republicanismului din Mainz. — Victorii ale francezilor.

Mainz, 14 octombrie 1792

Presimţirile noastre cele mai negre s-au confirmat soldaţii din Speyer au căzut cu arme şi bagaje în mîinile francezilor, iar principele elector din Mainz a dispărut de pe scena marilor evenimente politice. Ţăranii din regiuni îi avertizaseră pe soldaţi şi comandanţi că se pregăteşte un atac francez şi dezvăluiseră chiar şi efectivele acestora. Singura măsură înţeleaptă ar fi fost ca în momentul pornirii trupelor franceze spre Speyer să se dea foc depozitelor, iar trupele să fie retrase în ordine către Mainz. Ofiţerii noştri însă trimiteau scrisori uşuratice şi pline de lăudăroşenie descriind modul cum vor primi atît de dispreţuita gardă naţională franceză.

Comandantul trupelor noastre, cunoscut ca un bun ostaş, ne promitea o victorie strălucită, cu toate că la 28 septembrie acest conducător prevăzător trimisese banii regimentelor la Mannheim, pentru mai multă siguranţă. Marile noastre speranţe într-o victorie uşoară ar putea fi întrucîtva scuzate, dacă ne amintim cît de dispreţuitor vorbeau emigranţii despre apărătorii libertăţii, susţinînd aceste păreri cu asiduitate. Buna-credinţă germană, chiar dacă ar fi scăzut nouă zecimi din fanfaronada acestor limbuţi fără minte, socotindu-le exagerări, tot ar fi avut motive să aprecieze garda naţională drept o adunătură brutală, nedisciplinată şi incapabilă de a rezista atacurilor unei trupe organizate şi bine înarmate. Soldaţii noştri se bucurau de încrederea comandanţilor şi erau apreciaţi pentru vitejia lor. Trupele noastre formate din flăcăi sănătoşi şi zdraveni promiteau soldaţi destoinici, dar le-au lipsit ofiţerii capabili, care să-i instruiască.

La 29 septembrie, orele două după-amiază, generalul francez Custine[36], în fruntea a opt mii de oameni, a apărut în fața orașului Speyer, atacîndu-l. Trupele noastre aflate în poziție de luptă erau alcătuite, socotind și efectivele imperiale, din patru mii de oameni. Superioritatea numerică a francezilor, lipsa de stăpînire de sine a unor ofițeri tineri din nobilimea noastră, care s-au retras primii, dînd un rău exemplu, slaba pregătire a soldaților, în mare majoritate recruți care nu participaseră la lupte, au declanșat panică atunci cînd francezii au început o canonadă năprasnică. Armatele germane au intrat în derută retrăgîndu-se spre Speyer, dar au fost urmărite îndeaproape de francezi, astfel că aceștia au ajuns cam în același timp în oraș. Acolo trupele imperiale trăgeau de la ferestrele caselor unde se refugiaseră, dar au fost învinse cu ajutorul grenadelor. Soldații noștri s-au retras apoi din oraș, spre Rin, unde nu fuseseră făcute pregătiri pentru traversare. Din nenorocire apele fluviului creșcuseră, dar oamenii înfricoșați s-au aruncat în apă, fără să se gîndească la ceva. Mulți au fost duși de ape, victime ale ambițiilor principelui. Cei rămași s-au predat învingătorilor. Ofițerii au fost lăsați liberi după cîteva zile, cerîndu-li-se cuvîntul de onoare, că nu vor mai lua parte la război. Două mii nouă sute de prizonieri au fost trimiși la Strassbourg.

În aceeași seară, generalul Neuwinger[37] cu patru mii de oameni s-au îndreptat spre Worms unde au ajuns a doua zi la ora patru dimineața, luîndu-i prin surprindere pe locuitori. Și aici, ca și la Speyer, trupele franceze s-au purtat ca prieteni ai orășenilor, a căror afecțiune au cucerit-o cu atît mai repede cu cît era mai defavorabilă părerea lansată de emigranți pe seama lor. Erau așteptate bande de hoți și tîlhari, cînd în fapt au apărut ostași cinstiți, care își ascultau comandanții și aveau un singur

---

[36] Custine, Adam-Philippe, conte de (1740—1793), general francez, comandantul suprem al armatelor de pe Rinul Mijlociu. A cucerit orașul Mainz. Acuzat de trădare a fost executat în anul 1793.

[37] Neuwinger, general francez din timpul Revoluției.

crez Libertatea ! Naţiunea ! Republica ! Pentru ei deviza : „Pace colibelor, război palatelor", nu era doar o vorbă goală, ci un îndreptar pentru comportarea tuturor. După ce timp îndelungat au răbdat aroganţa şi brutalitatea nobililor francezi, emigraţi cu întreaga suită a patimilor şi nedreptăţilor aristocraţiei, locuitorii din Worms nu puteau decît să se bucure, cînd francezi liberi cumpărau pe bani şi nu rechiziţionau de la gazdă cele necesare traiului. Mulţi germani, care exclamaseră de teamă : „Trăiască Naţiunea !", o spuneau acum din toată inima. Pe bună dreptate se lăuda toleranţa republicanilor. În Worms se făcuseră pînă nu de mult destule temenele în faţa emigranţilor. Magistratul şi breslele ajunseseră să se tîrască în faţa lui Condé, iar în Speyer mai mulţi fii ai libertăţii fuseseră împuşcaţi mişeleşte de către un duşman învins. Cît de uşor s-ar fi putut răzbuna soldaţii libertăţii, jertfind sînge nevinovat ! Dar Custine ţinea trupele într-o disciplină mai drastică decît în Franţa, fiind preţuit şi temut de subordonaţi. Atunci cînd soldaţi din garda naţională au jefuit o vie de lîngă Speyer, generalul Custine a ordonat împuşcarea lor.

Marele arsenal austriac din Speyer, cel mic din Worms şi 1.800 de corturi noi au fost expediate spre Lindau. Episcopilor şi magistraţilor din Speyer şi Worms li s-a fixat o sumă însemnată drept răscumpărare şi, fiindcă nu s-au găsit bani la Worms, Custine a ordonat deportarea la Landau a unora dintre cei mai bogaţi cetăţeni, apoi s-a întors degrabă cu întreaga armată în Franţa, pentru că aflase, după cum reiese din scrisorile sale către Adunarea Naţională, că Erbach pornise împotriva sa cu un efectiv de 12.000 de soldaţi. Ştirea era însă falsă. Dacă ar fi cunoscut situaţia reală, care făcea imposibilă această mişcare de trupe ; dacă ar fi ştiut cît de puţin pregătiţi sîntem, ar fi stăpînit la ora actuală oraşul Mainz şi toate bogăţiile pe care ai noştri se străduiesc de opt zile să le expedieze cît mai departe posibil.

E de nedescris spaima încercată de nobilime, de cler şi de emigranţii francezi, care nu s-au liniştit decît după ce-au părăsit Mainzul. Dacă duşmanul ar fi fost în faţa porţilor lipsite de apărare, fuga acestora n-ar fi fost posibilă şi am fi văzut cu ochii noştri cum sînt plătite cu vîrf

și îndesat amenințările deșănțate, disprețul amar și calomniile nerușinate, revărsate potop asupra francezilor liberi de către cei care, lipsiți de curaj și stăpînire de sine, nici nu s-au gîndit să opună rezistență, dar s-au grăbit să-și salveze avuțiile, de parcă nu aveau datoria să-și salveze țara aflată în primejdie. Nobilii care urmau să cedeze principelui atelajele pentru transportul tunurilor spre valurile de apărare, au încărcat în ele vinurile și toate bunurile, îndreptîndu-se în mare grabă de-a lungul Rinului spre Frankfurt sau alte localități îndepărtate. Ceea ce nu a reușit să facă comerțul, îngrădit fiind de taxele și privilegiile aristocraților, a izbutit să realizeze frica ; frumosul Rin a devenit un rîu de mare trafic al mărfurilor, îndeplinindu-și în sfîrșit rosturile lui reale. Nenumărate ambarcațiuni mari și mici, încărcate pînă la refuz, iahturi și vase cu sute de pasageri pluteau în josul rîului spre Koblenz. Se plăteau sume exorbitante pentru transportul călătorilor și al bagajelor ; iar ultimii sosiți se considerau fericiți plătind înzecit, numai să poată pleca. Mai mult de 20.000 de guldeni au părăsit sipetele nobililor fugari și au trecut în mîinile celor ce muncesc. Cu jumătate din această sumă, dată sub formă de împrumut, s-ar fi fortificat orașul Mainz, asigurîndu-l contra atacurilor unui asediator. Datorită panicii oamenii încărcau bunurile pe vase uitînd să indice adresa destinatarilor. Se spune că la Koblenz s-au pierdut din pricina spaimei tocmai bunurile pe care oamenii voiau să le pună în siguranță. Nici pe uscat, exodul nu s-a desfășurat în condiții mai bune. Toate mijloacele de tracțiune au fost încărcate pînă la refuz ; zile întregi, din zori și pînă la închiderea porților trecea șirul neîntrerupt al echipajelor, faetoanelor, trăsurilor, carelor și camioanelor. Mulți emigranți, neavînd cu ce să plătească caii și căruța, mergeau pe jos spre Rheingau, Hessa și Nassau.

Averea catedralei, formată din infule [39], ornate cu pietre prețioase și perle, veșmintele preoțești, cîrje episcopale, vase de altar și icoane, însumînd milioane, a fost împachetată de membrii consiliului episcopal și transportată

---

[39] Eșarfe care împodobesc veșmintele preoțești.

la Düsseldorf, sub directa supraveghere a unuia dintre consilieri. Arhiva imperiului, o parte a celei din Mainz și tezaurul statului au apucat pe același drum, sub paza arhivarilor și a administratorilor financiari. În sfîrșit și-a făcut apariția și prințul elector, venit de la Aschaffenburg. În loc să-i liniștească pe cetățenii speriați de pericolul unui asediu, a găsit de cuviință să-și adune în mare grabă lucrurile mai de preț și să dispară la vreme de noapte, gonind spre un refugiu sigur în caleașca de pe care fuseseră scoase însemnele blazonului. A urmat apoi picătura de venin care a umplut paharul amărăciunilor. De cum au plecat aristocrații și clerul cu toate averile lor, s-a dat un ordin sever, care interzicea, sub sancțiunea unor pedepse grave, celorlalți locuitori să le urmeze exemplul. Și ultima zvîcnire a despotismului a fost o nedreptate strigătoare la cer !

Cînd statul antic roman era în pericol, senatul Romei extindea puterea consulilor, și aceștia numeau un dictator atotputernic dacă erau necesare măsuri urgente. Dictatorul se deosebea doar prin durata limitată a guvernării sale de tiranul de odinioară. Republica făcea, în caz de primejdie, un prim pas spre o formă monarhică ; dat fiind că atît legile cît și aducerea lor la îndeplinire se aflau înmănuncheate în aceeași mînă, dispărea inerția din mecanismul de stat, așa încît măsurile luate aveau mai multă eficacitate și se caracterizau prin rapiditatea execuției. În ceasurile de cumpănă, cetățenii făceau dovada virtuții lor, alegînd pe eroul care va ține cu mîini sigure cîrma statului pe timp de furtună. În statul absolutist, un asemenea remediu nu e necesar, dacă în persoana suveranului se află întrunite calitățile care pot salvgarda statul. Experiența dovedește însă că asemenea cazuri sînt o excepție. Monarhiile au nevoie de cineva care să se substituie în cazurile de primejdie figurantului nevolnic de pe tron. Marii viziri din Orient nu mai corespund acestui scop de cînd sînt aleși datorită favorurilor sau obișnuinței, și nu ca urmare a unor cerințe imperioase de a face față unui pericol. Ar fi o bizară răsturnare a noțiunilor, dacă în caz de primejdie, atunci cînd republica concentrează puterea statului, monarhia ar ajunge să găsească o soluție prin fărîmițarea puterii.

Principele nostru ne-a făcut cadou un nou sfat, format din decanul bisericii, cu titlul de guvernator, din comandantul fortăreței și din cancelar, care are atribuțiile ministrului de justiție. Acest triumvirat urmează să ia măsurile necesare pentru menținerea ordinii în oraș. Cetățenii și-au mai revenit de cînd stolurile de mîncăi nefolositori au părăsit orașul. Într-adevăr, amestecul nefast de încăpățînare și teamă, prin care s-au caracterizat în această împrejurare așa-zișii nobili apărători ai poporului, a paralizat și curajul celorlalți locuitori, molipsindu-i de egoism. Înalții demnitari promit să împartă cu noi toate primejdiile, cu toate că, în marea lor înțelepciune, și-au pus în siguranță de pe acum, lucrurile de preț și butoaiele cu Dechantei—Hocheimer și alte vinuri renumite. Cancelarul s-a adresat cetățenilor aflați în fața primăriei cu apelativul : „Iubiții mei frați !" ; aceste cuvinte nu mai fuseseră rostite de tare mult timp de vreo excelență din Mainz. Această înjosire, căci așa e denumit la curte un asemenea artificiu, se află în prea mare contrast cu insolența ministerială de pînă acum, pentru a nu trezi la oamenii obișnuiți cu jugul un sentiment de demnitate. Un berar a răspuns acestei formule de adresare, bătînd cu pumnul în masă și înjurînd de uimire. Această replică, suportată în tăcere de către cancelar, a cuprins de fapt toată indignarea locuitorilor din Mainz. Totuși cetățenii cinstiți au fost de acord cu propunerea ministrului și sînt gata să apere orașul cu arma în mînă.

Ziarul *Mainzer Zeitung* este considerat cel mai eficace mijloc de îmbărbătare a locuitorilor cărora le dă tot felul de speranțe. Un ambasador[40] străin care nu a urmat curtea, considerînd probabil că prezența sa e un mijloc de calmare a spiritelor, și-a ales acest ziar pentru etalarea talentelor sale de diplomat. După ce — în paginile ziarului desigur — a învins de nenumărate ori trupele franceze și i-a făcut prizonieri chiar și pe comandanții acestora ; după ce a prorocit intrarea armatei germane în Paris, ne comunică zilnic fel de fel de știri fanteziste, promițînd ajutoare prețioase. După afirmațiile acestui ambasador, du-

[40] Ambasadorul Prusiei, Johann Friedrich, Freiherr von Stein.

cele de Darmstadt va sosi în cîteva zile la Mainz cu 4 000 de oameni. Ni se comunică din sursă sigură că Erbach a părăsit graniţa franceză şi se află în drum spre noi, însoţit de un corp de armată. Şi tot versatul nostru scriitor îl aduce în marş forţat din Breisgau pe prinţul Esterhazy, în fruntea unei armate de 14.000 de oameni. Acum cîteva zile acest prinţ a fost văzut la Philippsburg, dar ediţia specială a ziarului nostru ne anunţă că a fost văzut la Heidelberg, iar avanposturile sale au ocupat Heppenheim, la nici zece ore distanţă de Mainz. Acest intrepid ministru a îndatorat pe principele elector şi statul prin înfiinţarea unei companii de trăgători, aleşi dintre vînătorii şi hăitaşii caselor nobiliare, în fruntea căreia colindă noapte de noapte împrejurimile pînă la Nierstein, şi ne aduce în zori de zi liniştitoarea veste că nici un duşman nu are curajul să se apropie de persoana sa. Nerecunoscătorii locuitori din Mainz nu arată înţelegere pentru sacrificiul său, ci întîmpină veştile şi dovezile de vitejie cu un zîmbet ironic, care l-ar scoate din sărite chiar şi pe cel mai teribil încrezut. Cu *Moniteur* [41] *şi Strassburger Zeitung* [42] în mînă orăşenii fac o reverenţă mîndriei lor naţionale şi-l asigură pe fanfaronul politician „că e mai uşor să păcăleşti vulpile decît pe locuitorii din Mainz". Ei nu pot uita scena dintre un cavaler al unui ordin german şi valetul său [43], scenă care zădărniceşte orice încercare de a păstra seriozitatea în timpul cavalcadelor spre Nierstein.

Noua locotenenţă a întreprins acţiuni zadarnice pentru a strînge o garnizoană suficient de numeroasă. Esterhazy apără depozitele imperiale în Austria şi nu poate părăsi regiunea, pentru că ar da posibilitatea armatelor franceze să treacă imediat Rinul între Strassbourg şi Neubreisach. Contele de Darmstadt a refuzat să ne ajute şi joacă acum rolul de partidă neutră. Episcopul din Fulda, prinţii de Nassau-Weilburg şi Nassau-Usingen, mulţi alţi dregători de mare importanţă au amabilitatea să ne trimită minusculele lor efective pentru apărarea fortăreţei, dar cele

---

[41] Ziarul oficial al Revoluţiei Franceze.

[42] Ziar revoluţionar în limba germană.

[43] Autorul se referă la loviturile de picior pe care le-a primit un nobil de la valetul său, care nu s-a lăsat jignit.

cîteva sute de oameni se pierd printre valurile de întăriturí şi, ce e mai rău, aceşti soldaţi de paradă au înţeles că pe la noi nu e vorba doar de o joacă de-a războiul, aşa că fug zilnic din posturi în cete numeroase, luînd direcţia spre casă. Ţăranii din Rheingau, ademeniţi de promisiunea — ades făcută, dar niciodată respectată — de a fi eliberaţi de anumite corvezi pe o durată de cîţiva ani, se arată dornici să apere oraşul şi să lucreze la palisade. Fiilor de orăşeni, studenţilor, ucenicilor şi calfelor li s-a dat voie să se aprovizioneze cu arme din arsenalul oraşului. La porţile cetăţii santinelele stau de pază ca să împiedice dezertările ; tot în acest scop au fost răsturnate şi podurile de trecere spre oraş. Comandantul nostru îşi petrece nopţile în camere de gardă şi nici nu vrea să audă de predare, în caz de asediu, atîta timp cît „nu-i arde cămaşa pe trup". Cine mai îndrăzneşte oare să se îndoiască acum de vigilenţa şi cinstea sa ? Cine nu se simte îmbărbătat de un asemenea exemplu ? Totuşi continui să cred că apărarea oraşului se va afla sub semnul întrebării, atunci cînd francezii se vor ivi în faţa porţilor. Locuitorii sînt destul de iscusiţi ca să arate hotărîre de a lupta, atîta timp cît pericolul e departe şi mai mult ipotetic, dar nu-şi vor risca viaţa, apărînd un oraş, din care cei avuţi au cărat toate averile. Orăşenii nu au decît casa în care stau şi e de la sine înţeles că nu o vor expune vreunui pericol. Le-a dat oare un singur nobil din Mainz vreun exemplu de vitejie, jertfire de sine, de iubire de ţară ? Nu au fugit ei cu toţii, în cap cu principele elector, doar la zvonul unui pericol? Şi-au luat tălpăşiţa prelaţii, canonicii, primul ministru, camerierii, toţi beneficiarii dreptului feudal şi rudele lor, pînă într-a şaptea spiţă, făcînd astfel dovada unei felonii, demnă de dispreţ. Discursurile arogante, care se aud la tot pasul, ar avea temei, dacă locotenenţa ar fi convinsă pe de-a-ntregul că poate opune rezistenţă francezilor. Dar, lăsînd la o parte garnizoana anemică, se ştie prea bine că nu avem nici un tunar iscusit în oraş şi nici provizii de pulbere şi gloanţe. Soarta trupelor noastre, trimise în Speyer e un alt motiv de mînie al cetăţenilor, care se plîng că fraţii lor au fost jertfiţi cu bună ştiinţă. Primele veşti, desigur exagerate, despre numărul morţilor şi răniţilor,

ca și relatările ulterioare asupra bunei comportări a francezilor față de prizonieri, au provocat în popor un curent de opinie nefavorabil principelui elector, singurul răspunzător pentru sîngele vărsat zadarnic. Acum cei din Mainz sînt recunoscători și-i stimează pe republicani. Doisprezece soldați originari din Mainz sosiți la Strassbourg au cîștigat pe locuitori pentru cauza francezilor prin istorisirile lor, făcîndu-i să nutrească speranța că sub paza unei trupe franceze vor fi mai fericiți decît sub domnia unui stăpîn egoist. Vicarul Dorsch [44], care în calitatea sa de profesor la o universitate catolică a îmbrățișat filozofia lui Kant, solicitase generalului comandant din Strassbourg eliberarea celor doisprezece soldați, iar societatea „Amicii poporului" i-a echipat pentru drumul spre casă. Cei 12 vorbesc atît de tare și cu atîta însuflețire de cele văzute pe acolo, încît comandantul nostru a găsit cu cale să-i îndepărteze din oraș.

O împrejurarea ridicolă, petrecută zilele acestea, oglindește pe deplin atmosfera din Mainz. Consiliul de război era întrunit să discute mijloacele de apărare. Existau două păreri : prima opta pentru retragerea trupelor din întăriturile exterioare, dată fiind lipsa de oameni ; cealaltă susținea că fără aceste întărituri orașul nu poate rezista nici o clipă, fiind situat mai jos decît întăriturile care vor trebui apărate, fie și numai în scopul de a obține de la dușman condiții mulțumitoare. Discuțiile durau de un timp îndelungat și cine știe care ar fi fost rezultatul, dacă nu ar fi sosit un mesager să le întrerupă. Călărețul, care făcea parte din corpul de gardă a diplomatului, a adus vestea că francezii se află la Oppenheim, de unde se îndreaptă în marș forțat spre Mainz. El însuși scăpase cu greu din încercuire. La auzul știrilor înfricoșătoare, comandantul a dat ordin să se tragă un foc drept semnal de alarmă și s-a îndreptat în mare grabă și agitație spre sediul guvernatorului și al ministrului. Din fericire, s-au aflat oameni destul de chibzuiți ca să pună sub semnul întrebării afirmațiile mesagerului. A fost trimis un cercetaș priceput

---

[44] Dorsch, Anton Joseph (1758—1819), profesor la Mainz, membru al clubului iacobinilor din acest oraș.

care la căderea nopții ne-a înștiințat că francezii nu sînt nicăieri și că mesagerul fusese băgat în toți sperieții de o turmă de oi. Dar vestea despre apropierea francezilor se răspîndise în oraș, iar bubuitura de tun provocase îngrijorarea tuturor. Orășenii erau în mare fierbere ; cei care pînă acum se entuziasmaseră doar în sinea lor pentru cauza republicanilor, dădeau glas acum bucuriei lor. Micii negustori de pe străzile cizmarilor și augustinilor începură să confecționeze și să vîndă cocarde tricolore, pe care studenții le arborau cu entuziasm. Această anticipare putea fi înțeleasă la tineret, dar era de mirare că și oamenii așezați au fost cuprinși de înflăcărare. A doua zi, guvernatorul a dispus arestarea cîtorva studenți, dar teama de a îndîrji poporul a dat o tentă de blîndețe și chiar de înțelegere măsurilor luate.

Vestea precisă asupra retragerii trupelor franceze din Speyer și Worms am primit-o la cîteva zile de la întîmplarea povestită mai sus. Acum circulă zvonul că francezii nu au renunțat la atacul asupra orașului Mainz, dar se așteaptă întăriri pentru ocuparea întregii regiuni a Rinului. Dacă în Franța se procedează după un plan conceput anterior, presupun că vom fi scutiți încă mult timp de o asemenea vizită, pentru că francezii trebuie să ocupe mai întîi malurile Moselei de la Trier pînă la Koblenz, obligînd astfel trupele dușmane să se retragă din interiorul Republicii, pe un singur culoar în direcția Rinului Inferior. Se pare că cei de la Koblenz au aceleași temeri ca noi, pentru că arsenalul trupelor prusace a rămas fără apărare, și fortăreața Ehrenbreitstein dispune de tot atît de puține trupe ca și Mainzul nostru. Stăpînind Koblenz, Trier, Ehrenbreitstein și Rheinfels, francezii își obligă adversarul să treacă Rinul pe la Köln și Düsseldorf, așa că regiunea din nord și întreg sudul Germaniei le sînt deschise. Simptomele fricii, care au apărut la unele din curțile mici, s-au datorat desigur rezultatului sumbru și neașteptat al campaniei din Franța. Episcopul din Speyer, unul dintre cei mai activi dușmani ai francezilor și ai libertății, a părăsit reședința sa din Bruchsal și caută un loc de refugiu în munții Odenwald. Markgraful de Baden a plecat de pe malul Rinului

spre interior. Principele elector din Trier, nobilimea și înaltul cler au fugit, cu averile și butoaiele lor de vin, tot atît de repede ca și ai noștri, iar emigranții francezi izgoniți și din acest loc de refugiu se îndreaptă în convoaie spre Lüttich și Brabant. O sumă de mai multe milioane, aflată la Koblenz ca rezervă pentru solda trupelor, a fost expediată de urgență în josul Rinului spre Wesel. Chiar și cei din Neuwied nu se simt în siguranță. Entuziaștii luptători pentru libertatea poporului n-au visat niciînd să fie despăgubiți atît de bine pentru toate jignirile aduse lor de nobilimea noastră pe vremea exaltării antirevoluționare.

Noua modificare a constituției realizată anul trecut a avut un efect miraculos asupra francezilor. La 21 septembrie, Adunarea Națională a abolit cu unanimitate de voturi monarhia în Franța. Această declarație marchează începutul epocii de salvare și redeșteptare a statului. O zi mai înainte Kellermann respinsese trupele dușmane formate din 55.000 de oameni, avînd la dispoziție o treime din acest efectiv. Canonada inamică [45], efectuată cu ghiulele de 27 de funzi, a secerat mulți soldați din rîndurile francezilor, dar nu a zdruncinat eroismul acestor republicani. Nici tunurile care au bătut zece ore în șir, nici superioritatea numerică nu i-a făcut să se retragă. Avangarda lui Kellermann se afla baricadată pe o înălțime la Côte de Bième, de unde dușmanii nu au izbutit să o scoată. Soarta Franței a depins de această bătălie, iar în această zi memorabilă a fost întemeiată și salvată noua republică.

După lupta pierdută, armata aliată nu a mai fost capabilă să întreprindă nimic. Ducele de Braunschweig s-a văzut silit să se gîndească la retragerea din Franța, unde nu izbutise să se afirme și unde armata risca să se dezmembreze. Îl înspăimînta starea drumurilor și poziția inamicului care primea zi de zi întăriri și putea ocupa pe neașteptate o poziție favorabilă, de unde să taie calea armatelor germane. Dizenteria bîntuia oastea prusacă și imperială, răpind mai mult de cincizeci de soldați zilnic în lazaretele din Verdun. Pentru a completa tabloul menționez și faptul

---

[45] Canonada de la Valmy.

că între generali şi în rîndul trupei existau adînci neînţelegeri. Emigranţii erau urîţi şi printre aliaţi se redeşteptaseră vechile resentimente dintre Prusia şi Austria ; ambiţiosul Clerfait [46] critica măsurile generalisimului, iar Friedrich Wilhelm constată că politica Vienei l-a înşelat amarnic. În această conjunctură s-a decis încheierea unui armistiţiu de cîteva zile. Ducele de Braunschweig l-a folosit pentru a-şi pune trupele să defileze împreună cu tunurile, după care s-a retras spre Stenoy şi Verdun. Acum ar fi fost momentul de a iniţia convorbiri între Franţa şi Prusia.

Ducele de Teschen [47], despre care se afirmă că a încercat totul, de comun acord cu consiliul de război din Viena, pentru a zădărnici operaţiile lui Braunschweig, profită de faptul că frontiera de nord a Franţei a rămas descoperită pentru a bombarda Lille, singurul loc unde republica se mai află în suferinţă ; pe toate celelalte fronturi, nimeni şi nimic nu mai poate opri înaintarea francezilor. Cucerirea oraşelor Bruntrut [48] şi desfiinţarea arsenalelor din Speyer şi Worms ne lasă să întrevedem zile grele pentru Germania. La 24 septembrie, Montesquiou[49], în fruntea unei armate franceze, a intrat în Chambery şi a cucerit întreaga Savoia unde creează un stat independent, care va forma probabil un nou departament al Franţei. Nisa şi Villafranca au fost răpite Piemontului fără să se fi tras un singur foc de armă ; Ţările de Jos sînt ameninţate de Dumouriez. Aceste schimbări, petrecute în mai puţin de două luni, par adevărate minuni, dacă ne gîndim cît de înrădăcinate erau convingerile că rezultatul va fi cu totul altul. S-ar putea crede că un destin implacabil a hotărît această schimbare — dar nici faraonul nu s-a lăsat convins de prima minune [50].

---

[46] Clerfait, Franz Sebastian Karl, duce de (1733—1798), mareşal austriac.

[47] Teschen, Albrecht Kasimir, duce de Saxa-Teschen (1739—1822), fost guvernator austriac al Ţărilor de Jos.

[48] Oraş în Elveţia.

[49] Montesquiou-Fezensac, Philippe-André-François, conte de (1753—1833), general francez.

[50] Aluzie la minunile prin care Moise a obţinut de la faraon învoirea ca poporul evreu să plece din Egipt.

IV

Cucerirea oraşelor Mainz şi Frankfurt. — Fondarea Uniunii populare în Mainz. — Plantarea unui copac al libertăţii.

Mainz, 7 noiembrie 1792

Nimeni nu poate evita soarta care i-a fost hărăzită! De patruzprezece zile francezii stăpînesc oraşul. Cocarda tricoloră se răzbună pe toate jignirile aduse ei de principele elector şi înjoseşte mîndria aristocraţilor, care trebuie s-o poarte contra voinţei lor. *Ça ira*, carmagnola şi marseilleza[51] răsună pe toate străzile. Un popor ale cărui pasiuni, cum spunea Mirabeau[52], sînt diferite de cele ale altor oameni, este plăcut uimit de veselia, bucuria şi maleabilitatea francezilor. Oraşul Frankfurt le-a deschis porţile în acelaşi timp cu Mainzul, şi nu e meritul forţelor aliate, dacă Hanau, Kassel, Rheinfels, Ehrenbreitstein şi Koblenz nu salută încă steagul libertăţii. Cuceririle noastre din vara trecută, Verdun şi Longwy, au fost evacuate; din Thionville şi Lille germanii s-au retras de mult. Pe tot întinsul republicii nu mai există mercenari ai principilor, iar Luxemburgul s-a transformat într-un imens lazaret, unde omul se sperie la vederea atîtor suferinţe. Armele grele şi bagajele trupelor aliate, împotmolite în noroaiele drumurilor, au devenit o pradă uşoară pentru duşman. Drumurile sînt presărate de cadavrele soldaţilor şi cailor. Trupele prusace care au avut cel mai mult de suferit au scăzut la o treime şi pierd zilnic un mare număr de răniţi.

Suveranii, rămaşi în Germania cu întreaga curte, atît de orgolioşi şi mîndri de originea lor, sînt cuprinşi de panică. Conştiinţa celor care obligau pe semenii lor să asude din greu, mai greu decît animalele de povară, pentru a le răpi apoi întreaga agoniseală, conştiinţa negustorilor de oameni s-a trezit în sfîrşit. Ei văd furiile răzbunării ve-

---

[51] *Ça ira*, carmagnola, marseilleza, cîntece revoluţionare franceze.

[52] Mirabeau, Honoré, conte de (1749—1791), om politic francez.

nind pe urmele lor și fug, fără să arate pic de curaj, spre cele mai îndepărtate cotloane ale țării. Episcopul din Würzburg, cel din Fulda și tribunalul camerei din Wetzlar au solicitat salf-conducte generalului francez. Comoara ducelui de Hessa, care primește bani de la englezi pentru supușii săi vînduți în America, a fost transportată în mare grabă la Hanovra. Nici chiar în Turingia nobilii nu se simt în siguranță. Nu se cunoaște ascunzișul principelui elector din Mainz, iar nouă ni se pare că tot ce a fost strălucitor odinioară e mort de mult. Nici nu ne putem aștepta la altceva ! Poporul îi lasă pradă soartei lor pe nobili, care se salvează împreună cu averile lor.

În zorii zilei de 14 octombrie, cetățenii din Mainz dormeau, cînd un foc de armă a vestit apropierea dușmanului. Toată lumea a năvălit pe străzi și la fortificații să vadă acest spectacol neobișnuit. M-am suit cu mulți alți orășeni în turnul lui Ștefan, de unde am zărit avanposturile franceze pe cîmpia dintre Herxheim și Weissenau. Nu după mult timp o coloană a urcat coastele dealurilor dintre Brezenheim și Thalheim spre Mombach, trecînd prin fața orașului la o distanță mai mică decît o jumătate de lungime a tirului tunurilor noastre. Nimeni nu a înțeles de ce nu atacăm dușmanul prin surprindere, din bastioanele și șanțurile cele mai apropiate. În curînd s-a răspîndit zvonul că aceste coloane sînt formate din corpul de emigranți ai lui Condé [53] care, strecurîndu-se pe drumuri tăinuite, vin, sub protecția cine știe cărei madone, din tabăra de la Basel în ajutorul multiubitului și preacredinciosului oraș Mainz. Pare de necrezut că o asemenea poveste, lipsită de orice urmă de adevăr, poate să fie crezută și de cei mai naivi din rîndurile poporului. Dar minunea devine credibilă de îndată ce ești silit să accepți ca adevărată o minunație și mai mare. De data aceasta „geniul profetic" al *Ziarului din Mainz* prinsese rădăcini mai adînci în rîndul nobililor decît al poporului. Aceasta pare să fie explicația că unui general din Mainz i-a venit ideea strălucită de a considera garda națională franceză, care îndrăznise să se avînte fără călăuze și specialiști pînă aproape de ba-

---

[53] Condé, Louis Henri Joseph, prinț de, duce de Bourbon (1757—1830), comandantul emigranților francezi.

teriile noastre, drept prieteni ai regelui. (Dacă ar fi fost vorba de nectarul Rinului, greşeala de a confunda vinurile din ani diferiţi ar fi fost desigur de neiertat.) „Sînt eroii lui Condé ! Nu vedeţi steagul alb !", a exclamat încercatul războinic şi a interzis tunarilor să tragă. Lipsa de prevedere a francezilor era într-adevăr mare şi asediaţilor nu le venea să-şi creadă ochilor. Turnul principal al fortificaţiilor nu avea nici oameni, nici muniţii suficiente. Dacă duşmanul ar fi cunoscut această situaţie, ar fi îndreptat lipsa de prevedere prin vitejie. Era suficient să pună scările, ca să suie în cîteva minute parapetul care domină întreg oraşul.

Abia după ce o mare parte din coloana franceză trecuse s-a recunoscut eroarea, iar tunurile din cetate au început să tragă, bineînţeles prea tîrziu şi fără efect. Canonada a durat aproape întreaga zi, dar poziţiile franceze erau prea îndepărtate ca să se teamă de îndemînarea tunarilor noştri. Francezii ne-au trimis şi ei cîteva salve de calibrul 24. De cum le-au auzit piuind, orăşenii noştri au azvîrlit puştile şi au plecat acasă, lăsînd fortificaţiile în părăsire. Apariţia celor nouă sute de recruţi austrieci, strînşi de pe la depozitele de armament dincolo de Rin, nu a izbutit să redea încrederea celor din Mainz în reuşita planurilor de apărare ale guvernatorului. Peste două sute de husari unguri, aflaţi între noii veniţi, se plîngeau de neşansa care i-a adus în acest oraş, ca să fie martorii şi victimele unei capitulări.

În după-amiaza acelei zile corturile asediatorilor se zăreau de jur împrejurul oraşului, iar lumea se întrecea în a socoti numărul armatelor. Cea mai modestă dintre păreri depăşea cu mult cifra exactă ; căci pînă şi în acele clipe de nevolnicie ne mîngîiam cu gîndul că nimeni nu ar îndrăzni să atace oraşul nostru cu o armată mai mică de 25.000 de oameni. În cercurile viceregentului se umfla în mod intenţionat această cifră la 40.000. Custine înaintase însă (cunoaştem astăzi cifra exactă) cu 13.000 de oameni şi străbătuse în 48 de ore un drum lung de 12 mile germane [54]. Era aşa de bine informat asupra stării precare a

---

[54] Mila germană are o lungime de 17,42 km.

forţelor, asupra numărului insuficient al garnizoanei, asupra stării de spirit a populaţiei, asupra lipsei de hrană şi armament, încît a îndrăznit să spere că va cuceri oraşul în urma unui atac dat de o mînă de oameni, fără arme de asediu. Lipsa de entuziasm a orăşenilor faţă de o rezistenţă îndelungată a fost încurajată de generalul Custine prin bunăvoinţa de care făcea dovadă. Astfel, ştia cu siguranţă că un cioban şi-a păscut toată dimineaţa turma de-a lungul aliniamentului trupelor franceze şi a obţinut permisiunea de a intra în oraş. Femeile, care spălau rufe tocmai la Gonzenheim, s-au întors seara în oraş şi au povestit că duşmanii sînt foarte galanţi, le-au ajutat să strîngă rufele, îngrijindu-se să nu lipsească vreo bucată. Noaptea a fost destul de liniştită cu excepţia faptului că pe la ora 11 un grup de cîteva sute de soldaţi s-a apropiat de palisade, pentru a-i face pe ai noştri să se teamă de un atac. Focul destul de susţinut a omorît un francez şi a rănit pe alţi cîţiva. Pe unul dintre răniţi, care zăcuse toată noaptea pe cîmp, l-au adus în oraş. În aceeaşi dimineaţă a apărut colonelul Houchard cu o somaţie din partea generalului său către comandantul nostru, în care i se cerea predarea fortăreţei. În consiliul de război care a urmat nu a mai fost pusă problema apărării, pînă într-atît erau de convinşi cu toţii de inutilitatea ei. Punctele principale, asupra cărora trebuia să insiste, plecarea liberă a garnizoanei şi permisiunea de a lua averea principelui, nu au fost aprobate de Custine. Ziua s-a scurs în tratative. La ora două după-amiază locuitorii au fost anunţaţi să elibereze etajele superioare şi să strîngă apă în rezervoare, pentru că duşmanul va ataca cu gloanţe înroşite în foc ; la ora şase s-a decis capitularea. Guvernatorul, cancelarul şi ambasadorul care luaseră această hotărîre au părăsit spre seară oraşul. Comandantul a trimis un ofiţer şi un consilier la cartierul general al francezilor, pentru a prezenta ultimele propuneri. Lipsa de calm şi prezenţă de spirit în care au fost rezolvate aceste probleme e perfect ilustrată de următorul fapt : comandantul a uitat să înmîneze trimişilor scrisoarea de capitulare, iar consilierul guvernamental care făcea parte din delegaţie a uitat să o ceară. Abia la cartierul general inamic consilierul şi-a amintit de acest amănunt, astfel că întreaga noapte s-a

irosit cu îndreptarea neglijenței. În sfîrșit, în zori s-a semnat capitularea : garnizoana a trebuit să jure că nu va mai lupta niciodată contra Franței. Odată acceptată această condiție, au obținut dreptul de liberă trecere cu toate onorurile militare și au părăsit orașul cu steagul desfășurat, ducînd cu ei toate bagajele și casa regimentului. Bunurile principelui au fost sechestrate ca aparținînd națiunii. Cetățenilor li s-a permis să părăsească orașul cu toată averea.

În ziua de 21 octombrie, porțile au fost deschise în zori, iar intrarea și ieșirea a fost permisă tuturor. Austriecii și ungurii profitînd de lipsa de autoritate a comandantului, au plecat spre Nassau, fără să fi depus jurămîntul impus de generalul francez. În timpul retragerii spre Kassel, de partea cealaltă a Rinului, această garnizoană a maltratat și i-a jefuit pe locuitori, după obiceiul armatei austriece, ceea ce confirmă în mod concludent cît de rămase în urmă sînt aceste armate și conducătorii lor. Faptul că barbarii, care nu cunosc decît dreptul celui mai tare, nu roșesc cînd li se impută hoțiile, jafurile și cruzimile, mai poate fi scuzat, dată fiind neștiința și comportarea lor necioplită. Dar ce calificativ să dai încălcării moralității de către niște ofițeri, oameni de stat și suverani, crescuți într-o lume marcată de delicatețea, cultura, educația și filozofia secolului nostru ?

După-amiază am fost martorii unui eveniment care a dovedit tragica decădere a populației din Mainz sub despotismul clerical. Mulțimea, învățată să disprețuiască o stăpînire care nu o putea ocroti, sesizînd lipsa autorității pînă la ivirea noilor comandanți, a invadat viile din apropierea orașului și a făcut în cîteva ore pagube imense. În multe locuri s-au cules ciorchinii pînă la ultimul bob, iar ce nu s-a putut transporta a fost călcat în picioare. Oamenii înstăriți au avut norocul că era anotimpul strugurilor, iar populația și-a amintit de vechiul obicei de a ieși duminica afară din oraș, la podgorii, pentru că altfel, în aceste condiții de slăbire a autorității, s-ar fi ajuns la devastarea locuințelor. Magistrații orașului și celelalte autorități au acționat cu lipsă de răspundere, atunci cînd au lăsat mulțimile fără nici un fel de conducere. Ocnașii, cam 30 sau 40 la număr, lăsați fără supraveghetori, s-au folosit

de această împrejurare să rupă lanţurile, să spargă porţile închisorii şi să sperie cu nelegiuirile lor întreaga regiune.

Se făcuse seară, cînd în sfîrşit au intrat francezii şi au luat în stăpînire porţile oraşului. Poporul i-a întîmpinat într-o tăcere adîncă, fără semne de antipatie, dar şi fără bucurie. Au existat mai multe cauze care au creat această atmosferă : antipatia involuntară, creată de diferenţa de limbă şi caracter dintre germani şi francezi ; duşmănia propovăduită de duhovnicii care căutaseră să le convingă mai ales pe femei că francezii sînt fiinţe ale diavolului şi să le trezească dispreţul şi teama ; a treia cauză şi cea mai importantă a fost intrarea în oraş lipsită de strălucire a luptătorilor pentru dreptate. Uniformele lor vădeau urmele unor campanii aspre ; vivacitatea caracteristică francezilor, sporită de spiritul de libertate, nu se potrivea deloc cu aerul de paradă al marionetelor noastre militare. Ochiul ne era obişnuit cu soldaţi spilcuiţi şi pudraţi, purtînd vestoane pe talie şi pantaloni strîmţi, încălţaţi în cizme lustruite şi mînuind puşti strălucitoare. Locuitorii din Mainz îi priveau cu dispreţul şi mîndria jignită a învinsului pe oamenii prăfuiţi, murdari şi zdrenţuiţi, din care mulţi umblau desculţi şi care în vîrful baionetelor ruginite îşi înfipseseră raţia de pîine şi carne.

Răceala şi indiferenţa majorităţii nu a împiedicat însă explozia de bucurie a unei pături mai puţin numeroase, dar mai importantă pentru cauza libertăţii. Prietenii revoluţiei aşteptaseră cu nerăbdare momentul în care le va fi permis să-şi facă cunoscute în public principiile şi să lucreze la remodelarea formei de guvernămînt din patria lor. Unii dintre ei îşi prinseseră însemnele libertăţii chiar de la intrarea francezilor în Worms, dar retragerea eliberatorilor îi silise să le ascundă. Fuseseră însă perfect informaţi despre planurile generalului francez şi ştiau că pot spera în întoarcerea acestuia. În ziua ocupării oraşului Mainz au format o uniune populară şi s-au declarat adepţi ai principiului francez de a trăi pentru libertate sau a muri. Ei au declarat că sînt gata de a explica poporului în cadrul unor reuniuni publice noţiunile de libertate şi egalitate. Custine, căruia i-au făcut cunoscute intenţiile lor de a organiza reuniuni, le-a pus la dispoziţie marea şi frumoasa sală de concerte a castelului, pe care principele elector

ridicase cu multă cheltuială. Republicanii din Mainz s-au bucurat, aşadar, de triumful de a călca în picioare, cu mîndrie cinică fastul unui prinţişor. Nici un alt artificiu n-ar fi putut fi găsit, care să influenţeze mai profund poporul, să-i măgulească orgoliul şi să transforme în dispreţ şi aversiune supunerea oarbă, de care dăduse dovadă pînă acum faţă de regescul său idol. De la tribuna acestor revoluţionari germani au fost descrise în cele mai sumbre culori guvernarea principelui elector şi numeroasele-i vicii, slăbiciuni, nedreptăţi, şantaje, tirania-i revoltătoare. A fost dată la o parte chiar şi perdeaua, pe care iubirea faţă de aproape şi pudoarea o trăgea peste viaţa particulară a principelui. S-au dat la iveală fapte josnice, care-l dezonorează ca preot şi suveran. Poporul din Mainz, necunoscător al principiului atenian care nu admitea aducerea la cunoştinţa publică a viciilor, oricît de adevărate ar fi fost, avea acum posibilitatea să decidă dacă personajul descris se potrivea cu originalul. Vorbitorii erau siguri de aprobarea publicului, pentru că, povestind faptele reale şi vii în amintirea tuturor, fapte care fuseseră săvîrşite cu încredinţarea că nimeni nu-i va cere socoteală, repetau în sala palatului, în mod public, învinuiri, care altădată de-abia erau amintite, şoptite tainic de la om la om. Tăcerea impusă vreme îndelungată făcea să răsune cu atît mai puternic vocea poporului. Şi la fiecare nouă trăsătură a penelului, ce venea să întregească tabloul, mulţimea exclama : „Aşa este ! Ai nimerit-o !“ Adunarea populară din Mainz se asemăna judecăţilor postume din Egiptul antic, care decideau asupra meritelor faraonului decedat. Acolo se judecau oamenii morţi, în Mainz se ţinea scaun de judecată asupra unui om descompus moral. Preoţii egipteni hotărau măsura laudei sau mustrărilor după legile castei lor ; la noi, poporul cumplit nedreptăţit blestemă numele preotului şi suveranului, chemîndu-l nu în faţa judecăţii posterităţii ci a contemporanilor. Dacă obişnuinţa de a face rău nu ar avea drept efect inevitabil împietrirea inimii păcătosului, excluzînd astfel orice posibilitate de recunoaştere a greşelilor, dacă linguşirile curţii ar da răgaz potentaţilor să se gîndească la părerea pe care şi-o poate face istoria despre ei, judecata naţiunii ar avea şanse să fie mult mai rodnică

decît aceea a preoţilor de pe malul lacului Möris [55]. Porţile iadului s-ar deschide pentru nefericitul care, judecat în acest fel, ar deveni o umbră între cei vii şi ar citi în ochii tuturor condamnarea faptelor sale !

Mijloacele folosite de soartă pentru a realiza hotărîrile sale sînt de multe ori simple unelte, fără valoare sau merite deosebite. Dacă îndepărtăm aureola, care-i învăluie pe iacobinii din sala de şedinţe de la Mainz, şi le luăm calităţile excepţionale care fac din ei oameni de bază ai acestei societăţi, ar rămîne o masă neuniformă, cu toate caracteristicile unei formări precipitate, care nu ar satisface cerinţele unui om cult şi moral. Mai mulţi avocaţi destoinici, prigoniţi de principe din cauza integrităţii lor, negustori şi cetăţeni onorabili, cunoscuţi pentru cinstea lor, cîţiva profesori de la universitatea fondată de principe, mulţi preoţi, adevăraţi luminători ai poporului, acesta e nucleul asociaţiei care poate face cinste oricărei organizaţii. Un roi de studenţi brutali, mulţi oameni tineri, cu renume nu prea bun, întregesc rîndurile membrilor care sînt admişi fără selecţie sau control, din respect pentru principiul legalităţii. Orgoliul şi insolenţa unora, egoismul şi intenţiile obscure ale altora vor aduce proaste servicii cauzei libertăţii, cu toată strădania cetăţenilor respectabili de a promova spiritul de înţelegere. Rezultatul de pînă acum al înflăcăraţilor vorbitori republicani este entuziasmul declanşat în rîndul auditorilor, care vin cu miile în fiecare zi, pentru a aclama recunoaşterea drepturilor înnăscute ale omului. Există semne care pun de acum sub semnul întrebării oportunitatea acestei uniuni ; numai iubirea de patrie şi utilitatea acestei uniuni pot transforma starea de încîntare a locuitorilor în încredere şi stimă şi nu în alte sentimente contrarii.

Acum cîteva zile iacobinii noştri au încercat să trezească interesul cetăţenilor şi în afara sălii unde îşi ţin întrunirile. Pentru a demonstra mai bine noţiunea de libertate, au utilizat pînă şi povestirile superstiţioase, încercînd a îndepărta temerea faţă de biciul stăpînitorului şi de a marca începutul epocii de libertate în oraşul Mainz. Există

---

[55] Möris — lac în regiunea egipteană Fayûm.

în popor o legendă, care spune că un principe elector[56] izbutise să se reîntoarcă în oraşul Mainz, din care fusese izgonit. În amintirea victoriei sale, prinţul ar fi dat ordin să se aşeze un bloc de fier în piaţa oraşului, bloc care mai poate fi văzut şi astăzi. Acest principe, după cum spune povestea, a retras oraşului şi magistratului toate privilegiile, promiţînd, cu adînc dispreţ, că le va restitui drepturile în ziua în care blocul de fier se va topi la căldura soarelui. Uniunea iacobină a găsit în această legendă un motiv tocmai bun pentru o piesă de teatru cu caracter politic, în care lasă să se înţeleagă că tocmai această uniune a fost sortită să taie nodul gordian de care depinde libertatea şi viitorul oraşului. Purtînd pălării roşii şi intonînd cîntece de libertate, republicanii, cu ştiinţa şi permisiunea generalului francez, în frunte cu preşedintele lor şi escortaţi de muzica militară, s-au îndreptat spre blocul cu pricina. Duceau cu ei un copac al libertăţii împodobit cu panglici şi erau urmaţi de o mare mulţime. Însufleţiţi de entuziasm, iacobinii au frînt în cîteva clipe scoabele care ţineau blocul de fier, simbol al încătuşării poporului, iar pe acel loc au plantat copacul libertăţii. Urale : „Trăiască libertatea !", „Trăiască poporul !" „Trăiască republica !" au răsunat pe tot drumul întoarcerii spre sala de întrunire. Acolo s-a făcut propunerea ca blocul de fier să fie topit şi din el să se bată monede jubiliare cu inscripţia : „Soarele adevărului l-a topit". Acest act avea să marcheze izbăvirea de farmecele făcute de principele elector din legendă. Cu această ocazie s-a descoperit că blocul nu era dintr-o bucată, ci o piatră acoperită cu plăci de fier pe care era gravată vechea unitate de lungime valabilă din Mainz. Aşadar, s-a hotărît să păstreze monumentul pentru istorie, ducîndu-l la Muzeul de istorie veche.

Manifestările premature ale spiritului de libertate, dar mai cu seamă dorinţa de a semăna pe pămînt german principiile franceze de guvernare par în unele privinţe nu numai pripite, ba chiar stînjenitoare pentru fundamentarea

---

[56] Adolf al II-lea de Nassau a cucerit oraşul în anul 1462. Începînd cu acest an oraşul a devenit reşedinţa arhiepiscopului.

unui sistem care să corespundă adevăratelor interese ale umanității. Poziția geografică a Germaniei, caracterul locuitorilor, nivelul și particularitățile educației, nenumăratele constituții și legi, pe scurt, datele fizice, geografice, morale și politice i-au impus o maturizare lentă și gradată. Germania învață din greșelile și suferințele vecinilor și, după cît se pare va obține o libertate treptată de sus în jos, și nu o va cuceri cu forța, cum se întîmplă în alte părți. Nerăbdarea reformatorilor poate împiedica evoluția liniștită a acestui proces ; graba suveranilor o poate impulsiona, însă ambele conduc la un rezultat opus celui așteptat. Dovadă, suveranii au și stricat pacea Germaniei prin imixtiunea lor în problemele francezilor, iar faptele unor apostoli ai libertății fac să pară îndreptățite măsurile cele mai severe luate de principi împotriva răspîndirii noilor idei. Ura față de stăpînirea nedreaptă și despotică necesită un timp de maturizare ; în momentul de față ea este mult prea exagerată. O apreciere justă a forțelor noastre ne dezvăluie că această ură — ca dealtfel orice pasiune care nu-și poate atinge scopul — ne-ar devora numai pe noi înșine.

Conform principiilor constituției franceze, care declară drept incompatibile noțiunile de cucerire și de libertate. Custine a asigurat la cîteva zile după ocuparea orașului pe magistrat și pe toți locuitorii că republica le lasă libertatea deplină fie să conceapă o nouă constituție, fie să o păstreze pe cea veche, cu toate că aceasta din urmă e nepotrivită pentru niște oameni demni, iar o nouă constituție le-ar asigura protecția franceză. Folosindu-se de starea de spirit a cetățenilor hotărîți de a desființa abuzul, nedreptățile și mijloacele de persuasiune ale vechii guvernări, ar fi fost posibil să se treacă de la declarații la fapte, obținîndu-se în sfîrșit o apropiere de constituția franceză. Dar miopia unuia dintre membrii fondatori[57] și a celor care l-au susținut au scornit un procedeu ca să afle care era opinia locuitorilor, dar a scandalizat pe toată lumea, deoarece calea aleasă părea scornită de imaginația alegorizantă a popoarelor orientale și nu elaborată de rațiunea calculată a

[57] Georg Wilhelm Böhmer, secretar al generalului Custine.

germanilor. S-a luat hotărîrea de a pune la dispoziţia orăşenilor două registre : unul legat în roşu pentru a înscrie în el numele celor care se declară pentru libertate şi egalitate. Celălalt registru era legat în negru şi avea un chenar în formă de lanţuri ; în el urmau să fie trecute numele celor care din proprie iniţiativă se supuneau vechiului jug, ca să fie trataţi de oameni drept sclavi, după cum ne asigura motto-ul, puţin politic, notat pe copertă. Majoritatea cetăţenilor a considerat această măsură drept o constrîngere. În ce consta posibilitatea de alegere, dacă cei care nu se treceau în primul registru erau ameninţaţi cu oprobriul public ? Acest argument atît de evident nu a fost sesizat de iniţiatorul acţiunii. Ar fi fost de ajuns ca un singur adept al vechiului regim, care, în ciuda ameninţărilor, să-şi fi trecut numele în registrul negru, pentru a arăta în mod concret ce înseamnă libertatea şi independenţa voinţei. Spre ruşinea aristocraţiei germane, nu s-a găsit nimeni să facă o asemenea faptă sau, mai bine spus, spre ruşinea despotismului din Mainz nici un om de onoare nu s-a declarat pentru acest regim.

Dorind să-şi facă prieteni şi adepţi pentru noua constituţie, francezii acţionează în Germania tot atît de necumpătat ca şi clubul din Mainz. Generalul francez şi emisarii săi stabilesc impozite mari pentru cei avuţi, dar în ţările unde domnesc încă obiceiurile feudal-aristocratice, aceste obligaţii cad tot asupra celor ce muncesc. Oraşul Frankfurt, ale cărui relaţii politice nu sînt deloc favorabile unei apropieri de Franţa, a încercat să obţină în situaţia actuală ocrotirea din partea acestui popor care pe neaşteptate devenise atît de temut dincolo. Lui Custine i s-ar fi acordat cu bunăvoinţă împrumutul de mai multe milioane pentru republică, dar acest om a izbutit să trezească ura împotriva sa, a naţiunii franceze şi a constituţiei ei, storcînd de la cei avuţi suma de un milion şi jumătate [58]. Numai dacă francezii ar fi procedat după vechiul sistem de cucerire, din punct de vedere politic s-ar putea scuza faptul că ţările în care au pătruns fără să întîmpine rezistenţă, dar unde

---

[58] Custine a motivat această cerere sub pretextul că în Mainz s-ar fi tipărit bancnote false pentru a fi trimise în Franţa.

nu s-ar putea menţine un timp îndelungat, să fie tratate cu mai multă ostilitate decît acele regiuni care ar putea să le fie cedate după încheierea păcii. Autorul proclamaţiei către populaţia din Hessen nu face dovadă de consecvenţă şi nici prudenţă, atunci cînd discreditează tirania într-un mod atît de puţin abil, încît stîrneşte mila populaţiei pentru domnitorul lor şi răneşte sentimentul de onoare al acestui popor brav şi răbdător [59].

Acţiunile patrioţilor din Mainz pot fi desemnate ca premature şi din multe alte motive. Momentul în care Custine ar fi putut ocupa fortăreţele Rheinfels, Ehrenbreitstein şi Hanau este iremediabil pierdut, dar e greu de stabilit cine poartă vina acestor erori. Optsprezece sau douăzeci de mii de oameni, cam la atît se ridică efectivul armatelor franceze de la Rin, nu sînt de ajuns pentru a ocupa fortăreţe situate la mari distanţe. Pentru a se scuza, Custine l-a acuzat pe Kellermann care trebuia să-l ajute cu opt sau zece mii de oameni. Kellermann este însă scuzat de faptul că trupele sale au fost silite să înfrunte la Rin o armată mult mai numeroasă, încît nu era în situaţia să mai cedeze soldaţi pentru întărirea armatei din Mainz. Mai greu de înţeles pare faptul că avînd condiţii atît de favorabile Franţa nu a încercat să unească trupele de la Rin cu cele din Lorena. Situaţia armatelor aliate ar fi fost cu totul alta, dacă Custine ar fi lăsat în Mainz cinci sau şase mii de soldaţi şi s-ar fi raliat aripii drepte a lui Kellermann cu douăsprezece sau cincisprezece mii de soldaţi. Mosela şi Koblenz ar fi fost închise pentru Prusia ale cărei trupe bolnave şi vlăguite n-ar fi îndrăznit să atace fără o perioadă de refacere în ţinuturile Rinului inferior. Koblenz a trimis la cîteva zile după ocuparea oraşului Mainz soli la învingător pentru a-i preda oraşul şi fortăreaţa Ehrenbreitstein, în care nu se afla nici un gram de pulbere. Solii solicitau ocrotirea cetăţenilor nevinovaţi pentru că şi prinţul elector de Trier arătase multă bunăvoinţă prinţilor francezi şi emigranţilor. Nimic nu ar fi fost mai favorabil pentru viitoarea campanie decît cîştigarea acestor poziţii! Hanau ar fi căzut în momentul cînd francezii, stăpîni pe

[59] Autorul acestei proclamaţii este generalul Custine.

trecerea Rinuului la St. Goar, ar fi îngreunat celor din Hessen întoarcerea în patrie, silindu-i să facă un ocol imens. Întreaga Germanie, dar mai ales Franconia și Suabia ar fi fost la dispoziția trupelor republicane și le-ar fi furnizat rezerve uriașe de cereale și nutreț.

Acum însă, situația este cu totul alta. Regele Prusiei se află la Koblenz cu întreaga armată. Navigația pe Rin îi ușurează aprovizionarea. O parte din trupe au trecut rîul Lahn împreună cu corpul din Hessa, pentru a împiedica înaintarea franceză, încercînd chiar să-i arunce înapoi peste Rin. Țăranii din Hessa au fost mai toți sub arme și pun la dispoziția suveranului lor trupe proaspete. Demnitatea națională lezată e nerăbdătoare să se răzbune pe francezi pentru proclamația amintită. O singură bătălie pierdută poate răpi Republicii avantajul obținut prin traversarea Rinului, aducînd orașul Mainz din nou sub stăpînirea germană. Care ar fi în acest caz cîștigul locuitorilor care au gustat licoarea libertății, dar n-au avut voie să-și potolească setea ?

Dacă judecăm atît de aspru din punct de vedere politic începutul revoluției în Germania, există totuși o cauză care explică această perioadă. Faza de început a omului eliberat de lanțurile sclaviei, cînd începe să-și croiască un drum în viață, oricît ar fi de dificilă, trezește speranțe în suflet, încredere într-o conducere înțeleaptă și în cauzalitatea morală. Mișcările dezordonate ale sugarului și încercările copilului de un an de a merge singur bucură inima părintească, care ghicește în copilul de astăzi forța viitorului tînăr.

Libertatea, țelul suprem către care tinde omul atît din punct de vedere moral cît și cetățenesc, se cucerește greu, iar drumul e presărat cu multe erori, dar merită să fie plătit acest preț. Dacă evenimentele epocii noastre, nechibzuința, miopia oamenilor care doresc să se bucure de drepturile lor înnăscute ne oferă azi un tablou trist, noi nu sîntem cei răspunzători, ci înrobirea îndelungată e singura care poartă răspunderea pentru lipsurile și scăderile noastre.

Cred că e util să rememorăm cauzele care au dus la o desfășurare atît de rapidă a evenimentelor. Este mai mult

decît evidentă marea răspundere a principelui elector care a ţinut să intre în acest război. Consecinţele acestui act iraţional nu apar încă, iar dacă oraşul nostru nu revine sub stăpînirea germană înainte de sosirea iernii, ele vor suferi o amînare, iar pe noi ne aşteaptă o viitoare campanie, care va începe cu asedierea oraşului Mainz. Aristocraţii noştri sînt salvaţi, avînd moşiile, palatele şi averile în siguranţă, departe de Rin. Soborul canonicilor nu are a se teme de distrugerile unui război pentru că cei mai bogaţi membri ai lui se află în nordul principatului sau în Palatinatul nostru. Consilierii, funcţionarii şi valeţii principelui sînt şi ei în afară de orice pericol ! Au şi sosit înştiinţările prin care noul guvern de la Kaulheim îi cheamă în jurul său. Cine urmează să rămînă în oraş ? Negustorii, băcanii, meseriaşii, ţăranii, toţi cei care nu-şi părăsesc îndeletnicirile şi nu pleacă din atelierul, prăvălia sau gospodăria lor. Rămîn deci în oraş cetăţenii harnici ai statului. Ei nu merită oare atenţia suveranului ? Nu are nici un interes faţă de ei ? Nu sînt nici măcar atît de preţioşi cît sînt animalele domestice sau sălbatice ?

Ah sfortunata plebe,
Che dove del tiranno appare,
Sempre è in conto di pecore, e di zebe.[60]

O, fraţii mei ! Voi, cei dispreţuiţi de către conducătorii atotputernici ! Voi, cei exploataţi şi lăsaţi pradă întîmplării oarbe ! Voi, cei apţi de a deveni buni, înţelepţi şi capabili ca şi stăpînii voştri ! Voi, cei îndreptăţiţi şi chemaţi în acecaşi măsură ca şi ei de a dispune de toate mijloacele pentru atingerea acestui scop ! Durerea din sufletul meu vă recunoaşte drepturile, cere acum celui care caută adevărul să depună întristătoarea mărturie că nu înţelege soarta voastră şi nici dreptatea celui de sus. Mă năpădesc imagini dureroase ! Cîmpuri pîrjolite, sate în flăcări, oameni goi gemînd, un oraş transformat într-un morman de ruine !

---

[60] O, sărmane popor nefericit, / pe care tiranii îl găsesc folositor, / tot aşa cum socotesc că oile şi caprele sînt animale folositoare. (Ital.)

Iată unde duc ambiţia nebunească, ura, răzbunarea şi pasiunile, a căror satisfacere cere viaţa a mii de oameni ! O ceată de linguşitori pîngăresc numele de părinte al poporului atribuindu-l ucigaşului acestuia !

Există oare două feluri de oameni ? Stăpîni obraznici şi supuşi nefericiţi ? Văd, simt şi se bucură primii altfel decît ceilalţi ? Au oare unii doar de îndeplinit, în timp ce alţii pot da frîu liber bunului-plac ? Virtutea şi dreptatea e numai de partea tiranilor şi nicicînd contra lor ? Natura a dat favoriţilor ei totul, în timp ce vouă, sacrificaţilor, nu vă dă nimic ? Nu, zeitatea nu se contrazice pînă într-atît în operele sale ! Sentimentul veşniciei şi al infinitului nu e doar un vis frumos, iar lumea o miză în jocul elementelor ! Ţelurile, năzuinţele, moralitatea oamenilor sînt oare nişte născociri ale celor aleşi să înşele mulţimile ? Poate că nu sesizăm legătura dintre diferitele destine ale oamenilor ; poate că recompensa se află dincolo de cîmpul nostru de percepere, dar succesiunea gîndurilor noastre nu e înşelătoare ; ea este adînc înrădăcinată în conştiinţa noastră.

Cine nu se încrede în sentimentele sale, în raţiunea sa, se îndoieşte de existenţa adevărului şi a dreptăţii, şi acela să nu spere într-o zi a socotelilor. Să lăsăm să prindă rădăcini în sufletul nostru sămînţa îndoielii ! Pe voi, cei urmăriţi de nefericire şi de nedreptatea celor puternici, să nu vă părăsească niciodată speranţa ! Va veni vremea cînd valoarea omului va fi apreciată nu după rangul moştenit sau dobîndit, nici după puterea şi bogăţia sa, ci după virtutea şi înţelepciunea de care dă dovadă. Rangul nu-l va mai dezvinovăţi pe criminal, ci îi va spori pedeapsa atunci cînd sîngele cetăţeanului, căruia i s-a promis ocrotire, va fi tot atît de preţios ca şi al suveranului, care are datoria să-l apere. Atunci nu va mai exista nici privilegiul celor puternici de a nu-şi îndeplini datoriile şi obligaţiile. Arborele genealogic nu va mai hotărî ca un nevolnic să deţină de drept ceea ce străbunicul a luat cu forţa, nici ca cel slab de minte sau cel păcătos să merite încrederea de care s-au bucurat strămoşii săi, inteligenţi şi cinstiţi. Întîmplarea oarbă, care constrînge omul liber să devină sclavul altuia, nu poate obliga la această stare pe urmaşi şi nici nu-l poate

împiedica pe fiul înţelept să-şi afirme independenţa pe care părintele, mai slab de înger, a răbdat să o piardă. Aşa cum ne uimeşte astăzi faptul că omul drept recunoaşte drept rudă apropiată mai degrabă pe cel care cîştigă cu mîinile bătătorite şi haine ponosite hrana pentru familia sa, tot astfel se vor mira în viitor, aflînd că se putea arăta respect unui om, doar pentru că era îmbrăcat în haine frumoase, avea casă arătoasă, bucate şi băuturi alese, pentru care alţii au muncit. Pentru epocile care vor veni scrierile de faţă trebuie să arate că a existat un om care a cinstit adevărul şi care a scris tot ce a gîndit şi simţit!

Felul de a proceda al principelui elector din Mainz trebuie să fie discutat în trei privinţe în calitatea sa de om, de suveran şi de aliat al altor principi. Nu vreau să mă refer la faptul cunoscut şi acceptat că stăpînitorii neamului omenesc se caracterizează printr-un fel de impasibilitate, care de fapt nu reprezintă decît sărăcia de sentimente a tiranului înfrumuseţată de linguşitorul curţii. Mai există un motiv pentru care nu vreau să discut despre prima calitate. Dacă un botanist cercetează alcătuirea unei plante şi găseşte în locul bobocului un vierme închistat în propriile excremente, îl aruncă cu dezgust, pentru că din cauza lui planta nu şi-a realizat scopul final. Soarta istoricului ar fi tristă dacă nu ar sta în puterea sa să se abţină de la cercetarea inutilă a unor fapte care-l umplu de dezgust. Nimeni nu-l poate împiedica să îndepărteze inimile împietrite aşa cum arunci nucile găunoase.

SCHIȚE PARIZIENE [1]

I

Paris, 1 brumar, în cel de-al 2-lea an al Republicii. [2]

Capitala Franței a fost dintotdeauna și este și astăzi o școală înaltă de cunoaștere a ființei umane. Un popas de scurtă durată și o privire nu prea atentă sînt suficiente pentru a descoperi ceea ce în alte părți afli după zeci de ani, și anume : *spiritul epocii contemporane* ca și *semnele viitorului*. În noua Republică, Parisul este ceea ce Roma a fost odinioară în Imperiul Roman ; centrul de unde se propagă toate mișcările pînă în cele mai depărtate provincii și unde se întîlnesc cele mai diferite influențe. Londra, cu

[1] Această lucrare, scrisă de Forster în ultimele luni de viață, a rămas neterminată. Ludwig Ferdinand Huber i-a publicat-o în revista *Preliminarii pentru pace*, în capitolele 1—4 ; în volumul I, Berlin, 1793 ; capitolele 5—7 în volumul II, Berlin, 1794.

La prima publicare articolele sînt însoțite de următoarea explicație, trimisă de autorul care își păstrase anonimatul „Veți publica articolele unui corespondent din Paris, care a trăit evenimentele din Franța. El e trup și suflet de partea Revoluției, dar abordează tema dintr-un punct de vedere personal. Corespondentul nu este întru totul iacobin, pentru că aceștia nu vorbesc, în timp ce autorul nostru e înclinat să treacă peste consemnul impus de această grupare. Apartenența sa ? Cred că în epoca noastră evenimentele nu permit starea de neutralitate. Cititorii vor recunoaște cu ușurință cauza căreia i s-a dedicat autorul, așa că nu mai este nevoie să se sublinieze acest lucru. Dar i s-a părut util să menționeze de multe ori *et alteram partem* (și celelalte opinii) în vederea obținerii unei variații și facilitării unei luări de poziție."

Se pare că această adnotare a fost sugerată de Forster și redactată de Huber. La retipărirea articolelor de către Huber în *Kleine Schriften (Mici scrieri)*, Berlin, 1797, apare această notă în subsol. Mențiunea că autorul nu aparține clubului iacobinilor este inexactă ; Forster făcea parte din această grupare politică, dar afirmația avea drept scop liniștirea cenzurii prusace.

[2] 22 octombrie 1793.

o populaţie mult mai numeroasă raportată la numărul de locuitori ai Angliei, se află faţă de Paris într-o relaţie de 7 la 1, dar nu are nici a zecea parte din importanţa şi influenţa acestuia. Supremaţia morală a Parisului asupra departamentelor învecinate este ilustrată în mod evident de următorul exemplu : armata revoluţionară a plecat ieri în aceste departamente pentru aprovizionarea capitalei. Forţa acestei armate rezidă în *opinia publică* pe care o reprezintă, pentru că numeric însumează doar 6.000 de ostaşi. Opinia publică şi influenţa ei sînt noţiuni asupra cărora nu existau păreri clare înainte de această Revoluţie. Citesc în unele articole apărute peste Rin, relativ la evenimentele de la noi, cuvintele constrîngere, abuz de putere, tiranie, laude la adresa guvernărilor monarhice anterioare, şi comparaţii nu prea măgulitoare la adresa guvernului de azi. Trecem cu vederea asemenea nimicuri pentru că nu vrem să contestăm principiile unui adversar întărîtat, deşi acesta ar fi primul pas ce s-ar cere întreprins. Nu înţeleg de ce un regalist leal nu s-ar gîndi la o cercetare obiectivă, ca *Duo dum faciunt idem, non est idem* [3], cu toate că ar fi primul fapt care ar oferi speranţa unei ieşiri din labirint.

Presupunînd că şi noi vedem situaţia în negru ca un scriitor ipohondru care şi-a deranjat stomacul la un banchet, e oare de crezut, că vom deschide porţile tuturor fortăreţelor în faţa trupelor coalizate [4] ? Vă asigur că s-ar întîmpla exact contrariul : ne-am baricada cu atît mai straşnic şi aceasta ca urmare a opiniei publice, care dă atît de gîndit cel puţin adversarului nostru *filozof*. Ţin să amintesc încă un efect al opiniei publice. Revoluţia a rupt toate zăgazurile, a trecut peste toate barierele impuse de diferite sisteme de gîndire. Primul prag impus, cu bune intenţii totuşi, a fost propunerea lui Mounier [5]. *„C'est une*

---

[3] Cînd doi oameni fac acelaşi lucru, rezultatul nu este identic. (Citat prescurtat din *Adelphoe*, comedie de Terenţiu.)

[4] În anul 1793 s-au coalizat împotriva Franţei : Austria, Prusia, Anglia, Olanda, Sardinia, mai tîrziu Spania. Imperiul German a intrat şi el în războiul împotriva Franţei.

[5] Mounier, Jean-Joseph (1758—1806), om politic şi scriitor ; a fost preşedintele Adunării Naţionale în anul 1789 ; a demisionat la 9 octombrie şi a emigrat în Elveţia, unde a scris o carte ostilă Revoluţiei.

tête de bronze, coulée dans un moule anglais“ [6], spuneam despre el, pentru că ţinea cu tot dinadinsul să copieze *constituţia engleză*, dîndu-şi astfel singur lovitura de graţie. Unii oameni de stat mai ponderaţi au crezut în posibilitatea unei constituţii bune independentă de cea engleză. Dar cînd furtuna atotpustiitoare a doborît semeaţa lor construcţie, deşi aceasta purta inscripţia *Non plus ultra* [7], atunci amorul-propriu rănit s-a grăbit să anunţe că se apropie sfîrşitul pămîntului. Alţii au aşteptat timp mai îndelungat, dar ultimul lor paratrăsnet, pe care credeau că l-au aflat în *sistemul federal*, a fost doborît de către fulgerele din munţi [8]. Opinia publică a trecut prin aceste etape, cunoscînd eroarea provocată de un orizont greşit. Acum s-a oprit la cea mai generală dintre toate variantele. Aceasta nu zugrăveşte drept încîntător portul în care urmează să intre şi să se odihnească nava statului, dar consideră că poate naviga destul de comod pe marea deschisă, chiar dacă sînt avarii, avînd drept deviză : *In silentio et spe fortitudo mea* [9]. Revoluţia este — presupunînd că se simte nevoia unei definiţii generalizate — *revoluţie*. Poate vi se pare prea simplu sau plat ? Un bob zăbavă, vă rog ! Am ezitat destul timp s-o numim cu numele adevărat ! Dovada concludentă că numele acesta i se potriveşte este dezordinea completă în care se prăvăleşte totul. Cine ştie, poate că prin această mişcare se salvează şi exegeza unui scriitor german, care afirma că la explicarea acestui cuvînt trebuie să se insiste asupra aspectului de *reaşezare* şi nu de *distrugere*. Noţiunea de opinie publică este în prezent destul de clarificată în contextul naturii revoluţiei încît ar trece drept nebunie încercarea de a fi interzisă sau îngrădită. Acest fenomen al naturii atît de rar întîlnit, încît nu e posibil să-i cunoaştem legile şi să-l definim cu ajutorul raţiunii, trebuie lăsat să-şi urmeze cursul. Aceasta nu în-

---

[6] Este un cap de bronz turnat într-o formă engleză (franc.).

[7] Mai departe nu se poate (lat.).

[8] Girondiştii sprijineau răscoalele din provincii pentru a slăbi importanţa Parisului. Provinciile cereau o autonomie mai mare în cadrul unui sistem federal. Iacobinii au înăbuşit aceste răscoale cu ajutorul armatei.

[9] Tăcerea şi speranţa sînt puterea mea (ital.).

seamnă însă că acei prinşi în iureşul vîrtejului nu trebuie să încerce a-şi dirija propria comportare după preceptele raţiunii. Faptul că pămîntul se roteşte în jurul soarelui, antrenînd luna în această mişcare, nu o împiedică pe Selena să se rotească şi în jurul pămîntului. Odată am văzut cum nişte cai scăpaţi din hamuri au trîntit la pămînt pe vizitiul unei caleşti. Cîţiva copii vagabonzi s-au apropiat şi au început să-şi bată joc de pasageri. Furios unul dintre pasageri, vrînd să sară din vehicul, să-i admonesteze, şi-a frînt gîtul ; ceilalţi au fost mai înţelepţi şi au rămas pe locurile lor, aşteptînd să treacă necazul.

De cînd ne-am obişnuit să considerăm revoluţia ca o nouă şi implacabilă forţă motrice, s-au împăcat şi mulţi dintre adversarii ei cu această idee. Nu sînteţi şi dumneavoastră de acord că e mult mai bine să te străduieşti s-o ajungi din urmă, decît să te opreşti brusc, aşa cum au procedat mulţi dintre înţelepţii care, după ce au devansat-o şi au pus-o în mişcare, se mîhnesc văzînd că revoluţia se prăvăleşte asemenea unei avalanşe, care înaintează cu viteză mereu crescîndă, distrugînd orice rezistenţă ? Decretul, dat de curînd de către Convenţia Naţională, prin care se declară că *guvernul Franţei trebuie să rămînă revoluţionar pînă la încheierea păcii,* este în fapt expresia opiniei publice, care socoate că revoluţia trebuie să-şi urmeze cursul pînă la irosirea forţei sale motrice.

Această forţă motrice nu este de natură pur intelectuală şi pur raţională ea reprezintă forţa brutală a mulţimilor. Iar raţiunea, această însuşire distinctivă a fiinţei umane, influenţează revoluţia contribuind la mişcările ei şi direcţionînd-o într-o oarecare măsură spre ţelul propus, dar nu poate avea o activitate preponderentă, dacă revoluţia a fost hotărîtă în sfatul zeilor. Raţiunea nu poate deţine un rol hotărîtor şi pentru faptul că preponderenţa ei ar însemna frînarea revoluţiei şi nu impulsionarea şi desăvîrşirea acesteia. Dacă aş sta de vorbă cu un fizician aş denumi-o adevărata *vim inaertiae* [10].

Dar odată depăşită forţa de impact, ea reprezintă prin sine însuşi motivul îndelungatei perioade a mişcărilor re-

---

[10] Forţă de inerţie (lat.).

voluționare, durată care uimește pe observatorul neavizat. Atunci cînd Necker [11] a pus în mișcare această forță atît de greu de stăpînit a maselor populare nu și-a dat seama de urmări. Primele începuturi ale mișcării erau aproape imperceptibile, avînd un volum, o greutate și o masă infimă. S-au înșelat și oameni mai clarvăzători decît el, cînd au crezut că pot stăpîni această forță imensă. Cît de repede au scăpat din mîini frîiele ! A urmat un joc haotic al elementelor primare, convulsii și zguduiri puternice. Mici curente existente în sens invers au fost înghițite de impetuoasa desfășurare a torentului principal. În final a rezultat o mișcare uniformă în sens unic, sau, cu alte cuvinte, *voința poporului a obținut mobilitatea maximă, iar făclia rațiunii, care continuă să ardă, își trimite razele în direcția indicată de această voință.*

Nu mă pricep să vă explic mai clar noțiunea de opinie publică cu toate caracteristicile ei actuale. Ar fi poate mai limpede o explicație matematică, și anume : opinia publică este produsul receptivității poporului înmulțită cu suma tuturor mișcărilor revoluționare de pînă acum. Cel care știe din antropologie și istorie cît de vie și receptivă este națiunea franceză își poate da seama la ce potențe înalte au ridicat evenimentele ultimilor patru ani această sensibilitate prin participarea la conducerea statului, și va înțelege că forța opiniei publice poate săvîrși minuni, cînd este altoită pe asemenea însușiri morale. Acum cred că nu veți mai considera lipsit de sens faptul că m-am referit mai înainte la acel *duo dum faciunt idem.* Manifestările generate de jugul despotismului, ca și cele declanșate de revoluția republicană, vădesc unele similitudini, dar în ultima ipostază ele se caracterizează prin lipsa de sentiment mergînd pînă la cruzime ; lipsă care, în prima ipostază, e ascunsă sub masca blîndeții. Aceste manifestări se deosebesc profund datorită forțelor care le provoacă și prin

---

[11] Necker, Jacques (1732—1804), om de stat francez, scriitor. În anul 1788 director general al finanțelor. În Adunarea Națională a cerut ca starea a III-a să fie reprezentată printr-un număr dublu de parlamentari față de primele două stări. Destituirea sa de către rege la 11 iulie 1789 a contribuit la asaltul Bastiliei.

amprenta pe care le-o imprimă opinia publică. Nedreptatea își pierde din aspectul revoltător, arbitrar și brutal, dacă opinia publică — acest judecător suprem — declară că legea necesității a stat la baza unei asemenea acțiuni sau decizii.

Avantajul care rezultă întrece așteptările și este mult mai important decît l-au socotit antirevoluționarii, pentru că suplinește multe din imperfecțiunile *guvernului revoluționar*, care poate fi apreciat în mod echitabil numai dacă se ia în considerație acest avantaj. Convenția Națională guvernează numai cu ajutorul opiniei publice, ținînd seama de ea sau influențînd-o prin activitate susținută. Oricît de puțin favorabilă ar putea fi descrisă și caracterizată guvernarea de aici, se greșește profund, atunci cînd se deduce din aspectul ei schimbător o inevitabilă scădere, pentru că voința poporului asociată cu rațiunea reprezentanților națiunii îi conferă durată și forță. Această rațiune poate fi apreciată în mod negativ, dar ea există și, conjugată în deplin acord cu voința generală, reprezintă o forță politică uriașă, în fața căreia nu rezistă nimeni și nimic. Situația se prezintă cu totul altfel în cazul unei guvernări despotice, unde dezmembrarea este clară și evidentă. Lipsește orice urmă de unitate ; rațiunea și voința sînt doar atributele suveranului și ale consilierilor săi, poporul constituie o masă inertă, care ascultă doar de impulsuri mecanice. Această masă nu e străbătută de forțe spirituale care să o anime, conferindu-i unitate și viață. Scopul și tendințele celor două forme de guvernare sînt complet diferite. Desigur mai există un mijloc de a înfrînge forța de inerție a poporului ; avem în față un exemplu viu : Franța. Vai de acel Necker *german* care ar dezlega și ar pune în mișcare această forță ! Aș fi dorit să vă împărtășesc tot ceea ce simte inima mea în clipa de față, cînd împrejurările cer „bărbați de stat care să fie mai presus de prejudecăți naționale și care simt cu precizie momentul cînd patriotismul încetează de a mai fi o virtute“ [12]. Cred că v-am oferit

---

[12] Din Lessing, Gotthold Ephraim (1729—1781), *Ernst und Falk, Zweites Gespräch (Ernst și Falk, A doua dezbatere), Sämtl. Schriften*, vol. III, pag. 262.

pentru început destul material pentru a avea posibilitatea unei juste aprecieri a punctului de vedere la care se ajunge, atunci cînd locuiești în Parisul zilelor noastre.

2

Paris, 15 brumar, în cel de-al 2-lea an al Republicii. [13]

Știți tot atît de bine ca și mine, dragă prietene, că atunci cînd acorzi răgaz de gîndire nechibzuinței franceze și ai răbdare să aștepți ceasul de reculegere și seriozitate, nimeni nu e mai sincer și mai drept față de străini ca francezul. Această trăsătură caracteristică națională nu s-a schimbat defel ; înclin să cred chiar că există un progres în sinceritatea aprecierilor, cu toate că războiul pare să nu favorizeze un asemenea mod de a gîndi. Nu vă lăsați înșelați de frazeologia vorbitorilor și a gazetelor noastre. Un asemenea stil este reprezentativ doar pentru cancelariile respective și face parte din arsenalul noii diplomații. Atîta vreme cît dușmanii ne gratifică cu tot felul de epitete, ca : nemernici, hoți, ticăloși, atei și regicizi, noi îi vom recompensa cu atributele de : tirani, tîlhari, monștri, sclavi, bandiți și vite încălțate. Oamenii raționali din ambele tabere știu să dea o justă apreciere unor asemenea strigăte belicoase și poartă acest război numai cu intenția fermă de a obține pacea. Nimeni nu crede că injuriile pot dovedi justețea cauzei. În fapt cui trebuie adusă o dovadă de acest gen ? Nu știu dacă ar fi mai mare îngîmfarea unei părți sau abnegația celeilalte cînd ar fi vorba să *învețe* sau să *predai* cu ajutorul unor asemenea argumente. Atunci cînd două mari puteri își dovedesc una alteia justețea părerilor cu ajutorul ghiulelelor și gloanțelor, soarta războiului nu va fi hotărîtă de un pumn de vorbe necioplite.

Între injuriile politice reciproce există totuși o mare deosebire. Acestea reprezintă la noi un fel de adaos sau completare, izvorîtă din preaplinul inimii. Ele fac parte

---

[13] 5 noiembrie 1793. Acest capitol precum și următoarele două au fost scrise de Forster la Pontarlier.

din felul nostru de a vorbi tot așa cum imprecațiile și expresiile comune fac parte din vocabularul uzual. La voi însă, injuriile acestea sînt căutate, intenționate și îndîrjite. Expresia „drept cetățenesc" nu se întîlnește în vorbirea voastră de toate zilele, ci doar în cărți sau în cuvîntările grandilocvente. La noi aceste două cuvinte sînt produsul opiniei publice pe care o concretizează. La voi e tocmai pe dos : se fabrică o opinie publică cu ajutorul lor, pentru a influența masele. Cu această constatare am pus punctul pe i, scumpul meu antirevoluționar ! La voi nu este opinie publică și nici nu poate exista atîta vreme cît poporul se află înlănțuit. Dorința de a vedea dezlănțuită și în Germania această forță imensă și necontrolabilă a maselor poate fi considerată în momentul de față drept năzuința unui *dușman al neamului omenesc*. Noi ne-am lăsat jertfiți pentru întreaga umanitate. Aș dori ca și celelalte națiuni ale Europei să profite de lupta, încrîncenarea și martiriul nostru. Înțelepții și învățații voștri declamă, se înflăcărează și demonstrează cum ar fi trebuit făcută revoluția. Stimați domni, nu ne-am priceput la mai mult ! A cui e vina dacă Don Quijote primește drept răsplată lovituri de ciomag atunci cînd îi eliberează pe sclavii de pe galere ? A cavalerului visător sau a oamenilor înrăiți ? Cred că e mai bine să nu judecăm și să nu condamnăm pe nimeni. Oamenii ne dezvăluie prin acțiunile lor adevărata față ; fiecare face ce simte că trebuie să facă și suportă inevitabilele urmări. Cînd o domnie se prăbușește așa de repede în urma unor eforturi minime, cum a fost cazul la noi, fără îndoială că toți stîlpii de sprijin erau putrezi. În 1787 a fost suficientă o înlănțuire de împrejurări cunoscute în lumea întreagă, ca să apară în mod evident slăbiciunea și neajutorarea curții franceze și, drept urmare logică, catastrofa căderii. Vă întrebați desigur, pentru ce permite destinul acest dezacord între inconsistența unei guvernări și nepriceperea unui popor de a-și crea o nouă conducere ? De ce apare tocmai într-o asemenea epocă revoluția ? Cine v-ar putea răspunde ? Poate providența în marea sa înțelepciune. Nu mă simt chemat să elaborez un asemenea capitol din todicee, chiar dacă sînt convins, că Revoluția noastră, ca operă a providenței, se află la locul potrivit în contextul planului de

educare morală şi dezvoltare a umanităţii. Nutresc ferma convingere că Franţa va trece cu bine prin aceste grele încercări şi va ajunge la liman, elaborînd o constituţie raţională şi binefăcătoare. „Cine consideră această Revoluţie ca fiind doar a francezilor, a spus Mallet du Pan [14] cu adevărată clarviziune, este incapabil s-o aprecieze." Ea este cea mai mare, mai importantă şi uimitoare *revoluţie în dezvoltarea şi formarea morală a umanităţii ! !*

Se pare că suveranii Europei sînt bine informaţi asupra stării de efervescenţă din Franţa şi au hotărît ca fiind necesar pentru aceste timpuri, să nu lase popoarelor libertatea şi nici răgazul de a da frîu liber pornirilor. De aceea mi se pare inutilă şi iraţională strădania scriitorilor dumneavoastră de a insufla un sentiment de ură faţă de francezi stîrnindu-i pe compatrioţii dumneavoastră împotriva noastră. Nu vreau să insist acum asupra imoralităţii unei asemenea instigaţii. Virtutea cea fără de prihană, care nu are altă ocupaţie mai înălţătoare decît să ţină o evidenţă contabilicească a păcatelor noastre, a aflat probabil un calmant în cazuistica sa asupra acestei probleme. Experienţa ne dovedeşte că omul obişnuieşte să treacă de la o extremă la alta ; de la pasiune la lipsa totală de stăpînire de sine, neluînd în seamă preceptele şi învăţămintele. Se ştie în lumea întreagă că neglijarea din partea noastră a relaţiilor externe a dăunat bunului renume obţinut odinioară pe tărîmul diplomaţiei, dar, în schimb, ni se pune în seamă o *propagandă,* pe care ar fi trebuit s-o facem dacă am fi fost cît de cît machiavelici, şi s-ar putea isca bănuiala că plătim o puzderie de instigatori care să insufle unor popoare, inerte din punct de vedere spiritual, unda dătătoare de viaţă şi forţa voinţei neabătute de a intra în acţiune.

Dar pericolul nu este mare, pentru că mijlocul de a influenţa opinia publică e prost conceput. Problema for-

---

[14] Mallet du Pan (1749—1800), publicist francez. A militat pentru o monarhie constituţională. Friedrich Gentz a publicat în 1794 lucrarea *Mallet du Pan. Despre caracteristicile Revoluţiei franceze şi motivele duratei sale.* „O scriere foarte instructivă pentru epoca noastră, ar trebui însă combătută !", astfel o caracterizează Forster.

mării unei opinii publice și posibilitatea acesteia de a influența voința maselor ne poate scoate ușor din impas. Tot așa de ușor cum este să dovedești că biblia te face virtuos, că regulile prozodiei îți dau fiorul entuziasmului poetic, că regulile creează genii ; tot atît de convingătoare este și părerea că exprimarea în mod liber a voinței (opinia publică) ar putea avea loc mai înainte ca voința să fie liberă. Închipuiți-vă numai cît de ridicol e să vezi niște greieri încumetîndu-se să scoată carul din glod și făcînd sărituri caraghioase. Dacă știrile din ziarele franceze nu ne induc în eroare, se pare că și în Germania sînt mișcări care nu fac dovada docilității poporului. Țin să vă încredințez că această veste nu mă bucură. Nu este rîndul Germaniei de a fi zguduită de revoluție. A plătit reforma lui Luther cu un secol de vărsare de sînge, tot așa după cum Olanda și Anglia au plătit din greu pasul, care le-a dus la libertatea morală și cetățenească. Acum e rîndul nostru. Și vă doresc din inimă să vă încălziți la focul aprins de noi și să nu vă ardă cu flăcările sale ! Dar vai, nenorocirea altora nu te face mai înțelept !

3

Paris, 24 brumar, în cel de-al 2-lea an al Republicii. [15]

Dragă prietene, te rog să mă ierți, dacă scriu din nou despre opinia publică, dar ea reprezintă instrumentul și totodată sufletul Revoluției. Urmărind diferitele transformări, pe care aceasta le-a aflat în ultimii 6 ani, vă veți convinge de adevărul afirmației mele. Poate fi remarcată o primă etapă a modificărilor în ultimile zile ale monarhiei. Suprafața enormă pe care se întinde Parisul, volumul imens de cunoștințe, gustul, umorul și imaginația concentrată între zidurile sale, cerințele crescînde ale unui învățămînt cu caracter epicureic, renunțarea la prejudecăți — cu caracter mai pronunțat în păturile superioare decît în cele mijlocii și de jos —, întrepătrunderea clase-

[15] 14 noiembrie 1793.

lor sociale, puterea parlamentului care tindea să contracareze autoritatea palatului, noile idei despre constituţie şi republică, puse în circulaţie odată cu directa participare a Franţei la lupta pentru independenţa Americii, dependenţa claselor avute faţă de clasele de jos, care le oferă o viaţă de huzur prin munca lor şi drept urmare emanciparea claselor de jos, conştiinţa vinovată a Curţii şi administraţiei care au dus statul în pragul falimentului, apoi ca o consecinţă a acestei derute, incapacitatea autorităţilor de a suprima activitatea incendiară a pamfletarilor politici, care îndrăzneau să cutreiere oraşul cu sutele, oblojind cu alifiile lor de şarlatani rănile statului — aceştia sînt factorii care au netezit atît de bine drumul spre libertatea de gîndire şi de voinţă, încît opinia publică domnea nestingherită în Paris, de unde se răspîndea în toată Franţa, cu mult înainte de Revoluţie. Tot ce am schiţat aici în cîteva cuvinte puteţi găsi, expus pe larg şi în mod convingător, în cartea lui Arthur Young [16] *Călătorie prin Franţa*. Începînd cu această dată, diferitele etape ale modificărilor pot fi enumerate: prima adunare a notabililor[17]; refuzul Parlamentului de a valida impozitul unic [18]; preluarea ministerului de către Necker; a doua adunare a notabililor ; Statele Generale [19] ; pasul hotărîtor al stării a treia care se declară drept Adunarea Naţională [20] ; asaltul asupra Bastiliei [21] ; 5 şi 6 octombrie [22] ; desfiinţarea titlu-

---

[16] Arthur Young (1741—1820), economist englez. În lucrarea sa *Călătorie în Franţa*, editată în anul 1792, descrie în mod amănunţit şi critic condiţiile de trai ale poporului francez în preziua Revoluţiei.

[17] Adunarea celor mai înalte personalităţi din regat, la 22 februarie 1787. Regele dizolvă adunarea la 22 mai 1787.

[18] La 14 mai 1787.

[19] La 5 mai 1789 regele convoacă Statele generale, care nu mai fuseseră convocate din 1614.

[20] La 17 iunie 1789 reprezentanţii stării a treia din Adunarea Statelor generale se proclamă Adunare Naţională.

[21] La 14 iulie 1789.

[22] A avut loc o puternică mişcare populară, care obligă Adunarea Naţională şi pe rege să se mute din Paris.

rilor nobiliare [23] ; asignatele [24] ; federaţia [25] ; fuga la Varennes [26] ; noua Constituţie civilă a clerului [27] ; Constituţia din 1791 [28] ; 20 iunie [29] ; 10 august [30] ; 2 septembrie [31] ; proclamarea Republicii [32] ; planurile de cucerire din iarna trecută ; decapitarea lui Ludovic al XVI-lea [33] ; înîtmplările tragice din primăvară [34] ; lupta celor două partide din Convenţia Naţională [35] ; victoria partidei montagnarzilor la 31 mai ; noile operaţii financiare iniţiate de Cambon [36] şi împrumutul obligatoriu ; înrolarea a 800.000 de recruţi şi rechiziţionarea a 40.000 de cai ; înfrîngerea definitivă a mişcărilor contrarevoluţionare ; taxa asupra pîinii şi maximalizarea preţurilor [37] ; noul calendar ; execuţia reginei, a ducelui de Orléans şi a deputaţilor federali, şi, ultima etapă, abolirea catolicismului în ziua de 17 a lunii curente.

---

[23] La 26 august 1789, Adunarea Naţională Constituantă adoptă *Declaraţia Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului,* prin care desfiinţează şi titlurile nobiliare.

[24] La 24 august 1790, asignatele se transformă în bancnote.

[25] Serbarea federaţiilor pe Cîmpul lui Marte ; marchează unitatea politică a francezilor în apărarea noii orînduiri social-politice.

[26] Ludovic al XVI-lea părăseşte Parisul, fugind la Varennes-en-Aragonne.

[27] La 24 august 1790, biserica se reorganizează în biserică naţională. Promulgarea Constituţiei civile a clerului.

[28] La 3 septembrie 1791 Adunarea Constituantă votează constituţia. Franţa devine monarhie constituţională.

[29] Ludovic al XVI-lea este arestat în localitatea Varennes-en-Aragonne.

[30] 10 august 1792 insurecţie naţională ; poporul răsculat ia cu asalt palatul Tuileries. Adunarea legislativă proclamă suspendarea monarhiei şi votează convocarea Convenţiei Naţionale aleasă prin vot universal.

[31] 2 septembrie 1792 alegeri pentru Convenţia Naţională.

[32] 21 septembrie 1792.

[33] 21 ianuarie 1793.

[34] Izbucnirea răscoalei din Vandée împotriva recrutărilor.

[35] Girondinii, partid moderat, şi iacobinii, partid radical condus de montagnarzi.

[36] Cambon, Pierre-Joseph (1756—1820). În calitate de membru al Adunării Constituante a impus confiscarea bunurilor emigranţilor .

[37] Prin decretul din 23 septembrie 1793 s-au stabilit preţuri pentru cele mai importante bunuri de consum, ce nu puteau fi depăşite.

Opinia publică s-a manifestat diferit de la o etapă la alta, întrucît evenimentele principale i-au imprimat un caracter specific. În aceeaşi măsură s-a decantat şi capacitatea de judecată a colectivităţii. Ultimii paşi străbătuţi pe acest drum au fost şi cei mai importanţi, dovedind cu certitudine că forţa raţiunii colective este în ascensiune şi promite aspecte memorabile pentru viitor. Ştiu că la dumneavoastră multă lume ar protesta vehement la citirea acestor rînduri „Cerul să ne păzească de o asemenea raţiune!" Parcă şi aud aceste cuvinte! Puteţi oare să-mi explicaţi cum e posibil, ca într-o ţară, unde au strălucit de la începutul secolului cei mai subtili filozofi, unii scriitori şi oameni de ştiinţă să aibă asemenea păreri ciudate? Cine ar mai lupta pentru revoluţie, dacă scopul ar fi observarea celei mai stricte moralităţi şi raţionalităţi a acţiunilor şi evenimentelor? Se cade oare să ignorăm sau să negăm bogăţia de idei, adevărurile, nenumăratele manifestări ale celor mai alese simţăminte umane, într-un cuvînt, marele spectacol al luptei şi desăvîrşirii unei forţe spirituale în plină desfăşurare? E mai uşor să tăgăduieşti capacitatea de a fi raţional şi virtuos a unui popor de milioane şi să categoriseşti tot ce se întîmplă în acea stare drept lucrare a răului şi a forţelor oculte sau a prostiei şi slăbiciunii? Pornind de la imoralitatea convenţională a unor fapte, e mai uşor să deduci criminalitatea celor care le-au săvîrşit? Nu e mai bine să te străduieşti să afli înlănţuirea dintre cauză şi efect, înlănţuire care deţine o pondere însemnată şi greu determinabilă în desfăşurarea evenimentelor epocii, separînd-o de caracterul persoanelor care acţionează? Urmărind cauzele şi efectele în toate relaţiile posibile, s-ar ajunge, spre liniştirea neamului omenesc, la concluzia că imperfecţiunea şi eroarea sînt defecte ale omenirii, iar imoralitatea şi nechibzuinţa sînt rezultatele neştiinţei şi indolenţei. Dacă scopul unei naţiuni este libertatea morală şi cetăţenească, educaţia spiritului şi înnobilarea sentimentelor, deci propria desăvîrşire, această năzuinţă reprezintă chezăşia izbînzii, chiar dacă drumul duce pe căi ocolite, uneori alunecoase, cu multe suişuri şi coborîşuri. Fiecare pas înseamnă o izbîndă asupra dificultăţilor şi o apropiere de ţelul final. Dacă hanul sau vizirul se revoltă împotriva sultanului

său, dacă Pugaciov [38] se ridică în Rusia, aceste revolte sînt nefolositoare umanităţii, indiferent de rezultatul lor, pentru că intenţia iniţiatorilor a fost obţinerea unor avantaje personale. Progresul umanităţii nu poate fi folosit drept paravan pentru asemenea noţiuni !

Poate pretind prea mult de la concetăţenii dumneavoastră ; mi-amintesc că şi eu atribuiam şederii mele la Paris avantajul unei priviri de ansamblu asupra situaţiei de la noi. La dumneavoastră colaborează multe elemente care prezintă evenimentele într-o lumină falsă, considerîndu-le sub diferite aspecte, care dau prin refracţie o imagine denaturată. Aşa stînd lucrurile, sînt oare şi speranţe ca matematicienii dumneavoastră să calculeze acest unghi de refracţie ? Nutresc această speranţă din toată inima ! O înţelegere de ambele părţi înseamnă un cîştig pentru Germania, sau, de ce nu, pentru umanitate, ca urmare a justei aprecieri a Revoluţiei noastre. Dacă ar exista o cît de mică speranţă, aş îndura chiar să mi se arunce, în focul argumentărilor, vorbele : *„Pavele, greşeşti !“* Aş aştepta în linişte ca argumentele mele să-şi dovedească veridicitatea. Ar fi deprimant însă dacă eroarea se află în ochiul observatorului. Evanghelia aminteşte de întunericul care se lasă atunci cînd ochiul este *viclean.* Nu ştiu cum s-ar putea vindeca o asemenea boală, pentru că leacul amintit nu este amintit în biblie. Sînt sigur însă că nu e de nici un ajutor alifia, preparată din salivă şi praf, amintită într-un alt pasaj al acestei cărţi.

Progresul imens înregistrat de opinia publică este cu atît mai uimitor cu cît aceasta ţinteşte detronarea *spiritului epocii noastre.* De această neaşteptată orientare nu erau conştienţi nici iniţiatorii Revoluţiei nici cei care au apărut ulterior în prim-planul evenimentelor. Astăzi însă ea apare cu claritate, aşa că cine atacă Revoluţia este şi împotriva acestei noi orientări. Pentru mine ea reprezintă în mod evident acţiunea supremă care influenţează soarta speciei umane, care ne împiedica să ne rătăcim pe

---

[38] Pugaciov, Emelian Ivanovici (1742—1775), conducătorul răscoalelor ţărăneşti din Rusia (1773—1775). Forster nu sesizează caracterul revoluţionar al acestei răscoale. Îl consideră pe Pugaciov doar ca pe un pretendent la domnie.

oceanul teleologiei, să ne lăsăm pradă hazardului orb şi să considerăm dreptatea, adevărul, bunătatea şi desăvîrşirea drept jocuri şi plăsmuiri ale fanteziei.

Nu vreau să vă las nesatisfăcută curiozitatea asupra identităţii spiritului epocii noastre ; el poartă numele de *egoism*, dus pînă la ultimile limite ale absurdului, egoismul pe care-l ocrotim şi încurajăm, uitînd de dragul lui pînă şi pentru ce trăim. Pe zi ce trece mă conving tot mai mult că, fără Revoluţia noastră nu ar fi existat nici o speranţă de salvare din faţa egoismului feroce, care ar fi cuprins arii tot mai largi. Existenţa acestui egoism şi a sferei sale de influenţă nu are nevoie de dovezi. E suficientă o privire de ansamblu asupra evenimentelor secolului nostru, pentru a constata dimensiunile copleşitoare ale acestui flagel, îndreptăţind acuzaţiile aduse de moralişti micimii sufleteşti a contemporanilor. Nevoia de satisfacere a simţurilor şi vanităţilor acaparează întreaga forţă morală şi fizică a omului, nelăsîndu-i răgazul să-i iubească pe semenii săi. Unde sînt oare generozitatea gîndirii, avîntul sentimentelor, simţul estetic, uitarea de sine, spiritul de sacrificiu şi independenţă ? Aviditatea de *a cîştiga, a poseda* şi *a se desfăta* încătuşează pe om în lanţuri grele, ţintuindu-l pe tina pămîntului. Care este oare mijlocul pentru a reîntoarce omul pe calea însănătoşirii ? Leacul trebuie să fie pe măsura stării grave a umanităţii, asupra eficacităţii lui mă voi pronunţa în urma unei amănunţite verificări. Este binecunoscut modul în care opinia publică a pregătit desfiinţarea instituţiilor de stat şi a parlamentului ; anulînd prin aceasta prestigiul personalităţilor. Ultimul mare succes a întrecut orice aşteptare : o întreagă clasă socială închistată în prejudecăţi a fost trezită la starea de cunoaştere a propriei personalităţi. Agonia lentă a clerului şi dispariţia ierarhiei bisericeşti în Franţa fac dovada elocventă a opiniei publice. Nici nu a fost necesar un decret pentru separarea bisericii de stat. Superstiţia dispunea de atît de puţin teren favorabil, încît s-a stins ca o lumînare. Ceea ce nu a izbutit să realizeze Reforma în Germania, şi anume un *creştinism al sufletului şi al spiritului,* fără ceremonii, dogme şi versete învăţate pe de rost, fără sfinţi şi legende, fără fanatism şi intoleranţă, va înmuguri de-acum sub auspicii fericite,

ca filozofie morală practică. „Lipsă de credinţă, ateism !" Parcă şi aud aruncîndu-mi-se asemenea vorbe. Nu neg posibilitatea apariţiei unor asemenea fenomene care însoţesc de regulă lipsa de înţelegere a evenimentelor ; aş îndrăzni să adaug chiar că aceste fenomene se manifestă şi la apariţia binelui. Unde creşte buruiana mai bine decît în pămîntul lucrat ? Ar însemna să nu avem încredere în adevăr dacă ne temem că nu izbuteşte să se afirme sub scutul libertăţii.

Ajung acum la cel mai puternic efect al Revoluţiei şi al forţei sale intrinsece, opinia publică. Ea a dat lovitura de graţie rapacităţii, dorinţei de cîştig şi avariţiei, într-un cuvînt a eliberat pe om de greaua servitute a *dependenţei faţă de obiecte neînsufleţite*. Operaţiile financiare ale Convenţiei Naţionale ţintesc pas cu pas spre atingerea acestui scop, prin interzicerea tranzacţiilor cu acţiuni şi cambii, prin lansarea unui împrumut de stat obligatoriu pentru capitalişti şi rentieri, prin asigurarea unei evidenţe a tuturor datoriilor către stat, prin interzicerea exportului mărfurilor de primă necesitate, prin obligarea meseriaşilor de a executa lucrări în folosul statului şi prin chemarea sub arme a tineretului ţării. Întreaga naţiune a fost educată să facă sacrificii pentru binele patriei. O consecinţă directă a acestor măsuri a fost şi scăderea din valoare a proprietăţii. Convingerea fermă că situaţia existentă cere de la fiecare venitul, puterea de muncă, viaţa chiar, l-a detaşat pe cetăţean de bunurile socotite odinioară extrem de importante. Forţele beligerante sînt surprinse văzînd că măsurile, socotite de ei dureros de severe, au contribuit la emanciparea morală a individului. Blocarea comerţului nostru exterior, a importului alimentelor, taxele asupra pîinii şi a mărfurilor de tot felul, pedepsirea celor care se fac vinovaţi de acapararea de alimente au dus la manifestarea unui dispreţ accentuat faţă de averea nefolositoare, periculoasă chiar în aceste zile. Alte rezultate ale acestor dispoziţii sînt moderaţia, gospodărirea judicioasă, modestia, sinceritatea în moravuri, neîngăduirea luxului, mergînd pînă la interzicerea folosirii lingurilor de argint, ţinută vestimentară decentă, dragoste neţărmurită faţă de egalitate. Aceste măsuri sînt aprobate de opinia publică şi au adus cu sine indiferenţa

față de bani, bunuri materiale și proprietate de orice natură. Această detașare îl face pe om, cel puțin în clipa de față, dezinteresat, eliberîndu-l într-o măsură mult mai mare de lucrurile exterioare decît se crede în străinătate. Cel mai eficace mijloc de a face inutilă bogăția este educarea disprețului față de ea. Pentru noi singurele urgențe sînt *pîinea* și *fierul*. Înțelepciunea multor secole ne arată că acest crez ne face de neînfrînt.

Ceea ce nu a izbutit să realizeze opinia publică îndeplinește armata republicană. Acest corp de armată este chemat în toată țara, acolo unde se simte nevoia unei impulsionări a moșierilor restanțieri sau avari, a vreunui arendaș sau țăran, care strînge în hambare surplusul în loc să-l cedeze statului. Opinia publică conferă acestor trupe, formate din detașamente mici, importanța cuvenită, dat fiind că există oameni care mai degrabă țin să fie constrînși decît să contribuie de bună voie la propășirea binelui general. Efectul moral este însă același, chiar dacă apare mai tîrziu : acești egoiști se mîngîie pînă la urmă la gîndul că vecinului nu-i merge mai bine și că toți trebuie să trăiască modest. Ceea ce la început era acceptarea unei obligații se transformă cu ajutorul dreptei chibzuințe în recunoașterea datoriei față de societate și de semeni. Prelucrat în acest mod, și cel mai arid teren se transformă, devenind apt să poarte roadele umanismului : spiritul de sacrificiu, iubirea față de aproape și dragostea față de țară.

Primii pași sînt totdeauna cei mai grei, așa a fost și de astădată. Desființarea agiotajului [39] părea un lucru imposibil, dar rigoarea legii și poziția hotărîtă a întregii națiuni, care s-a ridicat împotriva egoismului negustorilor, au determinat formarea unui curent în favoarea asignatelor. Rămînea de rezolvat problema prețurilor exagerate, datorită cărora negustorii realizau cîștiguri exorbitante. Drept urmare s-a hotărît fixarea unor prețuri oficiale. Legea era imperfectă la început, nelăsînd nici un beneficiu angrosiștilor și nici micilor negustori : totuși comerțul a continuat la Paris mulțumită forței opinici publice. Fie-

[39] Traficul cu efecte publice.

care măsură aplicată reflectă punctul de vedere al naţiunii ; învăţînd să-şi cunoască mai bine interesele, să simplifice ideile şi să stabilească relaţiile adecvate, naţiunea înţelege şi dă urmare măsurilor pe care le primeşte de la Convenţia Naţională. Franţa este convinsă că forţa Republicii constă în spiritul de sacrificiu al cetăţenilor care nu vor pregeta să lupte pentru a birui nevoile şi necazurile acestor vremuri.

Activitatea exemplară şi neobosită a Convenţiei Naţionale a trezit forţele naţiunii şi le-a pus în mişcare. Astfel Convenţia se bucură de încrederea naţiunii prin folosirea talentelor, cunoştinţelor şi a tuturor resurselor, pe care acest popor le ridică la cele mai înalte valenţe. Ar fi deosebit de folositor şi ar merita osteneala de-a studia lucrările ştiinţifice ale acestei Convenţii. S-ar ajunge la rezultatul uimitor că dezvoltarea forţelor intelectuale a mers în pas cu Revoluţia, chiar dacă actuala Convenţie nu se ridică la nivelul Adunării Constituante. Sîrguinţa şi dreapta judecată, energia inepuizabilă şi altruismul au ridicat Convenţia Naţională pe treptele puterii nelimitate, unde numai forţa opiniei publice o poate menţine. Fără semne distinctive, care să încînte ochiul, fără întîietate şi fără autoritate în afara sălii de şedinţă, fără gardă pretoriană şi fără dreptul la imunitate, doar cu ajutorul opiniei publice reprezentanţii poporului guvernează, fără nici un fel de opoziţie, peste 24 de milioane de oameni. Decretele emise sînt primite într-un acord total Convenţia Naţională deţinînd asentimentul, încrederea şi mîndria tuturor republicanilor.

4

Paris, 1 frimaire
în cel de-al 2-lea an al Republicii.[40]

Dragă prietene, nu pot rezista ispitei de a-ţi povesti în aceste lungi seri de iarnă o întîmplare cu stafii. Un prieten din copilărie, care studia în oraşul H., mergea odată cu poştalionul spre Berlin. Aşa cum se întîmplă

[40] 21 noiembrie 1793.

adeseori în timpul călătoriei prin acele ţinuturi nisipoase, prietenul a aţipit. Cînd s-a trezit era noapte adîncă, el însă zări un necunoscut de statură uriaşă mergînd pe lîngă poştalion. Trupul îi era fosforescent şi răspîndea o lucire mată. Arătarea îşi schimba locul : uneori aluneca în faţa poştalionului, alteori se apropia, dînd impresia că vrea să se urce alături de pasageri. Prietenul meu, medic de meserie, nu ştia ce să creadă. Profesorii de la facultate se bazează pe natura vizibilă în cercetările lor şi nu au nici cel mai mic respect faţă de stafii. În cursurile de anatomie nu e scris nimic despre corpurile luminiscente ale stafiilor, care, se zice, dăinuie după moartea fizică şi formează învelişul firav al fantomelor. Toată această ştiinţă se află adunată doar în lucrările lui Crusius [41] şi ale altor adepţi luminaţi ai lui Rosicrucius [42]. Apariţia a început să-l intrige pe doctorul nostru care s-a frecat la ochi în speranţa că silueta necunoscutului va dispare, dar aceasta se zărea din ce în ce mai limpede. Prietenului îi trece prin minte gîndul năstruşnic că stafia se răzbună din pricina neîncrederii manifestate faţă de ea. Acest gînd a făcut minuni : tînărul a prins curaj şi s-a hotărît s-o ia înaintea duşmanului sau, poate, — nu vreau să-l nedreptăţesc — s-a jenat de teama ce-l cuprinsese şi s-a decis să facă o experienţă hotărîtoare, punînd stafia la încercare şi pedepsindu-se astfel pentru şovăiala de o clipă. A scos spada din teacă şi, în secunda cînd arătarea s-a apropiat de fereastra poştalionului, a lovit cu sete. Spada a trecut prin apariţia fluorescentă fără să întîmpine rezistenţă. Probabil că tot astfel a tăiat sabia lui Diomede[43], trupul olimpianei zeiţe[44], sau foarfeca lui Bonnet [45] corpul unui polip. S-a auzit doar un foşnet ; apariţia continua să însoţească poştalionul cu aceeaşi perseverenţă. Cine ştie ce ar mai fi întreprins necre-

[41] Crusius, Christian August (1715—1775), teolog.

[42] Rosicrucius (Christian Rosenkreuz) a înfiinţat în secolul al XVI-lea ordinul mistic al alchimiştilor.

[43] Diomede, unul din eroii greci care au luptat la Troia, a rănit pe zeul războiului Ares şi pe zeiţa Afrodita.

[44] Zeiţa Afrodita.

[45] Bonnet, Charles de (1720—1793), filozof şi biolog elveţian, a descoperit polipii şi a cercetat capacitatea lor de regenerare.

dinciosul meu Celsus [46] dacă nu ar fi zărit o scînteie pe vîrful spadei. A prins-o între degete şi, ce să vezi, era un licurici ! Unul din licuricii roiului, care dănţuia în noaptea caldă tot aşa cum se zbenguie ţînţarii la apusul soarelui.

Astfel se termină toate poveştile de felul acesta — veţi exclama probabil —, zîmbind la gîndul că nu am găsit ceva mai interesant de povestit. Vă rog să fiţi îngăduitor şi să ascultaţi comentariul. Sincer vorbind am istorisit această întîmplare doar pentru a-mi expune în continuare părerea asupra subiectului despre care v-am relatat. Aş dori să aveţi răbdare, chiar dacă sînteţi nerăbdător să aflaţi amănunte. Nu realizaţi nimic dacă îl despicaţi cu spada pe bietul meu strigoi şi mi-aţi distruge mie şi altora iluziile ! Avem destul timp pentru studiul gîndăceilor ! Să privim mai întîi specia ca un întreg care schimbă datele conceptului filozofic. Chiar dacă elementele sale sînt formate din furnici, tot merită puţină atenţie. Cu atît mai mult sînt demne de a fi luate în considerare şi discutate manifestările spiritului colectiv, această forţă de impulsionare *conştientă* de sine însăşi ! Faptul schimbă datele problemei, nu-i aşa ? Mai este în acest caz aparitia, pe care v-am semnalat-o doar un joc al imaginaţiei, un simplu roi de insecte căruia teama sau superstiţia îi conferă unitate şi suflet ? Nici dumneavoastră nu veţi nega realitatea evidentă că spiritul societăţii burgheze merită să fie denumit o adevărată spiritualitate, fiind suma tuturor minţilor luminate ale acestei societăţi ?

Ceea ce este valabil pentru o societate aflată în stare de echilibru este caracteristic şi pentru revoluţie ea posedă o spiritualitate proprie, conştientă de existenţa sa, pe care — lăsînd gluma la o parte — vreau s-o analizez în cele ce urmează. Conştiinţa este singura artă în care facem progrese zi de zi, dar pe care nu izbutim să o posedăm în întregime. Statul aflat la cumpăna transformărilor pare să ajungă treptat la cunoaşterea forţelor de care dispune şi abia după aceea la determinarea scopului final. Opinia publică, adevărat barometru al societăţii, îmi în-

---

[46] Celsus, Aulus Cornelius (secolul I), autorul lucrării *De medicina.*

dică cu precizie că efectul acțiunii asupra ei înșiși a început să se manifeste și la noi. În natură există o întrepătrundere și interdependență reciprocă ; la fel se întîmplă și cu statele, unde efectele acestei influențări sînt perceptibile și de către cei mai puțin avizați. În timpul acestei Revoluții au existat momente, cînd relațiile externe s-au exteriorizat în mod copilăresc, agresiv. Lipsa de apărare a vecinilor a făcut ca jocul să devină periculos pentru ei. Dar, cu toată starea de frămîntare de la noi, desfășurarea neașteptată a evenimentelor mă face să cred că vecinii sînt salvați, fără ca măcar *să fi contribuit cu ceva* la obținerea acestei liniști.

Datorită acestor evenimente salvatoare cunoașterea de sine a făcut la noi un salt înainte. Desigur nu s-a ajuns la stadiul pe care-l doresc ; forța noastră se manifestă cu prea multă zburdălnicie și prea mult entuziasm juvenil. În relația dintre state nu e aplicat cu convingere principiul : toți pentru unul și unul pentru toți. Desfășurarea evenimentelor ne apropie de acest stadiu de maturitate, iar elementul de frînare îl constituie probabil acum concepțiile eronate, difuzate din afară în scopul realizării unor planuri utopice, cum ar fi restaurarea monarhiei sau cucerirea puterii de către un protector etc. Exemplul licuricilor strigoi mă ajută să clarific încă o problemă. Aspectul ciudat al Revoluției noastre se aseamănă cu alcătuirea închipuită de licurici prin identitatea perfectă a părților componente. Oamenii care lucrează în numele revoluției nu se ridică, asemenea zeilor, deasupra nivelului celorlalți cetățeni și, comparați între ei, sînt egali în valoare. Ești înclinat să te întrebi dacă revoluția e făcută în folosul oamenilor sau oamenii spre folosul revoluției. Probabil că ambele variante sînt adevărate. Principiul egalității nu ar fi cîștigat atît de repede teren dacă ar fi existat o inegalitate stridentă între oameni, acești oameni *omogeni* sînt cei mai consecvenți în aplicarea principiului enunțat mai sus.

E adevărat, în epocile neliniștite se întîmplă adeseori ca principiile să fie legate prin abuz de putere. Datorită unor influențe din afară s-a încercat și la noi, cu ocazia

elaborării legii agrare [47], desființarea dreptului de proprietate sub pretextul aplicării legii de egalitate. Realizarea unei asemenea propuneri ar fi fost sinonimă cu reîntoarcerea țării la starea de barbarie și reîntronarea dreptului celui mai tare, contra căruia s-au dat atîtea bătălii. Exagerări de felul acesteia au avut existența efemeră a unei clipe și au fost anulate în următoarea de către forțele revoluționare care au repus rațiunea în drepturile sale, pentru că ea, mereu activă și sigură de adevărurile cucerite, e recunoscută și venerată de întregul popor.

Vitalitatea forțelor spirituale — rezultanta certă a formei actuale de guvernămînt — și egalitatea între membrii generației de astăzi reprezintă fără îndoială temelia și garanția duratei Republicii. Principiile libertăților republicane au prins rădăcini adînci în Franța pentru că sînt înțelese și acceptate de toată lumea. Un detașament de cel puțin 500 000 de cetățeni supraveghează părerile oamenilor și pretențiile funcționarilor publici. Cine ar avea oare curajul să-și ridice capul deasupra mulțimilor ? Cine îndrăznește să-l plece mai mult decît vecinul ?

Spiritul revoluționar face imposibil abuzul de putere. Am învățat să urîm și să disprețuim hegemonia ; idolii zac trîntiți la pămînt, prejudecățile au fost înlăturate ; bogăția și-a pierdut farmecul, iar corupția nu mai e atotputernică. Opinia publică condamnă mai repede decît tribunalele pe toți trădătorii poporului. Înaintea judecății sale prestigiul nu influențează talgerele balanței — acest adevăr ilustrat de nenumărate exemple — iar sacrificiul voluntar e un lucru obișnuit. O sută de săbii l-ar străpunge pe un eventual Cromwell [48] mai înainte să apuce o singură noapte în calitate de Lord Protector. Înclin să cred că ar fi omorît chiar înainte de a-și lămuri sie însuși asemenea ambiție deșartă.

„Noi putem pieri ! Republica să trăiască !“ — aceasta este deviza reprezentanților noștri. Danton afirma cu exal-

---

[47] Prin legile agrare iacobine, țărănimea a fost pentru întîia oară eliberată din dependența feudală.

[48] Cromwell, Oliver (1599—1658), a militat pentru emanciparea parlamentului monarhic și a obținut în 1649 executarea lui Carol I; în 1653 devine Lord Protector.

tare : *que la patrie soit sauvée, et que mon nom soit flétri !*[49] În Germania asemenea cuvinte sînt tratate cu dispreţ, fiind socotite vorbe de paradă, tirade în spatele cărora se ascunde de cele mai multe ori o inimă golită de sentimente şi un cap lipsit de judecată. Recunosc că exagerarea şi entuziasmul în vorbire, plăcerea de a discuta şi de a se ascunde perorînd sînt caracteristice naţiunii franceze şi că vivacitatea exagerată şi iraţională poate avea uneori urmări nedorite. La voi, germanii, drumul spre inimă trece prin judecata raţională, de aceea probabil că mai toate acţiunile se opresc la jumătatea drumului ; francezul are calitatea de a fi activ şi veşnic preocupat de ideile noi, pe care le acceptă cu entuziasm. Pînă acum preocuparea lui a fost mai mult frivolă, spre încîntarea stăpînitorilor. În mintea lui ideile erau în continuă mişcare, dar astăzi, adevărurile esenţiale, cărora împrejurările le-au conferit interes şi importanţă, sînt preluate cu aviditate, oferind astfel un nou cîmp de acţiune imaginaţiei şi reflecţiei. Să aducem laude adevărului ! El e cel care odată recunoscut ca atare, influenţează voinţa, dîndu-i fermitate ! Acel *video meliora, proboque ; deteriora sequor*[50] e doar o scuză pentru cei debili mintali. Odată ce raţiunea a înţeles utilitatea unei acţiuni, inima trebuie să-i urmeze îndemnul. Experienţa ne oferă cele mai concludente dovezi. Ce am făcut de cînd a început Revoluţia ? Am rostit vorbe în vînt sau am acţionat ?

Mi se pune deseori următoarea întrebare : „Oratorii au fost şi cei care au acţionat întru realizarea Revoluţiei ?“ Poate, în unele cazuri, dar nu prezintă nici o însemnătate întrebarea dacă executanţii au fost şi iniţiatorii acţiunii. Rezultatul este acelaşi pentru Revoluţie. Mă surprinde cît de greu se înţelege în străinătate că la noi totalitatea evenimentelor nu este dependentă, ci independentă de faptele singulare. Politicienii şi filozofii dumneavoastră studiază actul Revoluţiei, aşa cum îl află reflectat în mintea unuia sau altuia, procedînd după o metodă destul de curioasă şi

---

[49] Principalul este să salvezi patria, numele meu fie blestemat ! (franc.).

[50] Recunosc şi aprob tot ceea ce e just, dar înclin să fac rău. (Ovidiu, *Metamorfoze*, VII. v 20).

de învechită. La noi asemenea mod de cercetare ţine de *l'ancien régime* [51] şi este cu totul demodat. Întrebaţi pe un republican dacă prosperitatea Republicii depinde de Robespierre, Danton, Pachen, Hébert sau de oricare alt cetăţean patriot ! Iată cum dispar *licuricii* din faţa ochilor observatorului ! Lumina fiecăruia prezintă importanţă doar în măsura în care ea se adaugă celorlalte 24 de milioane de luminiţe. Ce importanţă mai are în acest caz dacă unul se pricepe mai bine să *acţioneze* şi altul să vorbească cu tîlc, atunci cînd *astfel* se realizează scopul propus ?

„Dar oare executantul nu lucrează în asemenea condiţii mai degrabă pentru folosul propriu decît spre binele public ?“ Auzind asemenea întrebări, ele îmi par tot atît de inteligente ca şi aceea dacă francezii sînt demoni sau îngeri ! Datoria primordială a politicii este de a menţine în limite acceptabile pasiunile şi a le supune legilor raţiunii. Omul se maturizează întîi fizic, pentru a-şi îndeplini menirea sa în planul existenţei, iar roadele experienţei şi ale meditaţiei se coc mult mai tîrziu. Spre deosebire de omul primitiv, cetăţeanul zilelor noastre trebuie să se bucure de avantajul ca în relaţiile sale cu semenii o forţă independentă de instinctele sale, dar bazată pe spiritul de dreptate şi raţiune să vegheze asupra dezvoltării sale morale în pas cu dezvoltarea fizică. Cel pentru care statul nu înseamnă forţa activă întru desăvîrşirea sa morală, nu are dreptul şi nici căderea să aprecieze morala şi virtuţile concetăţenilor mei. Cel care e de acord cu mine asupra acestei probleme nu va pretinde, ca prim rezultat al unei lupte duse de un popor pentru descătuşarea raţiunii şi pentru crearea unei constituţii care să-l ducă spre desăvîrşirea morală, perfecţiunea care urmează să fie obţinută abia după elaborarea unei asemenea constituţii. În timpul revoluţiilor se înfruntă pasiuni clocotitoare care pot fi uneori favorabile, alteori defavorabile scopului urmărit. La întrebarea dacă revoluţia serveşte sau va servi scopurilor unui ambiţios sau ale unui partid politic, afirm cu toată convingerea că desfăşurarea favorabilă a Revoluţiei, progresul realizat în acest secol, larga răspîndire a ideilor

---

[51] Vechiul regim (franc.).

noi în popor şi raţiunea care ghidează opinia publică obligă patimile duşmănoase, care apar puzderie în astfel de împrejurări, să se ascundă sub greaua mantie a virtuţii şi înţelepciunii, iar ţelurile egoiste vor fi subordonate scopului suprem al Revoluţiei ; nimicnicia unor asemenea oameni şi patimile lor josnice dispar în faţa măreţiei statului şi a iubirii de patrie care animă marea majoritate a poporului francez. Vreau să amintesc aici un singur fapt, anume victoria partidei montagnarzilor, care este cel mai concludent exemplu în acest sens. Dacă ţin cîrma statului este dovada incontestabilă că sînt slujitorii şi nu stăpînitorii statului. Spiritul Revoluţiei, pe care l-au trezit, le pretinde astăzi virtuţi şi jertfe la care poate nici nu s-au gîndit atunci cînd au început acţiunea. Montagnarzii guvernează, dar se află sub o atentă supraveghere şi doar cea mai strictă respectare a intereselor poporului le poate asigura sprijinul opiniei publice. Este adevărat că şi-au satisfăcut dorinţa de răzbunare, dar statul a fost ferit de o sciziune mortală. Partida montagnarzilor cheltuieşte mii de milioane pentru nevoile statului, dar a declarat bogăţia un lucru demn de dispreţuit. Ei înşişi au drept primă obligaţie să fie pildă de virtute republicană. Dacă, aşa cum este omenesc, au crezut la început că scopul lor este cu totul altul decît cel dovedit ulterior de experienţă, astăzi ei sînt convinşi că cea mai modestă pretenţie personală ar îndrepta împotriva lor opinia publică şi le-ar pregăti soarta pe care au avut-o adversarii. Singur statul e cel care trage foloase de pe urma ambiţiei lor.

Legile aspre ale epocii şi ale necesităţii pot schimba lesne deviza amintită mai sus — despre care ai putea gîndi cu uşurinţă că reprezintă doar o modalitate de exprimare — în principiu de acţiune al celor care au rostit-o de la tribuna oratorilor. Dacă recunoaştem că providenţa urmăreşte prin revoluţie realizarea unor scopuri înalte şi nu satisfacerea pasiunilor unor ambiţioşi, atunci evenimentul de care am vorbit capătă o importanţă deosebită, iar impresia produsă e atit de puternică încît sînt uimit, cînd văd oameni cu ochi sănătoşi folosind lupa pentru a zări praful din jurul acestei comete strălucind în soare.

„Dar ce înseamnă pentru noi spiritul Franţei revoluţionare ? Este el un geniu bun sau un demon ostil ? Este un

meteor strălucitor care trece şi se destramă sau un suflu de viaţă care pregăteşte generaţiile viitoare pentru o dezvoltare neîntîlnită încă ?" La acestea, nu găsesc răspunsul, dragă prietene. Întrebaţi-vă filozofii şi învăţaţii, şi să vă răspundă ei că poporul care din mînie necugetată a abătut asupra fiilor săi blestemul sîngelui a fost sortit să rătăcească timp de milenii pe cărările lumii, drept pildă vie a orbirilor. Şi apoi întrebaţi-vă inima ; care va fi soarta acestui popor care luptă eroic împotriva dezmembrării interne şi a duşmanilor din afară şi care suportă fiecare nouă încercare cu stoicism şi abnegaţie, mîngîindu-se la gîndul că : *„E spre binele fiilor noştri !"* În faţa ochilor am următoarea imagine : acest popor e înconjurat de lumină şi ţine în mînă spada răzbunătoare. Mînios asemenea săgetătorului Apolo priveşte peste graniţele patriei sale şi rosteşte cu glas de tunet : *„Discite justitiam moniti !"* [52]

5

Paris, frimaire,
în cel de-al 2-lea an al Republicii. [53]

În Germania a fost o vreme cînd lumea se bucura, cu un fel de sensibilitate *à la* Siegwart[54] de inofensivitatea Revoluţiei franceze. Totul părea să se desfăşoare cu atîta calm, încît Franţa era socotită ţara fericită, unde libertatea vine de la sine... Ni s-au trecut cu vederea cele cîteva capete trase în ţeapă ; ni s-a iertat chiar şi spînzurarea sărmanului Favras [55] care a salvat de la streang un grumaz mai nobil. La apariţia, în 1791, a Constituţiei noastre nu

---

[52] Luaţi aminte să recunoaşteţi dreptatea ! (Virgiliu, *Eneida*, VI v. 620).

[53] Noiembrie/decembrie 1793.

[54] Aluzie la romanul sentimental *Siegwart, eine Klostergeschichte (Siegwart, o poveste petrecută în mînăstire)*, de Johann Martin Miller, editată la Leipzig, în 1776.

[55] Favras, Thomas Mahy Marquis de (1745—1790), locotenent în garda elveţiană a ducelui de Provence, s-a recunoscut vinovat de activitate contrarevoluţionară şi a fost executat. Se bănuieşte că s-a lăsat învinuit pentru a salva viaţa lui Louis-Stanislas-Xavier, duce de Provence, viitorul rege Ludovic al XVIII-lea.

se mai îndoia nimeni că pentru omenire începe o nouă epocă de aur. Toate aceste visuri utopice au avut drept urmare o trezire dezagreabilă, atunci cînd evenimentele au luat o altă întorsătură ; nimeni nu ne-a iertat că le-am distrus visurile. La 10 august, cînd detronarea s-a făcut prin vărsare de sînge, prietenii Revoluţiei şi-au retras simpatia faţă de noi.

La scurt timp după acest eveniment au început să fie comparate nefericitele nopţi din septembrie [56] cu noaptea sfîntului Bartolomeu [57] din vremea regelui Carol al IX-lea. S-au petrecut atîtea fapte revoluţionare încît s-a renunţat degrabă la prima părere. Între timp s-a ivit şi răgazul de a compara Revoluţia noastră cu altele petrecute în decursul istoriei. Să lăsăm pe îngerii răzbunători ai acestor revoluţii să întocmească statistici. Revoluţia nu se încheie curînd, iar noi mai avem de suportat deocamdată sentinţe acuzatoare, cu tot ţelul înalt pentru care luptăm, şi aceasta din cauza unora care se poartă asemenea copiilor cînd dau în scaunul de care s-au lovit, găsindu-l singurul vinovat. Vai de cei cărora furtuna le-a udat semănăturile, dar le-a aprins casele şi omorît vitele ! Ei nu ştiu dacă să blesteme sau să binecuvînteze !

Femeile, cărora le place să ţeasă o lume imaginară, pot fi înţelese atunci cînd nu sesizează esenţialul din pricina unui amănunt captivant. Obişnuite fiind să privească desfăşurarea evenimentelor doar în funcţie de faptul care le emoţionează, totul se destramă în jurul lor atunci cînd punctul de referinţă dispare. Ghilotina, îmi spunea nu demult o pariziană, va distruge orice urmă de bunătate. Copiii o pomenesc în jocurile lor, iar băieţii vagabonzi taie gîtul pisicilor cu ajutorul ei. Se zvoneşte că în nu ştiu care orăşel, au vrut s-o încerce chiar pe grumazul unuia dintre tovarăşii de joacă. Aceste exemple de aşa-zisă sălbăticire nu m-au înspăimîntat ; ştiam că pe biata femeie o speriaseră ultimele evenimente. Nu avea motiv de îngrijorare pentru copiii săi care se aflau în perioada de trecere

---

[56] Între 2 şi 5 septembrie 1792 au fost executaţi foarte mulţi contrarevoluţionari.

[57] În noaptea de 23 spre 24 august 1572 au fost omorîţi la Paris hughenoţii.

de la instinctele copilăreşti la sentimentul moralităţii. Şi de ce oare lipsa de sensibilitate trebuie neapărat să fie urmarea nefastă a Revoluţiei, cînd conlucrează şi mulţi alţi factori de influenţare. Sînt socotiţi englezii mai cruzi decît alţi oameni pentru că spînzură în fiecare săptămînă o mulţime de hoţi şi tîlhari la Londra ? Totuşi această îngrijorare vădeşte existenţa unor sentimente înălţătoare. Cetăţeanul adevărat, omul în cel mai larg sens al cuvîntului, suferă adînc la gîndul că binefacerile Revoluţiei, de care umanitatea are atîta nevoie, nu-i folosesc decît după ce au curs rîuri de sînge. Cîteodată se întîmplă lucruri mai întristătoare ; un criminal politic să fie jelit ca părinte şi prieten de sutele de oameni care l-au cunoscut. În ţara *dumneavoastră* se poate naşte întrebarea dacă noţiunea de crimă în sens politic este bine clarificată. Cred că nu sîntem suficient pregătiţi să răspundem la această întrebare. Poate cineva din afară să decidă că este de preferat sistemul sau programul de guvernare al unui partid politic sau al altuia ? Atunci cînd situaţia nu mai oferă nici o posibilitate de împăcare între două partide, iar lupta rămîne unicul deznodămînt posibil pentru soluţionarea divergenţelor, partidul învingător îşi află salvarea doar în desfiinţarea celuilalt. Dar tot ce au săvîrşit patimile la adăpostul necesităţii stringente ale luptei de idei urmează să-şi afle pedeapsa chiar dacă nu se va prăbuşi nici un turn Siloah [58] asupra vinovaţilor. Moralitatea acestei răzbunări sîngeroase însă nu poate fi cercetată de pe scaunul de judecată al oamenilor de azi.

Dacă vrem să analizăm cu imparţialitate nu ne este permis să pierdem din vedere cauzele care dau o notă de involuntar acţiunilor întreprinse de oameni şi care uneori sînt atît de puternice, încît rezultatul — fie el pozitiv sau nu — le aparţine pe de-a întregul. Cele mai importante evenimente ale Revoluţiei au fost declanşate de rezistenţa şi impactul unor asemenea forţe. Adunarea Naţională a fost împiedicată în acţiunile sale de piedici minore, dar a obţinut, pas cu pas, o supremaţie deplină, rezultantă a

---

[58] Turn ridicat în apropierea oraşului biblic Siloah, care s-a prăbuşit, îngropînd sub dărîmături 18 oameni.

conștiinței de sine. În cealaltă tabără existau mari divergențe între Curtea, care țintea să recîștige vechea supremație, și o minoritate, care nu mai voia să acorde primei nici măcar fărîma de putere pe care i-o conferea noua Constituție. În interiorul acestei minorități exista și o fracțiune, al cărei țel era declararea Republicii, *per saxa, per ignes* [59], mergînd pe căi mai directe dar și mai periculoase. Ciocnirea inevitabilă s-a produs în actuala Adunare. Sprijinite de forța armelor unor puteri străine, taberele se agită, se aprind și scapără. Încercarea de a liniști prin măsuri autoritare această încrîncenare nu a făcut decît să ridice la maxim tensiunea, declanșînd cele mai teribile pasiuni. Ne-am războit destul între noi ! Situația s-a limpezit în țară ; următorul pas și nu cel mai ușor e să străpungem cercul de fier care ne înconjoară. Întreaga Europă mizează pe această singură carte în lupta ei contra noastră. Dar a calculat cineva gradul de elasticitate al materiei aflate în stare de efervescență și știe cu siguranță că ea nu prezintă nici un pericol ? Cunoaște cineva intensitatea la care poate ajunge starea aceasta în urma unor imixtiuni din afară ? Cînd va exploda, bomba nu va distruge totul în jur ? Există oare în toate aceste planuri urme ale unei activități calme și ferme a rațiunii sau poate situația se rezumă doar la ciocnirea dintre patimi și la jocul hazardului ? Se războiesc regii cu republicanii sau poate cel de sus sfarmă această lume pentru a turna umanitatea în tipare noi ?

Ignorarea Revoluției nu poate merge atît de departe încît să ne fie luată în considerație cu toate că durează de cinci ani și idealurile sale sînt atît de clar conturate ! Probabil că se acordă prea multă importanță pasiunilor și instinctelor umane intrate în acțiune și se așteaptă ca ele să dăuneze mai mult decît au făcut-o pînă acum. De aceea afirmația noastră că situația internă s-a clarificat e întîmpinată cu zîmbete ironice. Nu vreau să exprim acum indignarea pe care o resimt, constatînd această ignorare a sentimentelor și a principiilor morale, folosite din ce în ce mai mult în politică drept pretexte în scopul

---

[59] Printre stînci, printre flăcări (lat.).

mascării unor intenţii, şi nici să condamn lipsa de moralitate a unor calcule egoiste, care mizează pe defectele noastre. Orice om integru se cutremură la gîndul că se pot stabili cu sînge rece planuri de distrugere a unui sistem politic prin cea mai sinistră trădare faţă de umanitate. Admiţînd prin absurd că *distrugerea,* nu a Republicii, ci *a Franţei, care atîrnă atît de greu în balanţa echilibrului european,* a fost decisă de cele două mari puteri, Anglia şi Austria, chiar de la izbucnirea Revoluţiei şi că înfăptuirea complotului politic a fost atît de bine dirijată încît să se utilizeze forţele revoluţionare pentru reuşita acestui complot, succesele obţinute de Revoluţie demonstrează cu precizie imposibilitatea realizării acestor planuri criminale. Transformările rapide în desfăşurarea Revoluţiei răpesc orice speranţă de a dirija după bunul-plac mersul evenimentelor spre „stîncile" periculoase. Dacă este adevărată vorbăria emigranţilor francezi, care susţin că frămîntările noastre interne sînt nişte mine pe care Austria şi Anglia le vor face să sară în aer, că aurul străin a declanşat declaraţia de război din partea noastră şi că tot aurul străin a hotărît decapitarea lui Ludovic pentru a doborî în urma acestei acţiuni şi pe cei care au declarat război, aurul străin ar lucra şi astăzi pentru noi disensiuni în cadrul Convenţiei şi pentru a-i învrăjbi pe conducătorii Revoluţiei. Dacă este adevărată afirmaţia că zece mii de emigranţi activează la Paris în slujba Angliei şi Austriei, cu toate măsurile severe, pregătind diversiuni şi dezorganizînd armate, punînd la cale jafuri şi impunînd prin constrîngere sau perfidie acţiuni în cadrul Uniunilor populare sau a Comunei, iniţiind acţiuni duşmănoase împotriva puţinilor aliaţi care ne-au mai rămas, negociind predarea la inamic a fortăreţelor noastre, folosind labilitatea guvernării şi slaba capacitate de a înţelege a mulţimilor pentru a produce dezordini, dacă toate acestea sînt adevărate, cum de nu există un dram de judecată pentru a compara puţinul avantaj dobîndit prin asemenea machiavelisme cu progresul hotărîtor dobîndit prin Revoluţie în ciuda tuturor piedicilor puse în calea sa. Prin cîte situaţii grele nu am trecut ! Ni s-au răpit fortăreţe cu ajutorul înfometării sau din vina comandanţilor trădători. Mii de oameni au fost aruncaţi în închisori ; sute de oameni au

fost ghilotinaţi ; alte zeci de mii au pierit în război sau în prizonierat — datele le-am extras din ziarele străine — ; am fost obligaţi să renunţăm la traiul comod de zi cu zi ; siguranţa multor cetăţeni e subminată în urma abuzului, devenit atotputernic, sau a trădătorilor. Totul e perfect adevărat ! Dacă ţinem seama de faptul că spiritul revoluţionar a fost înteţit ca să ardă în vîlvătăi şi că focul nimicitor distruge acum tot ce-i stă în cale, chiar şi marile personalităţi, ameninţînd să treacă graniţele, acest lucru nu l-ar fi realizat nicicînd o mică explozie în interiorul organismului nostru burghez. E josnic artificiul, dar şi mai josnică speranţa celor care, pentru a zgudui şi dezmembra Franţa, au sprijinit formarea *opiniei publice*. Presupunînd un lucru imposibil, şi anume că necinstea de care se vorbeşte cu atîta inconştienţă a pătruns în cele mai înalte sfere şi ţine în mînă cîrma statului, iniţiind acţiuni de înaltă trădare, să ne gîndim cu cîtă grijă şi teamă sînt nevoiţi să acţioneze ca să nu se demaşte ! Cea mai mică greşeală ar însemna pieirea trădătorului. Încrederea cetăţenilor e singura cale pentru a urca cele mai înalte trepte ale puterii, de unde s-ar putea eventual pune la cale planul nebunesc de predare a Franţei în mîinile duşmanului. Încrederea nu poate fi obţinută însă decît cu mijloace potrivnice intereselor curţilor regale şi imperiale ale Europei. Numai ieşirea din necaz şi îngenuncherea duşmanilor pot trezi încrederea noastră ! În Franţa nici un om nu are puterea de a întreprinde de unul singur o acţiune de mare amploare ! Nimeni nu e atotputernic, încît să nu poată nutri asemenea gînduri şi să mînuiască prin forţa personalităţii sale masele populare. Chiar dacă, prin absurd, ar exista un asemenea om — presupun un lucru imposibil pentru că şi vremurile sînt neobişnuite — nu-l văd ducînd egoismul pînă la un asemenea grad de absurditate, încît, deţinînd puterea unui Cezar sau Cromwell al secolului nostru, să accepte rolul de marionetă a unor puteri străine. Doar platitudinea orasă a unui intrigant de duzină poate aprecia astfel măreţia omenească ! Mai e posibilă şi o altă interpretare. În această variantă, prevederea politică a duşmanilor noştri nu ar fi într-o situaţie atît de precară. Şiretenia acestor noi Machiaveli ar fi destul de firavă dacă pentru un plan de ase-

menea proporţii şi conceput cu atîta minuţiozitate nu a calculat anticipat evenimentele, care pentru neiniţiat par a fi rezultatele norocului nestatornic sau efectele de neînlăturat ale Revoluţiei. Poate cineva să creadă că e posibil ca în cadrul acestui plan să fi fost inclusă pe tot timpul campaniei ideea răspîndită în Europa şi printre americani, că singurul mijloc de a îngenunchea pe republicani este cel al trădării ? Poate că trupele aliate au vrut să-şi bată joc de armata noastră nedisciplinată şi de comandanţi, atunci cînd s-au retras, lăsîndu-le impresia că nimeni nu poate rezista în faţa armatei franceze. Au ridicat oare englezii asediul de la Dunkerque doar cu intenţia ca în viitoarele campanii împotriva noastră să se facă dovada că această cauză a Revoluţiei nu insuflă curajul necesar trupelor noastre ? Eroul de la Martinestje [60] va dovedi oare că înfrîngerea sa la Maubeuge a fost o mişcare tactică excepţională, datorită căreia Jourdan [61] îi va cădea negreşit în plasă ? Cine ştie, poate că Wurmser [62] se retrage încă în anul acesta din Alsacia [63] pentru a duce la pieire trupele noastre, lăsîndu-le pe mînă Zweibrücken şi Palatinatul ca pe nişte aparente avantaje, care le vor induce în eroare ? Nu-i aşa, dragă prietene, că reînvie speranţa ? Nu-i aşa că regretaţi faptul că am adoptat un punct de vedere atît de nefavorabil republicanilor ? Privite astfel, lucrurile au un cu totul alt chip. Tot ceea ce ne bucură pe noi, la dumneavoastră trec drept dovezi ale adîncii înţelepciuni a cabinetelor din Londra şi Viena ! Vai nouă, sărmani republicani ! Vom plăti scump faptul de a ne fi scuturat de rege, nobilime şi cler ! Domeniile coroanei, averile clerului şi ale emigranţilor sînt îmbucături prea mari pentru noi şi ne vom îneca cu ele ! Asignatele vor fi pînă la urmă de folos duşmanilor ! Ce furtună va dezlănţui con-

---

[60] Prinţul de Koburg (1773—1815), care împreună cu generalul Suvorov a învins pe turci în lupta de la Martinestje.

[61] Jourdan, Baptiste (1762—1833), mareşal al Franţei.

[62] Wurmser, Dagobert Siegmund de (1724—1797), mareşal austriac.

[63] Trupele contrarevoluţionare conduse de mareşalul Wurmser au fost înfrînte în luptele de la Weissenburg şi s-au retras din Alsacia în 1793.

solidarea datoriilor de stat şi împrumutul obligatoriu! Cum ne vom salva oare din greaua situaţie de a avea bani gheaţă în tezaur! Ce nenorocire ne aşteaptă dacă vom transforma o sută de mii de nababi în oameni săraci şi 24 milioane de săraci în oameni cu stare! Economia şi cumpătarea, suprimarea luxului şi întronarea moravurilor austere ne vor duce la pieire! Ideea de a topi clopotele pentru a turna tunuri trebuie să fie o invenţie austriacă. Fabricile de arme din Paris au fost ridicate de Pitt [64] pentru a ne distruge! Armata noastră a numărat de patru ori o sută de mii de oameni. Astăzi se vor adăuga la aceste forţe încă de opt ori o sută de mii de băieţi zdraveni şi patruzeci de mii de cai. O fi şi această măsură tot o viclenie a duşmanului? Sărmani tineri, vor cădea în capcanele întinse nouă în jurul graniţelor şi de-a lungul coastei! Aşa să fie? Graniţa din nord e acoperită, Lyon e cucerit, Marsilia salvată, Vendée [65] distrus, Strassbourg asigurat, dar se afirmă că sîntem pierduţi! Păgînismul catolicilor a dispărut din întreaga Franţă şi s-a instaurat o epocă a raţiunii. Dar şi această victorie — aşa se afirmă — e tot o stratagemă a politicii subtile dusă de Londra! În Paris şi în întreaga Republică domneşte pacea! E tot mîna Angliei şi a Austriei la mijloc? Dragă prietene, iată cîte gînduri ne asaltează! Mă reculeg şi mă plec în faţa hotărîrilor sorţii! Mă plec în faţa înţelepciunii politicienilor dumneavoastră! Destul cu gluma! Rămîneţi cu bine şi salutaţi din parte-mi papagalii lui Zenide [66]!

6

Paris, 13 nivôse. [67]

Aveţi dreptate, dragă prietene, nici eu nu contest posibilitatea de a recunoaşte din anumite trăsături caracterul unui popor, al unei revoluţii spirituale sau al unei epoci.

---

[64] Pitt, William (1759—1806), conducătorul coaliţiei contra Franţei.

[65] Din martie 1793 în provincia Vendée exista o mişcare realistă.

[66] După poezia lui Wieland *Idris und Zenide*.

[67] 3 ianuarie 1793.

Selecţia acestor trăsături caracteristice trebuie făcută cu discernămînt ca să nu fie considerate drept manifestări distinctive acţiuni fără nici un fel de însemnătate, cărora doar numele iniţiatorului le conferă interes. Ţin să vă povestesc o întîmplare care are meritul de a evidenţia spiritul Revoluţiei în tot ce are el mai caracteristic. Laplanche, un reprezentant al poporului care are în seama sa departamentul Manche, a înştiinţat cu cîteva zile în urmă Convenţia Naţională că oamenii din batalionul 11 al noului regiment de rechiziţie din Paris, format mai ales din trupe din Tuileries şi Champs Elysées, se poartă ca nişte rebeli. La Contances au batjocorit cocardele tricolore şi au cîntat : *„O Richard, o mon roi“* [68]. Într-adevăr cîţiva oameni rău intenţionaţi, copiii răsfăţaţi ai unor negustori bogaţi, secretari de avocaţi, funcţionari subalterni de prin birouri şi cîţiva preoţi din aceste batalioane au atras de partea lor, sau i-au ademenit pe ceilalţi cu ajutorul banilor, că să comită asemenea farse de prost-gust, care puteau fi socotite cu uşurinţă drept rebeliune. În seara primirii acestei veşti Clubul iacobinilor s-a întrunit în şedinţă, după ce fusese citită în prealabil darea de seamă în Convenţia Naţională, unde s-a decis că un corp de armată atît de prost sudat nu trebuia trimis în Vendée contra rebelilor, ci contra austriecilor. În timpul şedinţei a sosit un trimis al trupelor din Tuileries, aducînd la cunoştinţa Convenţiei că „întreaga trupă cu un efectiv de 4.000 de oameni au luat în unanimitate hotărîrea de a ruga Convenţia să pedepsească pe instigatori. Deocamdată au arestat pe părinţii capilor revoltei“.

În dimineaţa următoare, în ziua de patru a acestei luni, întreaga trupă din Tuileries, bărbaţi şi femei, s-a prezentat în faţa Convenţiei. Preşedintele lor a cerut permisiunea de a citi darea de seamă, dar Baudouin, oratorul lor, a ţinut mai înainte următoarea cuvîntare : „Am fost trădaţi ! Aceşti tineri, speranţa noastră, n-au înţeles chemarea patriei. Oameni care aveau sarcina de onoare să lupte pen-

---

[68] Arie din opera *Richard Inimă-de-Leu (1784)* a compozitorului André Ernest Gretry (1741—1859), melodie preferată a regaliştilor.

tru independenţa Franţei, au devenit rebeli, fredonînd cîntecul interzis prin care se recunoşteau rebelii din Vendée. Focul sacru al răzbunării să-i distrugă pe aceşti răzvrătiţi ! Pedepsirea lor, exemplară, să servească drept avertisment celor care s-ar simţi tentaţi să le urmeze pilda. Trupele din Tuileries încearcă adînca durere de a avea în rîndurile lor pe aceşti copii, trădători ai cauzei libertăţii. Părinţii vin în faţa Convenţiei şi cer pedepsirea celor pe care îi reneagă. Adevăraţii *sansculottes* vor adopta alţi fii. Pe vinovaţi să-i judece poporul ! O judecată rapidă şi neîndurătoare va stîrpi de pe pămîntul libertăţii pe aceşti laşi, care şi-au călcat jurămîntul dat faţă de Republică. Noi ceilalţi am jurat şi ne ţinem jurămîntul ! Noi vom merge, dacă o fi nevoie, în locul fiilor vinovaţi, să îndreptăm greşelile lor. Vă rugăm să încuviinţaţi să aducem la îndeplinire ordinele date de Convenţia Naţională. Permiteţi ca patru comisari, aleşi din rîndurile noastre, să ne însoţească pentru a fi martori ai pedepsirii acestor mizerabili !"

S-a dat apoi citire hotărîrii luate de trupă, iar preşedintele Convenţiei i-a chemat pe cei care stăteau afară să ia parte la şedinţă. Merlin Thionville [69] a remarcat că Roma a avut un singur Brutus, pe cînd noi avem şase sute. Thuriot [70] a ţinut o cuvîntare impresionantă, în care a spus că Brutus a fost obligat să aducă la îndeplinire sentinţa dată de stat în virtutea funcţiei sale, dar în cazul de faţă, sentimentul de jertfire şi de altruism a dus la formarea acestui juriu de patrioţi adevăraţi. „Judecaţi singuri, a exclamat oratorul, la ce înălţimi s-a avîntat iubirea de libertate şi spiritul nostru revoluţionar ! Pe întreg globul pămîntesc nu există un om care să nu fie impresionat de spiritul de sacrificiu al acestor părinţi şi rude, care au alergat într-un suflet să ceară pedepsirea trădătorilor. Dar, a adăugat el, crima nu e atît de gravă pe cît a fost socotită la început. Rudele şi prietenii unor foşti nobili, încolonaţi în acest batalion, au răpit minţile revoluţionarilor cu ajutorul băuturii, făcîndu-i să uite de datoria

---

[69] Merlin de Thionville, Antoine-Christophe (1763—1833), a sprijinit revoluţia din Mainz. Era prieten cu Forster.

[70] Thuriot, Jacques-Alexis (1753—1829), politician francez.

față de cauza libertății. Înainte de a expune cazul Comitetului salvării publice, vă rog, a continuat oratorul, în numele virtuților cetățenești, să decretați că batalionul Tuileries a dobîndit merite față de patrie. Indignarea noastră nu e îndreptată împotriva cetățenilor patrioți, care plîng în fața noastră cînd declară : Copiii noștri sînt vinovați ! Îi predăm, să fie judecați de sabie ! Cine vorbește astfel face dovada unei virtuți ! Să declarăm deci că trupele din Tuileries și-au dobîndit merite față de patrie ! Vom cinsti astfel virtutea revoluționară și vom da o lovitură mortală celor care plănuiesc cu sînge rece pieirea patriei atrăgînd în prăpastia trădării pe fiii acestor părinți-cetățeni care jură acum încă o dată să-și verse sîngele pentru patrie."

Aplauze nesfîrșite au răsunat în încheierea citirii declarației trupelor și după cuvîntarea lui Thuriot. Timp îndelungat s-au auzit urale „Republica și libertatea !" Propunerea lui Thuriot a fost votată în unanimitate. La ședința din ziua de unsprezece a sosit o scrisoare din partea batalionului acuzat, în care erau expuse dovezile contra învinuirilor lui Laplanche. „Sperăm, se spune aici, că eroarea unei clipe nu-i va înfiera cu stigmatul de trădători. Noi am dat urmare ordinelor ministrului. El ne-a însărcinat cu apărarea Cherbourgului. După dispozițiile reprezentanților săi urma să plecăm împotriva rebelilor din Avranches. Explozia de murmure nu a fost un semn de revoltă. Toate acuzațiile aduse nouă în fața Convenției sînt false și exagerate." În încheiere se afirmă hotărîrea lor nestrămutată de a lupta contra dușmanilor și se reînnoia legămîntul de iubire față de țară. Convenția a trimis scrisoarea Comitetului salvării publice care va ancheta și va stabili adevărul.

Aceste fapte le găsiți mai bine relatate decît am reușit eu, în ziarele noastre. Dar ceea ce nu e scris în nici un ziar și nu poate fi redat de pana unui istoriograf sau a unui poet sînt scenele din momentul citirii scrisorii lui Laplanche în fața trupei și Convenției Naționale. În acele clipe se dădea o luptă tragică între iubirea de patrie și cea față de copii. Poate că nu era o luptă, ci fuziunea celor două sentimente ; convingerea asupra vinovăției copiilor rostea în inima părinților sentința capitală, dar în același timp

durerea față de pierderea copiilor își afirma îndreptățita ei prioritate. Lacrimile izvorau din ochii celor cărora patria și justiția le pretindea această jertfă. Părinții cereau cu lacrimi în ochi pedeapsa capitală pentru fiii lor. Nu era om să nu plingă în rîndurile Convenției și a miilor de ascultători.

7

Paris, în nivôse. [71]

După cum v-am mai scris, dragă prietene, Parisul este locul de formare al opiniei publice, inima Revoluției și a Republicii. L-aș compara, fără glumă, cu un stomac, chiar dacă această asemuire dă loc la persiflări. Să-i lăsăm pe detractori să-și amuze publicul cu afirmația că noi procedăm asemenea spaniolilor care se scobesc în dinți înainte de a se așeza la masă ! În cercurile unde își află crezare atîtea nimicuri se mai poate îndruga încă unul. Noi știm care este adevărul! Niciodată nu a trăit mai bine *cetățeanul* din Paris ca astăzi cînd există un *singur* fel de pîine. În piețele pline pînă la refuz, nu mai sînt de văzut lacheii și bucătarii unor cheflii bogați cumpărînd alimentele cele mai bune pentru stăpînii lor, în schimb, meseriașii apucă să mănînce bine și pe săturate. În zilele de sărbătoare își cumpără pe bani puțini delicatesele pe care prinții voștri și gurmanzii risipitori le primeau cu poșta specială din Franța. Excelentele vinuri de Languedoc, Champagne și Bourgogne, pe care le beau pînă mai ieri vecinii, sînt savurate de republicani. Lordul Howe [72] și flota sa atotputernică nu a reușit să blocheze hrana stridiilor, a racilor de mare și a calcanilor, pe care-i pescuim, grași și frumoși, de-a lungul coastelor. Țărăncile din Normandia nu au uitat să îngrașe claponi și puici. Ananasul se coace ca și pînă acum în serele noastre, iar soarele a fost și anul acesta darnic, pîrguind roadele bogate din livezi. Natura nu pare să fie supărată

---

[71] Decembrie/ianuarie. Capitol scris între 14 și 19 decembrie, este ultima lucrare a lui Forster.

[72] Howe, Richard-Charles (1725—1799), amiralul flotei engleze din Canalul Mînecii.

că niște simpli revoluționari consumă produsele ei în locul ducilor și a administratorilor generali. Dar în timp ce pentru risipitorii nesățioși mîncărurile alese pierdusera orice farmec, noi ne bucurăm cu măsură de aceste roade ale pămîntului, cinstind cu feluri alese doar bucuria marilor sărbători ale patrici și ale noastre. În zilele de lucru ne mulțumim cu friptură și salată, care e foarte gustoasă, chiar dacă nu a fost preparată de episcopul de Paris[73].

Paris ! — Vă rog să-mi iertați arabescurile atunci cînd vorbesc despre el. — Parisul simte, gîndește, se bucură și digeră pentru întreaga țară. De aceea complotul care urmărise anul trecut marșul spre capitală pentru a strangula Revoluția prin ștergerea Parisului de pe fața pămîntului, sau pentru a-l reduce, ca pe Anvers, la starea jalnică dintre viață și moarte, nu era întru totul lipsit de temei. Parisul dă tonul nu doar pentru că adăpostește o populație numeroasă și pentru dimensiunile sale impresionante, ci pentru că circulația mărfurilor, a ideilor și chiar a persoanelor este foarte redusă în restul țării. Nici al douăzecilea, poate nici al treizecilea locuitor al Franței nu iese din perimetrul locurilor natale, în timp ce în Anglia a patra parte a populației trece cel puțin o dată pe an prin Londra, cîștigînd astfel un grad de independență și de claritate în gîndire, același pe care îl vei afla și la parizieni. În timpul monarhiei, aristocrații locuiau tot timpul la Paris ; cei din Anglia pleacă vara la moșii, separînd astfel interesele lor de cele ale orașului. La noi Parisul e singurul etalon al desăvîrșirii și mîndriei naționale ; e steaua polară a Republicii. Aici e mișcare și viață ; aici afli ultimele noutăți și invenții ; aici este lumină și posibilitatea de a cunoaște. Parisul e centru de comunicație cu toate departamentele Republicii. În Paris converg ideile care sînt difuzate apoi spre cele mai îndepărtate provincii. Canoanele bunului-gust și ale modei pornesc de la Paris. Franța le dă ascultare ca unor legi divine și le impune în întreaga Europă. Supremația în acest domeniu e recunos-

---

[73] Juigné, Antoine (1728—1811), episcop al Parisului, renumit pentru arta sa de a pregăti salate.

cută și astăzi, după cum o dovedesc jurnalele dumneavoastră de modă.

Dar între granițele Republicii, astăzi, Parisul dictează prin forța opiniei publice.

Cine urmărește mersul Revoluției știe că toate evenimentele de seamă au fost pregătite și realizate în *Paris*. Poporul din Paris a fost un instrument puternic în mîinile celor care au avut curajul să pună la încercare forța națiunii, dînd prilej mulțimii să-și facă auzit pentru prima dată glasul. E cea mai bună dovadă a maturității politice și a conștiinței republicane faptul că această capitală, locul de etalare a celui mai orbitor lux și a unei revoltătoare imoralități, a dat semnalul de abolire a monarhiei. În acest loc de concentrare intensă a bogăției, a risipei și egoismului era mai mare și numărul dușmanilor Revoluției, ei reprezentînd o forță mai puternică decît oriunde în țară. Aceasta este și explicația frămîntărilor continue care se fac auzite la Paris, cu mai multă sau mai puțină intensitate, încă de la prima ședință a Adunării Naționale. În acest oraș s-a încercat prin tertipuri, șiretenie, calomnie, mită și corupere, prin crimă și fărădelege, frînarea spiritului revoluționar. S-a cheltuit energie, tenacitate, dar totul a fost în zadar ! Superioritatea celor care aveau cu totul alt ideal a zădărnicit aceste încercări !

Nu intenționez să evaluez idealurile Revoluției și nici moralitatea sa cu ajutorul etalonului convențional, pentru că nu așa se pot aprecia la adevărata valoare marile evenimente. Răspîndirea largă a științei și a descoperirilor în acest domeniu au constituit la Paris una din principalele cauze ale marii receptivități a locuitorilor față de ideile revoluționare. Curiozitatea parizienilor este cu cîteva grade mai ascuțită și mai selectivă decît a locuitorilor din cine știe ce colț de țară, iar cultura lor, dobîndită prin contactul cu oameni eruditi și prin frecventarea spectacolelor, unde știu să aprecieze cu discernămînt jocul actorilor, nu poate fi înțeleasă decît de cel care participă la viața de aici. Cinci ani de Revoluție au potențat această caracteristică ; vînzătoarele ghemuite în fața focului de cărbuni, citesc jurnalul, sacagii și lustragii vorbesc seara la adunările pe secțiuni și la cele populare despre măsurile cerute de situația de moment cu siguranța pe care ți-o conferă

cunoașterea adevărului unor noțiuni de bază. Relațiile stabilite fie și cu ajutorul unor idei puține la număr pot duce la apariția unor judecăți mărginite, dar numai noțiunile false duc la rezultate greșite. Mintea parizianului, modelată de Molière, Regnard, Destouches, Marivaux, Racine, Corneille și Voltaire are posibilitatea de a înțelege adevărul expus de alții, chiar dacă nu-l află singur. Asupra unui *singur* punct s-au înșelat : nu-și dau seama de marea distanță — *distanță creată în mod artificial dealtfel* — care-i departe de jugul neștiinței, încît astăzi francezul nu mai poate înțelege cum lucrează mintea unui om pentru care un călugăr capucin reprezintă cultura. Lecția din iarna trecută a diminuat în mod sensibil părerea exagerată asupra receptivității vecinilor.

Parisul va rămîne, cel puțin pentru moment, reședința guvernului. Sistemul federal al statului american a permis Congresului o schimbare frecventă a reședinței, schimbare care într-un stat cu asemenea dimensiuni a contribuit probabil la întărirea uniunii federale, fiind spre folosul și nu în detrimentul acestuia. Faptul că s-a emis părerea construirii unui nou oraș ca sediu al Congresului nu va duce neapărat la stabilirea sediului guvernului. Țara întreagă ar trebui să se opună construirii unei noi capitale din moment ce ea există. Bunăstarea tuturor e condiționată de bunăstarea acestei țări, iar filozofului patriot nu-i rămîne decît să modeleze statul așa cum o cere situația existentă și nu după concepția lui.

Parisul, veți spune, joacă în stat rolul pe care nu și-l arogă nici cel mai răsfățat fiu fără a stîrni invidia celorlalți. Vocea parizienilor a fost considerată de cele mai multe ori drept vocea întregului popor, dar, vă rog să remarcați deosebirea, întregul popor a aplaudat această voce și a fost de acord cu opiniile expuse. Încercările de a învrăjbi departamentele contra Parisului au eșuat. O jumătate de milion de oameni, viețuind pe o suprafață de mici dimensiuni, reprezintă un excelent barometru politic. Esențial în desfășurarea unei revoluții nu este faptul că o facțiune sau alta și-a depășit drepturile, ci că prin aceste măsuri ea a reușit să cucerească puterea în stat sau să salveze națiunea dintr-o situație critică. Întreaga lume știe

că 31 martie și 2 iunie sînt opera Comunei din Paris. În acele clipe părea că puterea și prestigiul Convenției Naționale vor dispărea, dar s-a întîmplat la fel ca în cazul unui bolnav, care în timpul crizei e lipsit de prestigiul său individual în fața doctorului ; odată trecut de acest impas prestigiul se manifestă cu mai multă intensitate. Comuna din Paris, care își asumase pe atunci multe obligații, a cedat în fața Convenției. Nici nu apucase procurorul general Chaumette [74] să pronunțe hotărîrea de a uni toate comitetele revoluționare din cele 48 de secțiuni într-un organism comun cu cel al Consiliului Popular, cînd un decret al Convenției a interzis orice unificare a autorităților subordonate. Comuna din Paris nu a fugit ca un miriapod fricos ; ea a fost secționată în 48 de sectoare independente, fără prea multă importanță, subordonate Comitetelor revoluționare. Chaumette, care a mai fost admonestat și pentru abolirea atît de zgomotoasă a catolicismului, a ales soluția cea mai înțeleaptă și s-a adaptat situației. Popularitatea sa era nelimitată în oraș și este și astăzi destul de mare, cu toată lovitura primită. Adjunctul său, Hébert[75], care editează un ziar sub numele de Père Duchesne, se menține și el pe poziție, cu toate că nu de mult s-a încercat să i se dea o lovitură distrugătoare. Despre primarul Pache, lumea vorbește cu respect ca despre un om a cărui moralitate a trecut cu succes prin toate încercările. Un asemenea om pare sortit să imprime Revoluției pecetea desăvîrșirii sau cine știe...

O mulțime de oameni, care n-au altă ocupație decît să socotească cum să fie canalizat excesul de pasiune al unor capete înfierbîntate, sînt de părere că au descoperit noi sciziuni, noi revoluții cu alți corifei. Ei afirmă că știu cu precizie — de parcă ar fi în legătură cu inamicul — cine va începe primul și cine va urma. Cînd stai să le asculți vorbăria și te gîndești la suita de ridicări și de căderi ale numeroaselor partide, pe care ei le preconizează, ești aproape gata să crezi că vor elimina prin ghilotinare pe

---

[74] Chaumette, Pierre-Gaspard (1763—1794), șef al grupării iacobine.

[75] Hébert, Jacques-René (1755—1794), unul dintre cei mai consecvenți conducători ai Revoluției.

cele douăzeci şi cinci de milioane de patrioţi. Acum cîteva zile mi s-a dezvăluit un nou secret : spun ei că vom avea o altă rezolvare a situaţiei în următoarele zece luni. Termenul acesta atît de lung pare să dezmintă afirmaţiile că nu sînt siguri de viaţa lor nici o singură clipă. Cred că lupta, chiar acerbă, e inevitabilă. Dar cine nutreşte speranţa să scape nepedepsit pentru intenţia de a subjuga din nou Franţa cu ajutorul unor asemenea diversiuni interne acela... Nu, domnilor, jocul dumneavoastră nu are şanse ! Noi avem atuul — Parisul e de partea noastră, deci vom învinge !

RELATĂRI ALE CĂLĂTORIILOR

ÎMPREUNĂ CU JAMES COOK ÎN JURUL LUMII[1]

Cînd Cook se ivi

Suma cunoştinţelor geografice era relativ limitată în vremea lui Cook, căruia îi fusese sortit să adune în scurt timp cele mai convingătoare date asupra planetei noastre. Dorinţa de a face descoperiri îl însufleţea, iar calităţile sale erau pe măsura acţiunii pentru care fusese destinat. Astfel a realizat infinit mai mult decît predecesorii săi rămînînd una din marile personalităţi ale secolului, atît ca navigator cît şi ca descoperitor de noi zone geografice.

Pentru a ne da seama de amploarea acţiunilor sale amintim lungimea traseului străbătut în cei zece ani. Căile de apă parcurse de Cook în timpul marii călătorii în jurul lumii sînt egale cu de şapte ori înconjurul pămîntului. Care marinar se poate mîndri să fi străbătut într-un timp atît de scurt patruzeci de mii de mile ! În linie dreaptă, acestei lungimi îi lipseşte o pătrime ca să completeze distanţa de la pămînt la lună. Ajungem să înţelegem acţiunea sa în adevărata-i măreţie dacă o corelăm cu celelalte realizări ale căpitanului Cook, omul care a făcut de două ori înconjurul lumii şi era pe punctul de a parcurge această distanţă a

---

[1] În 1772, la vîrsta de 17 ani, Georg Forster pleacă împreună cu tatăl său într-o călătorie în jurul lumii condusă de celebrul navigator James Cook (1728—1779). Călătoria durează 3 ani, şi Reinhold şi Georg Forster se reîntorc încărcaţi de roadele cercetărilor întreprinse, dar din cauza unui conflict cu amiralitatea britanică tatăl nu-şi poate publica materialul. În locul tatălui, Georg Forster descrie călătoria în jurul lumii. Prima ediţie apare în 1777 la Londra sub titlul *A Voyage Round the World.* Ediţia germană apare în 1778—1780, la Berlin, sub titlul *Johann Reinhold Forsters und Georg Forsters Reise um die Welt in den Jahren 1772—1775 (Călătorie în jurul lumii a lui Johann Reinhold Forster şi Georg Forster în anii 1772—1775).*

treia oară ; omul care a navigat pe toate oceanele lumii ; omul care cunoștea întreaga planetă de parcă ar fi cumpănit în palmă globul pămîntesc, așa cum împărații din vechile picturi țin în mînă globul imperial. În Mările Sudului a călătorit pe urmele vechilor descoperitori, corectînd hărțile de navigație ; a străbătut apele unor țărmuri noi, iar prin realizări a întrecut pe navigatorii timpurilor vechi și pe cei de astăzi. Îi datorăm nenumărate observații astronomice și determinarea poziției geografice a multor ținuturi. A mînuit, cu o tenacitate demnă de prețuire, sonda ; a trasat harta coastelor și a golfurilor, a porturilor, a bancurilor de nisip, a recifelor și stîncilor ; a elaborat excelente compendii pentru navigatori. Hărțile mărilor europene nu sînt redate cu atîta exactitate ca în cele aduse de Cook din călătoriile sale în emisfera sudică. Navigatorii mai vechi se temeau de ivirea uscatului și treceau în viteză prin fața lui, deseori fără să debarce sau să cerceteze pămînturile noi descoperite, și chiar dacă puneau piciorul pe uscat nu se prea ocupau să-l cerceteze. Atitudinea adoptată față de indigeni îi obliga să se retragă în grabă, chiar mai înainte de a fi cunoscut regiunea și vegetația sau pe oamenii trăitori pe acele meleaguri. De aceea din relatările lor nu se desprind lucruri interesante, nici pentru biologi, nici pentru filozofi ; și nu sînt corespunzătoare nici din punctul de vedere al navigatorilor, care nu găsesc în ele material util.

Cook a fost și în această privință mult diferit față de predecesori. Spiritul său neobosit iscodea mereu mijloace să ușureze viața dură a echipajului, izbutind astfel să prelungească durata călătoriilor ; a lărgit aria descoperirilor și a cunoștințelor prin studii asupra naturii și a omului. Rămînea pe pămînturile nou descoperite atîta timp cît era necesar pentru a întreprinde cercetări minuțioase cu ajutorul tovarășilor de călătorie.

Sînt convins că odată tipărite, studiile sale vor alcătui o sursă utilă și vor fi citite cu plăcere și interes. Jurnalele călătoriilor însumează ele singure șase volume incvarto ; alte două volume cuprind observațiile astronomice, altele relatări asupra unor fenomene fizice și descrieri din natură. Din acest voluminos material n-a văzut lumina tiparului decît o infimă parte. Numai cercetările

asupra speciei umane cuprind date foarte amănunțite asupra multor popoare necunoscute nouă. Cook a scris cu rîvnă tot ce putea fi de folos contemporanilor și urmașilor ; despre înfățișarea oamenilor din ținuturile noi descoperite, temperamentul lor, moravurile și felul de viață, îmbrăcămintea, formele de guvernare, religia, noțiunile științifice și arta !

Nimeni altul nu cunoștea mai bine valoarea clipei care piere atît de repede și nimeni nu a folosit-o cu mai multă conștiinciozitate. Nimeni nu a împins atît de departe limitele cunoașterii într-un timp atît de scurt, ca cel pe care exploratorul nostru l-a avut la dispoziție. Înaintașii socoteau că și-au făcut datoria față de urmași atunci cînd au înconjurat pămîntul în douăzeci și două de luni, realizare pe care o credeau mai mult decît meritorie. Călătoriile lui Carteret [2] au durat mai mult pentru că a pierdut un muson prielnic, dar acest timp l-a irosit apoi prin porturile populate de europeni. Cook a rătăcit trei ani în cursul primei călătorii ; a doua a durat mai mult, iar a treia, al cărei sfîrșit el nu l-a mai apucat a ținut mai mult de patru ani. Voi încerca să-i povestesc viața și să fac cunoscute descoperirile sale de-a lungul celor trei călătorii unice în felul lor.

A doua călătorie a lui James Cook

Nu trecuse un an, cînd la 13 iulie 1772 Cook a plecat din nou cu două nave. Era însoțit de astronomi, naturaliști și desenatori care urmau să fie plătiți din fondurile publice. Printre acești specialiști se număra și tatăl meu, așa că am avut șansa ca, însoțindu-l, să înconjur pămîntul de la apus la răsărit. Cook însuși a elaborat cea mai mare parte a planului de călătorie, avînd în vedere că toate descoperirile făcute de el pînă la această dată nu izbutiseră să convingă pe geografi că nu există un continent sudic.

---

[2] Carteret, Philippe (mort în 1796) navigator englez, a descoperit multe insule din Mările Sudului.

Punctul cheie de la care porneau geografii în speculaţiile lor era echilibrul necesar între emisfera nordică şi sudică, teorie pe care o prezentau drept un adevăr de necontestat. Această teorie presupunea existenţa unui continent în sudul planetei, pentru a evita o răsturnare a globului terestru. Nu i-a convins călătoria în jurul insulei Noua Zeelandă şi nici faptul că pilotul Juan Fernandez a pătruns pînă la 40° latitudine sudică, căci dincolo de aceste drumuri de apă străbătute a rămas necercetată o mare parte a oceanului. Cook a cucerit o mare victorie pentru triumful adevărului, dar pentru a învinge neştiinţa şi lipsa de raţiune a plecat într-o nouă călătorie, pe o rută temerară în jurul polului sud, care urma să spulbere teoria existenţei unui nou continent. A călătorit trei veri la rînd dincolo de 60° latitudine sudică, pătrunzînd de mai multe ori în interiorul cercului polar. Pe timpul iernii, cînd nopţile durează şase luni şi cînd furtunile acelor mări neospitaliere întrerup călătoriile de cercetare, Cook a născocit o modalitate de a recrea echipajul, pornind să cerceteze insulele situate în interiorul *Tropicului Capricornului.* Timp de patru luni a parcurs distanţa de la Capul Bunei Speranţe pînă în Noua Zeelandă, a trecut dincolo de cercul polar, a coborît în părţile sudice ale Oceanului Indian pînă la 47° latitudine sudică, apoi a străbătut şase sute de mile marine la 60° latitudine sudică. În Noua Zeelandă, nava *Revolution,* comandată de Cook, s-a reîntîlnit cu vasul *Adventure* care se pierduse de nava amiral în timpul unei cețe dense. Comandantul navei *Adventure,* Furneaux, a folosit cele trei zile cît a fost despărţit, pentru a cerceta Ţara Van-Diemen, aducînd dovada că această fîşie de pămînt este legată de coasta răsăriteană a Australiei. După revederea cu căpitanul Furneaux, Cook se îndreaptă către prietenii săi, paşnicii locuitori ai Insulelor Societăţii, continuîndu-şi drumul spre vest şi parcurgînd aproximativ cinci sute de mile a determinat poziţia exactă a insulelor Amsterdam şi Middelburg, pe care Tasman le descoperise venind din Noua Zeelandă. Pe drumul de întoarcere către Tahiti a menţinut cursul între 40° şi 50°, străbătînd Marea Sudului cu toată iarna care domnea în această emisferă. Datorită acestui mod de a lucra şi-a rezervat un timp apreciabil pentru cercetările din vara următoare.

După întoarcerea în Noua Zeelandă a plecat pe un drum mult mai spre sud, totuși suprafața neexplorată a mării înghețate era încă imensă și ar fi speriat pe oricine în afară de Cook. O furtună puternică a despărțit pentru a doua oară vasul *Adventure* de nava amiral, iar Cook s-a văzut din nou în situația de a înfrunta cu un singur vas pericolele unei călătorii de doi ani. Știa din prima călătorie cîte primejdii îl așteaptă pe navigator la aceste latitudini sudice extreme. Știa cît de agitată este marea și cît de cețoasă și rece este atmosfera ; cît de periculoși sînt ghețarii plutitori și cît de numeroase sînt banchizele de gheață. Experiența unor dificultăți învinse îl îndemnau pe căpitan să treacă la înfăptuirea unui plan, care îi reușise pe jumătate. A doua călătorie din timpul verii a început de la antipodul Londrei, cu direcția spre Polul Sud. Pentru a cerceta o suprafață cît mai mare, Cook descrie un arc spre nord pînă la 58° latitudine sudică, după ce a străbătut peste cinci sute de mile marine în apropierea cercului polar și se întoarce spre sud cu hotărîrea fermă de a pătrunde în această zonă cît mai adînc posibil. Gheața care pînă acum stăvilise înaintarea lor pînă la 64° și la 67° latitudine părea să fie de data aceasta mai favorabilă expediției încît nava ajunge pînă la 62° fără a întîlni nici cea mai mică bucată de gheață și trece de 70° cu multă ușurință. Toată lumea nutrea speranța de a pătrunde în sud tot atît de departe cît pătrunseseră alți navigatori în partea de nord a Terrei, cînd în ziua de 30 ianuarie 1774 un cîmp de gheață de dimensiuni neobișnuite a pus capăt călătoriei noastre spre sud la 71° 10' latitudine sudică.

Cînd privesc în urmă și văd desfășurîndu-se drumul parcurs acum 13 ani, întîmplarea mi se pare petrecută în vis. Fără a socoti devierile de la rută sau pe cele din Noua Zeelandă spre Tahiti și înapoi, drum care însumează trei mii de mile marine, am parcurs în optsprezece luni mai mult de două treimi din circumferința pămîntului și am cercetat tărîmurile din extremul sud pînă la 60° latitudine, depășind-o de multe ori. Este adevărat că absența uscatului a contribuit mult la accelerarea vitezei în această călătorie, dar era nevoie de fermitate și tăria de caracter a lui James Cook pentru a prelungi atît de mult o călătorie în emisfera sudică. Navigația în aceste părți este mai dificilă

decît în emisfera nordică, din pricina vînturilor schimbătoare şi aprige care produc furtuni în lanţ ; uneori se iscă vijelia chiar pe timp de ceaţă, alteori nu vedeam soarele cîte două, trei săptămîni. Blocurile de gheaţă se iveau pe neaşteptate, plutind ca nişte insule uriaşe, mărind pericolul prin schimbarea continuă a direcţiei. Deseori le zăream în ultimul moment, cînd de-abia izbuteam să schimbăm direcţia navei. Cine ştie oare de cîte ori am scăpat de la pieire, fără să ştim că ne paşte primejdia în întunericul nopţii ! De cîte ori am ascultat cuprinşi de teamă zgomotul valurilor care se spărgeau de stîncile de gheaţă fără să fi putut vedea cauza îngrijorărilor noastre ! Era vară atunci cînd am străbătut aceste meleaguri, dar termometrul se ridica arareori deasupra punctului de îngheţ, iar vasul era acoperit cu o crustă groasă de gheaţă încărcată cu ţurţuri ; zăpada şi grindina alternau cu averse reci de ploaie, distrugînd pînzele şi funiile. Efectele negative ale intemperiilor corelate cu efortul susţinut la care erau supuşi şi cu hrana alcătuită timp de patru luni din carne sărată alterată şi pesmeţi mucegăiţi au influenţat sănătatea echipajului. Cook a izbutit prin aplicarea strictă a măsurilor preventive să împiedice apariţia scorbutului. Epuizarea era însă inevitabilă ca urmare a lipsei prelungite de hrană proaspătă. Căpitanul Cook, obişnuit din tinereţe cu o viaţă aspră, constituia un exemplu pentru toţi ceilalţi. Hrana lui era aceeaşi cu cea a echipajului, care se simţea îmbărbătat de purtarea căpitanului. Dar omul a fost învins de nenumărate necazuri care îl asaltau. Atunci cînd pe drumul întoarcerii, temperatura scăzută nu a mai împiedicat izbucnirea frigurilor, am ştiut că va sosi clipa, cînd se vor spulbera speranţele de a-l salva. A rezistat atît timp cît i-a trebuit descoperitorului ca să cerceteze petele albe de pe acest pămînt.

Începe marea călătorie

...Două nave puternice, *Revolution* şi *Adventure*, au fost armate ca vase regale de rangul şase, iar James Cook şi Tobias Furneaux au fost desemnaţi în calitate de comandanţi. La 11 iunie, tatăl meu a primit ordinul să participe

la călătorie pentru a colecționa, a descrie și desena plantele și animalele întîlnite. Ne-am pregătit în mare grabă ca în răstimpul a nouă zile bagajele noastre să se afle la bordul vasului *Revolution* care staționa la Sheerness. În ziua de 22 iunie vasul a plecat spre Plymouth...

În zorii zilei de 13 am ridicat pînzele și împreună cu *Adventure* am plecat din Plymouth. Am privit ultima dată colinele fertile ale Angliei, lăsîndu-ne pradă nostalgiilor, dar strălucirea unei dimineți luminoase, noutatea călătoriei și întinderea liniștită a mării au alungat gîndurile triste...

La 20 iunie am zărit promontoriul Ortegal, pe coasta Spaniei... La 22 iunie ne aflam în fața farului de la Corunna... În ziua următoare, pe la orele 3 după-amiază, vase de război spaniole au trecut spre portul Ferrol. Unul dintre vase avea șaptezeci și patru de tunuri, celelalte șaizeci. Ultimul a arborat steagul englez, dar după ce noi am ridicat pavilionul nostru, l-au coborît pe al lor, au tras o salvă și au arborat steagul spaniol. Au tras și în direcția lui *Adventure,* dar pentru că nu-i luam în seamă, spaniolii au făcut cale întoarsă, nu înainte de a mai trage o salvă asupra noastră. Căpitanul Cook a oprit înaintarea. *Adventure* ne-a urmat exemplul. Spaniolii au chemat pe *Adventure* în limba engleză și, arătînd spre nava noastră, a întrebat ce fregată se află în fața sa. Auzind răspunsul ne-a urat drum bun. După acest incident, nedemn de „stăpînii mărilor", ne-am continuat nestingheriți drumul.

În timpul nopții am depășit promontoriul Finisterre.

Un popor sărac pe o insulă bogată a Capului Verde

La 11 august am zărit Bonavista, una din insulele Capului Verde, iar a doua zi, după ce s-a limpezit zarea în urma ploii de scurtă durată, am văzut și insula Mayo. Către prînz ne-am apropiat de insula San Iago și am ancorat la orele trei după-amiază în rada din Porto Praya, situat de partea sudică a insulei, între 14° 53° 30° latitudine nordică și 23° 30° longitudine vestică.

Am debarcat a doua zi în zori și ne-am dus să-l vizităm pe comandantul portului, Don José de Sylva, un om cu suflet bun, care vorbea nițel franțuzește și ne-a promis să ne prezinte guvernatorului general al insulelor Capului Verde. Acest domn se numea Joachim Salama Saldancha de Lobos, iar reședința se află de fapt la San Iago, capitala acestei insule. Fiind însă bolnav, așa cum o arăta paloarea feței, se stabilise în acest oraș. De la ei am aflat cîteva date asupra insulei pe care le redau în continuare.

Antonio Nolli, probabil celebrul Antoniotto, genovez de origine, a descoperit în 1449 aceste insule și a debarcat pe una din ele, pe care, în cinstea zilei de 1 mai, ziua descoperirii, a numit-o Mayo. Nolli se afla în serviciul Infantelui Portugaliei, Don Enrico. În același an a descoperit și insula San Iago. În timpul unei noi expediții, întreprinsă în 1460, a luat această insulă în stăpînire, întemeind o colonie, unde s-a stabilit definitiv. De acolo a făcut numeroase deplasări, cercetînd întregul grup de insule. San Iago, cea mai mare dintre ele, poate fi străbătută în șaptesprezece ore. Capitala cu același nume se află în interior și este reședința episcopului, în a cărui grijă și ascultare se află întreaga suflare a insulelor Capului Verde. Ținutul e împărțit în unsprezece parohii, dintre care cea mai populată numără patru mii de case ; restul insulei e foarte puțin locuită. Porto Praya e așezat pe un pinten de stîncă, la care urcă o cărare abruptă și întortocheată. Partea dinspre mare este înconjurată de ziduri mucede, rămășițe ale fortificațiilor de odinioară. De cealaltă parte stau de strajă întărituri înalte cît un stat de om, care sînt lucrate din pietre suprapuse, necimentate. În apropierea fortului e situată o clădire destul de arătoasă, aparținînd unei companii comerciale, care se îndeletnicește cu schimbul de mărfuri pentru Lisabona și deține un fel de monopol asupra comerțului acestor insule. În Porto Praya se află și agentul acestei companii la care am fost îndreptați de către guvernator să cumpărăm alimentele pentru aprovizionarea navelor. Reprezentantul companiei era un om foarte comod ; ne-a promis tot ce i-am cerut, dar nu ne-a procurat decît un bou pricăjit. Compania tiranizează pe bieții

locuitori și le vinde mărfuri de cea mai proastă calitate la prețuri exorbitante.

Locuitorii insulei San Iago sînt de statură mijlocie, urîți și aproape negri, cu părul creț și buzele răsfrînte. Canonicul Pauw din Xanten crede că strămoșii localnicilor acestor insule sînt primii portughezi debarcați cu 300 de ani în urmă. Culoarea închisă a pielii s-ar datora, după cum afirmă și abatele de Manet, temperaturilor ridicate ale acestor ținuturi. Nu ar fi oare mai verosimilă explicarea nuanței închise a pielii în urma căsătoriilor frecvente cu băștinașii de pe coasta apropiată ? Oricare ar fi adevărul, în prezent sînt foarte puțini albi ; incluzînd pe guvernator, comandantul portului și agentul comercial, am văzut doar cinci-șase albi. În multe insule chiar guvernatorii și preoții sînt negri. Nobilii sînt îmbrăcați în haine europenești uzate, pe care le-au obținut prin schimb înainte de înființarea societății comerciale. Ceilalți locuitori se mulțumesc cu o îmbrăcăminte modestă, alcătuită dintr-un fel de cămașă numită camizol, un pantalon și pălărie. După toate aparențele se simt foarte bine în această ținută. Femeile au trăsături urîte. Sînt învesmîntate într-o bucată de pînză de bumbac, în dungi, ce o poartă aruncată peste umeri și care le ajunge pînă la genunchi. Copiii umblă goi pușcă pînă la adolescență. Despotismul guvernatorului, păstorirea superstițioasă și obtuză a preoților, neglijența organelor portugheze țin pe locuitori într-o stare mai rea decît a populației din Africa, iar drept urmare a condițiilor mizere, populația, adevărata bogăție a unei țări, scade pe zi ce trece. Oamenii continentului cald au o înclinare naturală spre încetineală, dar sînt și împinși la această inactivitate, care-i face nepăsători față de orice încercări de îndreptare a situației, deoarece știu că vor fi mai chinuiți și mai nefericiți. Aduși în stare de apatie totală, ajung cerșetori, singura stare socială care-i apără de tirania și rapacitatea stăpînilor. De ce ar lucra, renunțînd la liniște și somn, singurele plăceri care le-au mai rămas, cînd știu că folosul nu este al lor, ci al stăpînilor.

Perspectivele triste, lipsite de speranța unei posibile fericiri, nu-i îndeamnă la căsătorie. Dificultățile de a procura și puținul necesar traiului îi fac să evite înte-

meierea unei familii. La toate aceste necazuri se mai adaugă şi lipsa de fertilitate a solului, unde recolta depinde exclusiv de ploile musonice. Dacă nu plouă la timp, soarele pîrjoleşte cîmpul şi foametea îşi arată colţii. Este de înţeles că în asemenea condiţii locuitorii renunţă la căsătorie, ştiind că soarta copiilor va fi sărăcia şi viaţa de sclav. Insulele Capului Verde sînt muntoase, iar înălţimile descresc spre mare în coaste domoale, întrerupte de văi largi, înverzite. Apa lipseşte. Cu excepţia lui San Tago, care are un rîu mare, Ribeira Grande, nu există pe insulă decît apă de fîntînă. Fîntînile, prost construite şi nezidite, au o apă sărată, tulbure şi seacă de două ori pe an. Valea din apropierea portului, mai fertilă, este plantată cu palmieri, trestie de zahăr, banane, bumbac, agave şi pomi papao ; o mare parte a terenului e acoperită de păşuni şi mărăcinişuri.

Sclavii de la Capul Bunei Speranţe

După ce am coborît din bărci ne-am îndreptat spre reşedinţa guvernatorului, baronul Joachim de Plettenberg, pentru a prezenta omagiile noastre. Guvernatorul este un erudit a cărui politeţe şi conversaţie ne-a făcut o bună impresie. Am vizitat multe persoane oficiale printre care şi pe comandantul portului False-Bai, domnul Brand, în casa căruia locuiesc căpitanii vaselor engleze pe timpul escalei, şi unde intenţionăm să tragem şi noi. Aproape toţi funcţionarii Companiei închiriază camere ofiţerilor şi călătorilor de pe navele care ancorează aici în drumul spre Indii.

Ne-a surprins plăcut diferenţa evidentă dintre această colonie şi cea portugheză de pe insula San Iago. Frumoasa insulă de la tropicul Capricornului are condiţii de dezvoltare mult mai favorabile, dar a fost lăsată în paragină. La Capul Bunei Speranţe, am descoperit în mijlocul unui pustiu înconjurat de munţi întunecaţi şi neprimitori un oraş prosper, dovadă de netăgăduit a sîrguinţei locuitorilor. Singur cartierul dinspre mare nu e prea aspectuos. Antrepozitele Companiei se află în imediata apropiere a ţărmului, iar locuinţele funcţionarilor pe o colină înveci-

nată. Fortul, care apără rada portului, se ridică în partea de est a orașului și nu pare să fie prea puternic, cu toate că este înarmat cu baterii pe ambele laturi. Străzile orașului sînt drepte și late ; unele au pe margini o perdea de stejari, altele au canale de scurgere prin mijloc. Cu toate ecluzele construite, apa lipsește deseori și atunci canalele împrăștie un miros tare neplăcut. În acest oraș caracterul național olandez se face foarte bine simțit, orașele fiind împînzite cu o rețea de canale...

Casele construite din cărămidă au fațadele tencuite, camere încăpătoare, înalte și aerisite, oferind condiții bune de locuit în această zonă caldă. În oraș există o singură biserică, mult prea mică pentru marele număr de enoriași. Spiritul tolerant de care dau dovadă olandezii din Europa este aproape inexistent prin aceste ținuturi. Numai cu puțin timp în urmă au permis luteranilor să ridice biserici în Batavia, dar nici astăzi nu oficiază vreun preot protestant la Capul Bunei Speranțe. Credincioșii se mulțumesc cu slujbele, destul de bine remunerate, ale predicatorilor de pe vasele daneze sau suedeze care opresc aici în drumul spre Indii. Sclavii o duc mai prost în această privință ; nici stăpînirea nici proprietarii lor nu se îngrijesc de un lucru atît de minor cum consideră a fi credința supușilor lor. Cu excepția cîtorva mahomedani, care se strîng din cînd în cînd și psalmodiază cîteva versete din Coran, ei nu au nici un fel de religie.

Compania are cîteva sute de sclavi care locuiesc și lucrează într-o clădire spațioasă ; alături se află spitalul pentru marinarii de pe vasele Companiei. Căci navele în drum spre Indiile răsăritene au la bord șase pînă la opt sute de recruți, iar apa potabilă în rații neîndestulătoare și carnea sărată, uneori alterată, duc la îmbolnăviri grave. Din Europa pînă la Capul Bunei Speranțe se prăpădesc optzeci pînă la o sută de oameni la bordul unui vas ; alte două sau trei sute de cazuri de îmbolnăviri grave sînt spitalizate. Vînzătorii de suflete, care recrutează cu cheltuieli minime și o gravă lipsă de conștiință, oameni pentru Compania Indiilor Răsăritene sînt nepăsători față de viața bieților recruți. Soldații Companiei afirmă că au fost „furați" din țară ca să ajungă aici pe ultima treaptă a so-

cietății. În farmacia spitalului se găsesc medicamente ieftine ; două sau trei sticle conțin leacul pentru toate bolile. Însănătoșirea se datorește mai mult aerului curat și alimentelor proaspete decît iscusinței medicilor.

Stăpînirea colonială olandeză

...În ziua de 22 am părăsit Tafel-Bai. Mai înainte de a continua povestirea călătoriei, voi încerca să dau cîteva amănunte despre această colonie olandeză...

Capul sudic al Africii a fost înconjurat în timpul faraonului Neho și mai tîrziu în vremea lui Ptolomeu Lathyrus. Odată cu scurgerea secolelor omenirea a uitat de existența lui, așa că Bartolomeu Diaz, marele navigator portughez, era îndreptățit să afirme că a descoperit acest Cap în anul 1487. Vasco Da Gama a înconjurat primul acest promontoriu în anul 1497, cînd a descoperit drumul spre Indii, fapt considerat pe atunci o adevărată minune. Țărîmurile redescoperite au rămas nefolosite pînă în anul 1650 cînd van Riebeck, un felcer olandez, a intuit importanța întemeierii unei colonii pentru Companiile Comerciale Olandeze. De atunci promontoriul acesta este în continuă dezvoltare.

Guvernatorul depinde nemijlocit de Companie și este numit Nobil Stăpîn, titlu care se conferă membrilor consiliului suprem din Batavia. El este și președintele unui consiliu compus din viceguvernator, procuror, maiorul-comandant al fortului, un secretar, un casier, un pivnicer și un contabil. Fiecare dintre membri are sub control direct o branșă comercială din activitatea Companiei. De competența acestui consiliu țin toate problemele civile și militare. Viceguvernatorul are în subordine un colegiu juridic, compus din membrii diferitelor departamente, și soluționează problemele juridice. Pentru a garanta imparțialitatea nu se aleg rude în consiliu.

Veniturile guvernatorului reprezintă o sumă considerabilă ; în afara unei sume fixe, a locuinței gratuite, a mobilierului și alimentelor, primește zece taleri de fiecare butoi cu vin achiziționat pentru Companie și transportat la Batavia. Compania plătește patruzeci de taleri pentru

fiecare butoi ; țăranul primește douăzeci și patru, restul revine celor 2 guvernatori, primul primind două treimi din sumă. Venitul anual al guvernatorului se ridică astfel la patru mii de taleri. Viceguvernatorul are în grijă toate afacerile Companiei în această parte a globului. El semnează ordinele către toate departamentele. Împreună cu procurorul deține titlul de comerciant-șef. Procurorul administrează aparatul polițienesc și veghează la respectarea legilor. Venitul său este compus din amenzi și taxele percepute pentru anumite mărfuri. Dacă dă dovadă de prea mult zel în încasarea taxelor, își atrage ura tuturor. Politica sănătoasă a olandezilor l-a numit pe procuror ca supraveghetor general al tuturor angajaților Companiei, pentru a evita acțiunile repobabile și pe cele neproductive. Procurorul trebuie să fie un bun cunoscător al legilor și depinde direct de Olanda. Maiorul (postul acesta este ocupat acum de domnul von Prehn, care a fost foarte amabil față de noi) are și titlul de comerciant — fapt destul de bizar pentru noi, obișnuiți fiind cu obiceiul statelor europene ca militarii să nu aibă altă funcție. Doar în Rusia, funcționarii de stat și chiar profesorii universitari au grade militare. Numărul trupelor regulate de la Capul Bunei Speranțe se ridică la șapte sute de oameni, dintre care patru sute se află încazarmați în fort. Locuitorii apți pentru armată formează o miliție a cărei efectiv se ridică la patru mii de oameni care cu ajutorul unor semnale pot fi strînși în cîteva ore la locul de instrucție. Din aceste cifre deducem cu aproximație numărul populației albe, care se află răspîndită pe un teritoriu atît de vast, încît se călătorește patru săptămîni pentru a ajunge din așezările îndepărtate la oraș. Plantațiile se află la zile întregi depărtare una de alta și sînt înconjurate de satele hotentoților. Distanțele enorme îi fac pe coloniști să se simtă singuri și lipsiți de apărare. Viața acestora e suportabilă ; și dacă stăpînul îi agrează, primesc chiar îmbrăcăminte acceptabilă, cu excepția încălțămintei, pentru că ciorapii și ghetele sînt însemnele distinctive ale stăpînilor. Sclavii sînt aduși cu nave speciale din Madagascar, dar se întîlnesc și mulți malaezi, bengalezi și negri. Coloniștii albi sînt olandezi, protestanți francezi și în cea mai mare parte,

germani. Caracterul locuitorilor oraşului este contradictoriu : sînt harnici dar le place să trăiască comod ; sociabili şi primitori, nu se pot însă abţine să profite de pe urma camerelor pe care le închiriază şi aşteaptă cadouri în obiecte şi mărfuri de la ofiţerii navelor comerciale. Le lipseşte din păcate ocazia să se cultive, neavînd nici o şcoală mai răsărită. Băieţii sînt trimişi la studii în Olanda, dar educaţia fetelor este neglijată. Lipsa evenimentelor în viaţa publică şi aversiunea faţă de lectură transformă conversaţia lor într-o bîrfă, la fel de lipsită de interes ca şi cea din micile oraşe europene. Se vorbeşte franceza, portugheza, engleza, olandeza şi malaeza. Multe femei cunosc toate aceste limbi pentru că însuşirea limbilor străine, îndemînarea la muzică şi dans sînt atribute obişnuite şi înlocuiesc într-o oarecare măsură lipsa unor bune maniere. Totuşi în elita societăţii există persoane a căror comportare, educaţie, cultură şi înţelepciune ar fi de admirat şi în Europa.

Alimentele sînt ieftine, dar nu întîlneşti bogăţiile imense care pot fi acumulate în Batavia. Cel mai avut om de la Capul Bunei Speranţe nu are mai mult de două sute de mii de taleri sau de douăzeci de mii de lire sterline.

Oamenii de la ţară sînt buni şi primitori. Locuind în regiuni depărtate de oraş au puţine cunoştinţe ; ceea ce e uşor de înţeles dacă ne gîndim că se află la zile întregi distanţă unii de alţii şi nu au altă companie decît aceea a hotentoţilor. Viţa de vie se cultivă numai pe plantaţiile apropiate de oraş, butaşii fiind sădiţi încă de primii colonişti şi aparţinînd prin moştenire familiei. Astăzi însă Compania nu mai recunoaşte acest drept de moştenire şi arendează viile în fiecare an. Arenda este foarte mică, douăzeci şi cinci de taleri pentru şaizeci de acri, dar prin această măsură s-a împiedicat amenajarea unor noi plantaţii. În ţinuturile depărtate se cultivă grîu ; unii colonişti se îndeletnicesc în exclusivitate cu creşterea animalelor. Mi s-a povestit despre doi colonişti care au turme de cîte cincisprezece mii de oi şi vite. Majoritatea au şase pînă la opt mii de oi şi duc anual turme imense la oraş, dar leii, bizonii şi oboseala unui drum lung împuţinează numărul acestora. Colonistul pleacă cu întreaga familie la tîrg, de-

plasîndu-se în care acoperite cu coviltir de pînză şi trase de zece sau douăsprezece perechi de boi. În afara vitelor duc la piaţă unt, seu de oaie, carne şi piei de hipopotam, blănuri de leu şi piei de rinocer. Munca cîmpului se face cu sclavi, dar la nevoie sînt luaţi şi hotentoţi săraci din tribul boşimanilor, care trăiesc din vînat şi pescuit. Arendaşii bogaţi ajută pe începători încredinţîndu-le turme de oi pentru a le duce pe păşunile bune, dar foarte îndepărtate ; în schimbul muncii li se dau jumătate din miei, oferindu-li-se astfel posibilitatea să ajungă în scurt timp tot atît de avuţi ca şi cei care i-au ajutat. Compania îşi rezervă dreptul de proprietate dar nu încurajează pe noii colonişti. Totuşi hărnicia acestora e răsplătită din plin pentru că ei aprovizionează Isle de France şi Bourbon-ul cu grîne şi din cînd în cînd trimit vase pînă în Olanda. Acest export s-ar efectua la preţuri mai bune dacă plantaţiile ar fi mai apropiate de ţărm. Aşa grîul e adus cu carele pe drumuri foarte proaste pînă la Tafel-Bai. Dar marile depărtări între ferme se explică prin existenţa unor regiuni nedesţelenite, dat fiind imposibilitatea de a fi lucrate. Pe de altă parte nici Compania nu permite aşezarea unei noi ferme la o distanţă mai mică de o milă germană faţă de vecinul său. Dacă colonia s-ar afla dependentă direct de Olanda populaţia ar fi mai numeroasă şi mai avută ; Compania însă obţine profituri mult mai importante păstrînd în proprietate pămînturile şi împiedicînd astfel pe colonişti să devină prea puternici.

Navele se pot aproviziona din belşug, la preţuri scăzute cu grîu, făină, carne de vită, vin, zarzavaturi şi fructe. Clima foarte sănătoasă fereşte pe locuitori de îmbolnăviri, iar străinii se vindecă în scurt timp de scorbut şi alte maladii. În oraş iernile sînt foarte blînde, dar în munţi şi în interior zăpezile, furtunile şi gerurile încep din noiembrie. Guturaiul şi răceala, pricinuite de vînturile puternice care bat în toate anotimpurile, sînt singurele neajunsuri.

Hotentoţii, locuitorii autohtoni, s-au retras în interior. Satul — aşa-zisul Kraal — cel mai apropiat se află la o sută de mile engleze de Capetown. Uneori vin în oraş pentru a vinde vite sau ca să-i ajute pe crescătorii olandezi să ducă turmele la tîrg...

Prima escală în Noua Zeelandă

Aroganţa europeană

...În lipsa noastră au venit la bord doisprezece indieni [3] într-o canoe, să ne vîndă obiecte de îmbrăcăminte lucrate de ei, topoare de piatră, măciuci, suliţe şi vîsle. Şalupa noastră, plecată de dimineaţă spre golful din apropiere să aducă zarzavaturi şi iarbă pentru capre nu se înapoiase. Spre marea noastră îngrijorare nici a doua zi nu s-au întors. Printre ei se afla locotenentul de marină de rangul III, locotenentul puşcaşilor marini, domnul Hodges, tîmplarul şi comisarul vasului. Îngrijorarea noastră era cu atît mai îndreptăţită cu cît vremea, care era frumoasă în ziua de 25, la plecarea şalupei, a început să se strice. Abia în ziua de 26, după-amiază, odată cu înseninarea cerului, s-au întors în sfîrşit şi oamenii noştri, sleiţi de oboseală şi de foame, pentrucă la plecare luaseră drept provizii doar biscuiţi şi o sticlă de rachiu. Din cauza timpului nefavorabil nu reuşiseră să prindă nici peşte. Vîsliseră din greu contra valurilor pentru a se întoarce la navă, dar nereuşind să înainteze, au căutat scăparea pe ţărm, unde s-au adăpostit în nişte colibe părăsite. Singura hrană au fost scoicile pe care le găseau pe stînci.

În ziua următoare ne-am dus pe insulă să colecţionăm plante şi păsări ; după amiază ne-am îndreptat spre coastele stîncoase de la Point Jackson să vînăm *shag* [4], pe care-l mîncam în loc de raţă sălbatică. Între timp am fost vizitaţi din nou de familia indienilor. De data aceasta au venit să mănînce, fără să aducă ceva pentru schimb. I-am întrebat cum se numesc. A trecut mult timp pînă să înţeleagă întrebarea noastră. Cel mai în vîrstă se numea Towahangha, ceilalţi Kotughäa, Koghää, Kolläkh şi Taywaherus. Ultimul era un băieţandru de 14 ani, foarte plăcut la înfăţişare şi cel mai vioi dintre toţi. L-am invitat în cabină, unde a mîncat cu multă poftă o raţă sălbatică, o porţie de pateu de peşte şi plăcintă cu carne. Căpitanul i-a turnat

---

[3] Numele dat de Forster locuitorilor din Noua Zeelandă.
[4] Specie de cormoran.

vin de Madera într-un pahar pe care l-a golit cu multe strîmbături. Vinul dulce de Capetown i-a plăcut mai mult şi a cerut al doilea pahar, după care a început să danseze prin cabină. A cerut mantaua căpitanului aflată pe un scaun şi s-a supărat crunt cînd a fost refuzat. Pentru că nu i-am dat o sticlă goală pe care a vrut-o, a ieşit alergînd din cabină. Pe covertă a încercat să ia o faţă de masă pusă la uscat. Văzînd că i-o luăm înapoi nu s-a mai putut stăpîni ; a început să bată din picioare şi să mîrîie, apoi a căzut într-o stare de melancolie. În atitudinea băiatului se oglindea sensibilitatea atît de uşor de rănit a oamenilor acestor ţinuturi. Spre fericirea lor nu cunosc băuturile alcoolice care i-ar face să-şi piardă stăpînirea de sine.

A doua zi pluteau în jurul navei mai multe bărci în care se aflau vreo treizeci de indieni, aduceau spre vînzare unelte, arme şi diferite obiecte ştiind că marinarii sînt mari amatori de astfel de schimburi. Printre ei erau şi cîteva femei, cu obrajii vopsiţi cu roşu şi buzele vinete, probabil din cauza tatuajului. Aproape toate aveau picioarele strîmbe şi genunchii groşi, deformaţie care se datorează probabil obiceiului de a se aşeza cu picioarele ghemuite. Culoarea pielii e un maroniu deschis, părul negru, faţa rotundă, nasul plat, ochii negri şi vioi ; partea superioară a corpului e bine proporţionată şi figura plăcută. Marinarii le asediau cu multă rîvnă, iar felul cum erau primite avansurile lăsa să se întrevadă o cucerire nu prea dificilă...

E întristător faptul că aceste descoperiri au costat viaţa multor oameni nevinovaţi. Subminarea principiilor morale a fost cel mai mare rău pe care l-au făcut europenii grupurilor de populaţii autohtone. Dacă aceşti cuceritori i-ar fi învăţat lucruri folositoare sau i-ar fi dezobişnuit pe băştinaşi de unele practici dăunătoare, ne-am mîngîia cu gîndul de a fi compensat întrucîtva neajunsurile pricinuite. Situaţia de fapt mă îndreptăţeşte să afirm cu toată convingerea că venirea noastră a fost în detrimentul locuitorilor din Mările Sudului. Populaţiile care au fugit de noi sînt mai fericite că nu i-au cunoscut pe marinarii europeni...

nele, fructele arborelui de pîine și alte fructe le-am dat cuie, bucăți de pînză, cîrlige de undiță și unelte. Mulțimea bărcilor care forfoteau între noi și țărm alcătuia un spectacol atractiv, un fel de tîrg pe apă. Prin hubloul cabinei am cumpărat trei specii de păsări necunoscute și o mare varietate de pești. Culorile peștilor erau de o frumusețe uimitoare, de aceea ne-am grăbit să-i desenăm, copiindu-le întocmai.

Oamenii care ne înconjurau aveau figuri blînde și purtări prietenoase. Erau cam de statura noastră, cu pielea de culoarea mahonului și ochii negri. Purtau o bucată de pînză în jurul șoldurilor și a doua înfășurată pe cap, ca un turban. Femeile, destul de drăguțe pentru a încînta ochiul europeanului plecat de mult timp de acasă, se îmbracă cu un fel de tunică din pînză, care le acoperă din cap pînă la genunchi. Peste tunică își înfășoară în jurul trupului o pînză foarte subțire, al cărei capăt îl petrec peste umăr. Această îmbrăcăminte care ne amintește de eleganța veșmintelor Greciei antice întreceau cu mult așteptările noastre. Atît bărbații cît și femeile se împodobesc, mai bine zis se desfigurează, cu niște pete negre, obținute prin înțeparea pielii și introducerea în rănile produse de înțepături a unei vopsele negre. Iar oamenii de rînd, care umblă aproape dezbrăcați, își aplică vopseaua neagră pe șolduri. Iată o dovadă certă a diferențelor de gusturi și a străduințelor oamenilor de pretutindeni pentru înfrumusețare. Nu după mult timp am primit la bord vizita elitei din insulă. Firea blîndă este caracteristica fundamentală a tahitienilor. Am avut deseori prilejul să constatăm bunătatea inimii lor. Semnele prin care ne dovedeau afecțiunea erau felurite unii ne țineau de mînă, alții ni se sprijineau pe umăr sau ne îmbrățișau. Admirau frumoasa culoare albă a pielii noastre și ne dezveleau piepturile pentru a se convinge că sîntem asemenea lor.

Cînd au observat că vrem să le învățăm limba, și-au dat toată silința să ne ajute, bucurîndu-se dacă nimeream pronunția corectă a cuvintelor scoase din dicționarele scrise de călătorii trecuți înaintea noastră. Mi se părea cea mai ușoară limbă. Nu conține consoane dure și aproape fiecare cuvînt se termină cu o vocală. Trebuie să ai un auz foarte fin să poți distinge numeroasele modificări în

Prima escală în Tahiti

Într-o dimineaţă, mai frumoasă decît cele descrise de poeţi, am văzut apărînd în faţa noastră insula Tahiti. Vîntul de răsărit care ne-a fost însoţitor credincios pînă acum, s-a oprit dintr-o dată, iar noi am simţit răcoarea înmiresmată a ţărmului — Munţii împăduriţi ridicau vîrfurile semeţe în scăpărarea răsăritului de soare. La poalele lor, ochiul îşi desfăta privirea pe dealurile înveşmîntate în ruginiul toamnelor. Cîmpia era umbrită de arbori de piine şi nenumăraţi palmieri, ai căror vîrfuri maiestuoase întrec cu mult creştetul arborilor. Întregul peisaj părea cuprins de vraja somnului ; abia mijea de ziuă şi umbre tăcute adăstau în văi. Pe nisipul plajelor erau risipite canoe, iar în umbra palmierilor am zărit locuinţe. La jumătate milă de ţărm se întindea un lanţ de recife pe care le băteau valurile înspumate. În spatele stîncilor apa liniştită ne oferea un loc sigur de ancorare. Lumina scăpărătoare a soarelui a cuprins curînd întreaga cîmpie. Locuitorii s-au trezit şi peisajul a prins viaţă.

Deîndată ce au zărit navele noastre, băştinaşii au împins bărcile în apă, îndreptîndu-se spre noi. Nu după mult timp au ieşit prin trecătoarea recifului şi au venit atît de aproape de noi încît le-am putut vorbi. În barcă erau doi bărbaţi încinşi cu o eşarfă în jurul şoldurilor şi un fel de turban pe cap. Agitau o frunză uriaşă de palmier strigînd „Tayo !". I-am înţeles fără dicţionar şi fără bătaie de cap... ne salutau şi ne urau bun venit. Cînd s-au apropiat de pupa navei le-am dat cadou şiraguri de mărgele, cuie şi monezi. Ei ne-au oferit o frunză de bananier, simbol al păcii, şi ne-au rugat s-o prindem de vas să poată fi văzută. Am fixat enorma frunză de greement-ul marelui catarg. Prietenii noştri s-au întors la ţărm unde se adunase o mare mulţime. Cei mai mulţi se mulţumeau să ne privească ; alţii, mai încrezători în pactul de amiciţie încheiat de curînd, lăsau bărcile la apă şi le încărcau cu fructe. În răstimpul unei ore am fost înconjuraţi de sute de bărci, în fiecare canoe se aflau cîte doi, trei, şi chiar patru bărbaţi. Încrederea le era atît de mare, încît nu purtau arme, ne adresau saluturi de bun venit, „Tayo", pe care noi le repetam cu entuziasm. Pentru nucile de cocos, bana-

pronunţarea vocalelor. Odată obişnuit cu aceste modificări, limba sună foarte plăcut şi armonios. Printre alte caracteristici am observat că vocalele o şi e aflate la începutul numelor notate de domnul Cook în prima călătorie sînt articole, care, ca şi în alte limbi orientale, preced numele propriu. În această povestire însă voi renunţa la ele sau le voi separa de numele proprii printr-o linie. Ţin să amintesc că domnul de Bougainville a descoperit de la început adevăratul nume al insulei, fără articol, şi l-a exprimat atît de corect pe cît îi permitea limba franceză în lucrarea sa asupra insulei : „Taiti", indienii însă îl pronunţă cu o uşoară aspiraţie „Tahiti". Reciful din faţa noastră avea o trecere spre portul Whai-Urua, situat pe o insulă de mici dimensiuni. A fost trimisă o barcă să sondeze intrarea. Marinarii au găsit un loc bun pentru ancorare şi apoi au debarcat. Imediat s-au strîns în jurul lor o mulţime de băştinaşi. Eram aşa de aproape de ţărm, încît se auzea guiţatul purceilor, sunete care mi se păreau pe atunci mai plăcute decît cea mai minunată muzică. Oamenii noştri nu au avut norocul să cumpere mult doriţii godaci ; în ciuda numeroaselor încercări au fost refuzaţi sub pretextul că animalele sînt ale *aerih*-ului, ale regelui. În timp ce pe ţărm se purtau negocieri pentru achiziţionarea purceilor, a sosit la navă o canoe, în care se afla un bărbat frumos şi bine făcut. Era însoţit de trei femei. S-au suit la bord, iar bărbatul s-a prezentat : O-Tai. Părea să fie un om de vază al acestei regiuni şi să aparţină clasei oamenilor liberi, clasă care în timpul primei călătorii a căpitanului Cook era numită *manahunä's*. O-Tai s-a îndreptat spre puntea unde erau adunaţi ofiţerii, ştiind probabil din instinct că acolo îi este locul, între cei de un rang cu el. Era mai alb decît tahitienii văzuţi pînă acum şi semăna cu un metis indian. Avea trăsături regulate, frunte înaltă, sprîncenele arcuite, ochi mari, negri şi expresivi, nasul bine proporţionat, gura frumos formată, buzele puţin prea groase, dar nu răsfrînte. Barba neagră şi fină era ondulată, la fel părul negru ca pana corbului pe care-l purta în plete lungi pînă la umăr. Cînd a observat că noi purtăm părul prins la spate, s-a hotărît imediat să adopte această modă şi l-a strîns cu un fular, primit în dar de la domnul Clerke. Corpul îl avea bine proporţionat, dar puţin prea gras şi picioarele prea

mari. Cu ajutorul dicționarelor noastre am prins a-i pune întrebări ; prima întrebare a fost dacă Tutahah este bine, sănătos ? Era mort, omorît de locuitorii din Taiarrubu. Această veste a fost confirmată de toți locuitorii. Dintre cele trei femei, care-l însoțeau, una îi era soție, celelalte surori. Acestea din urmă simțeau o deosebită plăcere să ne învețe pronunția corectă a numelor lor atît de armonioase. Pe una o chema Maroya, pe cealaltă Marorai. Aveau tenul mai deschis decît O-Tai și erau mai scunde cu nouă, zece țoli. Marorai era grațioasă și foarte bine proporționată, mai ales în partea superioară a trupului. Nu avea trăsăturile atît de regulate ca fratele, dar figura rotundă și plăcută era luminată de un zîmbet. Probabil că nu se mai urcase vreodată pe un vas și de aceea se minuna la tot pasul. Surorile nu s-au mulțumit numai cu vizitarea punții, ci au coborît, însoțite de un marinar, în cabinele ofițerilor, unde au cercetat totul cu atenție. Lui Marorai i-a plăcut așternutul de pe un pat și a încercat în fel și chip să-l primească în dar, dar fără succes. Însoțitorul i l-ar fi cedat în contra unei anumite răsplăți pe care Marorai nu era înclinată să i-o dea. Văzînd că nu e posibil să primească cearceafurile pe gratis s-a înduplecat de marinarul înamorat, dar în acel moment vasul s-a lovit de o stîncă, iar marinarul s-a văzut nevoit să alerge pe punte, unde oamenii se grăbeau la posturile lor. Fluxul ne împinsese pe nesimțite spre stîncile din apropiere, unde ne-am înțepenit. Situația era destul de dificilă, marea fiind însă liniștită, valurile nu ne izbeau de stînci cu prea mare forță. A fost lăsată la apă o barcă care a aruncat ancora la oarecare distanță de vas. Cu ajutorul ei am scos nava din strîmtoare. Indienii au pus mîna și ne-au ajutat cu tragere de inimă la cabestan și strînsul odgoanelor. Dacă ar fi venit cu gînduri rele, aveau posibilitatea să-și pună planurile în aplicare, dar tahitienii au rămas în această împrejurare, grea pentru noi, tot așa de prietenoși și binevoitori. Operația aducerii navei pe linia de plutire s-a desfășurat la o temperatură de 90° F, sub un cer complet lipsit de nori. A doua navă, *Adventure*, era lîngă noi cînd s-a întîmplat accidentul, dar a scăpat de pericol aruncînd ancora. Salvarea noastră a fost tocmai stînca spre care am fost împinși de flux, pentru că ancora s-a prins de unul din colții de

stîncă ; şansa a fost extraordinară, deoarece stîncile de coral sînt în mod obişnuit netede. Se făcuse ora trei cînd, după o muncă îndîrjită, am izbutit să ne desprindem de recif. Am mîncat în grabă. Locul era foarte periculos, mai cu seamă dacă ar fi început să bată vîntul dinspre răsărit, aşa încît am lăsat la apă bărcile ambelor nave, să ne remorcheze spre apa adîncă. La ora cinci ne-a venit în ajutor vîntul care bătea dinspre uscat. Cei de pe *Adventure* nu ne-au mai aşteptat, ci s-au descurcat singuri, derulînd cablul, pentru a folosi fără zăbavă vîntul prielnic. Întreaga noapte am navigat în voltă. Reciful era scăldat în luminile focurilor aprinse de tahitienii care pescuiau. La culcare un ofiţer a observat că lipsesc cearceafurile. Probabil că Marorai cu multă îndemînare şi iuţeală le subtilizase.

Excursii

În ziua de 20, am făcut o plimbare cu mai mulţi ofiţeri spre limba de pămînt situată în partea de est a portului. După ce am străbătut o parte din drum ne-a barat calea un rîu, prea lat şi prea adînc pentru a fi trecut cu piciorul. Instalaţi într-o canoe indiană am ajuns cu bine pe celălalt mal, unde se întindea o pădure nu prea deasă, printre ale cărei ramuri se zărea o clădire. Întinse pe iarbă la uscat se aflau o mulţime de ţesături foarte fin lucrate. În apropierea casei, agăţat de un stîlp, se afla un pieptar, lucrat din fibre de cocos, asemănător împletiturilor din răchită ; partea din afară era împodobită cu pene de porumbel de un albastru strălucitor şi cu trei colţi de rechin. Am întrebat dacă armura este de vînzare dar mi s-a răspuns că a fost scoasă la aerisit. Un bărbat de vîrstă mijlocie a ieşit din casă şi ne-a invitat să luăm loc. Cerceta cu multă atenţie îmbrăcămintea noastră, atît de străină pentru el. Omul avea unghiile foarte lungi, semn distinctiv al celor avuţi... Bărbaţii şedeau într-un colţ al casei, iar femeile erau strînse în alt colţ ; astfel separaţi unii de alţii luau masa de prînz, compusă din banane şi fructe ale copacului de pîine. Am găsit foarte curios acest

obicei, ale cărui motive nu le-am descoperit nici noi, nici căpitanul Cook în prima călătorie.

Înconjurată de un cîmp plăcut mirositor, se înălța casa unde locuia O-Tai cu soția, copiii și cele două surori, Maroya și Marorai. Ofițerul, căruia îi dispăruseră cearceafurile, a oferit drept cadouri corali, cuie și multe alte nimicuri, sperînd să o cîștige astfel pe frumoasa fată, care a primit totul cu multă plăcere, dar nu s-a lăsat înduioșată de rugăminți. Ea își dorise din toată inima cearceafurile și ar fi plătit orice preț, dar acum cînd le avea nu era dispusă să asculte de nici un fel de rugăminți. În plus, fata făcea parte dintr-o familie de vază și se comporta cu demnitate. Vizita noastră a fost destul de scurtă pentru că se înserа ; oricum pînă ne-am întors la țărm se făcuse tîrziu și bărcile noastre se întorseseră la navă. M-am înțeles cu un indian să mă ducă cu canoea sa pînă la vas în schimbul unui șirag de mărgele de coral și astfel am ajuns la bord într-o ambarcație destul de șubredă. A doua zi am debarcat din nou și am pornit-o spre răsărit. În apropierea portului Aitepieha se lățea și fîșia de cîmpie, pe care erau plantați arbori de pîine, cocotieri și bananieri. Casele erau mai dese și păreau nou construite. Într-una din case, făcută din trestie, am zărit baloturi mari de pînză, iar pe marginea acoperișului erau agățate pieptare. Această casă cu tot ce se afla înăuntru aparținea regelui Aheatua. Ne-am plimbat cam vreo două mile printr-o pădure foarte frumoasă și prin plantațiile de arbori de pîine, unde oamenii își desfășurau munca obișnuită. Am auzit și bătaia războaielor de țesut. Cred că oamenii nu erau mînați de nevoi ca să lucreze din răsputeri, pentru că se adunau mereu în jurul nostru, ba ne și întovărășeau ziua întreagă, renunțînd pentru această plimbare chiar și la masa de prînz. Erau prietenoși, gata oricînd să ne facă vreun serviciu, dar pîndeau ocaziile propice să ne subtilizeze cine știe ce nimicuri sau să ne ceară *„Tayo, poe !“* ceea ce înseamnă „Prietene, dă-ne o boabă de coral !“ Fie că le dădeam sau nu, rămîneau în continuare binedispuși și prietenoși. Uneori repetam rugămintea lor, imitîndu-le tonul, fapt care-i făcea să rîdă în hohote. Vorbeau tot timpul cu glas tare și cred că subiectul discuțiilor erau persoanele noastre. Fiecare nou venit, care mărea numărul alaiului nostru, era

întîmpinat gălăgios şi îi rosteau numele, compus din puţine vocale şi cîteva consoane moi. Bineînţeles că i se povestea cu multe amănunte tot ce făcusem pînă atunci. Prima rugăminte pe care ne-o adresa de obicei era să slobozim un foc de armă, lucru pe care îl făceam cu condiţia să ne arate o pasăre drept ţintă. Uneori eram în încurcătură, pentru că păsările arătate erau în afara bătăii puştilor noastre. Băştinaşii nu ştiau că nu putem ţinti mai departe de cinci sute de paşi, pentru că socotim mai înţelept să nu le destăinuim acest secret, aşa că ne prefăceam că nu vedem pasărea propusă drept ţintă, pînă ajungeam la distanţa cuvenită. Prima împuşcătură îi făcea pe noii veniţi să se trîntească la pămînt de frică ; alţii o rupeau la fugă. Le alungam teama cu vorbe bune, în timp ce tovarăşii lor adunau păsările împuşcate. Se obişnuiau însă repede cu zgomotul armelor, iar la următoarele salve tresăreau abia perceptibil. Eram întîmpinaţi cu multă prietenie dar prima grijă a locuitorilor era să ascundă porcii. Dacă voiam să cumpărăm, oamenii tăceau sau spuneau că aceste animale aparţin lui Aheatuan. Am socotit că cea mai indicată atitudine din partea noastră era să nu manifestăm vreun interes deosebit pentru aceşti godaci. Cu toate că aproape în toate colibele erau dosiţi porci, ne făceam că nu-i vedem şi astfel băştinaşii au căpătat mai multă încredere. După un drum de mai multe mile am poposit în faţa unei colibe, care avea o piatră mare drept trotuar şi am rugat gazda să ne procure, cu plata în boabe de mărgean, fructe ale arborelui de pîine şi nuci de cocos. Ne-a adus tot ce am cerut şi micul dejun a fost pregătit. Ca să mîncăm în linişte am rugat gazda să se aşeze cu întreaga familie la o mică distanţă de locul unde mîncam, aşezîndu-se mai departe de armele sau lucrurile noastre. Gazda ne-a oferit „o gustare aleasă" ; într-o coajă de nucă de cocos, umplută cu apă sărată, ni s-au oferit nişte peştişori, pe care localnicii îi mănîncă cruzi. Am gustat din acest fel de mîncare, al cărui gust era plăcut, dar nefiind obişnuiţi cu alimente nefierte am oferit peştii şi fructele rămase însoţitorilor noştri.

După terminarea micului dejun am vrut să ne îndreptăm spre munţi, dar indienii au încercat să ne convingă să

rămînem în cîmpie, pentru că le era prea greu să suie coastele abrupte ale muntelui. Am pornit mai departe și atunci, supărați pe noi, însoțitorii au rămas pe loc, urmărindu-ne cu privirea ; mulți au plecat pe la casele lor și foarte puțini s-au oferit să ne fie călăuze. Am suit muntele de-a lungul unei fisuri adînci în teren. În aceste locuri am descoperit cîteva specii de plante necunoscute. Rîndunelele zburau în stoluri mari trecînd peste pîrîul ale cărui maluri erau smălțuite de flori. În dreptul unei stînci, pîrîul se prăvălea în coloane cristaline într-un lac. Era una dintre cele mai frumoase priveliști pe care le-am văzut în viața mea. La picioarele noastre se întindea cîmpia fertilă, bine lucrată și presărată cu mici așezări, iar în depărtare sclipeau valurile mării. Copacii din jurul lacului ne îmbiau cu umbra lor, iar briza răcoroasă care bătea dinspre lac atenua arșița zilei. Întins în iarbă cercetam și notam caracteristicile plantelor culese, în timp ce ascultam cîntecul păsărilor. Călăuzele întinse la umbra copacilor mă urmăreau cu multă atenție. Am fi petrecut cu dragă inimă întreaga zi în aceste locuri fermecătoare și singuratice, dar obligațiile noastre nu ne lăsau răgaz. Deîndată ce am terminat descrierea plantelor am aruncat o ultimă privire asupra privelиștii romantice și ne-am întors în cîmpie. Acolo am fost întîmpinați de domnii Hodges și Grindall, însoțiți de un numeros grup. Domnul Hodges încredințase mapa cu desene unui băiețandru care îi arăta o deosebită simpatie. Nici o altă favoare nu l-ar fi încîntat mai mult decît dovada publică a încrederii de care se bucura ; pășea mîndru ținînd mapa sub braț în văzul și admirația tuturor. Băștinașii erau astăzi mai încrezători și mai îndrăzneți probabil că prețuirea acordată unuia dintre ei îi măgulea sau poate le făcea plăcere să-i vadă pe străini mergînd în mijlocul lor fără teamă și nepurtînd arme. Întovărășiți de acest alai pașnic am ajuns la o colibă mai arătoasă. Un bătrîn se odihnea culcat pe o rogojină cu capul sprijinit pe un scăunel, părul argintiu se încolăcea în bucle, iar barba deasă și albă ca zăpada i se revărsa pe piept. Ochii vioi și obrajii radiau sănătate. Zbîrciturile, aceste însemne ale bătrîneții, nu-i urîțeau obrazul, pentru că necazurile și grijile, care ne îmbătrînesc atît de repede pe noi, europenii, par să fie necunoscute

acestor oameni fericiți. Cîțiva copii, probabil nepoții săi, se jucau goi pușcă cu bătrînul, ale cărui priviri și mișcări dovedeau fără putință de tăgadă că simplitatea traiului menține vigoarea pînă la adînci bătrînețe. În jurul său ședeau bărbații familiei, oameni bine clădiți, și cîteva femei nu prea arătoase. La sosirea noastră mîncau stînd de vorbă în tihnă. Ne-au invitat să stăm pe rogojină lîngă ei. Se părea că nu mai văzuseră europeni de aproape, pentru că ne cercetau cu multă curiozitate îmbrăcămintea și armele. Firea lor nestatornică nu le lăsa răgazul necesar de a cerceta cu atenție un obiect mai mult de cîteva secunde. Admirau culoarea pielii hainelor noastre, ne strîngeau mîinile și nu conteneau să se minuneze că nu sîntem tatuați și nu avem unghiile lungi. Noutatea numelor noastre îi făcea să le rostească cu plăcere, dar în pronunțarea lor ciudată nu erau de recunoscut : Forster se transformase în Matara, Sparmann în Pamani, și George în Teori. Ni s-au oferit nuci de cocos și E-vihs ca să ne potolim setea. Bătrînul și familia au ținut să ne prezinte un mic spectacol muzical ; unul din bărbați sufla cu nările într-un fluier de bambus cu trei găuri și altul cînta. Melodia uniformă pe care o cînta cu gura sau la fluier se compunea doar din trei, patru note. În mijlocul acestei familii am aflat adînca și adevărata fericire. Domnul Hodges a făcut cîteva schițe pentru a lăsa urmașilor amintirea unor clipe atît de rare. Ochii tuturora erau ațintiți asupra hîrtiei și au rămas uimiți văzîndu-și chipurile. Deși cunoșteam frînturi de fraze din limba lor, nu am reușit să închegăm o conversație ci ne-am făcut înțeleși mai mult prin gesturi, decît prin cuvinte. Bătrînul a pus unele întrebări, fără a-și ridica capul de pe scăunel : „Cum se numește comandantul navei ? Care este numele țării de unde venim ? Cît timp vom rămîne ? Aveți neveste pe navă ?“ Părea să fie foarte bine informat asupra tuturor acestor chestiuni, dorind să capete o confirmare din partea noastră. Am oferit membrilor familiei boabe de mărgean, monezi și alte daruri, după care am plecat din nou la drum. Am fi putut străbate întreaga insulă pe jos cu multă ușurință, pe de-o parte pentrucă șesul, acoperit cu iarbă mătăsoasă, se întindea pe întreaga insulă, iar pe de altă parte, fiindcă oamenii sînt

foarte primitori. În drumul nostru nu am întîlnit animale periculoase și nici măcar muștele nu ne-au deranjat. Pădurile de arbori de pîine dau umbră chiar și la vremea amiezii, iar căldura este temperată de adierea răcoroasă dinspre mare. Locuitorii obișnuiesc să se odihnească în timpul prînzului așa că însoțitorii s-au retras în umbra tufișurilor, iar în jurul nostru au rămas doar cîțiva. După vreo două mile de mers în direcția sud-est, am ajuns la țărmul mării care intră adînc în uscat, formînd un mic golf înconjurat de plantații. Într-o poiană am zărit un *marai* (mormînt), format din trei rînduri de trepte de piatră. Treptele aveau înălțime de un sfert de picior și erau năpădite de iarbă, ferigă și tufișuri pitice. Pe latura dinspre uscat era înălțat un zid din pietre așezate unele peste altele și înalt cam de trei picioare. Între acest zid și marai erau plantați palmieri și casuarini care-și plecaseră ramurile spre pămînt. Puțin mai departe era ridicată o colibă în care se afla un mort, acoperit cu o pînză în falduri. Bananierii și palmierii din jurul acestei colibe erau în floare. Într-o a doua colibă erau depuse ofrande pentru duhuri. La o mică depărtare era înfipt un stîlp de care era agățată o pasăre înfășurată într-o rogojină. Așezată pe o ridicătură am zărit o a treia colibă, în care se afla o femeie întristată și îngîndurată. La apropierea noastră s-a ridicat și ne-a făcut semn să ne apropiem. I-am oferit de la distanță un dar pe care nu l-a primit. De la însoțitorii noștri am aflat că mormîntul era al unei femei, iar aceea pe care am întîlnit-o îndeplinea ritualul obișnuit în asemenea împrejurări triste. Nu am vrut s-o stînjenim cu prezența noastră și am plecat deîndată ce domnul Hodges și-a terminat schița. Întreaga scenă avea atîta măreție tragică, încît mi-a insuflat simțăminte pioase.

În drumul spre locul de îmbarcare am trecut prin fața unei case arătoase, situată într-o poziție pitorească, la umbra palmierilor plini de roade. Aici am primit pește prăjit în schimbul unor boabe de mărgean. Unii din noi care nu aveau chef de mîncare, au pornit spre mare să se scalde. La ieșirea din apă s-au înfășurat în pînze după obiceiul băștinașilor, spre hazul celor din jur.

De aici drumul nostru trecea de-a lungul țărmului, pe lîngă un mormînt asemănător cu primul. În scurt timp am ajuns la o colibă în care se lăfăia, lungit într-o poziție comodă, un grăsan, cu capul sprijinit pe un jug de lemn. Servitorii acestuia pregăteau desertul : amestecau într-un ciubăr fructe ale arborelui de pîine, banane, fistic și zeamă fermentată a fructului de pîine pînă ce amestecul se dilua ca o băutură. Unealta pentru sfărîmat fructele era un pisălog lucrat dintr-o piatră neagră și lustruită, care părea să fie bazalt. O femeie îi băga în gură grăsanului pește și fructe, pe care acesta le înghițea cu multă poftă. Se vedea de la o poștă că individul nu se îngrijea decît de burta lui, fiind în general personificarea nesimțirii. Abia dacă ne-a onorat cu o privire fugară, ca apoi să-și îndemne oamenii prin cuvinte răstite să nu se zgîiască la noi, ci să-l hrănească. Comportarea acestui om ne-a stricat farmecul întregii zile. Pînă acum nutrisem speranța să aflu un colț de lume, unde oamenii, aflați pe o treaptă mai ridicată a dezvoltării, păstrează egalitatea între indivizi. Frumoasele mele iluzii s-au spulberat la vederea acestui parazit, care-și irosea viața în belșug și trîndăvie, fără să fie de folos semenilor săi. Era întru totul aidoma paraziților din țările civilizate care se îmbuibă din belșugul țării, în timp ce oamenii harnici ostenesc din greu, luptîndu-se cu multe lipsuri.

Dorința de pace, caracteristică general umană

...O inimă sensibilă încearcă o adevărată mîngîiere la gîndul că iubirea de oameni este un simțămînt profund omenesc, iar neîncrederea, răutatea și răzbunarea sînt urmări ale degradării morale. Puține sînt exemplele care să contrazică acest adevăr și numai puține sînt popoarele care, fără a fi decăzut la treapta primară a barbariei acționează contrar acestui instinct al omului : iubirea de pace. Povestirile lui Columb, Cortez, Pizarro despre

America, ale lui Mondana, Quiros, Schouten, Tasman şi Wallis din timpul călătoriilor în Mările Sudului confirmă acest adevăr...

Asupritori şi asupriţi în Tahiti

...Pentru că vîntul care bătea la plecare era foarte slab am rămas întreaga seară în apropierea ţărmului. Ne-am petrecut timpul privind şesul întins al insulei, care chiar şi în acest anotimp sterp al iernii rămînea una din cele mai frumoase privelişti pe care le văzusem vreodată. Pămîntul fertil şi clima blîndă dau belşug de roade întru folosul localnicilor, iar cînd mă gîndesc cît de relativă este noţiunea de fericire, socot că puţine sînt popoarele care să aibă parte de condiţii naturale atît de favorabile. Uşurinţa procurării celor necesare traiului şi cerinţele modeste ale locuitorilor facilitează realizarea scopului nostru suprem pe acest pămînt, şi anume, zămislirea unor fiinţe raţionale, lucru care nu se întîmplă în societatea civilizată, unde lipsurile şi necazurile înveninează căsniciile. În Tahiti oamenii iubesc şi procreează fără să fie copleşiţi de grijile materiale, iar rezultatul se vădeşte în populaţia atît de numeroasă a acestei insule în raport cu suprafaţa ei cultivată de dimensiuni reduse. În zilele noastre se cultivă doar văile şi fîşia de şes lîngă malul mării, dar în cazul în care oamenii nu vor fi bîntuiţi de necazuri neprevăzute se va trece în curînd şi la lucrarea pămîntului astăzi neatins. Populaţia trăieşte într-un sistem legislativ care se aseamănă celui din sistemul nostru feudal ; există un suzeran şi trei clase sociale : *erihs*, *manahaunas* şi *tautaus*. Deosebirile dintre aceste clase sînt atît de infime încît nu împiedică pe nimeni să fie fericit, dat fiind că modul lor simplu de viaţă nu face posibilă o diferenţiere prea mare. Acolo unde clima şi moravurile nu cer ca omul să se îmbrace din cap pînă în picioare, acolo unde materia primă se găseşte din belşug, acolo unde toate cerinţele existenţei pot fi satisfăcute aproape fără nici un efort, acolo ambiţia şi gelozia sînt aproape necunoscute. E adevărat că turmele de porci, peştii, cîrdurile de găini şi cîteva obiecte de îmbrăcăminte constituie averea popoarelor de aici, însă do-

rința neîmplinită a cîtorva de a poseda asemenea lucruri face nefericiți pe puțini, dar nu o întreagă națiune. Aceasta se întîmplă însă atunci cînd lipsesc obiectele de primă necesitate, iar în astfel de situații precare întîlnim statele civilizate, unde lipsurile omului de rînd sînt urmarea directă a îmbuibării claselor avute. În Tahiti diferența dintre clase este asemănătoare celei dintre felul de trai al muncitorilor cu ziua și al meseriașilor. Omul de rînd din Tahiti arată iubire față de cei din clasa nobilă, și se poate trage concluzia că ei alcătuiesc o singură familie, iar conducătorii le sînt frații mai vîrstnici, cărora li se cuvine respectul arătat primului născut. Probabil că legile au avut la început un caracter patriarhal, regele fiind socotit „tatăl întregului popor". Această formă de guvernare s-a modificat dar și astăzi sînt perceptibile relațiile patriarhale dintre rege și supuși, care vorbesc nestînjeniți cu regele lor și au posibilitatea să-l vadă ori de cîte ori vor. Probabil că evoluția firească spre despotism va schimba aceste relații. Astăzi însă, regele se îndeletnicește cu aceleași ocupații ca și supușii săi. Nefiind influențat de falsele concepții despre onoare și prerogative, el nu socotește că e mai prejos de rangul său să tragă din greu la vîsle. Nu se poate ști cît va mai dura această formă de relații sociale și cred că trîndăvia va contribui în mod substanțial la schimbarea ei. Deocamdată munca cîmpului nu pare obositoare celor din clasa *tautaus* care îndeplinesc acestă lucrare. Prevăd însă că cei privilegiați vor tinde să scape de asemenea obligații, împovărînd clasa aservită cu un volum mai mare de muncă, iar urmările vor fi dăunătoare pentru toți. Obligat să stea mai tot timpul în soare, omul de rînd va ajunge fără pic de vlagă și i se va înnegri pielea ; escapadele prea timpurii ale fiicelor sale vor avea drept rezultat urmași de statură liliputană. Clasa nobililor va păstra însă pielea de culoarea deschisă, statura înaltă și conformația armonioasă a corpului pentru că membrii acestei clase vor fi singurii care vor mînca pe săturate și vor trăi fără griji. Atunci însă poporul de rînd va simți presiunea exercitată asupra sa și va cerceta cauzele, pentru că aceasta este evoluția firească. În Tahiti nu s-a ajuns încă la acest stadiu, dar introducerea luxului prin obiectele aduse de navigatori accelerează evoluția, fapt care ar trebui să dea de gîndit. Dacă bunăstarea

și educarea cîtorva indivizi se obține prin nefericirea unei întregi populații, ar fi mai bine atît pentru descoperitori cît și pentru cei descoperiți ca Mările Sudului să rămînă necunoscute europenilor...

Al doilea popas în Noua Zeelandă

...A doua zi i-am văzut pe insulari mîncînd niște rădăcini pe care le fierseseră. Domnul Whitehouse, primul subofițer, a adus pe vas o porție din această mîncare, care i s-a părut mai bună la gust decît sfecla noastră. Așa că tatăl meu a coborît și el la țărm și a cumpărat rădăcini, rugîndu-l apoi pe domnul Whitehouse să-l însoțească împreună cu doi dintre băștinași pînă la pădurea unde creșteau plantele cu această rădăcină. Deplin încrezători în cinstea celor doi băștinași, tatăl meu și domnul Whitehouse au plecat neînarmați. După o bucată bună de drum ghizii le-au arătat planta cu rădăcini comestibile, un fel de ferigă numită *mamaghu*. I-au învățat să deosebească planta *mamaghu* de *ponga*, asemănătoare cu prima, dar cu rădăcini necomestibile. Ambele plante fac parte din familia fanerogamelor, însă planta *mamaghu* are tulpina plină cu o substanță compactă care secretă un suc roșietic și lipicios, foarte asemănător cu *sago*, care, în fapt, este tot o fanerogamă. Rădăcina de *mamaghu* nu trebuie însă confundată cu aceea a ferigii *(acrostichum furcatum Linnaci)* care este lemnoasă, fără gust și lipsită de valoare nutritivă, dar care constituie hrana obișnuită a neozeelandezilor. Ei o țin deasupra unei flăcări, apoi o bat sau o fărîmă cu ajutorul a două pietre sau două bucăți de lemn și storc apoi sucul *sago* din masa lemnoasă înfrăgezită prin procedeul descris. Restul de fibre uscate se aruncă. Rădăcina de *mamaghu* e gustoasă dar se găsește foarte greu, așa încît nu poate constitui hrana zilnică a băștinașilor. La întoarcerea din pădure, tatăl meu a fost martorul unei scene neobișnuite care ilustrează moravurile localnicilor. Un băiețel de șase, șapte ani a cerut mamei sale bucata de pinguin prăjit, pe care aceasta o ținea în mînă. Pentru că nu i-a îndeplinit imediat dorința copilul a zvîrlit cu o piatră după ea. Iar atunci cînd mama a vrut să-l pedepsească pentru ne-

obrăzare, a apărut tatăl care a bătut-o fără pic de milă. Oamenii noştri au povestit la rîndul lor că au văzut deseori copii bătîndu-şi mamele în prezenţa tatălui, care nu face altceva decît să observe dacă nu cumva nefericita femeie se apără. Dealtfel la majoritatea popoarelor primitive, unde domneşte dreptul celui mai tare, femeile sînt tratate drept sclave şi sînt obligate să lucreze îmbrăcămintea pentru toată familia, să construiască colibele, să prepare mîncarea, şi cu toate că sînt blînde şi harnice, purtarea bărbaţilor este tiranică, mai ales în Noua Zeelandă, unde, contrar tuturor legilor morale, copiii sînt îndemnaţi de mici să-şi dispreţuiască mamele...

Crima

...A doua zi eram nerăbdători să debarcăm. În zare mai pluteau scame de ceaţă, dar insulele numite de spanioli Dominica, St. Pedro şi St. Cristina se distingeau cu claritate. Am fost tare miraţi că insula cu maluri abrupte peste care am dat mai întîi nu fusese observată de Mendanna. Căpitanul Cook a numit-o Hood, după numele marinarului care o zărise primul. Insula Dominica, muntoasă şi foarte abruptă în partea nordică, era cea mai apropiată de noi. Spre nord se distingeau cîteva depresiuni împădurite, terenuri aride şi aşezările băştinaşilor risipite ici şi colo. După ce s-a ridicat ceaţa am zărit multe vîrfuri de munţi asemănătoare unor turnuri ; unul se afla chiar în mijlocul insulei. Toate aceste stînci dovedesc că insula e de origină vulcanică. În partea de răsărit se află un perete de piatră abruptă care nu oferă ochiului decît colţi ascuţiţi şi prăvălişuri.

St. Pedro e o insulă mică de o înălţime medie. Nu mi s-a părut prea fertilă şi nici prea populată. St. Cristina, situată spre apus, pare să fie mai promiţătoare. Ţărmurile sînt abrupte, văile se deschid spre mare, iar munţii sînt împăduriţi pînă aproape de creştet. La ora 3 am ajuns pe canalul dintre extrema sudică a insulei Dominica şi partea nord-estică a insulei St. Cristina. Acest canal are o lăţime de aproximativ două mile. Pe ambele insule se zăreau văi cu aspect plăcut, dar nu am întîlnit cîmpiile largi care dau

farmec Insulelor Societății. Totuși țărmul Insulei Cristina se înfățișa foarte atrăgător privirilor noastre de navigatori osteniți. Am trecut prin fața multor golfuri mărunte, unde marea lovea cu putere în maluri. Extremitățile acestor golfuri închideau o vale cu iarbă mătăsoasă și păduri falnice. Pe țărm am văzut băștinași alergînd de colo pînă colo și privind cu mult interes la nava noastră. Cîțiva au încercat să ne ajungă cu bărcile, dar vîntul puternic a împins vasul, îndepărtîndu-ne. În partea de vest a insulei am descoperit un golf îmbietor, unde doream să ancorăm, dar o rafală năprasnică de vînt ne-a culcat nava pe o parte și ne-a sfărîmat arboretul din mijloc. Am eșuat în partea de sud a insulei. După repararea stricăciunilor, la ora cinci am ancorat la intrarea în golf. Furtuna tîrîse departe de mal cam cincisprezece bărci ale locuitorilor, aducîndu-le foarte aproape de noi. Unele din ele erau duble și aveau cincisprezece rame, altele însă erau doar de trei pînă la șapte oameni.

După aruncarea ancorei am invitat pe locuitori prin semne prietenești și cuvinte rostite în limba tahitiană să urce la bord. Nu au îndrăznit să vină pe vas decît după ce ne-au oferit ca semn al păcii rădăcini ale plantei de piper ; aceleași daruri le primisem și pe Insulele Societății. Mănunchiul de rădăcini odată prins de frînghia velelor, ei și-au luat inima în dinți și s-au învoit să schimbe cuiele noastre pe fructe ale arborelui de pîine și pește ; alimente primite cu exclamații de bucurie din partea echipajului. Locuitorii sînt bine făcuți, plăcuți la înfățișare și au pielea galbenă sau brună. Umblau doar cu un petec de pînză înfășurat în jurul coapselor, la fel ca și cei din Tahiti. Barba și părul sînt de un negru strălucitor. Vorbesc o limbă mult mai asemănătoare cu cea din Tahiti decît alte dialecte din Mările Sudului dar cu diferența că nu pot pronunța litera r. Bărcile înguste sînt lucrate din scînduri prinse una de alta, iar căușul lopeților este asemănător cu cel al vîslelor din Tahiti ; în partea de sus vîslele se termină cu un cap rotunjit. Am întrebat dacă au porci și i-am rugat să ne aducă cîțiva. Spre seară am primit un singur purcel în schimbul unui cuțit...

A doua zi, la răsăritul soarelui, nava noastră era înconjurată de o mulțime de bărci, ai căror ocupanți, atrași fiind

de comerțul favorabil făcut cu o zi înainte, ne-au adus mari cantități de fructe ale arborelui de pîine și banane, cerînd în schimb cuie mici. În timpul tratativelor au dat dovadă de multă cinste, dar nu aveau destul curaj să se aventureze la bord. Curînd am descoperit că felul lor de a gîndi este asemănător cu cel al tahitienilor. Spre surprinderea noastră unii au încercat să ne ia cuiele fără să dea ceva în schimb. Căpitanul a socotit că este necesar să se facă respectat și a ordonat să se tragă un foc în aer. Zgomotul neobișnuit și-a făcut efectul asupra băștinașilor făcîndu-i să scoată la iveală fructele pe care le dosiseră.

După încheierea negoțului cîțiva s-au suit pe punte ca să admire și să fie admirați. În momentul în care căpitanul și tatăl meu au dat să se urce în barcă pentru a merge la țărm, unul din oaspeți observînd că bara de fier care fixează frînghia de coborîre nu stă prinsă s-a repezit la ea, a înșfăcat-o și a sărit peste bord îndreptîndu-se înot spre barca sa. Căpitanul Cook a ordonat să se tragă o salvă în direcția fugarului, dar împușcătura nu l-a speriat, după cum nu l-a înfricoșat nici a doua salvă. Un ofițer venit în această clipă pe punte, și-a pierdut cumpătul, a scos pușca și a tras în sărmanul nefericit, omorîndu-l pe loc. Speriat, însoțitorul victimei a aruncat fierul, care le adusese atîta nenorocire, în mare. Căpitanul nostru, sosit prea tîrziu cu barca, n-a mai putut face nimic, ci a privit plin de mîhnire : tovarășul mortului curăță barca de sînge și se îndreptă apoi spre țărm însoțit de toate celelalte bărci. I-am zărit cum se străduiau să tragă la mal barca victimei și trupul acestuia. La scurt timp după această tragică întîmplare am auzit bătîndu-se tobele și am văzut pe băștinași înarmîndu-se cu sulițe și măciuci. Am știut că sîntem în primejdie și nu vom mai primi alimente. Era mai mult decît regretabil că furia necontrolată a unuia dintre noi, care nici nu văzuse bine cele întîmplate, a pricinuit moartea unui om. Descoperitorii și cuceritorii Americii au fost învinuiți de cruzime pentru că tratau pe oamenii acestui continent nu ca pe niște semeni, ci drept vînat. Nimeni nu ar fi crezut însă ca, în epoca noastră, prejudecata și impulsivitatea să pricinuiască atîta rău locuitorilor din aceste insule. Maheine plîngea la gîndul că a putut fi omorît un om pentru o cauză minoră. Durerea sa era mai mult de-

cît stînjenitoare pentru europenii care fac atîta caz de omenie, dar nu au în inimă nici urmă de iubire față de semeni...

Spaniolii, primii descoperitori ai acestor insule, au găsit aici o populație blîndă, prietenoasă, și lucrurile au decurs pașnic, cu excepția unei singure ciocniri, pe insula Magdalena, provocată mai mult ca sigur de o neînțelegere sau, mai curînd, de violența binecunoscută a marinarilor. Și noi am fost primiți cu prietenie și însemne ale păcii. Localnicii ne-au dat alimente și s-au purtat cu multă îngăduință ; cu toate că fusese omorît unul dintre ai lor, ne-au lăsat să străbatem insula în bună pace. Comportamentul, obiceiurile, fizicul, îmbrăcămintea și alimentația, cunoștințele despre navigație, limba vorbită, toate aceste elemente sînt mărturii ale originii comune cu locuitorii din Tahiti, iar neînsemnatele deosebiri se datorează configurației diferite a solului. Locuitorii de pe Insulele Marchize nu au cîmpiile largi și mănoase din Tahiti și din Insulele Societății, ci doar un pămînt sărac care produce puținul necesar hranei zilnice. Aici nu vezi nici plantații întinse de dud, iar agricultura este mult mai anevoioasă. În Insulele Marchize nu ai să întîlnești belșugul de alimente care îndestulează pe cei din Tahiti. Totuși locuitorii nu duc lipsă de hrană și se bucură, drept compensație pentru traiul de viață spartan, de mai multă egalitate între ei. Sînt sănătoși, veseli și bine făcuți. În schimb la tahitieni, care se bucură de mai mult belșug și au o mare îndemînare la acele meșteșuguri prin care își duc traiul mai plăcut, egalitatea socială a început să dispară ; cei de neam ales trăiesc pe spinarea celor umili și cu toții resimt urmările abuzurilor unui trai îmbelșugat.

Marinarii și sexul slab

...De cînd vindem pene de culoare roșie a crescut numărul vizitatoarelor la bordul vasului nostru. Astăzi au sosit în număr atît de mare încît cele care nu și-au găsit un tovarăș se învîrteau fără rost pe punte. În afara penelor roșii probabil că și dorința de a căpăta carne de porc le atrăgea pe vas. Oamenii de rînd găsesc rareori asemenea bunătăți și de aceea, femeile se lăsau invitate cu multă plăcere de marinarii care aveau carne din belșug. Deseori mă-

nînceă atît de mult încît petrec nopţi neliniştite şi ele şi însoţitorii lor galanţi. Serile obişnuiesc să se strîngă pe punte şi să danseze, iar veselia lor gălăgioasă e presărată cu idei caraghioase. De pildă un marinar suferind de scorbut, care se simţea destul de bine în urma tratamentului cu legume proaspete, a invitat la căderea nopţii pe una din femei în cabină. Cînd au aprins lampa femeia a văzut că iubitului îi lipseşte un ochi. L-a apucat de mînă şi l-a condus pe punte înapoi la o fată care avea tot un singur ochi, spunînd că se potrivesc unul cu altul...

Despre fericire

O-Tuh a venit la bordul vasului fiind invitat la masă. El a propus tatălui meu şi domnului Hodges să rămînă în Tahiti şi le-a promis să-i facă *erisi* (conducători) în bogatele districte O-Parre şi Matavi. Nu ştiu dacă oferta era făcută din adîncul inimii sau cu intenţii egoiste, dar ştiu că a fost respinsă. Imediat după-masă am ridicat ancora. O-Tuh a rugat pe căpitan să permită marinarilor să tragă cîteva salve de tun ; a rămas cu noi pînă la plecarea ultimului său supus, apoi ne-a îmbrăţişat cu multă căldură şi a părăsit nava. Zgomotul salvelor de tun ne-a împiedicat să simţim tristeţea despărţirii de nişte oameni buni şi blînzi. Unul din marinari a încercat să se reîntoarcă pe insulă. A fost observat cînd înota în apropierea unor bărci care-l aşteptau. Căpitanul a ordonat să fie adus înapoi cu forţa şi pus în lanţuri. Dacă stai să te gîndeşti cît de grea este viaţa de marinar şi compari traiul tău cu acela al locuitorilor din insulă, este uşor de înţeles că omul nostru încerca să scape de grijile unei călătorii în jurul lumii, preferînd o viaţă liniştită şi lipsită de griji în cel mai frumos loc de pe pămînt. Nici cea mai mare fericire, la care ar fi putut năzui în Anglia, nu-i promitea viaţa plăcută pe care o aflase în Tahiti. Întors în Anglia din lunga călătorie, nu ar fi avut răgazul să se odihnească, ci ar fi trebuit să se îmbarce din nou, să mănînce o mîncare nesănătoasă, să îndure oboselile nopţilor de veghe şi să treacă prin primejdiile de care abia scăpase. Iar dacă ar fi izbutit să rămînă în Anglia, tot nu

ar fi dus o viață tihnită ; ar fi fost luat la oaste, contrar voinței sale, ca să se întoarcă mutilat sau să moară în floarea vîrstei. Presupunînd că ar fi scăpat și de aceste necazuri, ar fi fost constrîns să lucreze din greu pentru a-și cîștiga existența, așa cum nu ar fi nevoit să muncească în Tahiti. La noi oamenii simpli au parte de muncă și necazuri fără preget. Înainte de a măcina grîul, țăranul trebuie să-l semene și să-l secere ; e obligat să cultive cantități mult mai mari decît are nevoie, pentru a-și hrăni vitele, fără de care nu poate să lucreze cîmpul și pentru a cumpăra uneltele, pe care le-ar putea face singur, dacă munca cîmpului nu i-ar răpi tot timpul. Negustorul, meseriașul, artistul trebuie să fie și ei sîrguincioși pentru cîștigarea banilor necesari asigurării traiului zilnic. Ce mare este diferența față de Tahiti ! Doi sau trei arbori de pîine, care cresc fără să ceară prea multă îngrijire, rodesc cam tot atîția ani cît trăiește stăpînul lor și dau hrană suficientă pentru trei sferturi din an. Fructele care nu se consumă în stare proaspătă, se mureazâ și asigură o hrană gustoasă și sănătoasă în tot restul anului. Chiar și plantele care în Tahiti cer un minim de îngrijire, de exemplu dudul și rădăcinile de aruma, nu solicită mai multă muncă decît cer varza și alte legume din Anglia. Pentru plantarea unui arbore de pîine e suficient să tai o ramură și s-o înfigi în pămînt. Bananierii cresc în fiecare an din vechile rădăcini ; palmierul regal, acest dar al naturii pentru locuitorii din Tahiti, mărul de aur, ale cărui efecte curative le-am încercat, și multe alte plante cresc de la sine sau cer atît de puțină osteneală, încît nici nu poate fi considerată muncă. Confecționarea îmbrăcămintei, ocupație rezervată exclusiv femeilor, e mai mult o distracție. Fabricarea uneltelor și armelor este mai dificilă, dar este făcută cu plăcere și bunăvoie, pentru că fiecare lucrează spre folosul său. Viața este plăcută în Tahiti ! Locuitorii au o țară frumoasă și roditoare, o climă blîndă, influențată de briza mării. Aceste condiții climaterice, belșugul de fructe și legume dau oamenilor vigoare și frumusețe. Sînt atît de bine făcuți încît pot fi aleși drept model de frumusețe masculină de către urmașii lui Praxiteles și Fidias. Trăsăturile feței sînt plăcute și senine, lipsite de stigmatul pasiunilor violente. Ochii mari, sprîncenele ar-

cuite și fruntea înaltă le conferă noblețe. Barba și părul frumos accentuează frumusețea trăsăturilor. Dinții sănătoși și statura impunătoare sînt semne sigure ale vitalității. E drept, femeile nu pot fi caracterizate drept frumuseți clasice, au în schimb farmec și cuceresc prin afecțiune. Viața tahitienilor se desfășoară într-o fermecătoare uniformitate. Se trezesc la răsăritul soarelui și merg să se scalde în numeroasele rîuri și izvoare ; de lucrat se lucrează pînă începe căldura, cînd se retrag în umbra caselor sau a copacilor. În orele de odihnă își ung părul cu ulei aromat, se coafează, cîntă la flaut sau, lungiți în iarbă, ascultă cîntecul păsărilor. După ora mesei, tîrziu, se ocupă de treburile gospodărești. Copiii cresc înconjurați de afecțiunea celor mari. Ziua se încheie cu povestiri simple, glume vesele, dansuri și, după masa frugală de seară se mai scaldă o dată. Locuitorii sînt mulțumiți cu această viață simplă ; ei nu cunosc necazurile și grijile lumii noastre și de aceea îi consider fericiți.

Ocrotită, viața li se deapănă
asemenea curgerii izvoarelor pe prundișul dintre flori.

KLEIST

Aceste condiții de trai sînt esențiale pentru oamenii care se gîndesc doar la bucuriile vieții. De aceea nu ne-am mirat că marinarul nostru a vrut să rămînă pe insulă. Și el se gîndise doar la plăcerile clipei trecătoare. Dacă ar fi avut mai multă putere de discernămînt și-ar fi dat seama că un om crescut și educat pentru viața activă, avînd cunoștințe în multe domenii și fiind obișnuit să gîndească, se va plictisi curînd de atîta liniște și uniformitate. O asemenea viață este bună pentru oamenii cu noțiuni simple, cum este cazul tahitienilor.

Și concepțiile despre fericire sînt diferite de la popor la popor, tot așa cum sînt principiile morale și culturale. Natura nu este la fel de darnică pentru toți : ea își împarte roadele cînd cu dărnicie, cînd cu multă zgîrcenie și, de aceea, părerile despre fericire sînt o dovadă a înțelepciunii și iubirii creatorului care a dat fiecăruia fericire pe acest pămînt, chiar dacă ea este diferită în țările calde și pe meleagurile sub un soare mai puțin darnic.

Educaţie prin dans...

...În zilele următoare ni s-au luat, în chipul cel mai îndrăzneţ nenumărate lucruri pe care nu le mai putem înlocui. Desigur, făptaşii prinşi erau pedepsiţi întotdeauna în mod exemplar. Un grup de ofiţeri, plecaţi să vîneze pe un munte din apropiere au luat cu ei pe un marinar care să le ducă toporiştele şi alte unelte. S-a întîmplat în cîteva rînduri ca armele să nu ia foc, iar un indian, care îi păndea, a observat acest lucru şi a profitat de momentul cînd soldatul a lăsat jos sacul cu unelte pentru a-l înşfăca şi a o lua la fugă. A doua zi grupul de ofiţeri a fost invitat să asiste la un dans *hiva*. Spre norocul lor, printre spectatori se afla şi hoţul, care şi-a recunoscut greşeala şi a promis că va aduce drept despăgubire pentru topoarele luate pieptare, care aveau aceeaşi valoare la schimb, rugîndu-i să fie iertat de pedeapsă. Propunerea a fost acceptată, şi a doua zi omul a venit cu pieptarele, aşa cum îşi dăduse cuvîntul. Nu făcea parte din categoria celor înrăiţi şi a ştiut să aprecieze bunăvoinţa arătată. Un alt băştinaş, care încercase să fure un corn cu pulbere, a fost prins asupra faptului şi pedepsit cu bătaia. Insularii aceştia nu se sfiau să ia pînă şi lucrurile femeii care venise cu noi din Tahiti şi era din acelaşi neam cu ei. Au atacat-o prin surprindere, vrînd să-i ia cu forţa hainele europene, pe care le purta, dar oamenii noştri i-au venit în ajutor şi i-au alungat pe tîlhari. Biata de ea era atît de speriată, încît nu a mai pus piciorul pe uscat neînsoţită. Nu a fost singurul necaz al acestei sărmane femei. Într-o seară asista împreună cu cîţiva ofiţeri la dansul *hiva,* însă din nefericire, subiectul dansului era propria ei poveste, plecarea ei romantică ridiculizată de dansatori. De ruşine femeia a izbucnit în lacrimi şi ofiţerii au izbutit cu greu s-o determine să rămînă pînă la sfîrşitul spectacolului. Ultima scenă, în care era redată primirea fetei de către părinţi, excela prin ironie acerbă. Aceşti oameni au multă îndemînare să improvizeze scenete cu scop educativ...

Bucuroși de oaspeți [5]

Pamani [6] Cine este bărbatul bine îmbrăcat care suie spre noi, însoțit de o suită numeroasă ? Este un erih [7] ?

Nuna [8] Este Oradi [9], cel mai mare proprietar de pămînturi din valea Matawi. A dus căpitanului navelor voastre daruri și se întoarce acum acasă. Fata frumoasă care se află lîngă el este fiica sa.

Oradi (însoțit de suita sa) *Tayo*[10], *Teori*[11] ! Dragă Teori, vino cu noi ! Vino să te odihnești în casa mea ! Te voi ospăta cu nuci de cocos și fructe ale arborelui de pîine ! Teori, Pamani, veniți !

Teori Cine a rezistat vreodată unei rugăminți rostite de inimă ? Sîntem osteniți, dar vom veni la tine. Nimeni nu poate rezista privirii sincere a lui Oradi ! Mă dau prins ochilor frumoși ai fetei — Oradi, venim cu tine !

Pamani : Cred că nu mai avem mult de mers pentrucă valea se îngustează. Înainte de căderea nopții trebuie să fim înapoi la țărm. Drumul este mai ușor pe terenul acesta neted și umbros decît pe crestele golașe, încinse de soare.

Fata : Te conduc, Teori ! Dă-mi mîna !

Teori : Mîna ta, *tedua* [12], face să-mi piară oboseala.

Fata : Numele meu e Imiroa.

Oradi : Este departe pînă în Britania ?

Teori : Arborele de pîine [13] are răgazul să rodească de două ori pînă să ajungem noi acolo.

Oradi : Regele vostru are multe nave așa de mari ca cele ancorate la capul Matawai ?

Teori : Are foarte multe nave. Cele de aici sînt dintre cele mai mici. Ai văzut tunurile de pe punte ?

---

[5] Explicațiile la această piesă, scrisă după redactarea povestirii călătoriei, sînt elaborate de autor.

[6] Numele doctorului Sparrmann de pe nava *Resolution*, pronunțat în limba tahitiană.

[7] Căpetenie.

[8] Numele unui băiat din Tahiti care a servit drept ghid.

[9] Oradi, numele unui băștinaș.

[10] Formulă de salut.

[11] Numele lui Forster pronunțat în tahitiană. (Georg).

[12] Doamnă.

[13] Arborele de pîine rodește o dată la opt luni.

Oradi : Da, am văzut şi ghiulelele.

Teori : Avem nave cu o sută, ba chiar şi cu mai multe tunuri, aşezate în trei rînduri suprapuse. Toate aceste nave sînt mult mai mari şi au ghiulele cît fructul arborelui de pîine.

Oradi : Aţi putea nimici întreaga insulă ?

Imiroa : Teori, nu-i aşa că tu nu ne-ai împuşca ?

Teori : Prietenii nu se împuşcă între ei !

Oradi : Ce ţii în mînă ? O puşcă ?

Pamani : O puşcă pentru tras în păsări.

Oradi : Aş dori să văd ce poate face.

Pamani : Cu plăcere, dacă-mi arăţi o pasăre

Un tahitian : Pamani, uite un cuc [14].

Imiroa : E Eatua[15] al meu, nu-l omorî ! Te rog Pamani ! Iţi dau în schimb tot ce vrei. Dragă Teori, nu mi-l împuşca !

Femei : Nu-l ucideţi pe Eatua !

Un tahitian : Mai slăbeşte-ne cu pasărea voastră ! Împuşc-o [16], Pamani !

Teori : Te rog n-o împuşca ! Frumoasă Imiroa, ai salvat viaţa păsării. Fii fără grijă ! Nuna, du-mi tu arma ! Şi în Tahiti răsplata e tot o strîngere de mînă, ca la noi ? Mîna, care o duce pe a mea spre inimă, spune mai mult decît cuvintele.

Imiroa : Vai, ai un deget rănit !

Teori : Doar unghia !

Imiroa : Priveşte, unghiile mele sînt netede şi lungi. De ce sînt ale tale atît de scurte ? Nu eşti om liber [17] ?

Teori : Tuti [18] este bunicul meu ! La noi toţi îşi taie unghiile, chiar şi regele.

Imiroa : (către tatăl său) Este nepotul lui Tuti ! Nu ştiam dragă Teori ! Mîna ta este albă ; a mea e galbenă. Tu

---

[14] Speţă de cuc din Tahiti, care diferă de cucul din Europa.

[15] De fapt : e-Atua cu semnificaţia de „zeu", „zelesc". O seamă de păsări cum ar fi bîtlanul, cucul, pescăruşul ş.a. erau considerate sfinte sau protejate de zeităţi.

[16] Nu toţi oamenii aveau acelaşi Eatua ; bărbaţii îşi băteau adesea joc de Eatuaşii femeilor.

[17] Oamenii care muncesc sînt iobagi ; numai cei liberi au unghiile lungi deoarece nu muncesc.

[18] Unchi. Toată lumea din Tahiti îl consideră pe tatăl lui Teori drept frate al lui Cook.

nu ai puncte negre pe piele. De ce nu eşti tatuat ? Uite, eu am deja tatuaje [19] !

Teori : Nimeni dintre ai noştri nu este tatuat ! Mîna ta este frumoasă ! Ce degete lungi ai ! Eşti mai albă ca celelalte ! Pielea ta pare şi mai deschisă pe şoldurile tatuate cu dungile late. A durut rău ?

Imiroa : Doar copiii plîng, cînd îi doare ceva [20]. Moyadua, dă-mi coşul cu mere *ewih* [21] ! Serveşte-te, Teori ! Nu-l lua pe acesta ! Ia-l pe cel galben cu puncte ! Ţi-l curăţ eu !

Teori : Uite la ce sînt bune unghiile lungi ! Ce fruct gustos şi zemos ! Pamani, gustă şi tu ! Au gust de ananas ! Ce bine ar fi să pot mulţumi în limba tahitiană ! Îţi înţeleg privirea ! A savura înseamnă a mulţumi. Aşa vorbesc şi zeii, a căror limbă n-o înţelegem !

Pamani : Fata are dreptate. Mărul trebuie cojit ! Coaja arde ca focul !

Oradi : Treceţi-i pe străini peste apă ! Sînt încălţaţi şi nu trebuie să-şi ude picioarele.

Imiroa : Te duc eu, Teori !

Teori : Te duc eu pe tine !

Imiroa : Tu ? Tu nu ştii să calci pe pietrele alunecoase. Uite ! Te ridic ca pe un fulg.

Teori : Grozavă fiinţă !

Imiroa : Ţine-te de gîtul meu.

Teori : Mîna mea nu se va desprinde de pieptul tău.

Imiroa : Am ajuns ! Aşa-i că sînt puternică ? Fără mine ţi-ai fi udat picioarele. Eşti obosit şi încins de atîta mers. Hainele tale sînt ude de sudoare. Eu nu simt arşiţa. Ai încă puţină răbdare ! Vezi palmierii aceia înalţi şi tufişurile înflorite, iar la stînga plantaţia de banane ? După ce trecem de tufişuri ajungem la pajiştea unde este casa noastră. Acolo îţi voi alunga oboseala.

Teori : Vorbeşte sfînta naivitate sau fericita seninătate a omului primitiv ?

---

[19] A fi tatuat sau a fi obţinut prin intermediul unei operaţii dureroase acele pete negre care nu dispar de sub piele e la fetele din Tahiti semnul că sînt apte pentru măritiş, ceea ce constituie pentru ele o onoare. Din cauza aceasta le place mult să-şi arate semnele şi mai ales acele dungi late şi negre de pe şolduri.

[20] Ele se laudă cu durerile prin care au trecut.

[21] Fruct cu denumirea *spondias dulcis.*

Muzica populară în Tahiti

...Ne-am așezat la peretele unei case pe un trunchi de copac. Cîțiva indieni s-au dus să ne aducă băuturi răcoritoare, iar noi am intrat în vorbă cu cei rămași. Am fost întrebați care este rostul hainelor pe care le purtăm și din ce material sînt lucrate. Nu am reușit să dăm prea multe explicații, necunoscînd prea bine limba, dar am învățat destule cuvinte noi cu această ocazie. Locuitorii din plantațiile mai apropiate s-au strîns în jurul nostru de cum au aflat că am venit, iar prezența noastră părea să le facă multă plăcere. Întîmplător am început să fredonez o melodie. Auzindu-mă, asistența m-a rugat să cînt cu glas tare. Nu eram pricepuți nici unul din noi în ale muzicii, dar ne-am produs cu cîteva melodii, dorind să le satisfacem curiozitatea. Le-au plăcut cîntecele germane și engleze cu ritm vioi dar cel mai apreciat a fost doctorul Sparrmann, care a cîntat cîntece populare suedeze. Ascultătorii noștri aveau capacitatea să aprecieze și să înțeleagă muzica. După ce am terminat de cîntat, i-am invitat să cînte și ei. Au intonat cu toții o melodie simplă, care avea, după părerea noastră, mai multă armonie decît toate cîntecele pe care le-am ascultat în Mările Sudului. Era mai bogată în sunete decît melodiile din Tahiti și ale locuitorilor din Tonga-Tabu, caracterizîndu-se prin gravitatea melodiei. Probabil că textul respecta un anumit număr de silabe. Toate bucățile cîntate aveau un registru grav care se potrivea firii lor, mai puțin expansivă decît aceea a locuitorilor din Insulele Societății, cărora le plăcea să glumească și să rîdă exploziv. Indienii ne-au arătat un instrument muzical lucrat din opt tuburi de bambus asemănător naiului folosit în Tonga-Tabu, dar, spre deosebire de acesta, tuburile erau lucrate în scară, alcătuind o octavă completă cu tonurile nu prea clare. Poate că ne-ar fi cîntat la acest instrument, dacă în momentul acela nu ar fi venit un localnic cu darul de nuci de cocos, *yams* [22], trestie de zahăr și curmale, distrăgîndu-ne atenția de la muzică.

Păcat că prietenul nostru, care ne inițiase în muzica băștinașilor, nu a venit cu noi la Tanna, pentru că am fi

[22] Plantă cu bulbi comestibili.

aflat mai mult despre această muzică. Cu toate că am făcut afirmaţia că locuitorii de pe insula Tanna sînt neîncrezători şi răzbunători, trebuie totuşi să recunosc că nu erau lipsiţi de omenie. Duritatea caracterului nu le este înnăscută, ci se datorează neîncetatelor războaie care le ameninţă existenţa. Convingerea mea se bazează pe prietenia care ne-au dovedit-o după ce s-au încredinţat de bunele noastre intenţii. Am intrat destul de greu în contact cu ei, care nu erau amatori de schimburi ca cei din Tahiti, neavînd surplusuri de bunuri, dar ospitalitatea nu însemnă a schimba prinosul pe lucruri de care ai nevoie.

„E doar un primitiv"

Cel care s-a simţit mişcat în faţa măreţiei naturii pînă în adîncul inimii, numai acela înţelege că în asemenea clipe şi cel mai neînsemnat amănunt poate declanşa simţăminte adînci. Ne emoţionează ogorul proaspăt arat, verdele crud al poienilor şi cel în mii de nuanţe al frunzişului ; armonia formelor şi varietatea lor ne entuziasmează şi ne bucură. Într-o stare sufletească asemănătoare mă aflam acum, cînd natura îşi desfăşura în faţa privirilor mele întreaga ei bogăţie. Soarele în bătaia razelor şi doar ici-colo petele de umbră îmi odihneau ochii. Fumul vetrelor se ridică alene în rotogoale albăstrii, amintindu-mi de liniştitele bucurii ale vieţii de familie. Păduri de bananieri cu fructe aurii întregeau imaginea de pace, belşug şi fericire a oamenilor din acele locuri. Cîntecul ţăranului aflat pe cîmp completa sonor atmosfera acestui peisaj. Spre apus cîmpia era mărginită de coline pe care creşteau pometuri. În depărtare se ridicau munţii, nu atît de înalţi ca cei din Insulele Societăţii, dar nici aşa de aspri şi sălbatici. Locul singuratic de unde priveam în jur era împodobit cu arbori falnici şi plante agăţătoare, care răspîndeau mireasma florilor. Pămîntul era atît de fertil, încît palmierii doborîţi de vînt ridicau repede creştetul din nou spre cer. Păsări cu pene în toate culorile înviorau umbra pădurii cu lumina penajului şi mîngîiau auzul cu triluri.

Deasupra capului se răsfăţa albastrul cerului senin ; boarea răcoroasă a mării mă împresura în timp ce priveam

într-o adîncă liniște sufletească înlănțuirea atîtor frumuseți. Fără vrere gîndul m-a purtat la felul relațiilor noastre cu locuitorii acestui paradis pămîntesc și m-am simțit bine, știind că ne-am purtat cu cinste și demnitate și nu am făcut de ocară neamul omenesc. Eram de paisprezece zile oaspeții unei populații care ne-a arătat la început neîncredere și hotărîrea fermă de a nu lăsa nepedepsită nici o acțiune dușmănoasă din partea noastră. Prin comportare demnă, am înlăturat această lipsă de încredere a unor oameni obișnuiți să vadă în oricare străin un dușman, iar prin exemplul nostru i-am învățat să prețuiască pe semenii lor. După ce am izbutit să le domolim pornirile care-i făceau bănuitori și dușmănoși, și le-am trezit sentimentul sociabilității, s-au încredințat că noi, străinii, nu consideram bunurile lor drept pradă de luat cu japca. Atunci au împărțit cu noi tot ce aveau ; ne-au chemat în casele lor răcoroase și ne-au primit în mijlocul familiei ca mebri ai acesteia. Se simțeau bine în tovărășia noastră și, treptat, și-a făcut loc în sufletul lor sentimentul generos al prieteniei. E un fapt înălțător să știi că ai făcut ceva pentru fericirea unor oameni. M-am simțit mîndru că fac parte dintr-o societate evoluată din punct de vedere moral, care prețuiește sentimentul prieteniei și se pricepe să-l insufle și altora. Gîndurile mi-au fost întrerupte de foșnetul unor pași prin iarbă. Era doctorul Sparrmann. I-am arătat priveliștea care mă impresionase și i-am împărtășit gîndurile care puseseră stăpînire pe mine. M-a încredințat că și el încearcă aceleași sentimente, iar această mărturisire m-a făcut să mă simt și mai bine. Dar a trebuit să ne desprindem de acele locuri și să ne întoarcem la navă pentru că trecuse de mult ora prînzului. Primul locuitor pe care l-am întîlnit, a fugit din calea noastră, ascunzîndu-se într-un tufiș. La intrarea într-o plantație am întîlnit o femeie care ar fi fugit și ea, dar nu îndrăznea, pentru că apărusem pe neașteptate. Ne-a oferit cu mîini tremurînde un coș cu mere *yambo*, pe care le-am cumpărat, apoi ne-am continuat drumul. În plantație și în afara ei am întîlnit bărbați care la vederea noastră se ascundeau în tufișuri și făceau semne să ne îndreptăm repede spre țărm. Din ce în ce mai intrigați de comportarea atît de ciudată am grăbit pasul. La ieșirea din pădure am aflat explicația misterului. Doi oameni ședeau în iarbă și

ţineau pe braţe un al treilea, care era mort. Cei doi ne-au arătat o rană provocată de un glonţ tînguindu-se : „A murit". „E mort." Am alergat într-un suflet la locul unde obişnuiau să se strîngă oamenii noştri în aşteptarea bărcilor. Contrar obiceiului, nu era nici un indian cu ei. Iată ce se întîmplase. Locul de adunare era însemnat cu o linie de demarcaţie pe care indienii nu aveau voie s-o depăşească, cu toate că marinarii treceau peste linie, de partea indienilor, unde puteau rămîne cît voiau. Unul dintre indieni, care, probabil, nu mai fusese pe ţărm de la venirea noastră a vrut să treacă linia. Santinela l-a luat de braţ şi l-a împins înapoi. Indianul, convins pe bună dreptate că nu se cade unui străin să-i comande, a încercat din nou să treacă peste linia de demarcaţie, iar santinela l-a împins cu atîta brutalitate, încît şi un om mai puţin irascibil s-ar fi înfuriat. Indianul a potrivit o săgeată în arc, vrînd să-l lovească pe agresor, ca să-şi apere demnitatea jignită. Santinela îl doborî însă cu un foc de armă. Căpitanul, care tocmai debarca, i-a văzut pe băştinaşi alergînd înspăimîntaţi să scape de oamenii aceştia răi, care-şi permit într-un ţinut străin să comită o faptă atît de nedreaptă. Doritor de bună înţelegere, căpitanul a trimis soldatul sub escortă pe vas şi şi-a dat toată silinţa să-i îmbuneze pe locuitorii insulei. Cîţiva dintre locuitorii platoului răsăritean au cedat pînă la urmă, arătînd din nou încredere celor care nesocotiseră legile ospitalităţii. Nu este acest fapt o emoţionantă dovadă a bunătăţii înnăscute a omului ? O altă dovadă de stăpînire de sine au dat indienii atunci cînd l-au lăsat pe doctorul Sparrmann, care venea neînsoţit, să treacă fără a-i face nici cel mai mic rău, cu toate că ar fi putut răzbuna moartea celui de un sînge cu ei. M-am întors împreună cu căpitanul la bord, dar eram tare îngrijorat pentru tatăl meu care, neştiind nimic din cele întîmplate colinda pădurea însoţit de un singur marinar. Totul a decurs mult mai bine decît speram ! Nu trecuse nici un sfert de oră şi l-am zărit pe tata stînd de vorbă cu santinela pe care o lăsase de pază la locul de acostare. Am trimis deîndată barca să-l aducă. Oamenii insulei nu l-au făcut răspunzător, cum nu ne-au făcut răspunzători nici pe noi, de moartea tragică a unuia dintre ai lor. Cît de neaşteptat şi prin ce faptă josnică mi-au fost destrămate visele, pe care le nutrisem doar

cu puțin timp mai înainte ! Ce puteau crede „acești sălbatici" despre noi ? Eram oare mai presus de cei care debarcaseră înaintea noastră ca niște cuceritori ? nu meritam oare mai mult dispreț noi, cei veniți sub semnul prieteniei, și care ne-am comportat ca niște criminali ? Mulți dintre membrii echipajului deplîngeau această nenorocire. Asemenea fapte pripite se mai întîmplaseră și nu puteau fi îndreptate cu nimic. Aici, în Tanna, unde comportarea noastră fusese fără greș, la plecare am distrus bunul renume prin cea mai crudă dintre fapte. Căpitanul a vrut să pedepsească în mod exemplar pe marinarii care au nesocotit ordinul de a întîmpina chiar și mînia insularilor cu blîndețe. Ofițerul sub comanda căruia se afla mica trupă debarcată la țărm a luat partea vinovatului, pretinzînd că el ordonase să împuște pe toți insularii a căror atitudine ar fi amenințătoare. Soldatul nu mai putea fi pedepsit în urma declarațiilor făcute de ofițer. Faptul că un ofițer poate sau nu dispune de viața unor oameni nu a mai fost luată în cercetare. Se știa că ofițerul în cauză are rude foarte influente în Anglia, printre care și miniștri. Se pare că în această țară un subordonat poate să nu-și facă datoria sau să acționeze contrar ordinelor primite. S-au văzut cazuri, cînd un ofițer a fost scos din funcție *cum infamia* (cu mustrări severe) ca să ajungă la puțin timp ministru. Fiecare țară cu legile și moravurile sale !

După amiază marinarii și-au încercat norocul la pescuit. Pe țărm erau puțini băștinași, cei mai mulți neînarmați. Probabil că ne iertaseră sau uitaseră moartea tovarășului lor. Am plecat împreună cu tatăl meu și doctorul Sparrmann să vînăm păsări. Pe drum am întîlnit un singur indian care a încercat să fugă de noi. L-am strigat și l-am îndemnat prin semne prietenești să se întoarcă. Într-un tîrziu a îndrăznit să se apropie, dar privirea îi era neîncrezătoare și tristă. L-am liniștit cu vorbe blînde și i-am oferit daruri. La despărțire eram buni prieteni. Înserarea se lăsase de mult cînd am ajuns din nou la bord...

Descoperirea Noii Caledonii

La 4 septembrie 1774, la orele șapte dimineața, un elev marinar a descoperit la postul de observație de pe catarg o limbă de pămînt spre sud care se întindea de la vest spre sud-est. Părea să aibă o altitudine apreciabilă, dar din pricina ceții nu se putea aprecia depărtarea. Cînd s-a risipit ceața am constatat că depărtarea nu era mai mare de opt mile. Spre dezolarea noastră, vîntul a încetat însă să bată oprindu-ne înaintarea. Domnul de Bougainville [23] relatează în jurnalul său de călătorie că în timpul unui vînt puternic, care ridica valurile la înălțimea unor turnuri, a pătruns pe neașteptate într-o zonă calmă, cu toate că vîntul nu încetase să bată. În aceste ape pluteau pe lîngă navă bucăți de lemne și fructe, fapt care l-a încredințat că se află în apropierea unui țărm. Poziția indicată de el pe hartă era identică cu aceea la care ne aflam și era desigur vorba de fîșia de pămînt pe care o vedeam în fața noastră. Lipsa oricărei adieri de vînt ne ținea încă la ora prînzului departe de țărmul care, judecînd după coloanele de fum, era locuit. Ofițerul de cart era încredințat că vom găsi vulcani pe insulă, fiind convins că văzuse flăcări ieșind dintr-un vîrf de munte. A fost doar o iluzie, pentru că nu am descoperit pe insulă nici un fel de piatră sau cenușă vulcanică și cu atît mai puțin vreo urmă de vulcan. Promontoriul zărit se afla la 20° 30' latitudine sudică și 165° 2' longitudine estică. I s-a dat numele tînărului ofițer care-l zărise primul : Cap Colnett. Insula, care părea să fie de mari dimensiuni, a primit numele de Noua Caledonie. Nu zărisem nici un locuitor, făceam însă diferite presupuneri asupra lor. Locuitorii Insulelor Hebride se dovediseră a fi mult diferiți de cei din Noua Zeelandă și nu semănau prea mult nici între ei. Înclinam să credem că băștinașii din Noua Caledonie se înrudesc cu cei din Noua Zeelandă, însă presupunerile noastre s-au dovedit eronate. Dealtfel nu e posibil să reconstitui istoricul populațiilor aflate pe insulele din Mările Sudului.

---

[23] Bougainville, Louis-Antoine (1729—1811), navigator francez, care a participat la o călătorie în jurul lumii în 1766—1769.

Spre seară s-au îndreptat către noi trei canoe, venind dinspre țărm. Probabil că din depărtare nava noastră li s-a părut a fi o barcă, dar și-au dat destul de repede seama de eroare și s-au întors din drum. Spre vest se înșirau mai multe insule, iar în fața noastră valurile se spărgeau de un lanț de corali.

În zorii celei de a doua zi ne-am apropiat de țărm și am descoperit într-adevăr lanțul de recife care se întindea paralel cu coasta. În interiorul bazinului mărginit de recif și țărm pluteau bărci cu pînze așezate una în fața celeilalte. Ocupanții se îndeletniceau cu pescuitul. După un oarecare timp cîteva bărci au trecut reciful, îndreptîndu-se spre noi. Am început să-i strigăm, dar s-au uitat nepăsători la noi și au făcut calea întoarsă. Curînd am descoperit trecerea peste bariera de corali și am trimis două bărci să sondeze adîncimea. Oamenii ne-au dat de veste că au găsit o intrare sigură. I-am zărit apoi stînd de vorbă cu echipajul unei canoe. Am urmat drumul parcurs de bărci și am intrat în interiorul recifului printr-un canal lat de cîteva mile. De-a lungul malurilor erau înșirate canoe din care indienii ne făceau semne prietenești, dîndu-ne a înțelege să păstrăm calea de mijloc. Bărcile vîsleau înaintea noastră și ne indicau adîncimea prin semnale. Pămîntul era acoperit cu iarbă alb verzuie. Nu se zăreau tufișuri sau copaci ; doar sus pe povîrnișuri se vedea ici-colo cîte un pom cu coaja albicioasă, semănînd cu salcia noastră. La piciorul muntelui se întindea o fîșie îngustă de cîmpie, plantată cu bananieri și palmieri, la umbra cărora se ridicau colibe de formă conică, asemănătoare știubeilor. Aceste colibe erau aidoma celor de la Capul Horn și identice cu cele descrise și schițate de Le Maire și Schouten.

Locotenentul Pickersgill s-a reîntors după scurt timp la navă și ne-a povestit că echipajul bărcilor a fost primit de indieni cu multă prietenie și că au făcut cunoștință cu *eriki*-ul (regele) lor, Tea-Buma, căruia locotenentul i-a dăruit însigne. Celorlalți le-a împărțit restul de provizii și nimicurile pe care le avea asupra sa, dar indienii au predat totul lui Tea-Buma. Locotenentul s-a întors la bord cu cîțiva pești primiți în schimbul darurilor, care însă din cauza căldurii se alteraseră și nu mai puteau fi consumați. Am ancorat în apropierea unui petec de pămînt înconju-

rat de recife și de ape puțin adînci. Deîndată s-au apropiat de noi douăzeci de ambarcațiuni cîte două pînze formate de fapt din cîte două bărci fixate cu scînduri între ele. Pe această platformă de scînduri se afla o vatră dintr-un amestec de cenușă și pămînt unde focul nu se stingea niciodată. Mulți dintre indieni s-au urcat la bord făcînd astfel dovada încrederii lor față de noi. Un indian ne-a vîndut rădăcină de *yam* în schimbul unei bucăți de stambă roșie. Către ora prînzului numărul vizitatorilor a crescut. Nu au vrut să se atingă de carnea sărată și nici de berea pe care le-am oferit-o ; în schimb, le-au plăcut foarte mult rădăcinile de *yam* cumpărate de noi la Tanna. Ne-a părut rău că nu aveam provizii mai mari din această plantă, ca să-i ospătăm din plin. Le plăcea mult stamba roșie, dar nu s-au oferit să facă schimb de mărfuri. Cu excepția cuvîntului *eri* și a altor cîteva, limba lor nu are nici un fel de asemănare cu limbile auzite de noi în Mările Sudului. Dacă luăm în considerare faptul că pe toa'e insulele din estul Mării Sudului și din Noua Zeelandă se vorbește o singură limbă (sau dialecte ale aceleiași limbi) se poate trage cu ușurință concluzia că ne-a surprins foarte mult diversitatea limbilor vorbite în partea vestică a acestei mări. Dealtfel și oamenii sînt foarte diferiți de cei din insulele estice : au statura înaltă și corpul bine proporționat, figura blîndă, părul și barba neagră, cu firul încrețit. Pielea este de un negru intens, uneori cu nuanțe castanii, asemenea celei a locuitorilor din insula Tanna.

După-amiază am debarcat însoțiți de doisprezece soldați înarmați. Ne-am oprit la o limbă de pămînt, unde se strînseseră un mare număr de băștinași printre care cîțiva purtau arcuri. N-au schițat nici un gest pentru a ne interzice debarcarea. Am dat ordin soldaților să mărșăluiască pentru a-i impresiona pe băștinași, aceștia ne-au făcut loc, iar unul dintre ei a cerut cu glas tare să se facă liniște pentru că vorbea Tea-Buma. Cuvîntarea părea destul de sobră, iar vocea lui Tea-Buma, melodioasă și blîndă, doar cînd și cînd creștea în intensitate. Probabil că punea întrebări, pentru că se oprea uneori și primea răspuns de la băștinașii mai în vîrstă. Cuvîntarea a durat în jur de trei minute, după care a luat cuvîntul un alt om de vază, care ne-a invitat să ne alăturăm grupului lor ca să admirăm

armele și podoabele. Ne-am interesat prin semne, unde putem găsi o sursă de apă proaspătă ; o parte din grup ne-a indicat o direcție, ceilalți alta. Erau de statură înaltă ca și cei pe care i-am avut oaspeți pe vas. Abia acum am observat că unii dintre ei aveau brațele și picioarele foarte umflate. Părul îl purtau strîns în coc pe creștet sau lung pînă la umeri și retezat pe frunte. Mulți semănau cu negrii, avînd buzele răsfrînte și nasul plat. Drept îmbrăcăminte purtau un cordon în jurul șoldurilor și altul în jurul gîtului.

Am pornit cu bărcile spre răsărit în căutarea apei de băut. Țărmul era umbrit de mangrove, care creșteau pe teren mlăștinos și chiar în apa puțin adîncă. La plecarea noastră indienii au pornit și ei spre colibele lor. Doi dintre ei mergeau de-a lungul țărmului și se străduiau să străbată desișurile de mangrove. Văzînd cît de greu înaintează i-am invitat în barca noastră, invitație pe care au acceptat-o cu multă satisfacție. După cîteva mile ne-au arătat locul de vărsare al unui rîu, care avea apa destul de adîncă, ca să putem înainta cu bărcile. Am pornit-o de-a lungul malurilor nisipoase pînă am dat de satul indienilor, care au asistat cu uimire la împușcarea unei rațe sălbatice. Am dăruit vînatul unuia din cei doi indieni aflați în barcă. S-au mirat mult de efectul neașteptat al puștii, dar nu s-au înspăimîntat cîtuși de puțin, ba chiar ne-au cerut să le arătăm cum funcționează, împușcînd și o a doua pasăre. Însfîrșit am tras barca la țărm, într-un loc, unde rîul nu era mai lat de 12 picioare. Malul se ridica cel mult două picioare deasupra oglinzii apei, acum cînd fluxul atinsese punctul maxim. Cele cîteva familii care alcătuiau satul au venit cu tot alaiul să admire vizitatorii neobișnuiți. Femeile aveau pielea castanie ; printre ele am zărit doar cîteva cu pielea mai întunecată. Statura potrivită era urîțită de forma îmbrăcămintii. Purtau o fustă scurtă, formată din numeroase șnururi fixate pe un cordon, petrecut de mai multe ori în jurul șoldurilor, astfel încît șnururile cădeau unele peste altele, formînd de la mijloc în jos un fel de veșmînt de paie foarte scurt. Podoabele femeilor și bărbaților erau alcătuite din cercei și mărgele lucrate din piatră sau scoici. Multe dintre femei erau tatuate pe bărbie cu linii și puncte negre asemenea femeilor din Tahiti. Trăsă-

turile feței erau grosolane, dar exprimau bunătate ; fruntea înaltă, nasul borcănat, ochii foarte mici și pomeții proeminenți le dădeau un aspect deosebit. Părul încrețit îl tund scurt, la fel ca femeile din Insulele Societății. Cam la douăzeci de pași depărtare de malul apei se ridică colibele lor înalte de zece picioare, de formă conică, cu vîrful retezat, fiind lucrate din stîlpi și nuiele împletite. De sus pînă jos coliba este învelită cu rogojini. Lumina zilei pătrunde în locuință prin deschizătura ușii, care este înaltă doar de patru picioare, așa încît se intră și se iese numai în poziție aplecată. În colibă era mult fum, singurul mijloc de apărare împotriva țînțarilor în aceste regiuni mlăștinoase. Noi însă am văzut puțini țînțari pentru că timpul era destul de rece în ziua aceea. În jurul colibelor erau plantați cocotieri, care nu dădeau încă fructe, trestie de zahăr, bananieri și planta *arum*. Exista și un sistem de irigație, lucru foarte obișnuit în ținuturile Mărilor Sudului. Plantația nu arăta prea bine și cred că nu putea să îndestuleze pe toți locuitorii în răstimpul de la o recoltă la alta. Pe aceste meleaguri nu domnește nici bogăția și nici varietatea de fructe caracteristice regiunilor calde ; multe din lucrurile văzute ne aminteau de sărăcia locuitorilor din Insula Paștelui. Omul cel mai de vază și șef al familiilor era Hibai căruia i-am oferit diferite daruri. Ne-am plimbat pe malurile rîului pînă la păduricea cu mangrove ; în jurul nostru se întindea prins la poalele muntelui, un șes trist și aproape pustiu. Grupuri răzlețe de copaci și mici ogoare cultivate se pierdeau în imensitatea spațiilor nedesțelenite.

Noile noastre cunoștințe ne-au învățat cîteva cuvinte care nu se asemănau cu nici unele din limbile auzite de noi și ar fi pus oricărui lingvist probleme greu de rezolvat. Am putut observa că bunătatea și naivitatea locuitorilor se împletea cu o bună doză de apatie ; nu ne însoțeau în plimbările pe care le făceam și nici nu-i interesa prezența noastră. Doar femeile mai dădeau dovadă de curiozitate, observîndu-ne de la distanță, din spatele tufișurilor, căci nu se apropiau de grupul nostru decît însoțite de bărbații lor. Faptul că împușcam păsări nu i-a impresionat pe locuitori, doar tinerii luaseră obiceiul să ne arate păsări pe care să le împușcăm. Nu păreau să fie prea ocupați cu munca, cel puțin cît ne-am aflat noi acolo, de aceea nici nu aveau

de unde să ne dea alimente. Judecînd însă după cordialitatea de care au dat dovadă, cred că am fi primit fructe şi legume proaspete, dacă ar fi fost vremea recoltei. Nu-i pot caracteriza drept neprimitori, pentru că aş fi nedrept; ospitalitatea este însuşirea de căpetenie a tuturor locuitorilor din Mările Sudului.

A doua zi marinarii au început să repare barca. Şi-au scos hainele şi le-au întins la soare. Indienii au venit în număr atît de mare încît domnul Pickersgill a socotit necesar să pună în siguranţă hainele, trăgînd un cerc pe nisip în jurul acestora. Iar indienii au înţeles ce înseamnă această linie şi nu au protestat; doar unul singur a luat un băţ şi a desenat un cerc în jurul său, interzicînd celorlalţi prin strîmbături comice să se apropie de el. Această idee plină de haz părea mai degrabă ciudată la aceşti oameni atît de gravi.

Noi descoperiri

Ne îndreptam spre nord-vest, de-a lungul stîncilor de corali care înconjoară în aceste locuri Noua Caledonie; intenţia noastră era să stabilim coordonatele acestui ţărm.

La 15 septembrie 1774, am descoperit la extrema vestică a Noii Caledonii trei insule, dar reciful se prelungea spre răsărit pînă adînc în mare, barîndu-ne drumul, aşa că am fost siliţi să trecem pe lîngă insule fără ca să le stabilim suprafaţa şi relieful.

În ziua de 7 octombrie 1774 navigam, duşi de vînt prielnic, spre sud-vest. Căpitanul Cook intenţiona să se îndrepte spre vest, către Noua Zeelandă, ca să evite trecerea prin strîmtoarea Cook, trecere pe care o făcusem cu un an înainte, cu multă strădanie. Pe la orele opt seara am zărit un grup de delfini zbenguindu-se pe lîngă vas. Unul dintre animale a fost împuşcat cu un harpon şi a tras apoi după el o bună bucată de frînghie; marinarii noştri au lăsat o barcă la apă şi eu am pornit pe urma delfinului. Făcea parte din specia delfinilor care se pot întîlni în toate mările lumii. Era lung de şase picioare şi avea lapte în mamele. A doua zi a fost tranşat şi împărţit echipajului; carnea neagră nu era prea arătoasă, dar avea gust de carne

de vită. Am mîncat cu toţii o masă de prînz pe săturate. În dimineaţa zilei următoare, pe la orele opt am zărit pămînt. Era o insulă de mici dimensiuni cu o altitudine medie, ca Botany-Bay, acoperită în întregime cu păduri de chiparoşi. Apa era prea puţin adîncă şi nu ne puteam apropia; ne-am mulţumit deci să stabilim lungimea insulei, care era de două, trei mile şi probabil nelocuită. Numeroasele păsări de mare care zburau pe lîngă ţărmul foarte abrupt ne-au întărit această convingere, dar ne-au deschis şi apetitul pentru o masă gustoasă. Am pornit deci în două bărci şi ne-am îndreptat spre un golf bine apărat, unde am acostat fără incidente. Plaja era presărată cu bucăţi de stîncă, iar ţărmul se ridica aproape vertical. Între două dealuri se strecura un fir de apă. Am urcat în susul pîrîului şi am pătruns cu multă greutate în pădure, pentrucă plantele agăţătoare barau permanent drumul. Odată intraţi în pădure, locurile au devenit mai uşor accesibile. Stîncile formate din rocă gălbuie erau asemănătoare cu cele din Noua Zeelandă ; ici colo erau risipite bucăţi de lavă roşietică, măcinată de timp, fapt care ne-a dus la concluzia că insula este de origine vulcanică. Solul era mănos fiind fertilizat cu resturi lemnoase şi plante. Într-un asemenea pămînt creşte orice ! Cele mai multe soiuri de plante ne erau cunoscute din Noua Zeelandă numai că pe această insulă se răsfăţau în clima dulce a sudului şi prosperau într-un teren cum nu există altul mai bun. Cînepa *(Phormium tenax)* ajunge pînă la 10 picioare înălţime şi are florile mult dezvoltate. Pe această insulă este locul de întîlnire al chiparoşilor din Noua Caledonie şi al palmierilor din Noua Zeelandă. Amîndouă speciile ne-au fost de mult folos. Din lemn de chiparos tîmplarii au lucrat unelte, iar din fructele palmierilor am obţinut o băutură gustoasă şi răcoritoare, cu gust de migdală. Am făcut o mare provizie din această băutură. Animalele de specii diferite le mai întîlnisem şi în Noua Zeelandă ; papagalii însă aveau penajul mai strălucitor. Am întîlnit multe specii de păsări mici, splendid colorate, caracteristice doar pentru această insulă. Şi pe plajă creşteau tot felul de plante, suculente şi gustoase, din care ne-am făcut o bună provizie. Ciripi-

tul păsărilor înveselea locurile acestea singuratice, mult prea mici pentru a fi locuite, dar cele mai frumoase din Mările Sudului. Ne-am întors pe vas după apusul soarelui, cu regretul că nu am lăsat pe insulă cîțiva godaci, care ar fi prosperat pentru îndestularea altor navigatori. Căpitanul Cook a denumit acest rai în miniatură Insula Norfolk...

Aviditate europeană

...Cînd am ajuns la bord am văzut că avem un mare număr de oaspeți, veniți din cealaltă parte a golfului, cu toate că era trecut de ora opt seara. În locul peștelui pe care ni-l aduceau de obicei la schimb, locuitorii din Piterre au adus arme și obiecte de îmbrăcăminte. Schimbul nu era avantajos, așa încît căpitanul a interzis să se cumpere astfel de articole. A doua zi băștinații au venit din nou să-și încerce norocul, dar căpitanul a rămas ferm în hotărîrea sa. Această tenacitate era necesară, deoarece indienii nu ne mai aduceau pește deîndată ce observau că se cumpără pe preț mai bun podoabe și arme. Aviditatea de a cumpăra asemenea lucruri era atît de nemăsurată la marinarii noștri, încît recurgeau la tot felul de șiretlicuri ca să poată intra în posesia nimicurilor dorite. Cîțiva, care plecaseră cu nostromul să lege mături, nu s-au sfiit să fure arme și unelte din coliba unui indigen, oferindu-i cîteva cuie pentru a masca această acțiune rușinoasă. Din fericire localnicii au avut curajul să aducă la cunoștința căpitanului cele petrecute. Făptașul a fost pedepsit după cum merita. Asemenea fapte s-au întîmplat în timpul tuturor escalelor, iar echipajul de pe *Endeavour* nu era cu nimic mai prejos : în Tahiti au furat de la soția lui Tuborai Tamaide, iar în Noua Zeelandă, au declarat că întreaga avere a băștinașilor le revine de drept. Cred că monotonia vieții petrecută în largul mării asprește sufletul marinarilor tot așa cum le întărește fizicul. Comandanții se plîng de înclinarea echipajelor de a ucide aproape fără motiv pe cel mai pașnic indian...

„Luarea în stăpînire"

...După-amiază am zărit la extremitatea nordică a Georgiei de sud două insule stîncoase, situate la distanța de o milă marină una de alta. Amîndouă aveau un aspect dezolant, totuși ne-am îndreptat într-acolo, și la orele cinci treceam prin canalul care le desparte. Cea din nord era stîncoasă, cu povîrnișuri abrupte și era locuită de mii de cormorani. Poziția geografică este la 54° latitudine sudică și 38° 25' longitudine vestică. Cealaltă insulă era atît de abruptă în partea nordică, pentru că țărmul se prelungea în pantă lină spre mare. În aceste locuri creștea iarbă din belșug și se odihneau păsări din cele mai diferite specii, începînd de la albatros pînă la micul cintezoi, fapt care ne-a determinat să numim această insulă Bird-Islam. În jurul navei zburau cîrduri de cormorani și alte păsări de apă ce păreau că se simt bine în aceste ținuturi reci : zburau în înalturi, apoi coborau pe luciul apei. Am mai văzut delfini și multe foci, care vin aici probabil să nască...

Doritori să vedem întreaga insulă am urcat pe un deal de douăzeci și patru de picioare, pe care creștea un soi de iarbă și o plantă asemănătoare cu pătrunjelul sălbatic. Căpitanul Cook a dat ordin să se desfășoare steagul britanic luînd în stăpînire aceste stînci golașe în numele majestății sale. S-au tras trei salve în completarea ceremoniei, speriind morsele și pinguinii. Astfel coroana britanică s-a completat cu un grăunte de pietriș în locul unui bob de diamant....

Întoarcerea în Anglia

...Am trecut prin fața insulelor Saint George și Graciosa, apoi către prînz am zărit Terceira. La ora trei după-amiază, navigam de-a lungul coastei nordice, unde am văzut cele mai bogate culturi de grîu și sate așezate în crînguri. Spre seară ne-am îndreptat spre Canalul Mînecii. În ziua de 29, la orele patru după-amiază, am zărit Star-Point și farul de la Eddistone. Era poarta engleză, de unde am început călătoria ! În ziua următoare am trecut de stîncile

dintre insula Wight și țărmul roditor al regiunii Hampshire. Către prînz am ancorat la Spithead.

Aici s-a încheiat o călătorie de trei ani și optsprezece zile, timp în care am înfruntat numeroase pericole și am suferit destule lipsuri. Am parcurs mai multe mile decît oricare altă navă, căci lungimea traseului parcurs este egală cu mai mult de trei ori înconjurul pămîntului. În tot acest răstimp norocul ne-a fost prielnic. Am pierdut patru oameni : trei dintre ei în accidente ; al patrulea din pricina unei boli care în Anglia l-ar fi răpus mult mai repede. Scopul principal al călătoriei a fost realizat ; am dovedit că nu există un continent în emisfera sudică, dincolo de zona temperată, căci am ajuns pînă în marea înghețată, dincolo de cercul polar de sud fără a zări pămînturi întinse. Am avut ocazia să facem unele descoperiri științifice, astfel am descoperit că pe oceanul planetar se formează banchize de gheață care nu conțin sare și au proprietățile apei potabile. Am cutreierat oceanul pînă în zona tropicală ; am descoperit nenumărate insule, am strîns plante necunoscute și am descris pentru antropologi oamenii întîlniți, începînd cu locuitorii Țării de Foc, înfometați pe jumătate, aproape incapabili să se apere de asprimea iernii, ființe ajunse la limita care desparte omul de animal. În Insulele Societății am întîlnit populații fericite care, trăind într-o climă sănătoasă, se bucurau de toate darurile naturii. La acești oameni am aflat iubirea față de oameni și prietenia, dar și obiceiul de a gusta plăcerile simțurilor pînă la exagerare. Spiritul nepărtinitor al cercetătorului va avea posibilitatea să constate binefacerile aduse de religie și morală pe continentul nostru... Contribuțiile noastre pentru știință nu au fost spectaculoase în această călătorie, totuși au o oarecare însemnătate cu toată valoarea lor modestă. Omul mai are nenumărate descoperiri de făcut ! Secole de-a rîndul se vor deschide noi perspective care vor da posibilitatea spiritului uman să strălucească în toată valoarea și capacitatea sa.

Descoperirile lui James Cook

Peregrinările căpitanului Cook au trezit interesul publicului larg, dornic de a cunoaşte. Omul este pentru el însuşi cel mai apropiat şi interesant obiect de studiu, datorită varietăţii aspectului fizic, a dezvoltării culturii sale de-a lungul epocilor şi în zone diferite ale globului pămîntesc. Compararea nenumăratelor variante ale modului de viaţă, analiza elementelor acestui tablou atît de divers, descoperirea unor idei, noţiuni, concepţii şi atitudini existente în stare latentă în conştiinţa noastră, dar percepute abia după constatarea existenţei lor în forme asemănătoare la alte popoare, sînt tot atîtea probleme demne de a preocupa gîndirea. Întîmplările din această călătorie, riscurile şi necazurile prin care am trecut, comportamentul băştinaşilor din regiuni atît de îndepărtate, într-un cuvînt, desfăşurarea evenimentelor şi surpriza neprevăzutului trezesc pasiunea cititorului şi-i potenţează la maximum interesul pentru descrierile de călătorie.

Natura face şi ea parte din obiectele care stîrnesc interesul general, dată fiind influenţa sa covîrşitoare asupra vieţii umane. Sîntem dornici să aflăm modul cum sînt satisfăcute necesităţile vitale în diferite regiuni, care sînt avantajele sau dezavantajele climei şi reliefului, cum arată flora şi fauna pe întreg pămîntul... Amploarea unei călătorii de descoperiri geografice şi varietatea noutăţilor fac ca relatările de acest gen să fie citite cu interes şi folos. Dintre rezultatele obţinute în călătoria noastră merită să fie menţionate următoarele :

1 Netemeinicia afirmaţiei despre existenţa unui continent sudic, afirmaţie rezultată din teoria nebuloasă asupra echilibrului globului terestru.
2 Apa mării îngheaţă la ambii poli şi formează banchize de gheaţă.
3 Această gheaţă este lipsită de sare şi poate fi folosită ca apă potabilă.
4 În epoca noastră este posibil să se efectueze observaţii astronomice pe mare, observaţii care stabilesc poziţia navelor cu o precizie pînă la o jumătate de grad.

În geografia nautică s-a terminat epoca marilor descoperiri. Urmaşilor le-a rămas un cîmp de acţiune destul de modest.

6 Emisfera sudică este acoperită aproape în totalitate de ape cu o temperatură mai scăzută decît în emisfera nordică.

7 În zonele calde există numeroase insule formate din polipii coralieri.

8 În ocean există două feluri de fenomene luminiscente: unul de origine electrică, altul de origine fosforică, ultima putînd fi întîlnită în formă anorganică sau la animalele vii.

9 Apariţia frecventă a păsărilor marine şi a ierbii de mare nu sînt semne sigure de apropiere a uscatului.

10 Insulele din emisfera sudică nu sînt bogate în patrupede.

11 Drept urmare a muncii noastre botanica s-a îmbogăţit cu mai mult de două mii de plante din regiunile noi descoperite.

12 Dacă se iau măsuri severe, echipajul nu se îmbolnăveşte de scorbut nici în cursul unei călătorii de trei ani.

13 Comerţului maritim i s-au deschis multiple posibilităţi de dezvoltare.

14 Spiritul întreprinzător al europenilor poate găsi un cîmp larg de acţiune prin înfiinţarea de puncte comerciale care să ducă la întărirea relaţiilor dintre naţiuni şi la promovarea civilizaţiei.

15 În Mările Sudului, începînd cu insulele din apropierea Indiei pînă spre Mexic şi Peru, se întîlneşte o populaţie unitară din punct de vedere al aspectului fizic şi lingvistic ; au o tradiţie comună, dar legi şi obiceiuri diferite.

16 Această populaţie este singura care se poate întîlni în spaţiul menţionat.

17 Datele precise adunate de noi pot fi folosite pentru o istorie a populaţiilor de pe glob.

18 Caracterul oamenilor depinde de climă, dar instinctele, felul de organizare şi mersul ascendent al dezvoltării sînt identice.

19 Nu există populații care să nu cunoască vorbirea, nu există limbă fără rațiune și nici oameni pe treapta animalelor.

20 Nu există egalitate fizică și morală între oameni.

Aceste puncte enunțate conferă călătoriilor marelui navigator o valoare deosebită. Sper ca cititorul să nu sară peste ele din plictiseală sau din lipsă de interes...

Peste tot, unde au ajuns Cook și tovarășii săi, în apropierea Polului Sud sau la Ecuator, au constatat că fericirea omului este în strînsă relație cu activitatea fizică și spirituală. Leneșul bine hrănit este în Tahiti și în Europa un produs monstruos al formei de viață socială care trăiește pe spinarea unei clase muncitoare aservite. Existența unor asemenea indivizi trebuie să ne insufle dispreț, și nu dorința de a-i imita. Dar să ne întoarcem la căpitanul Cook! Atîta timp cît acceptăm că o mai bună cunoaștere a condiției noastre umane sau a ceea ce numim adevărul pe care îl obținem prin experiențe repetate, constituie scopul pentru realizarea căruia natura a creat ființe cu posibilități de dezvoltare, tot atît timp vor avea o temelie de nezdruncinat meritele căpitanului Cook, care a îmbogățit știința cu o multitudine de cunoștințe și a corectat unele noțiuni eronate ; aceste merite sînt cel mai bun răspuns la criticile nedrepte. Rezultatele strădaniilor sale sînt binevenite și necesare pentru modul nostru de a concepe viața, pentru cercetările științifice, pentru cerințele noastre în continuă creștere și pentru activitatea noastră atît de încordată. Dacă vrem ca idealul nostru despre fericirea și morala societății contemporane să nu fie considerat drept vorbărie goală și înșelăciune, atunci marele descoperitor merită nu numai admirație, ci și recunoștință pentru rezultatele științifice ale călătoriei sale, care deschid drumuri de cercetare în domeniul organizării politice a societății, atît pentru contemporani cît și pentru urmași.

Problemele capitale ale politicii de stat sînt asigurarea existenței fizice a omului și fericirea acestuia. Popoarele care știu să aprecieze meritele adevărate, încing cu o cunună de lauri fruntea celui care și-a pus întreaga ființă în slujba realizării acestor țeluri nobile. În Anglia, dreptul suveranului de a răsplăti meritele a fost preluat de societatea oamenilor de știință, care și-a asumat răspunderea

de a stimula acțiunile pentru prosperitatea statului. Cook a învins prin măsuri înțelepte izbucnirea scorbutului, o adevărată ciumă în rîndurile navigatorilor care făcea mai multe victime decît războaiele. Salvatorului navigatorilor care vor străbate oceanele în deplină siguranță a sănătății, filozofia îi oferă cununa pe care în Roma antică ar fi primit-o din partea poporului și a senatului. Prin descoperirile sale, Cook a contribuit la ușurarea condițiilor de viață a păturii sociale care-și cîștigă existența colindînd mările și oceanele. Ultima tentativă, atît de periculoasă, de a găsi o trecere spre nord, trecere dovedită ca imposibilă pînă la o viitoare schimbare a axei pămîntului, a avut drept rezultat o contribuție însemnată la cunoașterea coastelor maritime de pe întregul glob, micșorînd astfel riscul marinarilor.

Descoperirile sale geografice într-o regiune atît de puțin cunoscută sînt de o importanță inestimabilă. Cîte locuri de ancorare, porturi și rade, unde navele se află în siguranță și unde echipajul are posibilitatea de a se aproviziona cu alimente proaspete, aș putea să enumăr, fiind descoperite de-a lungul celor trei călătorii. Ca să nu mai vorbim de teritorii descoperite de Cook care au intrat în sfera comerțului european. El este cel care a stabilit poziția exactă a noilor porturi cu toate caracteristicile practice necesare navigației. Un alt merit al marelui navigator este și faptul de a fi pus în relație directă astronomia cu navigația. Nu s-a mulțumit să aplice în mod practic datele astronomice, ci a format tineri ofițeri în timpul călătoriilor, ofițeri care răspîndesc aceste cunoștințe în rîndurile marinei britanice. Sînt mai mult decît cunoscute urmările nefaste ale necunoașterii datelor astronomice; teama, mizeria și nenorocirile la care este expus navigatorul, atunci cînd furtuna îl aruncă departe de drumul obișnuit și-i lipsesc cunoștințele și instrumentele de orientare.

Este de neînțeles, cum orientarea astronomică a rămas atît de înapoiată timp de atîtea secole. Pînă la călătoriile căpitanului Cook, era un lucru obișnuit ca marinarii să calculeze longitudinea, în plus, instrumentele necesare se găseau foarte greu. Chiar și în anul 1770 s-a mai găsit cineva care să-l combată, în anexa la *Tabelele* lui Mayer, pe celebrul La Chaille care susținea că cea mai simplă observare, aceea a înălțimii soarelui la amiază, dă o dife-

renţă de 5 pînă la 8 minute faţă de datele reale. Pe navele căpitanului Cook toţi ofiţerii şi aproape toţi elevii marinari ştiau să măsoare distanţa dintre lună şi soare sau o stea oarecare şi să efectueze cele mai subtile calcule, pentru că James Cook se pricepuse să le insufle ambiţie şi elan. Sînt tot atît de pricepuţi şi în mînuirea compasului azimut pentru stabilirea deviaţiei acului magnetic. Căpitanul Cook şi-a instruit elevii să studieze curenţii marini, înălţimea, direcţia şi orele apariţiei fluxului şi refluxului, date atît de necesare pentru siguranţa navigaţiei de coastă. Cercetările ştiinţifice, care nu-şi aflaseră pînă acum o utilizare practică, sînt folosite din plin, dînd astfel posibilitatea efectuării unor descoperiri importante. Pe ofiţerii navigatori i-a învăţat să gîndească : de ce în mijlocul oceanului fluxul nu era decît două treimi din înălţimea la care ar trebui să ajungă conform teoriei existente ? „Lumina Sudului" nu este oare un fenomen demn de a fi cercetat de către fizicieni ? Sub îndrumarea căpitanului Cook elevii matrozi au învăţat să cerceteze adîncul mărilor în cele mai diferite puncte, măsurînd temperatura şi salinitatea, să observe cauzele polarităţii, înclinarea acului magnetic şi efectele gravitaţiei. Tot căpitanul Cook i-a învăţat să întocmească o hartă maritimă, să măsoare unghiuri şi distanţele cu sectantul, cu firul cu plumb şi cu lanţul. În puţinele clipe de răgaz, căpitanul desena în cabină conturul coastelor cercetate. Dacă ne gîndim că dirijarea navei depinde de dîrzenia şi priceperea ofiţerului, se detaşează cu pregnanţă utilitatea studiului fizicii şi astronomiei, ca factor important de securitate în navigaţie, dar înţelegem totodată mai bine meritele căpitanului Cook, iniţiatorul acestui învăţămînt. Căpitanii navelor au sesizat imensele avantaje ale acestei forme de învăţămînt şi au solicitat marelui navigator permisiunea de a trimite pe fiii sau rudele apropiate la această şcoală. În prima călătorie l-au însoţit cîţiva tineri care colindaseră cu Byron şi Wallis Mările Sudului. Aceşti tineri şi alţi elevi marinari, încredinţaţi de către părinţi căpitanului Cook, au format nucleul de ofiţeri destoinici care l-au urmat în celelalte călătorii, şi au făcut dovada unei bune instruiri primite în serviciile unde au fost repartizaţi. Meritul căpitanului Cook de a se fi ridicat la cele mai

înalte trepte prin propriile forțe este cel mai eficace stimulent pentru formarea elevilor săi. Mulți dintre cei care au activat sub comanda sa au fost promovați la gradul de locotenenți și comandanți de navă. Numeroasele întîmplări ale unei călătorii în jurul lumii constituie fundamentul unei bogate experiențe, imposibil de realizat pe alte rute și sub ordinele altui comandant. Exercițiile neîntrerupte, sub severa supraveghere a căpitanului, dorința nobilă de a se evidenția, șansa de a se forma după un model desăvîrșit au făcut din elevii săi ofițeri cu înaltă pregătire. Dacă exemplul moral ar avea aceeași putere de influență ca și cel profesional, dacă instinctul de a imita ar fi tot atît de eficace și pe terenul comportamentului, dacă mintea tînărului care nu cunoaște josnicia, s-ar interesa să exploreze sufletul omenesc, atunci pe navele conduse de căpitanul Cook s-ar forma ofițeri caracterizați prin severitate și blîndețe părintească față de echipaj și prin respect față de popoarele primitive și modul lor de viață. Dar, educația morală cere experiență îndelungată, timp și activitate susținută.

Dintre cele două sarcini amintite mai sus, deosebit de dificilă este arta de a făuri fericirea oamenilor. Noțiunea de fericire este foarte diferită de la om la om și suferă o limitare sau o modificare de conținut înainte de a deveni o realitate, pentru că înclinațiile, cerințele, talentul și capacitatea individului intră în relație cu fapte independente de voința sa. Este evident că lucrurile cărora le atribuim o semnificație sau a căror posesiune ne face fericiți își capătă această valoare prin cunoașterea practică din partea noastră a lipsei lor. Sentimentul de satisfacție îl încercăm prin compararea stării noastre din faza dinainte cu faza de după obținerea obiectului dorit. Între momentul dorinței și al satisfacției se află momentul strădaniei pentru realizarea dorinței, el fiind și cel mai important pentru natură. Instinctul tinde cu forță impetuoasă către o bună stare fizică, dorește stări afective intense și agreabile, iar momentul satisfacerii nu reprezintă un scop în sine ci un mijloc spre alte năzuințe. Intenția naturii este să potențeze forțele, să declanșeze activitate și mișcare. Tot ceea ce natura reprezintă drept satisfacție a dorințelor și năzuințelor este un fel de momeală. În mod asemănător

procedează hotentoții cînd lasă albinelor o parte din miere pentru a le întreține elanul de a culege în continuare, realizînd astfel scopul urmărit de om, și anume, de a obține o cantitate cît mai mare de miere. Conștientul aliat cu instinctul dă naștere uneori la tendințe contradictorii. Această teorie se confirmă chiar atunci cînd se înfrîng pornirile naturale. Devenită forță dominantă a individului, dorința, oricît de neobișnuită, îi va promite satisfacții pentru realizarea cărora el își va încorda forțele, subordonînd totul senzației care i-a trezit acest sentiment. A fi fericit pare să însemne, în lumea cunoscută nouă, o stare în care se succed munca, odihna, efortul și epuizarea, dorința și satisfacerea acesteia, bucuria și durerea, plăcerea și întristarea, clipele de fericire și plăcere fiind destul de puternice pentru a incita la o nouă acțiune și pentru a promova dezvoltarea forțelor fizice și psihice. Extremele, deci epuizarea în urma unui efort prea mare și lipsa totală a oricărui efort, sufocă activitatea și nu duc la fericire. Fără un efort sau fără speranțe, mîna întinsă să prindă fericirea cade lipsită de vlagă ; relația justă dintre muncă și fericire dezvoltă noi posibilități și potențează forțe întru realizarea unei eficiențe maxime. În acest caz, politica înțeleaptă a conducerii are rolul de a supraveghea dezvoltarea unor forțe diferite în așa fel încît ele să nu se distrugă reciproc. Ar fi util să se cerceteze dacă țările cu cel mai mare număr de oameni fericiți sînt acelea unde libertatea individului, a proprietății, a venitului și a gîndirii promovează orice fel de activitate la cotele cele mai înalte și unde omul, fără să se epuizeze, se îngrijește de nevoile statului. Progresul în secolul luminilor imprimă un avînt sporit acelor activități care alcătuiesc condiția esențială a fericirii omului, pentru că industria satisface creșterea continuă a necesităților.

Călătoriile căpitanului Cook au deschis noi perspective patriei sale. Cetățenii Angliei activează într-un nou domeniu, iar rezultatele descoperirilor sale geografice promovează dezvoltarea tuturor popoarelor civilizate. Cook s-a jertfit pentru fericirea oamenilor cucerindu-și astfel o glorie nepieritoare. Meritul marelui navigator nu este doar ipotetic, nu reprezintă mirajul unei fantezii înflăcărate, care se avîntă să descifreze un viitor nebulos și nesigur.

Rutele călătoriilor se vădesc de pe acum. Între China şi coastele vestice ale Americii de Nord, recent descoperite, negustorii englezi au dezvoltat un comerţ înfloritor, marcînd astfel utilitatea ultimei călătorii a marelui navigator. Blănurile din nordul continentului, îndeosebi cele de nurcă, pe care mandarinii le cumpără plătind greutatea lor în aur, vor cunoaşte timp îndelungat acelaşi preţ stabil, dar animalele vor deveni mai rare, cu cît americanii le vor vîna mai mult. Cerinţele comerţului vor face necesară construirea pe coasta americană a unor manufacturi din care se vor dezvolta cu timpul adevărate oraşe.

Dacă ne gîndim la dezvoltarea rapidă a statelor de pe coasta estică a continentului America, state care s-au unit de curînd într-o confederaţie republicană, este de aşteptat ca în decurs de cîteva sute de ani să apară oraşe noi şi puternice şi pe coasta vestică. Toate coloniile au drept caracteristică principală emanciparea faţă de ţara tutelară, din momentul în care pot să existe prin propriile forţe. Aceasta este soarta, într-un viitor nu prea îndepărtat, a posesiunilor spaniole din America. Evenimentul ar putea fi accelerat prin crearea unui stat dezvoltat din punct de vedere comercial în Noua Anglie. Astfel Anglia s-ar putea revanşa faţă de casa de Bourbon, care sprijină astăzi lupta de independenţă a statelor americane, dorind să acapareze comerţul acestora. Relaţiile dintre lumea veche şi lumea nouă ar putea apărea în curînd sub un aspect cu totul diferit datorită unor posibile revoluţii. Prin descompunerea corpurilor organice se formează noi organisme. În prima fază apar ciupercile şi mucegaiul care pregătesc pămîntul pentru încolţirea unor plante mai evoluate. Din membrii nefolositori şi negativi ai unui stat, membrii pe care organismul apoi îi îndepărtează, se alcătuiesc noi formaţiuni speciale care evoluează în timp ajungînd la o forţă şi mărime apreciabilă. Oamenii cu însuşiri excepţionale se remarcă în noile condiţii politice favorabile, dau conţinut şi formă noilor formaţiuni sociale şi insuflă dorinţa de perfecţionare şi organizare a tuturor părţilor componente. Statele Americii au pornit de la această bază şi au avut această evoluţie, iar legislatorii s-au format din mijlocul cetăţenilor. Aportul căpitanului Cook la volumul nostru de cunoştinţe va influenţa pentru o lungă perioadă activita-

tea oamenilor. Cerințele din ce în ce mai complexe ale societății noastre ne dau avîntul necesar pentru a realiza fapte extraordinare. Secolul nostru a oferit dorinței de afirmare a căpitanului Cook mijloacele necesare pentru a deveni un mare descoperitor, iar căpitanul a fost la înălțimea secolului său. Multe state europene au făcut pași uriași spre desăvîrșire ; chiar și vecinii acestora, mai asupriți sau cu o dezvoltare mai lentă, încep să-și dea seama de rămînerea lor în urmă și de pierderile suferite prin această stagnare. Chiar și în țările cu o guvernare despotică se recunoaște astăzi justețea principiului potrivit căruia sclavia degradează și înjosește pe om, de aceea se scot cătușele cele mai grele și se dezvoltă industria. Progresul științei în epoca noastră dovedește că omul poate greși. Toleranța și libertatea conștiinței anunță victoria rațiunii și deschid drumurile spre libertatea presei, spre posibilitatea de a cerceta în numele adevărului, neîngrădit de nimeni și de nimic, relațiile dintre oameni. Bunăstarea și sîrguința oamenilor dau o valoare nouă vieții ; artele ajung la desăvîrșire prin simplitate, cercetarea științifică lărgește orizontul și conexează diferitele ramuri ale științei, forțele politice se stabilizează într-un echilibru : iată elementele care ne dau dreptul să afirmăm că vom păși într-o epocă de înflorire. În dorința de a se realiza, omul valorifică orice descoperire și aplică practic întreaga experiență. Cunoștințele agonisite de Cook oferă oamenilor de știință material pentru a pune în mișcare forțe creatoare. Descoperirile geografice, aplicarea datelor astronomice în știința navigației, extinderea comerțului britanic pînă la coastele vestice ale Americii de Nord, formarea unei colonii în Noua Olandă [24], îmbogățirea științelor naturii cu date noi, descoperirea unor noi populații și implicit dezvoltarea noțiunii generale asupra speciei umane, înlăturarea unor concepții greșite asupra primitivismului, barbariei sau culturii unor popoare, acceptarea că modul de viață al oamenilor și organizarea lor sînt condiționate de climă, în sfîrșit, importanța acestor descoperiri pentru unele popoare, care primesc astfel un volum mărit de cu-

---

[24] Vechiul nume al Australiei

noştinţe ştiinţifice, toate aceste elemente pledează cu căldură pentru ca numele şi meritele marelui descoperitor să fie păstrat generaţiilor viitoare. Secolul luminilor aflat în plină dezvoltare va influenţa şi generaţia viitoare ; chiar dacă momentul de înflorire va fi de mult trecut, iar roadele căzute şi risipite, seminţele vor încolţi pe alte meleaguri. Personalitatea căpitanului Cook influenţează epoca noastră şi renumele său va dăinui de-a lungul secolelor. Omul se naşte cu un grad de energie proprie şi cu o anume receptivitate. Aşa cum instinctul de procreare este diferit de la om la om şi creează cînd patagonezi, cînd laponi sau samoiezi şi cînd în condiţii de climă identice apar oameni de staturi diferite a căror dezvoltare cunoaşte forme variate, la fel există deosebiri şi în ce priveşte intensitatea activităţii spirituale, a labilităţii fanteziei şi a gradării sentimentelor. Activitatea de percepere şi noţiunile reprezentărilor sale se află într-un raport de armonie: unii oameni sînt impresionaţi de anumite fapte, care nu au nici cel mai mic efect asupra altora. Coardele sensibilităţii vibrează armonios doar la anumite sunete. Un înţelept a exprimat această relaţie în felul următor : Depinde de noi modul cum echilibrăm relaţia dintre forţele noastre spirituale pentru a ajunge la armonizarea lor. Bogăţia varietăţii lor este însă neapărat un dar al zeilor. Disonanţa dintre aceste forţe se vădeşte la o analiză mai amănunţită a activităţii umane. Exemplele de perfecţiune umană constituie excepţii în toate straturile sociale. Chiar şi cei mai slăviţi suverani, exclamă cu mult curaj un celebru cercetător al istoriei, pot coborî la clasa cea mai de jos dacă li se scoate purpura imperială. Natura l-a înzestrat pe căpitanul Cook, provenit dintr-o modestă familie de ţărani, cu o seamă de calităţi spirituale, iar forţa sa primordială era năzuinţa impetuoasă spre acţiune. Sobrietatea îi era înnăscută şi nu rezultanta unei lupte aprige cu sine însuşi. Cerinţa de a acţiona şi satisfacţia faptei împlinite aveau la origine sîrguinţa neostoită, capacitatea de a persevera şi a rezista pericolelor şi neajunsurilor. Imaginaţia sa prindea din zbor relaţiile dintre fapte : capacitatea de apreciere sesiza în mod corect şi hotăra fără greş ; sensibilitatea era de cele mai multe ori ţinută sub controlul raţiunii şi înclina spre bunătate şi omenie. Faptele dove-

deau nobleţea sufletească a căpitanului Cook, fiul unui mic arendaş. Mentalităţile şi sărăcia mediului nu erau favorabile educaţiei sale, dar pasiunea juvenilă pentru mare i-a hotărît cariera. Spirit activ şi hotărît s-a dus să înveţe marinăria pe un vas care transporta cărbuni. Timp de cincisprezece ani a fost marinar şi cîrmaci pe vasele unui negustor, trudind din greu, încercînd totodată să îmbunătăţească condiţiile pentru subordonaţii săi. A cunoscut riscurile şi greutăţile navigaţiei, şi-a însuşit bazele meseriei cu uşurinţă şi îndemînare ; mulţumită perspicacităţii şi capacităţii sale a descoperit importanţa matematicii şi astronomiei, absolut necesare unui navigator. Una din fazele importante în evoluţia sa a fost îmbarcarea pe o navă a marinei regale. Perspectivele de a promova la o treaptă superioară îi stimulează forţele spre noi eforturi în vederea formării sale ca ofiţer. Matematica era o pasiune căreia i s-a dedicat în întregime : cu aceeaşi ardoare a studiat astronomia, pe ale cărei teorii se bazează arta navigaţiei. Acela care ştie cîtă ordine şi claritate oferă disciplina matematicii, acela va înţelege cît de importantă a fost transformarea petrecuttă. Cu toată multitudinea talentelor şi cu toată varietatea cunoştinţelor, căpitanul Cook nu ar fi ajuns în vîrful piramidei fără o înlănţuire favorabilă a evenimentelor. Norocul care favorizează fără discernămînt cînd virtutea, cînd lenea ignorează adesori meritele modeste, jignind întreg neamul omenesc. Dar poate că nu e just acest reproş în lumea noastră în care continuitatea dintre cauză şi efect decide totul ! Să lăsăm această dispută şi să revenim la căpitanul Cook. El constituie o excepţie, întrucît a fost destinat să cerceteze jumătate din globul pămîntesc.

Munca dificilă de trasare a coastelor regiunii Terra Nova a însemnat un exerciţiu pentru o carieră strălucită, iar el a ajuns la o mare dexteritate în executarea măsurătorilor şi a observaţiilor astronomice, călindu-şi curajul şi prezenţa de spirit în momentele de primejdie. Sarcina de onoare, atît de neaşteptată, de a întreprinde călătoriile în jurul lumii l-a entuziasmat. În vederea realizării acestui scop, a conceput planuri vaste, bine gîndite şi îndrăzneţe. Prestigiul şi bunăstarea legate de noua funcţie nu au înăsprit bunătatea şi nici comportamentul a rămas acelaşi om

cu obiceiurile simple şi profunda conştiinţă a datoriei. Receptivitatea faţă de nou şi înţelegerea afectivă faţă de oameni s-a amplificat cu fiecare călătorie, iar în timpul ultimei, a dat dovadă de o accentuată gingăşie a sentimentelor, care cu greu ar putea fi bănuită privind la navigatorul aspru de vîntul mărilor. Acest fapt confirmă o dată mai mult caracterul şi năzuinţa spre perfecţionare. Sufletul său ales nu a cunoscut ambiţia de evidenţiere, care se transformă cu timpul în sete nesăţioasă de bunăstare, ci a transformat această pornire într-un sentiment nobil de afirmare, demn de stima urmaşilor. Se cuvine să mulţumim naturii care creează fiinţe excepţional înzestrate, capabile să realizeze fapte măreţe din iubire faţă de sine şi faţă de oameni, căci iubirea de sine exprimată în forma sa cea mai generoasă, este cea care tinde să vadă în semeni răsfringerea propriei fiinţe. Cook a realizat şi acest mare deziderat ! Mi-l închipui uneori, în orele de visare, ca pe unul din eroii antichităţii. Dacă şi-ar pleca privirea spre noi, ar afla că meritele sale au fost încununate de gloria recunoaşterii din partea Societăţii de Filozofie, iar chipul i-a fost imortalizat în metalul medaliilor. Ar şti atunci că e regretat de oamenii adevăraţi din întreaga Europă ; ar vedea strînse în volum amintiri despre călătoriile sale şi ofranda de flori adusă de cei care i-au fost prieteni şi tovarăşi.

CĂLĂTORIE PE RINUL INFERIOR

Boppard, 24 martie

I

Călătorul tău[1] era pe punctul să apeleze la înțelepciunea filozofiei pentru a se împăca cu soarta și împrejurările de față, cînd, aducîndu-și aminte că are toc și cerneală, s-a hotărît să scrie. Ar fi mult mai plăcut să-ți destăinuiesc tot ce am pe suflet, acasă, la Koblenz, în clipele de tihnă ale serii, dar...

Aventura noastră pe Rin pare să devină totuși interesantă ! Un om cumpănit parcurge în fiecare zi o distanță bine stabilită, atunci cînd pornește la un drum lung, pe cînd noi ne aflăm cu trei ore întîrziere față de program, nu din vina noastră, ci datorită unui lanț de întîmplări nefavorabile. Astăzi, în locul soarelui de ieri care a strălucit cu dărnicie, am avut parte de o zi mohorîtă ale cărei neajunsuri au fost compensate însă de activități interesante. S-a întîmplat exact ca în romanele și revistele educative : am fost răsplătiți cu dărnicie, pentru că vremea urîtă ne-a dat răgazul necesar să facem ceva util. Regiunea pe care o străbăteam îmi era mai mult decît cunoscută și de aceea, sper să nu se supere locuitorii frumoasei văi a Rinului, am citit *Călătorii în Borneo*. Culorile aprinse ale acelui pămînt arzător m-au încălzit și mi-au aprins imaginația, în timp ce străbăteam locuri închircite de atîta frig. Siluetele ciuntite ale tulpinilor de viță dau un aspect ciudat întregului peisaj : încremenite în rînduri drepte, acum desfrunzite, par niște țepi uriași care obosesc ochii cu monotonia lor. Această uniformitate este întreruptă doar ici și colo de pîlcurile de migdali și piersici, învăluite în albul cu sclipiri roșietice al florilor. Acolo unde valea

[1] Forster scrie soției sale.

se îngustează, piersicii și migdalii se cațără de-a lungul culmilor abrupte, pe terasele stîncoase, încîntind prin gingășie și căldura culorilor. Să nu credeți că am visat tot drumul cu gîndul la vara fără sfîrșit a țărmurilor umbrite de palmieri. Ceasuri întregi am stat pe punte, privind la undele verzi și atît de odihnitoare ale Rinului, mi-am încîntat privirea, contemplînd salba de orașe bogate, care tivesc malurile plantate cu viță de vie. În zare se conturează clădirea stăreției Johannesburg, cu romanticul turn al șoarecilor [2] și donjonul înfipt pe un pinten de stîncă. Pădurile aruncă umbre peste ape, iar deasupra întunericului de frunze se ridică, pe albastrul cerului, turnul lui Hatto[3] la temelia căruia se frămîntă valurile. În acest punct rîul Noh [4] și-a croit printre văile înguste un drum nespus de frumos.

La Bingen Rinul se strecoară de-a lungul pereților de gresie în loc să-și aleagă calea spre șesul care duce la Kreuznach. Cercetînd cauzele acestei devieri, am observat că șesul se ridică în pantă pînă ajunge la înălțimea unei coaste de munte. Geologul poate citi în aceste locuri ca într-o carte deschisă. Apele Rinului, stăvilite de peretele stîncos, inundau odinioară cîmpia pînă la nivelul stîncii de la Bingerloch ; oprite în acest punct de zăgazurile puternice, se prăvăleau din nou în cîmpie, urmînd cursul pe care-l străbat și astăzi. Cred că întreaga vale a Rinului, o parte din Palatinat și împrejurimile orașului Mainz alcătuiau în acele vremuri îndepărtate fundul unui lac imens, pînă cînd apele au izbutit să străpungă stînca croindu-și un loc de trecere.

Vița de vie nu se cultivă dincolo de Bingen, pentru că doar pînă aici cursul rîului îi oferă văi însorite, expuse tot timpul zilei căldurii binefăcătoare a soarelui. Și relieful munților din jur contribuie prin forma culmilor erodate, aproape aplatisate, la menținerea unui climat blînd. Ast-

---

[2] Construcție veche care se află în fața cu castelul Ehrenfels. Legenda spune că episcopul Hatto s-ar fi refugiat în acest turn ca să scape de șoarecii care îl urmăreau.

[3] Turnul lui Hatto este unul și același cu turnul șoarecilor.

[4] Afluent al Rinului. În limba literară rîul se numește Nahe.

fel vînturile reci din nord sau răsărit mătură platoul montan, dar nu coboară spre cursul rîului, ci își încearcă forțele, izbind cu sete în peretele din față, așa încît malurile Rinului, aflate la baza muntelui, sînt ferite de asprimea lor. Nu s-a stabilit încă dacă și în ce măsură compoziția mineralelor din sol influențează tăria vinului și, ca de obicei, în asemenea cazuri presupunerile și ipotezele sînt care mai de care mai hazardate. Un lucru este cert ; bucurîndu-se de condiții identice de climă, ca în valea Rinului, vinul obținut în alte regiuni nu are aceeași calitate. Probabil că factorul determinant îl reprezintă compoziția solului. Pe versantul de răsărit se întîlnesc izvoare cu apă caldă și un conținut ridicat de sulf, fier sau acid sulfuric. Mi s-a spus că dealul de la Hochheim conține straturi de cărbune. Ciudat este faptul că tocmai în aceste locuri, la Domdechanei, se obțin vinuri cu tărie de foc și un buchet excelent. Am observat că aici în partea de vest, pe drumul dinspre Mainz, zăpada se topește mai repede pe versantul plantat cu vii decît în partea opusă a orașului. Diferența este foarte evidentă, dată fiind aria restrînsă, unde are loc fenomenul ; chiar și temperatura aerului mi-a părut mai ridicată. De cum părăsești Hochheim, mergînd spre vest în direcția Mainz, te afli într-o regiune cu climă mai blîndă. Deosebirea de temperatură pare a fi efectul curenților de aer care străbat fără opreliște cîmpia de la Altkönig, aducînd frigul din regiunile înalte sau, mai bine zis, favorizînd evaporarea rapidă, producînd o răcire accentuată. Temperatura mai ridicată din podgorii s-ar datora după unii zăcămintelor de cărbuni din adîncuri. E posibil ca această afirmație să fie adevărată, pentru că o bucată de cărbune, ca oricare material combustibil, este mai caldă decît piatra de calcar sau de gresie. Tot atît de sigur este și faptul că asemenea materiale degajă căldură la o anumită temperatură a aerului. Nu ar fi oare posibil ca vița de vie să profite de această emanație de căldură ? Intensitatea căldurii soarelui are rolul cel mai important în formarea sucului din boabele de struguri, iar lumina le dă aromă și dulceață. Vinul nostru sec nu este pe placul străinilor și al femeilor care preferă vinurile dulci din Grecia, Italia, Spania, Ungaria și Franța.

Dincolo de Bingen, malurile înguste și lipsite de vegetație nu oferă nimic iubitorilor naturii. Munții nu au înălțime semeață care-l face pe drumeț să încerce o emoție puternică ; uniformitatea peisajului devine cu timpul obositoare. Ogoarele cultivate ce se cațără pe coastele povîrnișurilor făcînd dovada unei sîrguințe tenace trezesc însă senzația de înghesuială.

Zidurile cetăților din Evul Mediu alcătuiesc o splendidă podoabă, dar conturul construcțiilor se aseamănă atît de mult cu silueta stîncilor, încît simți nevoia unui contrast în geometria formelor. Aceste adevărate cuiburi de vulturi, cîndva reședințe ale cavalerilor briganzi, groaza navigatorilor de pe Rin, sînt clădite nu pe spinarea largă a muntelui, ci pe marginea prăpăstiilor, oferind privirilor deschiderea largă, în evantai, a ogoarelor și satelor pînă la linia orizontului. Castelele și-au găsit adăpost în văi înguste, înconjurate cu pereți de stîncă, lipite ca și cuiburile păsărilor de ascunzișurile pietroase ale munților. Multe locuri sînt într-atît de sălbatice încît oferă unei fantezii mai înflăcărate imagini de infern. Chiar și așezările par triste, înghesuite cum sînt între pereții verticali ai munților de gresie și albia rîului, năvalnic și amenințător în anotimpurile ploioase sau la topirea zăpezilor.

În Bacharach și Kaub am vizitat o galerie acoperită, care se întinde de-a lungul orașului. Există aici multe case degradate, iar sărăcia și lipsa de ocupație a locuitorilor accentuează aspectul deprimant. Am zîmbit, cînd la Bacharach un invalid a închiriat o barcă să-l aducă la vasul nostru, ca să ne solicite bani. Dar nu mai putea fi caracterizat drept ridicol faptul că la St. Goar, starostele cerșetorilor a venit pe vas să ne întindă cutia milei înainte de acostare, spunînd că în oraș cerșitul este interzis de autoritățile care vor să-l apere pe călător de aspectul lor neplăcut. Este însă revoltător faptul că acest cerșetor are voie să inoportuneze călătorii care nu intenționează să debarce, pentru a feri pe cei care vizitează orașul de insistențele sale.

În această parte a văii Rinului, îngustă și sălbatică, lipsește orice fel de industrie. Solul nici el nu este prea darnic ; se cultivă doar vița de vie, cu recolte nesigure. Dealtfel, în regiunile mai bogate, cultivarea viței de vie

ca monocultură este o dovadă evidentă a indolenței locuitorilor. Această plantă solicită puține zile de muncă asiduă, iar omul s-a obișnuit să considere că a muncit destul dacă sapă buruienile, culege rodul și... cam atît. Restul anului și-l petrece nefăcînd nimic ; foarte rar se îndeletnicește cu vreun meșteșug, asigurîndu-și astfel un minim de existență. Ani de zile primește avansuri pentru recoltă, care doar la 7—8 ani o dată este excelentă. După ce s-a tras vinul, viticultorul trăiește din vînzarea acestuia ; uneori în anii cu recoltă slabă, după achitarea avansului, îi rămîne atît cît să nu ajungă cerșetor. Unii socotesc acest fel de a trăi fericire ! Chiar dacă nu se bucură de abundență, spun ei, podgoreanul trăiește fără griji în speranța unei recolte bune. Acest fel ușuratic de a judeca nu ține însă seama de starea de degradare morală a țăranului, care s-a obișnuit să trăiască la voia întîmplării. Doar moșierul scoate un venit apreciabil din cultura viței. Neavînd datorii, el nu comercializează vinul abia ieșit de sub teasc, ci îl păstrează în beciuri, pentru ca timpul să-i mărească valoarea și calitatea. S-a calculat că terenurile plantate cu viță de vie aduc un profit de 7—8%, socotind anii buni și slabi la un loc. Mă întreb însă dacă acest beneficiu substanțial al moșierilor poate despăgubi statul pentru greaua pierdere suferită prin degradarea morală a cetățenilor săi.

Din pricina nivelului scăzut al apei am înaintat foarte încet, așa că abia la opt am ajuns la Boppard, tocmai bine ca să vedem răsăritul astrului nopții, care lumina feeric întreg peisajul. Ne-am grăbit spre cel mai bun han, dar am găsit toate locurile ocupate. Al doilea avea ferestrele sparte ; despre al treilea am auzit că este cunoscut prin dezordine și murdărie, așa că nici n-am mai încercat. Am bătut la întîmplare la un al patrulea și ne-am văzut siliți să ne declarăm mulțumiți cu o singură cameră pentru toți.

Acum, în timp ce îți scriu, beau ceai cald și laud spiritul tău de prevedere, datorită căruia pot sorbi licoarea binefăcătoare. Fără sfatul tău am fi rămas flămînzi și însetați în acest oraș al amazoanelor [5], unde acum cîtva timp

---

[5] Este vorba de primăvara anului 1790, cînd femeile au luat parte activă în lupta împotriva trupelor trimise în oras.

femeile au respins atacul a trei sute de soldaţi puşi să le alunge pentru că se revoltaseră contra unui decret al stăpînirii şi răniseră cîţiva oameni ai legii. În momentul de faţă forţa militară e stăpînă pe situaţie şi deţine supremaţia asupra sexului slab, care pare să fie făcut nu doar pentru răzmeriţe, socotind după siluetele văzute pe stradă.

Te rog fii îngăduitoare cu digresiunile mele şi cu lipsa unui stil înflorit. Îţi scriu sub impresia lucrurilor văzute şi obosit de a observa şi urmări tot ce merită să fie notat. Nu am răgazul celui care îşi povesteşte călătoria din amintiri, stînd în tihna camerei. Chiar săracă, expunerea mea are meritul de a fi făcută pe viu, la lumina unei singure lumînări fumegînde, care pare atît de epuizată, încît ameninţă să se stingă la fiecare pîlpîire, aşa că abia mai pot citi ce scriu. Nu mă simt în stare să redau în culori mai vii călătoria noastră de treisprezece ore pe apă. Cu toată strădania, oboseala îmi închide ochii şi înceţoşează mintea.

II

Andernach

De pe lacul pe care Rinul îl formează la Boppard priveliştea este neasemuit de frumoasă, mai ales la răsăritul soarelui, cînd priveşti crestele falnice ale munţilor. Cu tot frigul, ceaţa şi umezeala aduse de un vînt subţire dinspre răsărit, am ieşit din cabină. Culmile, frumos arcuite, sînt acoperite pînă spre vîrf de păduri dese, care măresc pitorescul acestor locuri atunci cînd îmbracă mantia de verdeaţă.

În apropiere de Koblenz am ieşit din nou pe punte. Peisajul vădeşte atîta bogăţie şi frumuseţe cum nu mai întîlneşti decît în regiunea unde Rinul părăseşte Elveţia. Priveliştea este dominată de formele maiestuoase ale crestelor ; pîlcurile de copaci alternează cu grupuri de case, dealurile sînt împădurite pînă spre vîrfuri, noul palat se răsfaţă pe malul lacului, iar fortăreaţa Ehrenbreitstein se înalţă pe muntele opus în toată splendoarea. O zi însorită ar fi însemnat pentru noi un dar nepreţuit, de care nu ne-a fost dat să ne bucurăm nici astăzi. Cerul era brăzdat încă de nori ameninţători, iar lumina era mai slabă decît la că-

derea nopții. Am suit pînă la Ehrenbreitstein. Farmecul împrejurimilor nu a izbutit să-mi șteargă impresia lăsată de soarta nenorocită a deținuților, care întindeau prin ferestruici lingurile și cerșeau mîncare, în timp ce se auzea zornăitul lanțurilor. Nu am uitat pe acei nenorociți nici în timp ce admiram grandoarea cetății, pasărea grifon, cum e denumit acel tun uriaș care nu a slobozit nici un obuz, dar care poate arunca ghiulele de o sută cincizeci de funzi pînă la Andernach, morticrele, obuzierele de doisprezece și douăzeci și patru de funzi, țevile lungi, lăzile cu gloanțe și toate celelalte grozăvii care pot fi văzute în arsenalul cetății sau pe parapete. Nici chiar desfășurarea largă a priveliștii, văzută din vîrful muntelui, nu m-a făcut să-i uit, deși în fața ochilor se desfășura orașul Koblenz, șerpuirea Rinului și a Moselei. Nu ar fi oare drept ca cei care fac condamnări pe viață să petreacă cel puțin o singură zi pe an în această închisoare, avînd în urechi vaietul neîntrerupt al deținuților, pentru ca nu litera legii, ci conștiința să-i convingă de justețea unei astfel de condamnări ? Ne înduioșăm cînd un om imoral este pedepsit de natură prin infirmitate fizică ; încercăm să-i alinăm suferința, să-l vindecăm chiar. Oare nu au dreptul la mila noastră și cei care au lezat orînduirea societății ? Pierderea libertății nu e o pedeapsă suficient de grea ? Sfînta dreptate pretinde și martirajul celor închiși ? Îmi vine să cred că abolirea pedepsei cu moartea ne-a făcut și mai cruzi ! Nu vreau să analizez acum dacă un om are dreptul să ridice viața semenului său. Dacă există în această lume bunuri intangibile, atunci cu siguranță că nu doar viața face parte din această categorie, ci și idealurile noastre, fără de care omul nu-și poate afirma umanitatea ! Libertatea persoanei este un asemenea ideal, strîns împletit cu noțiunea de om și la fel de sacru ca toate idealurile noastre. Dacă legile trebuie să pronunțe privațiunea libertății, această sentință, atît de aspră, e dată pentru a-i apăra pe ceilalți membri ai societății. Rămîne deschisă însă problema dacă nu este o cruzime fără rost să transformi viața într-un canon fără sfîrșit prin detenție, în locul unei sentințe capitale. Amăgirea cucernică de a crede că un condamnat s-ar îndrepta în decursul unei detențiuni pe viață ar dispare, dacă ne-am da silința să apelăm la expe-

rienţă : atunci am fi convinşi că o îndreptare nu poate fi realizată printr-un martiraj de o viaţă. Bolţile mucegăite ale închisorilor şi băncile pe care stau condamnaţii la galere nu sînt locuri menite să aducă pocăire, ci groază ; mai multă putere de îndreptare îţi dă o clipă de adevărată părere de rău decît un secol petrecut în lacrimi şi chin. Doar frica de moarte, pe care singură educaţia o poate diminua, e cea care convinge pe judecători că o condamnare pe viaţă înseamnă îndurare şi trebuie să fie primită cu recunoştinţă de cel condamnat ! Frica face pe om crud şi josnic ! Nu legile sînt de vină, ci credinţa greşită ! Atîta timp cît există un singur om care e de părere că viaţa petrecută în temniţă, ţintuit în lanţuri, e un bun de preţ, judecătorul care dă o asemenea sentinţă e de compătimit, pentru că nu ştie ce dar face nefericitului condamnat ! Nu-l condamn însă pe acest judecător ! El nu poartă nici o vină ! Vina e a secolului în care trăieşte !...

Într-o clădire veche şi goală din Ehrenbreitstein, negustorul Gerhardi a deschis o fabrică de prelucrarea pieilor, pentru care principele de Trier l-a scutit de dări pe timp de şase ani. În apropiere de Vallendar există o a doua fabrică, care îşi procură materia primă tocmai din Buenos Aires. Iată dar cel mai convingător exemplu de modul cum industria şi comerţul stabilesc relaţii între cele mai depărtate regiuni ale lumii.

De la Koblenz ne-am îndreptat spre Neuwied, unde am vizitat aşezămintele şi atelierele confreriei Herrnhut[6]. Biserica luminoasă mi-a plăcut foarte mult. În locul agapelor primilor creştini, aici s-a introdus obiceiul de a bea ceaiul în comun, în incinta bisericii. Şi nu doar slăbiciunea mea pentru această băutură m-a făcut să aprob această tradiţie. Chiar dacă nu simt fiorul credinţei, cred că această acţiune e utilă, căci prilejuieşte întruniri prietenești, sub semnul bucuriei de a trăi. Dar obiceiul se împacă greu cu organizarea severă a ordinului, care separă femeile şi bărbaţii necăsătoriţi cu multă strictețe. Experienţa mă îndreptăţeşte să afirm cu toată certitudinea că în faţa forţelor răului ieşi învingător, atunci cînd te opui

---

[6] Aşezăminte fondate în 1724, avînd caracter religios.

cu fruntea sus și nu fugi. Poate afirma cineva cu toată siguranța că în cazul unei voințe încătușate, a obligativității impuse din afară, imaginația nu poartă vina unor distrugeri morale mult mai grave decît urmările unui contact dirijat de o moralitate liber acceptată ? Nu există atîtea alunecări spre imoralitate, cînd imaginația slăbește pe om și-i subminează existența ?

Scrierile moralizatoare ale celebrei Guyon [7], care au văzut lumina tiparului pentru a servi cu totul alt scop, și mărturisirile lui Jamerai-Duval[8] povestesc despre îmbolnăvirile datorate extazului și le consideră o mutilare metafizică. Atunci cînd capacitățile intelectuale sînt limitate și imaginația destul de săracă, simptomele nu sînt grave, iar răul rămîne în limitele impuse de îngîmfarea celui în cauză. Dacă însă epidemia de îmbolnăvire psihică atacă ființe superioare, atunci efectele vor otrăvi viața popoarelor, vor deregla relațiile sociale și vor submina siguranța statului. Înșelăciunea prin care se escamotează obiectul acestui extaz este perfect regizată, așa încît și cel mai negru abis poate apărea sufletului omenesc drept o treaptă înaltă a virtuții, a înălțării spirituale. Denaturarea instinctului fizic lezează ordinea naturii ; rănirea spiritului este cu atît mai pasibilă de pedeapsă, pentru că se comite o crimă față de specia umană. Sărăcia spiritului este de obicei scuza invocată pentru teofonia [9] începută în singurătate, dar continuată în public, fără cea mai mică urmă de reticență. Un suflet mare își caută o ființă apropiată, care să-l înțeleagă și căruia să i se destăinuie. E cu neputință să nu găsești pe acest pămînt un suflet apropiat și chiar dacă nu-l afli, omul are posibilitatea de a dărui din bogăția sufletului său celor din jur. Înțelepciunea naturii e mult mai mare decît prostia omenească ! Ea trezește pe visător chiar mai înainte ca acesta să-și dea seama.

---

[7] Guyon, Jeanne Marie Bouvier de la Motte (1648—1717), scriitoare mistică franceză.

[8] Duval, Valentin Jamerai (1695—1775), numismat francez. În amintirile sale abundă descrierea unor momente de reverie religioasă.

[9] Relație erotică față de obiecte de cult.

...Înainte de apusul soarelui am ajuns la Andernach. Localnicii au o caracteristică temperamentală mult deosebită față de cei din nord. Tovarășii de drum mi-au confirmat impresia, așa că mă încumet să ți-o transmit. Țăranii de pe aici și de mai jos au figuri cu trăsături regulate, sînt blonzi, au un aspect greoi și par flegmatici. Menționez în treacăt ideea că natura ocupațiilor influențează caracterul și fizicul. Sărăcia viticultorului îi schimbă pînă și aspectul. În jurul orașului Andernach și în aval de el cultura viței de vie nu mai deține locul principal. Să fi existat oare o diferență de limbă și de aspect fizic și înaintea plantării viței de vie în Germania ? Atunci e de la sine înțeles că diferențierile au fost adîncite în urma schimbării modului de trai. Dialectul cu inflecțiuni mai moi apare însă abia în regiunea din apropierea orașului Köln.

III

Wohin sich das Gespräch der Edlen lenkt, Du folgst gern, denn dir wirds leicht zu folgen. [10]

Din preajma orașului Köln, unde Rinul unduiește printre cîmpurile întinse, am întors privirile spre munții ale căror creste se zăreau în contururi abia bănuite.

Geologul privește cu alți ochi decît călătorul neavizat denivelările solului, în care descifrează urme ale transformărilor provocate de unele evenimente hotărîtoare pentru scoarța terestră. Pe durata scurtei noastre călătorii pe Rin am purtat un dialog fără cuvinte cu plantele și rocile și te asigur că dezvăluirile lor au fost mai instructive decît tomuri întregi de cărți de specialitate. Vrei să-ți relatez cîte ceva din acest dialog ?

Lanțul muntos care se întinde din Turingia, Fulda și Wetterau înspre Rin sfîrșește mai sus de Bonn prin culmile de granit, gnais și profir ale masivului Siebengebirge.

---

[10] Oricare ar fi subiectul discuțiilor celor aleși, îi urmezi cu drag, căci ți-e ușor să-i urmărești. (Goethe, *Torquato Tasso*, L, 1.)

Ici colo se află şisturi silicoase, bazalt şi roci colorate în funcţie de proporţia în care se găsesc diferiţii componenţi. Ramificaţiile sudice ale munţilor din Hessa se continuă dincolo de Rin şi se pierd în lanţul munţilor Vosgi. De la Bingen pînă la Bonn aceste ramificaţii sînt formate din şisturi argiloase şi silicoase, cu o compoziţie şi duritate foarte diferită fiind acoperite în cea mai mare parte de straturi groase de nisip. Straturile sînt orientate în general de la est spre vest şi au o înclinaţie spre sud de 60 pînă la 65°. Înainte ca noaptea să ne ajungă din urmă, am întreprins o scurtă plimbare arheologică prin Andernach. Sub stratul de pămînt al unui defileu am văzut straturi de traso, urmă de piatră ponce, măcinată de pulbere şi apoi modelată cu ajutorul apei în cele mai felurite forme. Piatra ponce are culoarea alb-cenuşie ; e poroasă, foarte uşoară şi aspră la pipăit, bucăţile ating mărimea unui bob de mazăre, iar în ele se găsesc uneori fragmente de cărbune. Apariţia acestui produs vulcanic pe malul liniştit al Rinului a mirat pe mulţi cercetători. Pe distanţa de la Andernach la Bonn, Gollini [11], Hamilton [12], Deluc [13] şi mulţi alţi adepţi ai teoriei originii vulcanice a văii Rinului desluşesc urme ale activităţii unor vulcani existenţi în ere îndepărtate. Aceşti munţi arzînd ar fi aruncat lava în marea care acoperea pe atunci aceste regiuni ; răcindu-se brusc această lavă forma coloane de piatră ponce. Pietrele arse, cenuşa şi cărbunii s-au depus în straturile care astăzi se folosesc în Amsterdam la construcţia de tuburi pentru lucrările de canalizare. Înainte ca oamenii să fi populat această regiune, unde au plantat grîne şi viţă de vie, pămîntul a cunoscut frămîntările unor spasme apocaliptice. Imaginea trezeşte un sentiment de grandoare, nu-i aşa ? Depinde doar de noi să ne închipuim în locurile cunoscute vulcani ca Etna, Vezuviu, Hekla sau Chimborozo. Dacă munţii din regiunea Rinului îţi pot sugera o asemenea ima-

---

[11] Gollini, Alexander (1727—1806), director al cabinetului de ştiinţe naturale din Mannheim.

[12] Hamilton, William (1730—1803), diplomat şi arheolog englez.

[13] Deluc, Jean-André (1726—1817), teolog şi meteorolog francez stabilit la Londra.

gine, nimeni nu ar lua în nume de rău încercarea imaginației noastre de a întregi astfel istoria transformării pământului. Piatra ponce e cu siguranță un produs vulcanic, dar de aci nu trebuie trasă concluzia că la Andernach a existat într-o epocă geologică îndepărtată un vulcan pentru că nicăieri în această regiune nu se află urme ale unei activități vulcanice. Nimic nu pare să îndreptățească ipoteza că aceste straturi de piatră ponce s-au format în interiorul unui vulcan. Poziția lor, imediat sub stratul de pământ, pare să ateste mai degrabă ipoteza că piatra ponce a fost mînată de ape de la mari depărtări, că a fost adusă de cine știe ce rîu. Existența unei mări, care să fi acoperit toate crestele munților, e dealtfel admisă de către adepții teoriei existenței unor vulcani pe aceste meleaguri, căci ea explică formarea bazaltului. Chiar dacă nu apele au fost cărăușul acestor pietre, ele se puteau forma și prin arderea unui zăcămînt de cărbune, care a transformat argila din stratul imediat superior și inferior filonului într-o masă asemănătoare cu piatra ponce. De fapt, substanțele denumite cu numele comun de piatră ponce sînt extrem de felurite. Diferența e adesea foarte mare și de aceea cred că nu se poate trece cu ușurință peste această problemă. Piatra ponce a fost definită drept un produs vulcanic, sfărîmicios ca aspect. Nenumăratele diferențe de culoare, textură și de caracteristici exterioare pe care le-am observat în laboratoarele vizitate mă fac să cred că nu e suficient de clară această formulă foarte cuprinzătoare. Sînt sigur că multe din aceste pietre ponce sînt de origină diferită și nu au parcurs același proces de transformare. Cine știe ? Poate că piatra ponce din regiunea Andernach nu face parte din acele roci, pe care mineralogii le derivă din arderea azbestului. Această piatră nu e compusă, ca piatra ponce întîlnită la Tanna [14], din cristale ascuțite, de mici dimensiuni. Dacă ea s-a format în urma acțiunii focului, îmi pare mai acceptabilă ipoteza că la originea ei se află argila. A doua zi am continuat

[14] Insulă din arhipelagul Noilor Hebride, străbătută de un lanț de munți vulcanici. Forster a cercetat această insulă în timpul călătoriei făcute în jurul lumii, în 1774.

călătoria pînă la Unkel unde se află rocile de bazalt în formă de coloane ce l-au uimit şi pe Trembley [15], care nu a bănuit ce dispute aprinse se vor purta în jurul formării lor. Atunci cînd nivelul apei e scăzut coloanele ies la suprafaţă acoperite de mîl albicios, acel mîl care dă un aspect atît de tulbure apelor Rinului, cînd e umflat din pricina puhoaielor. Am trecut pe lîngă aceste coloane şi m-am îndreptat spre cariera de piatră, aflată la o bătaie de puşcă de mal. În carieră, coloanele sînt grupate în pîlcuri mai mici sau mai mari, aşezate pe un suport de rocă maronie, înţesată de goluri, în parte umplute cu calcit. Coloanele au o granulaţie de culoare neagră şi conţin olivine şi turnaline. Aceste coloane sînt vîrstate cu dungi de nisip de rîu şi încrustate cu formaţiuni alb-gălbui sau cu sinter calcaros. Muncitorii afirmă că dau uneori de apă limpede în adînciturile din interiorul rocii. Dealtfel coloanele sînt foarte fragile, şi de aceea munca se desfăşoară anevoios. Muncitorul înfige vîrful drugului în crăpături şi doboară coloana. Prăbuşirea mai multora în acelaşi timp îţi oferă o privelişte sinistră, oamenii fug care încotro să se pună la adăpost înainte de răsturnarea lor. Am observat la aceste coloane depuneri de calcar, a cărui proveniență nu mi-o pot explica, cum dealtfel nu-mi explic nici originea sinterului menţionat mai înainte, căci prin apropiere nu se află zăcăminte de calcar. Probabil a fost adus de apele care pot aduce pe distanţe lungi particule de calcar dizolvate înainte de a le depune.

Cariere de bazalt se întîlnesc pe ambele maluri ale Rinului pînă departe în Siebengebirge şi furnizează întregii regiuni piatra necesară construcţiilor de case şi drumuri. Faţada Colegiului iezuiţilor din Koblenz este placată cu bazalt, iar drumurile principale datorează buna lor stare tot pietrelor de bazalt. Cred că nu are nici un rost să căutăm „laboratoarele", unde natura a format piatra ponce din Andernach, dacă geologii noştri sînt ferm convinşi că munţii de bazalt sînt vulcani stinşi. Nu mai putem obiecta nici cu lipsa urmelor lăsate de flăcări, dacă bazaltul de la Unkel are drept fundament lava spongioasă. Nu au munţii

[15] Trembley, Abraham (1700—1784), naturalist, directorul bibliotecii din Geneva.

de bazalt formă conică ? Nu a descoperit oare Deluc şi un crater, mare cît o palmă ? Te rog să mă crezi că voia bună, care ne-a însoţit întreaga zi, nu a contribuit cu nimic la această lungă peroraţie asupra vulcanilor. Cred că în elucidarea problemei se porneşte de la un punct, care el însuşi ar avea nevoie de clarificare. Se afirmă de pildă : munţii de bazalt sînt vulcani stinşi, deci bazaltul este un produs vulcanic ! Sau : bazaltul are drept strat de bază lavă spongioasă, deci bazaltul este lavă pietrificată ! Sau: vulcanii sînt munţi de formă conică, deci culmile bazaltice sînt vulcani ! Sau : prăpastia, din care se ridică fumul şi flăcările erupţiei vulcanice şi din care sînt azvîrlite piatră ponce şi bucăţi de stîncă este un crater, deci orice scobitură într-un munte de bazalt, chiar dacă e atît de mică încît o poţi astupa cu palma, este un crater, iar muntele de bazalt un vulcan ! Pînă şi un necunoscător într-ale geologiei sesizează lipsa de consistenţă a acestor concluzii. În privinţa descoperirii lui Deluc prefer să nu mai insist. Forma conică a vulcanilor însă, care se naşte prin acumularea de roci, pămînt şi cenuşă, azvîrlite din crater, nu aduce nici o dovadă asupra formării coloanelor de bazalt, care au o compoziţie dură şi extremitatea superioară în formă conică. Există destui munţi de calcar cu formă conică şi mase bazaltice cu cele mai diferite aspecte. Roca spongioasă de la Unkel nu trebuie să fie în mod obligatoriu lavă, chiar dacă are aspectul acesteia. Sînt convins că acest principiu al originii vulcanice a munţilor de bazalt este destul de ineert. Cei care consideră această afirmaţie drept un adevăr de netăgăduit, ar trebui să-şi amintească dictonul *„nullius in verba“* [16]. Cercetătorii mai moderaţi, chiar dacă înclină să susţină această teorie, recunosc totuşi că e doar o ipoteză şi nu un fapt verificat. Ereticii în ale mineralogiei, care vor să introducă pînă şi în ştiinţele experimentale tirania unui simbol cu valabilitate generală, condamnă pe toţi cei care nu acordă presupunerilor tot atîta crezare ca şi constatărilor verificate. Nu consider bazaltul o rocă montană formată în apă, dar mărturisesc că nu mă mulţumesc nici explicaţiile date pînă acum care susţin formarea acestei roci cu ajutorul focului, iar ori-

[16] Să nu dai crezare spuselor nimănui (lat.).

ginea lor vulcanică mi se pare imposibil de susţinut, pentru că în acest caz ar trebui să se mai găsească şi astăzi specia de roci din care s-au format. În nici un laborator de ştiinţe naturale şi în nici o regiune muntoasă nu s-a găsit o bucată de bazalt unde să fie vizibile urmele unei formări prin topire din granit, gnais, profir, şist argilos sau calcar. La Jacci, în Sicilia, s-au găsit coloane de bazalt sub un strat de lavă. Dar nu rezultă de aci că au origine comună. Bazaltul ar putea să fi existat cu mult înainte ca lava să-l fi acoperit. Pe muntele Etna se găseşte, de asemenea, bazalt. Conform ipotezei originii vulcanice, acest bazalt este lavă, răcită în forme prismatice, atunci cînd a ajuns în stratul de apă marină. Această teorie susţine că Marea Mediterană scălda poalele vîrfului Etna. Admiţînd acest nivel ridicat al apelor, rămîne totuşi neexplicat faptul că la baza Vezuviului există, aproape de ţărmul actual al Mediteranei, lavă cu o vechime apreciabilă, care însă nu s-a transformat în bazalt, şi la răcire nu a luat formă de coloană. E adevărat că multe din soiurile de lavă au compoziţia şi chiar culoarea şi conformaţia asemănătoare bazaltului. Mi se pare însă de neînţeles, de ce nu se acceptă cu tot atîta uşurinţă teoria că lava s-a format din bazaltul, care prins în flăcările din interiorul vulcanului, s-a topit. Cu tot atîta îndreptăţire s-ar putea afirma că rocile asemănătoare lavei, care se găsesc pe tot cuprinsul Italiei, s-au format în interiorul vulcanilor. Mi se pare mai aproape de adevăr afirmaţia că, în funcţie de locul unde a avut loc arderea, în mediul de granit, gnais, profir, şist argilos, bazalt sau marmură şi în funcţie de gradul de transformare pe care l-au suferit aceste roci, fie singure, fie împreună cu alte roci, formele produsului rezultat sînt variate, aşa cum, de fapt, le întîlnim în natură. Una dintre cele mai frumoase şi complete colecţii de roci de pe Vezuviu, se găseşte la Bonn, în cabinetul de ştiinţe naturale. Acolo sînt destule dovezi întru susţinerea acestei afirmaţii... Tot aci afli şi confirmarea că lava din diferitele regiuni cu adevărat vulcanice, ca de pildă din Islanda sau Santorini e mult diferită de lava din Italia. Diferenţa rezultă din varietatea rocilor care au format-o. Dacă mai ţinem seama că eroziunea are efecte asemănătoare pentru lavă, cît şi pentru roca din care s-a

format, devine tot mai evidentă imposibilitatea de a se putea afirma ceva pozitiv în problema bazaltului din bazinul Rinului. Profirul, șistul bazaltic și celelalte roci din această categorie se transformă prin dizolvarea granulelor de feldspat și calciu într-o masă inertă care are multă asemănare cu materia de origine vulcanică din Italia. Dar nu am întîlnit nicăieri în munții de bazalt din Hessa, bazinul Rinului, din Hanovra, Fulda, Saxonia, Boemia și nici în Carpați acea lavă autentică, cu aspect de zgură sticloasă, de care te lovești la tot pasul în Islanda, pe Vesuv și Etna, în Insula Paștelui, în Tann și pe insulele Assensions. Toate cele expuse aici în mod sumar despre vulcanii din bazinul Rinului își află confirmarea în cele două volume ale doctorului Nose [17] și în notițele atît de pătrunzătoare ale prietenului meu A.v.H. [18]. Dacă bazaltul s-a format din lavă, care este atunci originea sa ? Sincer spus, nu știu ! Nu cunosc materialul originar, nici procesele chimice prin care natura a format aceste roci. Numai dacă va izbuti cineva să demonstreze că mult înainte de formarea vulcanilor, un incendiu universal de cu totul altă natură a decantat prin foc bazaltul pe toate cele cinci continente și dacă îmi va numi materia primară am să fiu de acord cu această teorie pentru care voi milita, deîndată ce va deveni o certitudine. La ora actuală știm prea puțin despre formarea pămîntului și tot atît de firave sînt cunoștințele noastre despre originea animalelor și plantelor, apărute mult mai tîrziu. E de ajuns să vedem straturi rînduite unul peste altul, ca să fim încredințați că sînt formate prin depunere în decursul epocilor geologice. Oare toate rocile de calcar de pe întreg cuprinsul planetei s-au format din cochilii ? Cum arăta oceanul care acoperea odinioară uscatul ? Era un lichid diferit de cel al mărilor noastre ? Poate că în această mare pluteau particule de calcar, argilă și magneziu ? Știm că străvechiul granit cu ciudatele sale combinații de cuarț, feldspat și mică nu vădește nici un fel de stratificare în formarea

[17] Nose, Karl Wilhelm (1753—1835), medic și mineralog din Elberfeld.

[18] Humboldt, Alexander von (1769—1859), naturalist. În anul 1789 a întreprins o călătorie pe Rin în timpul căreia cercetînd regiunea a elaborat o teorie asemănătoare.

sa. Această constatare nu lămureşte însă problema dacă această rocă e un precipitat al oceanului primar sau, conform teoriei lui Buffon, este ceea ce rămîne după evaporarea apei sub influenţa soarelui. Se poate prea bine ca nici una din teorii să nu corespundă adevărului ! Dealtfel pentru a obţine rezultate concrete în domeniul ştiinţelor naturii este imperios necesar să facem paşi siguri în geologie. Chiar dacă nu o să ajungem ca Maupertius [19] cu săpăturile pînă la centrul pămîntului, la cîteva mile adîncime sub stratul exterior vom afla cu siguranţă dovezile în sprijinul teoriei formării şi transformării terrei. Sînt încă vii în memorie strădaniile noastre pentru a săpa doar cîţiva stînjeni sub munte şi, de aceea, se cade să preţuim munca pe care o vor face urmaşii noştri, muncă, care nu le va acorda prea mult răgaz. Vreau să completez această pagină, care conţine mult prea multă geologie, cu unele date despre cabinetul de ştiinţe naturale din Bonn. Menţionez doar în treacăt frumuseţea peisajului şi poziţia splendidă a castelului. Scurtul popas făcut aici l-am petrecut cercetînd exponatele din cabinetul de ştiinţe naturale. Biblioteca cuprinde trei săli. În dulapurile, ornamentate din belşug cu aur, se află o selecţie de opere valoroase. Am găsit acolo operele celor mai buni scriitori ai noştri, lucrări din toate genurile. Din bibliotecă se intră într-un cabinet de fizică unde se găseşte o maşină de producere a curentului electric, o oglindă concavă de mari dimensiuni, lucrată din metal şi un magnet. Colecţia de ştiinţe ale naturii este adăpostită în opt săli. În sala mare se află expuse în dulapuri de sticlă patrupede, păsări, amfibii şi peşti, totul bine aranjat, deşi nu într-o ordine strict sistematică. Tot aici se pot vedea obiecte de artă, unele de certă valoare, dar şi multe nimicuri, nedemne de acest loc. Multe exponate sînt în cea mai mare parte într-o stare destul de proastă. Păsările par a fi bine conservate şi multe din speciile prezente sînt rare. Expunerea împreună cu ouăle şi cuibul e destul de izbutită. Plafonul e pictat cu păsări din speciile care lipsesc colecţiei. Cabi-

[19] Maupertius, Pierre-Louis Moreau (1697—1759), matematician francez.

netul unde sînt expuse cochiliile nu are prea multe piese şi nici prea multe varietăţi ; se întîlnesc specii comune şi destul de multe dublete. Colecţia de minerale este însă bogată, dar nu e aranjată într-o ordine metodică. Se găsesc destule varietăţi, care oferă cunoscătorului posibilităţi de studiu. Într-un dulap se află o bogată colecţie de roci de pe Vezuviu, formate din aur, ceruit şi hematită, în formele cele mai ciudate, cuprită roşie, feldspat şi multe altele. Exponatul cel mai bizar este un craniu acoperit cu tuf. Jumătate din partea superioară şi partea posterioară sînt segmentate şi pot fi îndepărtate ca să se poată cerceta interiorul. Este destul de ciudat că substanţa din care e format craniul a acoperit în decursul timpului toate proeminenţele şi a umplut adînciturile, încît nu se disting decît urme vagi ale conturului ; doar maxilarul inferior şi zona articulaţiilor şi-au păstrat forma iniţială. Această ciudăţenie e dovada certă a unei boli şi nicidecum un exemplu de pietrificare, aşa cum se interpretează. La scheletele de animale exemplele de pietrificare sînt destul de dese, dar nu s-a găsit nici un singur caz de pietrificare a unei părţi a scheletului uman. Boala care a dat aspectul acela ciudat craniului expus, se datorează unui exces de substanţă osoasă, care a modificat în timpul vieţii craniul, dîndu-i o formă atît de ciudată. Probabil că boala i-a provocat o atrofiere a simţurilor. Asemenea cazuri sînt menţionate în studiul lui Argenville [20], iar Sommering [21] are în colecţia sa oase de găină cu aceeaşi deformare, datorată bolii.

Sînt convins că părerile şi ipotezele din domeniul ştiinţei pot să preocupe şi pe cineva mai puţin bine pregătit, dar care are capacitatea intelectuală de a discerne adevărul. În epoca noastră de instruire atît de completă. noţiunile sînt din ce în ce mai numeroase şi raza de acţiune a gîndirii este mai cuprinzătoare ; activitatea se diversifică în relaţiile cu mediul înconjurător sînt mai variate şi mai interesante. Generaţia noastră se află pe o culme a

[20] Dezallier d'Argenville, Antoine-Joseph (1680—1765), naturalist francez.

[21] Sommering, Samuel Thomas (1755—1830), profesor de anatomie în Mainz ; unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Forster.

culturii. Drept mărturie pentru această afirmație stau institutele și universitățile cu gradul lor înalt de pregătire științifică, universalitatea literaturii beletristice și științifice, a concepțiilor politice, a fiziologiei și psihiatriei, chiar și epicureismul zgomotos și voluptatea rafinată, cuprinderea enciclopedică a tuturor domeniilor cunoașterii și corelația dintre aceste domenii. Toate aceste fapte au impulsionat educația : tinerii de șaisprezece ani posedă un bagaj de cunoștințe pentru care pe timpul lui Locke ar fi fost necesară o muncă de treizeci de ani. Timpul a separat grîul curat de pleavă, iar noi sîntem în multe privințe beneficiarii muncii a mai multor generații. În secolul nostru femeia își însușește cu ușurință și grație noțiunile științifice, ca pe niște flori culese din cîmpul vast al științei, pe care le oferă în dar, nu fără oarecare orgoliu, cunoștințelor din cercul pe care îl frecventează. Această frivolitate întru abordarea științei mă scandalizează ; cred că ea este cu mult mai puțin superficială decît presupun moraliștii noștri atît de pedanți. Avem numai de cîștigat dacă îndeletnicirea de a lucra cu capul se transformă în necesitate și dacă rațiunea, despre care se afirmă cu atîta ardoare că e atributul caracteristic al speciei umane, caracteristică care nu i s-a recunoscut în alte epoci, află astăzi o perioadă favorabilă dezvoltării sale. Singur spiritul care gîndește independent și care cercetează relația dintre sine și lume ajunge să-și realizeze vocația, iar după ce parcurge vîrtejurile tuturor combinațiilor posibile se întoarce, bogat în cunoștințe și liber în acțiunile sale, spre simplitatea de la care a pornit.

După cum bine știi, cunosc și reversul frumoasei imagini pe care fantezia o atribuie întîmplărilor, dar fiecare eveniment are un singur punct de vedere, cel propriu, iar cine nu-l sesizează corect este sortit să piardă esențialul. Atunci cînd, în diminețile de primăvară, ne bucurăm de lumina soarelui care dă o nouă viață pămîntului și trezește forțele vitale, nu ne preocupă nici o posibilă insolație și nici norii grei de furtună, care sînt totuși efectele posibile ale binefăcătorului soare pe această planetă atît de imperfectă.

IV

Köln

Am rămas în dom pînă cînd umbrele serii au şters aproape contururile. De cîte ori sînt în Köln vizitez această splendidă catedrală, care îţi dă fiorul sublimului. În faţa originalităţii operelor de artă din acest lăcaş, spiritul se pleacă în semn de respect, iar privirile se ridică cu uimire şi admiraţie, urmărind zborul imaginaţiei în opera de artă a unui spirit înrudit cu al său. Cu cît sînt mai îndrăzneţe realizările, cu atît se avîntă mai sus şi conştiinţa creatoare a fiinţei noastre, încercînd să le depăşească îndrăzneala. Cine a fost creatorul, care prin aceste statui a făcut cunoscut modul său de a percepe realitatea, lăsînd posterităţii, în aceste forme concrete, o dovadă grăitoare a talentului său ? Spaţiile boltindu-se spre înaltul cerului sînt de o simplitate impresionantă. Coloanele zvelte se înşiruie pe o lungime apreciabilă, asemenea copacilor într-o pădure străveche, care poartă bogăţia coroanelor sus, pe vîrfurile luminate, şi arcuiesc ramuri spre copacul vecin. Infinitul spaţiului cosmic nu poate fi sugerat de către un spaţiu închis, dar această îndrăzneaţă avîntare a coloanelor, a zidurilor, a tuturor formelor pare să prelungească liniile în infinit. Arhitectura greacă este fără doar şi poate expresia desăvîrşirii, a consonanţelor şi înlănţuirilor, a armoniei şi a sublimului, într-un cuvînt, a frumosului. Aici însă, coloanele gotice, luate fiecare în parte, par a fi fragile, asemenea tulpinei de trestie, şi doar strînse în mănunchiuri dau impresia de masă compactă, păstrînd însă statura zveltă, care pare să plutească spre înălţimile bolţilor, desprinsă de greutatea oricărui suport. Formele antice par să participe la tot ce le înconjoară şi la trăirile sufletului omenesc, cele gotice se înfăţişează drept alcătuiri ale visului din alte lumi, dar care vorbesc despre forţa creatoare a omului, pornită pe căi ocolite pentru a ajunge la întruchiparea sublimului. E regretabil că această construcţie nu e terminată [22]. Dacă proiectul, completat cu ajutorul imaginaţiei, poate impresiona atît de profund, cît de adîncă ar fi tulburarea produsă de opera terminată !

[22] Construcţia acestei catedrale a început în anul 1248.

Amintesc doar în treacăt Capela celor trei magi şi odoarele care se află acolo, tapetele, picturile pe sticlă, ferestrele din nava corului, bogatul sipet, ferecat în aur şi argint, care adăposteşte moaştele sfîntului Engelberg, pentru că atenţia mi-a fost reţinută de un bărbat [23] cu imaginaţie bogată şi simţ artistic delicat, care, venit pentru prima oară în catedrală, a rămas uimit de bogăţia şi măreţia stilului gotic. A fost minunat să retrăieşti, reflectată în atîta încîntare, grandoarea domului. Spre sfîrşitul vizitei se întunecase destul de mult pe coridoarele care răsunau de paşii noştri ; nesfîrşitele rînduri de morminte ale unor prinţi, episcopi şi cavaleri cu chipurile încremenite în răceala pietrei trezeau probabil în sufletul vizitatorului imagini apocaliptice. Cu un asemenea om, atît de impresionabil, nu aş veghea noaptea într-un asemenea lăcaş, printre făpturile pe care le-ar crea imaginaţia sa neîngrădită. Teama, pe care sînt sigur că o înţelegi, ne-a grăbit paşii spre ieşire. Ajunşi la hotel, i-a revenit buna dispoziţie şi verva strălucitoare, care ne făcuse pe toţi să suportăm cu voie bună călătoria de la Koblenz pînă la Köln. Nu am ajuns să cad de acord cu mine însumi asupra faptului dacă este mai bine să culegi imaginile realului în mod nemijlocit din lumea înconjurătoare sau dacă este preferabil să preiei conceptele adunate, triate şi ordonate într-un tot armonios, de către cineva înrudit nouă prin formaţie spirituală. Cred că amîndouă posibilităţile au importanţa lor şi le-am folosit din plin înainte de a porni la drum. Natura ni se înfăţişează mai vie, imaginile văzute se imprimă mai adînc, atunci cînd le admirăm cu ochii noştri. Corelate de altcineva, formele cele mai variate, reprezentările trecutului şi, îndrăznesc să spun, ale viitorului se încheagă într-un prezent, într-o alcătuire care imită realitatea. Ştiu că nu este posibil să recepţionăm cu intensitate totdeauna egală esenţialul şi nici să sesizăm caracteristicile definitorii ale evenimentelor. Ele ne apar mult mai tîrziu, după ce altcineva decantează faptele, punîndu-le într-o lumină nouă. În sprijinul acestei afirmaţii menţionez marea varietate a caracte-

[23] Iffland, August Wilhelm (1759—1814), actor celebru, director al teatrului din Mannheim şi dramaturg.

rului ; cu cît sînt mai fine nuanţările, cu atît e mai dificilă şi arta de a reda în mod fidel diferenţele. Trăirea unei impresii, decantată de sensibilitatea altcuiva şi transmisă, presupune din partea noastră o cunoaştere apriorică, fie şi incompletă, a subiectului în cauză. E necesar să avem o imagine, fie doar schiţată, în care fantezia să imagineze trăsăturile caracteristice ale noii reprezentări. Gradul ridicat de receptivitate a artistului faţă de individual presupune în mod necesar şi o receptivitate tot atît de intensă din partea criticului, dar sincronizarea aceasta e destul de rar întîlnită. Cred că aici se află cauza pentru care multe opere desăvîrşite, indiferent din ce domeniu, rămîn necunoscute. Mulţimea admiră la un tablou, la o poezie sau la o piesă de teatru nu întotdeauna ceea ce îl îndreptăţeşte pe creator să fie mîndru de realizarea sa ; marea majoritate a publicului se mulţumeşte cu iluzia care îi prezintă ficţiunea drept realitate. Copiii şi oamenii lipsiţi de cultură pot fi înşelaţi cu multă uşurinţă. Nu iluzia, ci perfecţiunea trebuie să constituie scopul final al artei, doar ea este demnă de admiraţia cunoscătorilor care nu se lasă înşelaţi, decît dacă renunţă de bunăvoie la propria demnitate, reflectată potenţat de forţele creatoare, şi contemplă opera de artă dintr-un unghi epicureic, declarîndu-se mulţumiţi atunci cînd opera de artă le satisface simţul estetic.

Ce este arta şi, exceptînd senzualul, ce oferă ea spiritului nostru, înclinat spre reflecţie, dacă nu tocmai amprenta adînc întipărită a activităţii transformatoare a creatorului în materialul oferit de natură. În opera de artă vrem să recunoaştem pecetea personalităţii celui care a lucrat-o, la fel cum vedem pe monedă pecetea celui care a emis-o. Acolo unde lipseşte acest semn distinctiv ne displace pînă şi natura, care a fost copiată cu prea multă fidelitate. Fiecare artă îşi are legile şi modelele proprii ; la baza ei se află o seamă de noţiuni distilate de spiritul creator, care trebuie să conducă pe artist în momentul desăvîrşirii operei şi pe critic cînd apreciază această creaţie. Bogăţia metafizică pe care şi-a agonisit-o artistul prin contemplarea nemijlocită a naturii şi pe care o integrează în sistemul propriu al senzaţiilor şi gîndurilor o dăruieşte operelor sale. Aşa au apărut Apolo de Belvedere, Venus a

familiei Medici, Şcoala din Atena, Eneida, Mahomed ; aşa s-au format Demostene, Cicero şi Garrick [24]. Idealul în pictură şi sculptură, în poezie şi teatru se află acolo unde ceea ce e bun, dar risipit în natură este strîns într-o lucrare şi este reprezentat în chip desăvîrşit pentru logica şi raţiunea noastră, desăvîrşire, care poate fi percepută de către simţuri şi transmisă unei alte sensibilităţi, dar este inexistentă în natură. Geniul creator al omului de artă este receptiv faţă de natură; el ştie să perceapă selectiv şi cu o intensitate sporită esenţialul şi semnificativul, în concordanţă cu armonia sa interioară. Artistul alege din natură tot ce e nobil şi frumos pentru a-şi crea operele, aceşti copii ai imaginaţiei sale.

Creatorul de artă îmbină elementele între care există afinităţi. Pentru a percepe spiritul care pluteşte în afară materiei, stăpînind-o şi recompunînd-o în forme mai armonioase, e nevoie de o scînteie într-adevăr prometeică. E imensă distanţa dintre nepriceperea artistică, care admiră la o coloană luciul marmorei, şi geniul, care descoperă în zvelteţea coloanei fantezia creatoare a lui Policlet [25]. Situaţia se aseamănă cu cea a ţăranului căruia îi e teamă să asculte ce declamă actorii pe scenă, şi cu cea a omului înzestrat, care pătrunde în sufletul actorului şi urmăreşte cu acuitate exteriorizarea sentimentelor. Dacă o operă de artă se bucură de aprecierea generală, nu e totdeauna sigur că marele public s-a entuziasmat de ceea ce i-a oferit spiritul elevat al creatorului. Admirăm la Shakespeare zborul avîntat al fanteziei şi simţul extraordinar al veridicului. Cred însă că spectatorul de la galeria teatrului află satisfacţie în cu totul altceva ; am întîlnit şi cunoscători care se entuziasmau privind coiful Minervei, uitînd cu totul de zeiţă. În faţa unei picturi de Rafael, în care era redat cu măiestrie sublimul, am văzut pe un cunoscut profesor de artă admirînd proporţiile. Întreabă-i pe docţii comentatori ai poeţilor romani şi elini în ce constă frumuseţea operelor şi vei afla că tot secretul rezidă în alăturarea cuvintelor formate din silabe scurte şi lungi, în amestecul dialectelor, în

[24] Garrick, David (1716—1779), actor englez.

[25] Policlet, sculptor grec din a doua jumătate a secolului V î.e.n.

multe artificii, pe care tu le-ai trecut cu vederea. Am auzit că *Ifigenia* lui Goethe place pentru că a fost scrisă mai întîi de Euripide. Un actor joacă pe Hamlet, Lear sau Macbeth cum nici autorul n-ar fi îndrăznit să spere, dar criticul teatral, specialistul în dramaturgie, va comenta că „rolul a fost studiat cu sîrguință". Dacă singura răsplată a creatorului de artă ar fi asemenea aprecieri mă îndoiesc că s-ar mai zămisli capodopere. Pe artist îl încurajează și-l mulțumește opera prin ea însăși. El trebuie să se mulțumească că vede întruchipat sufletul în marmură, bronz sau vopsele. Nu disperați, voi, truditori pe tărîmul artei! Dacă secolul nostru e prea mic pentru a vă înțelege, dacă nu există printre contemporani nimeni, care să descopere în operă pe artist, în artist pe om și în om pe demiurgul creator și care să iubească opera, pe om și pe artist, fiindcă regăsește în adîncul ființei sale întregul tezaur de gînduri și sentimente ale artistului, vor apărea în alt ev oamenii care vor înțelege, se vor bucura de armonia și perfecțiunea operelor voastre!

Dar și la această consolare trebuie să renunțe artistul care lasă posterității nu opere lucrate în materiale palpabile, ci în semne convenționale, el însuși fiind propria sa lucrare, pentru că prin persoana sa exprimă particularul, culeș din jurul său și căruia el îi imprimă sigiliul personalității sale. Poetul și sculptorul recreează omul, nu doar ca ființă, ci și în spirit prin mijloacele caracteristice acestor arte. Dar actorul insuflă viață din viața sa, își modifică trăsăturile, mersul, vocea, aspectul fizic; el pune în serviciul personajului pe care îl întruchipează întreaga sa forță fizică și întregul său talent; se identifică cu cel pe care îl interpretează. Lucrările artiștilor plastici înfruntă secolele și impresionează tot atît de profund ca în momentul desăvîrșirii. Receptivitatea actorului, talentul său de a selecta, energia creatoare, care nu finisează în tihnă și răgaz opera, ci care în momentul creației o oferă în formă desăvîrșită, toate aceste elemente lucrează pentru clipa de față, strălucitoarea clipă atît de repede trecătoare. Actorul are parte și el, asemenea florii de lumînăriță, de bogăția, de intensitatea și strălucirea unui răgaz de înflorire, care se curmă la ivirea zorilor. În singuraticele locuri pe unde în-

floreşte a fost oare un om, un suflet sensibil, care să se bucure de apariţia efemeră a florii de lumînăriţă ?

Diletantul vrea, dar nu se pricepe să ridice statui întru cinstirea actorului şi a artei sale, şi îi închină entuziasmul său. Ştii de cine am vorbit : e iubitul nostru Iffland ! Du-te şi-i mulţumeşte !...

XI

Lüttich [20]

Am impresia că am fost duşi de puterea unei baghete magice într-o altă ţară, pînă într-atît de diferit e totul faţă de Aachen. Prima impresie asupra oraşului a fost şi prima surpriză. Oraşul nu poate fi zărit din depărtare, pentru că se află într-o depresiune a rîului Maas, care se desparte în acest punct. Nu cred să existe o privelişte mai frumoasă decît aceea a oraşului Lüttich aşa cum îl vedem desfăşurîndu-se de la înălţimea fortificaţiei. Credeam că Lüttich e un orăşel modest, dar am fost plăcut surprins de însemnătatea sa, căci aici lucrează şi locuiesc zece mii de oameni. Rîul Maas unduieşte cînd pe o parte, cînd pe alta, la poalele munţilor, tăindu-şi o vale largă, ale cărei cîmpuri sînt cultivate pe suprafeţe întinse cu hamei. De jur împrejurul oraşului se întind întreprinderile de exploatare a minelor de huilă, iar centrul lui e ridicat pe vechile mine părăsite. Pe malurile însorite ale rîului se răsfaţă podgoriile, care au, ca şi la Hochheim, rădăcinile adînc înfipte în pămîntul minelor de cărbune. Galeriile părăsite, unele cu lungimi impresionante, trec chiar pe sub albia rîului. Pe dealurile aflate la orizont, ulmii, plopii şi multe alte specii de copaci străjuiesc nenumăratele castele şi vile, iar pe malul apei se află cheiul, nou construit, care se prelungeşte cu o alee mărginită de pomi.

Străzile din Lüttich sînt înguste, întortocheate şi nu prea curate, dar casele strălucesc de frumuseţe. Pe chei, în pieţele publice şi pe insula din spatele bisericii Sf. Iacob, casele sînt în majoritate noi. Palatul episcopal, în formă de patrulater, are curtea interioară împodobită cu pilaştri,

[20] Liège, oraş în Belgia.

dacă pot fi denumiți astfel butucii aceia scurți, groși și prevăzuți cu postamente și capiteluri. Fațada dinspre catedrală este însă desăvîrșită cu ajutorul unor coloane ionice, demne de acest nume. Cupola bisericii dominicanilor e copiată după cea din Roma, și produce efectul estetic scontat prin simplitatea formelor alese. În schimb, catedrala în stil gotic nu oferă prea multe satisfacții estetice amatorului de artă. Zgomotul continuu și aglomerația străzilor e într-adevăr greu de închipuit. Cărbunarii, armurierii, șlefuitorii de oglinzi, oameni necioplți și voinici, plini de vervă și de spontaneitate contrastează profund cu placizii locuitori ai Aachen-ului. Trăsăturile feței sînt alungite, fruntea înaltă, tîmplele teșite, pometii proeminenți, ochii negri, nu prea mari, nasul frumos format, uneori adus în vînt, și un ten nu prea curat — așa arată locuitorii. Se apropie foarte mult de tipul francez și sînt mult deosebiți față de cel al muntenilor din Alpi, care au părul blond și tenul deschis. Figura prelungită și liniile molatice le trădează înrudirea cu olandezii, la fel cum temperamentul, politețea înnăscută, veselia și limba le dezvăluie sîngele francez. Vorbesc o limbă presărată cu multe provincialisme, așa că un membru al Academiei Franceze cu greu ar admite înrudirea cu ei. Poporul vorbește dialectul valon atît de neînțeles pentru un străin, căci se bazează pe cuvinte din franceza veche, dar cu alte terminații și unite în construcții specifice. De exemplu : *„lei po vei"* înseamnă lăsați-mă să văd, în loc de franțuzescul *„laisse mois voir"* ; *„serre l-hou"*, închide ușa, în loc de *„ferme la porte"*, *hou* provenind din *huis*, păstrat încă în *huis clos*[27] și *huissier*[28]. Hainele celor din clasele de jos nu păstrează nimic din eleganța croielii franțuzești, dar și în Franța situația nu e mult diferită. Femeile din Lüttich poartă fuste scurte, în dungi, pieptare sau jachete lungi din stambă cu mîneci garnisite cu același material și mantale lungi pînă în talie. Cînd ies în oraș se leagă peste bonetă cu o basma din bumbac, roșie cu puncte galbene. Probabil că această modă e dictată de vîntul rece care bate mai tot timpul.

[27] Cu ușile închise.
[28] Portărel, aprod.

Călătoria de la Aachen pînă aci a decurs fără întîmplări deosebite. Aveam primele locuri din diligență, dar le-am găsit ocupate de trei doamne, așa că am tăcut și ne-am așezat unde am găsit loc liber. La un moment dat eram unsprezece persoane pentru că la fiecare stație suiau și coborau destui pasageri. S-au purtat discuții politice interminabile. M-a bucurat nespus de mult bogăția de idei noi, care formau tema conversațiilor și care cu zece ani în urmă ar fi indignat pe majoritatea călătorilor din Brabant și Germania.

La un moment dat am traversat un teren nisipos și ne-am trezit într-un fel de văgăună, aflată nu departe de Aachen, la granița cu provincia Limburg. După ce am părăsit depresiunea aceasta, am ajuns într-o regiune bogată ca o grădină. Cu cît înaintam, cu atît pajiștile și pășunile erau mai înverzite și dealurile mai molcome. Întreg ținutul este presărat cu mici grupuri de case, construite din cărămidă sau chirpici. Locuitorii cresc și ei vite. Turmele pasc pe dealuri, pe lîngă copaci sau la adăpostul caselor în șiruri lungi de mai multe mile. Cred că datorită simplității lor, egalitatea între acești oameni este desăvîrșită. Toți sînt păstori harnici, pricepuți la frămîntarea brînzeturilor, și torcători vestiți. În apropiere de Maastricht rîul Mass face loc văilor abrupte, atît de cunoscute naturaliștilor prin fosilele pietrificate din Petersberg. Clermont, un sat liniștit, însoțește drumul printr-o regiune pitorească și bogată pînă la Limburg. La prima vedere satul pare fărîmițat în așezări mărunte, cu ogorul respectiv în jurul casei și cu vitele care pasc în apropiere, sau, cum am văzut nu departe de Lüttich, cu lanurile de grîu lîngă locuință.

Omul își continuă pe aceste meleaguri îndeletnicirea străbună de agricultor și păstor. Izolarea nu-l poate educa și nici învăța că a zecea parte din forțele sale ar fi suficientă pentru aceste ocupații. Omul ar trebui să-și cunoască și să-și dezvolte capacitățile, dar acest lucru nu e posibil cu astfel de îndeletniciri, care nu cunosc binefacerile și nici cerințele unei vieți trăite în cadrul societății. Nu am văzut îndeaproape nici un locuitor al acestor pămînturi, dar izolarea în care trăiesc mă face să cred că viața lor spirituală este extrem de săracă.

În orașe probabil că situația e cu totul alta. Am văzut pentru prima oară cocarda, simbol al libertății Brabantului ; am întîlnit acest însemn distinctiv purtat fără nici un pic de simț al libertății ; am întîlnit și trupe din Brabant, dar aspectul lor nu mi-a inspirat nici urmă de respect. Păreau lipsite de disciplină ; nu știau să mînuiască armele și nu aveau nici o idee despre respectul datorat superiorilor. Mantaua nu prea avea aspect militar, iar restul îmbrăcămintii era multicolor și zdrențuit. Cei mai mulți dintre soldații văzuți de mine erau niște bieți copii, dar probabil că simpla lor apariție redă liniștea locuitorilor din Limburg. Soldații și-au arogat unele drepturi pe care orașul nu vrea să le acorde și, de aceea, trupele circulă de la Herve la Battice și la Aachen, apoi în satul Henri-Chapelle, unde își țin întrunirile.

Marea diferență dintre hoardele de mercenari ale prinților bisericii și soldații vînjoși din Lüttich sare în ochi decum intri în oraș. Atît trupele regulate cît și cele voluntare sînt bine îmbrăcate, aproape elegant. Soldații și populația se află însă într-o stare de tensiune permanentă din pricina plecării iminente a armatei Prusiei. Probabil că prezența acestor trupe de elită le-a insuflat voluntarilor spiritul de disciplină și i-a înarmat cu tactica de luptă. Cred că au adoptat modul lor de a se instrui și nutresc ambiția să nu se prezinte mai slab decît maeștrii. Majoritatea voluntarilor au lucrat în fabricile de muniții sau sînt cărbunari de meserie, se pricep deci foarte bine la mînuirea armelor și par a fi mai nepăsători față de pericole decît țăranii din Brabant și ciobanii din Lüttich. Dacă lipsa de disciplină poate fi înlocuită de curaj, cred că nu mai au nevoie decît de un conducător priceput pentru ca acești luptători să fie în stare să apere cu strășnicie constituția pe care și-au dat-o.

Am colindat mult timp pe străzile orașului și am intrat în vorbă cu trecătorii, pentru a afla care este atmosfera. Nu a fost nevoie de nici un artificiu ca să-i fac pe oameni să-mi vorbească. O problemă importantă este situația politică, iar în momentul de față oamenii par a se ocupa mai mult de treburile publice decît de grijile proprii, așa cum se întîmplă atunci cînd poporul e liber pe soarta sa. Numele

regelui Prusiei, al contelui Hertzberg [29], al generalului von Schlieffen [30] şi al domnului von Dohm [31] sînt rostite cu stimă şi entuziasm. La Aachen mi s-a povestit, şi aici s-au adeverit cele auzite, că ultimul dintre ei era cît pe-aci să fie sufocat de îmbrăţişările nevestelor de cărbunari, care par a juca un rol asemănător cu cel al precupeţelor de peşte din Paris. Toată lumea laudă disciplina trupelor : *Ils sont doux comme des agneaux* [32]. Această părere unanim acceptată e însă întregită, în genul atît de caracteristic al francezilor, cu : dacă nu ar fi aşa *on leur ferait voir du pays* [33]. Încrederea în forţele proprii e adînc înrădăcinată în sufletul lor şi îi face să aibă asemenea replici, ce sînt rostite cu haz, dar sună totuşi jignitor. Oamenii au o înclinaţie pronunţată de a considera ca absolut obligatorii relaţiile pe care s-au obişnuit să le întîlnească ; aşa se face că îşi ascultă superiorii pentru că aşa au fost educaţi. Probabil, aici s-au petrecut abuzuri revoltătoare care au rupt vechile legături, declanşînd această aprigă înverşunare faţă de episcop [34]. Furia — acesta e cuvîntul precis — îi face pe oameni să folosească la auzul numelui său cele mai tari expresii, fără cea mai mică reticenţă, pentru că îl socotesc lipsit de demnitate. Tot atît de întărîtaţi sînt şi contra Curţii supreme din Wetzlar şi a prinţilor germani care consideră apărarea legitimă a celor din Lüttich drept răscoală. Am văzut destui oameni revoltaţi chiar şi numai la gîndul numirii unui coadjutor [35]. În oraş se face simţită dezaprobarea tuturor faţă de cler ; această atitudine merge pînă la dispreţ şi indignare ; iar uneori resentimentul mulţimii se îndreaptă chiar împotriva religiei. Credinţa se bazează pe încredere şi nu pe logică ; odată zdruncinată convingerea în justeţea

[29] Hertzberg, Ewald Friedrich von (1725—1795), ministru de stat în Prusia.

[30] Schlieffen, Martin Ernst von (1732—1825), general în armata Prusiei, comandantul trupelor din Brabant.

[31] Dohm, Christian Wilhelm von (1751—1820), istoric şi om politic, mediator în cazul diferendelor din Lüttich.

[32] Sînt blînzi ca nişte miei (franc.).

[33] Le-am arătat drumul spre casă (franc.).

[34] Constantin von Hönsbroeck, episcop în Lüttich din 1784.

[35] Locţiitor şi, eventual, urmaş la scaunul episcopal.

acestui învățător se clatină și credința. Consiliul canonicilor, denumit *Etat primaire*, nu mai este defel agreat de populație, căci a fixat un impozit pe cap de locuitor în locul împrumutului public. În cîrciumi și cafenele se citesc ziarele cu asiduitate și se discută politică la toate mesele, unde la un pahar de bere se dezbat probleme în legătură cu drepturile omului și cu toate noile subiecte care alcătuiesc temele de meditație ale continentului nostru de cîțiva ani încoace.

În orele de odihnă spiritul are nevoie de activitate. Omul ori se ocupă de elaborarea unor planuri, pe care le discută și apreciază după legea contrariilor, ori dezbate înțelesul unor noțiuni, ca, de exemplu, „ce este libertatea ?", noțiuni care nu pot fi înțelese fără ajutorul unui bagaj de cunoștințe și care, odată ce a pus stăpînire pe spiritul său, îl prinde în jocul unui *petitionis principii* [36]. Oricît de puțin pregătiți ar fi cei din Lüttich pentru a purta discuții asupra principiilor de viață, principii pe care nici filozofii nu le-au clarificat încă, ei sînt destul de bine informați asupra problemelor care-i interesează. Aci, ca pretutindeni, inima a hotărît pe dată ce e mai bine, decizînd cu mult înaintea rațiunii, care include în considerațiile sale viitorul îndepărtat, pentru a descurca ghemul încîlcit al relațiilor prezente.

Problemele de importanță capitală, asupra cărora hotărăsc locuitorii din Lüttich, nu sînt poate de competența unui cărbunar sau armurier, dar cîți din oamenii care se ocupă de aceste întrebări au capacitatea de a le rezolva ? De atîtea ori învățații nu izbutesc să cadă de acord unii cu alții ! Dacă s-ar discuta doar analiza pe toate fețele, pînă la cel mai neînsemnat amănunt, atunci nepricepuții sînt în primul rînd acei specialiști care se mișcă ca niște automate în granițele unor principii ; nobilimea incultă ar furniza și ea un număr enorm de incompetenți ; multor juriști și teologi, care se pricep să redea pe de rost dogmele învățate automat, ar trebui să li se interzică orice părere, pentru că singur înțeleptul e în măsură să decidă și să conducă. Omul a renunțat la multe din drepturile individuale, pen-

[36] Greșeală de logică (lat.) : se ia drept punct de plecare al unei motivații un fapt care urmează abia a fi dovedit.

tru a se uni cu semenii săi, formînd statul ; sînt însă drepturi la care nu se poate renunța, și unul dintre ele este acela de a-și dezvolta forțele spirituale prin educație. Presupunînd prin absurd că a existat un contract, care să declare legală tirania și sclavia, nici chiar atunci nu s-ar putea interzice iobagilor și sclavilor să se realizeze conform condiției lor umane. Merge oare aroganța tiraniei atît de departe, încît să renege acestor oprimați calitatea de om ? Nimeni nu are voie să-și bată joc de natură, coborînd pe iobag la o treaptă inferioară animalului ! Tirania nu e îndreptățită să răpească nimănui dreptul de a gîndi și nici calitatea de ființă umană ! Împotriva unor asemenea monștri, care își clădesc mărirea distrugînd pe alții, sînt îndreptățiți să se revolte toți cei care se consideră oameni! Dacă vrem să rămînem consecvenți și să nu subminăm fundamentul tuturor contractelor sociale, atunci pînă și stăpînirea cea mai despotică trebuie să-și propună drept scop al guvernării desăvîrșirea morală a omului prin dezvoltarea la maximum a tuturor capacităților spirituale ale acestuia, punîndu-se astfel în concordanță cu legile naturii și cu judecățile rațiunii. Această dezvoltare poate fi realizată în cadrul societății într-o formă mai perfectă decît în stadiul primitiv lipsit de legi. Noi acceptăm de bunăvoie pentru realizarea acestei educații îngrădirea libertății personale și de acțiune, pentru ca, uniți în cadrul unui stat, să ni se ofere posibilitatea de a păși nestînjeniți pe drumul desăvîrșirii morale. Concepția greșită că simpla existență reprezintă bunul cel mai de preț a contribuit la accentuarea disprețului, de care fac dovadă regii absoluți față de supușii lor. De aceea, ei socot că lăsîndu-le acestora viața și cîteva mijloace mizere de trai dau dovadă de multă bunăvoință. Dar nu despre aceste rătăciri ale spiritului uman, rătăciri datorate părerii eronate de a te considera pe tine însuți drept unic scop, iar tot ce e în jur, oameni și lucruri, lăsate anume spre folosul tău, vreau să discut acum, ci caut să aflu temelia pe care se bazează contractele existente între membrii societății și pe care stăpînitorii le pot invoca în fața scaunului de judecată al rațiunii. Un contract care lezează morala își pierde valabilitatea, iar o constituție nu este legală dacă răpește membrilor societății dreptul la desăvîr-

şirea morală. O premisă esenţială a desăvîrşirii este activitatea liberă a raţiunii şi a întregului mecanism al cunoaşterii. Libertatea voinţei este imperios necesară ; ea nu poate fi îngrădită decît dacă este în joc interesul general, deci promovarea desăvîrşirii tuturor membrilor societăţii. Orice limitare a voinţei, care nu e justificată de raţiuni de stat, e dăunătoare pentru moralitatea cetăţenilor. Încălcarea acestui drept e tot atît de periculoasă pe cît e de mare tentaţia de a-l încălca ; este necesar să se traseze stăpînitorilor calea de urmat şi să fie somaţi să acorde supuşilor libertatea deplină a religiei, a conştiinţei, a presei şi a întrunirilor, ba chiar să aibă obligaţia de a informa pe cetăţeni asupra situaţiei în stat, asupra dificultăţilor şi asupra mijloacelor de a le înlătura. Friedrich cel Mare a fost un exemplu în această privinţă şi merită să fie luat drept model de guvernare de către monarhii absoluţi. Îi las să zîmbească ironic pe susţinătorii monarhiilor, atunci cînd se vorbeşte despre posibilitatea de perfecţionare a speciei umane ! Zîmbesc şi eu, cînd îi aud vorbind despre existenţa unui ideal al desăvîrşirii morale ! Acest ideal poate exista cel mult ca o fantezie a filozofiei, dar nu conţine nici măcar atîta realitate, cît prezintă artistul într-o pictură cu tema frumuseţea ideală ! Atingerea celui mai înalt grad de perfecţiune nu este un lucru realizabil ; există doar libertatea pentru fiecare individ de a ajunge la o dezvoltare pe măsura capacităţilor spirituale, a relaţiilor naturale şi a modului de organizare a societăţii, susţinută fiind această dezvoltare de către stat şi suveran. Experienţa şi istoria ne arată fără chip de tăgadă că oamenii s-au îndepărtat totdeauna de preceptele logicii pentru a da ascultare unor dorinţe independente de voinţă ; raţiunea e într-atît de înrobită de forţele instinctelor, încît senzualitatea iese biruitoare în cele mai multe cazuri, ea necunoscînd legi şi nici îngrădiri ale acestora. În noi există însă capacitatea de a cîntări şi aprecia. Latura morală a conştiinţei, proprie tuturor fiinţelor raţionale, este judecătorul suprem al acţiunilor noastre. Ea diferenţiază binele de rău, aşa cum simţurile separă frumosul de urît. Pe simţămîntul moralităţii, caracteristic tuturor oamenilor, simţămînt care acordă raţiunii şi nu aparţiilor dispărute din lumea realului, un rol hotărîtor, se bazează

determinarea generală și necondiționată, fără de care forța fizică ar înceta să fie un mijloc întru atingerea unui scop, ci ar deveni singura și suprema lege a justiției ! Ce rol nefast joacă dreptul celui mai tare ridicat la rangul de lege ! Nefiind bazată pe repartizarea egală a forțelor, ci pe dominare, guvernarea depinde de convenienție sau de starea de inerție a maselor și e sortită să fie răsturnată la prima deșteptare a conștiinței poporului. Perfecțiunea și valabilitatea legilor nu sînt știrbite cu nimic dacă sînt încălcate de forța bunului plac. Forța arbitrarului e amestecată în mai toate acțiunile statelor și în cele ale membrilor acestor state. Nici nu e posibil să te aștepți la altceva atîta timp cît nu există oameni perfect rațional. Am amintit marele progres făcut de la starea de animalitate la cea de om, prin recunoașterea dreptului suprem al rațiunii. Rațiunea e cea care se bucură de cele mai înalte onoruri, căci nimeni n-ar recunoaște că a întreprins o acțiune fiindcă s-a simțit mai puternic, ci va susține că s-a ghidat după cerințele rațiunii, care i-a indicat ce e just și înțelept de făcut. Pentru aceste motive se crede îndreptățit să deschidă ochii adversarului mărginit și să-i lumineze mintea cu ajutorul cîtorva pumni zdraveni.

Această diferențiere subtilă nu schimbă nimic din relațiile existente. Nu rațiunea general valabilă e invocată și adulată, ci doar rațiunea proprie a fiecărui individ. Aceasta e bunul suprem, pe care-l venerăm, cu toate că e atît de imperfect. Individul acționează, pornind de la premisele rațiunii personale, particulare, și în lipsa unui îndrumător mai bun îi apare drept perfectă, iar rezultatul obținut cu ajutorul ei i se pare tot atît de mulțumitor.

Care e posibilitatea de a lua o decizie atunci cînd amîndouă părțile invocă dreptul bazat pe rațiunea personală ? Acolo unde nu poți convinge te folosești de forță ! Cel mai tare are dreptatea de partea sa ! Iar rațiunea a servit doar drept paravan, căci atît reprezintă această rațiune personală, care e ușor de corupt și de manevrat de către pasiuni ! Se poate obiecta pe bună dreptate că dată fiind inegalitatea dintre oameni, realizarea cea mai importantă a naturii este tocmai această varietate a forței fizice, spirituale și a educației care au drept rezultat în viața reală o diversitate de caractere, de pasiuni și, implicit, de oameni. Marea varie-

tate îi împiedică pe oameni să ajungă niște mecanisme conduse după formule și concluzii. E de datoria fiecăruia să-și dezvolte forțele spirituale, capabile să-l ducă la desăvîrșirea morală, pentru că omul se naște doar cu predispoziții care așteaptă să fie dezvoltate.

Dacă am purta cu toții în sinea noastră imaginea aceleiași perfecțiuni morale, care să ne încălzească cu lumina adevărului de netăgăduit, atunci, probabil, acțiunile noastre s-ar ghida după legi eterne, asemeni evoluției stelelor, iar noi nu am avea nici urmă de libertate a propriei voințe. E un privilegiu, pe care sper să-l păstrăm : de a fi inconsecvenți și incalculabili !

Situația politică din Lüttich e cauza acestei digresiuni în domeniul filozofiei. Schlieffen ocupă de mai bine de patru luni orașul cu ajutorul a șase mii de soldați veniți din Prusia. În cele ce urmează vreau să-ți povestesc cum s-a ajuns la această acțiune. E de mirare că un fapt atît de simplu a putut stîrni atîta vîlvă. În anul 1316 între toate păturile populației din Lüttich s-a încheiat acordul de pace de la Fexhe, care reprezintă legea de bază a acestei episcopii. Nu e cazul să cercetăm cum de s-a ajuns la încheierea unei asemenea înțelegeri care pare să fie tot atît de completă ca și constituția din Anglia. Această învoială însă nu era rezultatul unui consens general, ci o victorie obținută prin lupte și pecetluită cu sîngele multor cetățeni. Un episcop însă, care avea de partea sa puterea, fiind principe elector de Köln și episcop de Hildesheim, schimbă cu forța în anul 1684 acest acord, declarîndu-i pe cei din starea a treia dependenți de autoritatea sa, desființîndu-i astfel din punct de vedere politic, căci a luat populației din oraș dreptul de a-și numi singură magistrații, arogîndu-și cu de la sine putere acest privilegiu. Această încălcare a lezat interesele tuturor păturilor sociale. Înaltul prelat poseda trei pătrimi din pămînturile episcopatului și era scutit de dări, fapt care face ca între constituția engleză și convenția din Lüttich să nu mai existe puncte comune. Trebuia să vină și ziua cînd cei care schimbaseră învoielile urmau să dea seama de fapta lor. Episcopul actual s-a văzut pus în situația de a convoca anul trecut (în 1789) întrunirea tuturor stărilor și de a cere clerului să preia o parte din plata impozitelor, obligație care le revenea pe bună

dreptate. La această hotărîre s-a ajuns din pricina nenumăratelor nedreptăți ale episcopului, care provocaseră o ruptură adîncă între el și orășeni ; mai era nevoie de exemplul Franței pentru a declanșa o criză puternică. Acolo unde tirania nu a răpit celor subjugați și ultima licărire de rațiune, reducîndu-i la starea de animalitate, acolo asemenea crize sînt urmarea firească a opresiunilor duse pînă la limita extremă. Consiliul ecleziastic și-a dat seama că nu este momentul să refuze contribuția la plata impozitului întru acoperirea sumelor enorme ale datoriilor publice și a decis să renunțe la scutirile, de care beneficiaseră din plin. Cu această ocazie însă poporul a descoperit o mulțime de neorînduieli și, pentru a curma răul din rădăcină, a cerut abolirea decretului din anul 1684, obligîndu-i pe magistrați să demisioneze. După o întrerupere de o sută de ani cetățenii și-au numit singuri magistrații. Răsturnarea situației a fost realizată fără vărsare de sînge, cu toate că în rîndurile orășenilor nemulțumirea se aprinsese. Poporul a făcut cu această ocazie dovada unității sale și nimeni nu a cutezat să-i opună rezistență. Dealtfel a fost într-adevăr o înlănțuire fericită a evenimentelor. În noaptea de 17 august, episcopul și-a dat consimțămîntul la schimbările preconizate, iar în ziua alegerilor s-a întors la reședința sa de la Seraing, după cum îi ceruse delegația cetățenilor. Orășenii i-au adus caleașca pînă în fața primăriei, trăgînd în locul cailor.

Bucuria și entuziasmul au fost însă de scurtă durată. La 26 august, episcopul a fugit de la Seraing la abația Sf. Maximin de lîngă Trier. Zece zile a ținut acordul episcopului față de măsurile luate de supușii săi și tot atît de puțin a durat și recunoașterea noului primar ales, cu toate că episcopul îl invitase la masă și-l plimbase cu caleașca sa. În acest scurt răgaz a organizat și consfătuiri cu aleșii poporului, cărora le-a înaintat în scris încunoștințarea că urmează să plece într-o călătorie din motive de sănătate. Odată ajuns la Trier a negat în mod public valabilitatea oricărei revendicări făcute în numele său. E mai mult decît evident că atitudinea sa binevoitoare fusese dictată de prevedere și teamă. Tribunalul din Wetzlar[37] a

[37] Wetzlar, sediul tribunalului cameral la 1600.

împărtășit această părere și a considerat incidentele din Lüttich drept revoltă, deschizîndu-le un proces cetățenilor, cu toate că nu exista nici o reclamație împotriva lor. Episcopul a făcut tot ce era posibil ca să-l convingă pe principe să dea curs sentinței date de tribunal încît nu mai poate exista nici cea mai mică îndoială că înaltul prelat a încetat să recunoască legitimitatea de procedură a supușilor săi, atunci cînd s-a simțit la adăpost.

Iată că forța a fost factorul hotărîtor în transformările petrecute în acest stat liliputan, și nu rațiunea cu puterea ei de convingere. Oricît ne-am întoarce înapoi pe firul istoriei, pînă în Evul Mediu sau mai departe, forța a fost factorul care a produs răsturnări în viața statelor. Forța a încheiat pacea din 1316, a instaurat despotismul în 1648 și a recîștigat drepturile cetățenești în 1789. Ea a impus decizia tribunalului din Wetzlar și mai mult ca sigur, forța, nu justiția și dreptatea sa, va da cetățenilor din Lüttich mult dorita constituție. Acesta e cursul istoriei ! Nimic nu se întîmplă așa cum stabilesc epicureic legile rațiunii. Comunitățile sociale și statele s-au format în timpurile vechi, pe cînd rațiunea se afla într-un stadiu incipient al dezvoltării, fiind supusă forțelor fizice ale omului. Războiul a precedat dintotdeauna acordurile de pace. Chiar dacă învingătorii erau pătrunși de spiritul dreptății, ei au impus condiții nedrepte învinsului. Dacă învingătorii erau însetați de putere, diferențierile apăreau așa cum erau dictate de tirania lor ; dependența feudală s-a transformat treptat într-o constituție-conglomerat, potrivit căreia greutățile nu sînt suportate în mod egal de toate păturile sociale. În Anglia, a cărei constituție e considerată de multe popoare din Europa drept un lucru de invidiat, poporul nu e reprezentat nici pe departe în măsura în care s-ar cere, iar libertățile cetățenești sînt în permanent pericol de a fi nesocotite din pricina necinstei politicienilor. Dealtfel poporul n-a avut posibilitatea să elaboreze o constituție mai bună ; aceasta s-a cristalizat treptat în cadrul unor condiții nu totdeauna favorabile, căci poporului îi lipsea clarviziunea, iar în momentul cînd a dobîndit această clarviziune, conjunctura politică nu i-a mai fost favorabilă.

Ce însemnătate au pentru noi aceste date ale experienței istorice ? Ne ajută oare să definim cu precizie noțiunea

de dreptate ? Nu ! Dreptatea se bazează pe legile eticii, după care apreciem toate acțiunile indivizilor, legi absolut necesare pentru perfecționarea morală a individului, care să nu împieteze asupra desăvîrșirii sale morale. Realitatea ne dovedește că obligativitatea prin care se confirmă un drept trebuie considerată ca acțiune a bunului plac, dacă acest drept nu e recunoscut de colectivitate. Atunci cînd părțile discută asupra drepturilor fiecăreia dintre ele se naște de la sine întrebarea cine urmează să arbitreze și să decidă ? A cui rațiune va fi recunoscută de cele două tabere drept superioară ? Ale cui pretenții sînt echitabile și îndreptățite ? Ce se întîmplă dacă una din părți nu se lasă convinsă și-l consideră pe arbitru nedrept sau necinstit ? Dacă arbitrul va acorda un cîștig de cauză uneia dintre ele, nu va considera oare partea învinsă drept violare a dreptului său orice tentativă de constrîngere ? Cine e îndreptățit să decidă ? E destul ca una dintre tabere să fie mai puternică sau mai numeroasă pentru a avea de partea sa toate atuurile și, implicit, dreptatea ? E suficient ca o întreagă națiune să protesteze împotriva unui singur om, cum e cazul cu orașul Lüttich, pentru a convinge că are dreptatea de partea sa ? Nu se întîmplă oare în cele mai multe cazuri ca filozoful și istoricul să fie îndreptățiți să exclame asemeni poetului Lucanus [38].

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni [39]

Partea favorizată de soartă îl are dușman pe cel drept și cumsecade ? Există un semn distinctiv al dreptății în afară de recunoașterea ei de bună voie și de către cel în culpă ? Principiile teoretice și aplicarea lor în practică sînt două lucruri complet diferite. E greu să decizi în mod apodictic între dreptate și nedreptate în sfera concretului !

Care om, nedreptățit sau convins că i s-a făcut o nedreptate, așteaptă ca adversarul să recunoască eroarea comisă și încearcă să-l convingă prin demonstrații, cînd are la îndemînă alte mijloace, mai eficiente de afirmare a dreptu-

[38] Lucanus, Marcus Enneus (39—65), scriitor roman.

[39] Cauza celor victorioși era pe placul zeilor, iar cauza învinșilor pe placul lui Cato. (*Pharsalia*, I, 128).

lui său ? Atunci cînd nedreptatea îi ameninţă existenţa sau îi răpeşte posibilitatea de desăvîrşire morală, este de la sine înţeles că nimeni nu aşteaptă ca sentinţa să fie îndeplinită, dacă îi stă în putinţă să împiedice executarea ei. În viaţă sîntem uneori în situaţia de a decide de la o clipă la alta, fără a avea posibilitatea unui răgaz de gîndire, dacă modul de a judeca şi hotărîrea luată vor fi aprobate de toată lumea sau dacă au fost recunoscute ca fiind în concordanţă cu legile raţiunii. Legile şi contractele sociale se bazează pe această obligativitate de a lua decizii rapide. De bună voie sau constrîns de situaţie pentru a evita o nenorocire de proporţii mari, este recunoscută drept legală o părere mai înţeleaptă decît cea proprie şi se decide rapid, conform acestei păreri pentru a nu prelungi o stare de nesiguranţă, conflictul dintre dreptate şi nedreptate ; a doua alternativă o reprezintă stabilirea unor legi care să reglementeze relaţiile dintre membrii societăţii în cadrul statului. Se acordă puteri depline celui, în a cărui capacitate de discernămînt se încrede toată lumea, pentru a constrînge pe toţi cei care nu acţionează conform contractului social şi nu urmează legile. Dacă scopul unei asemenea măsuri este permanentizarea unor relaţii sociale, străduaniile sînt zadarnice, pentru că astfel de relaţii sînt supuse transformărilor prin însăşi structura lor. Nici constituţia cea mai perfectă din punct de vedere al preceptelor morale nu are o durată nelimitată, vecinii puternici vor complota cu siguranţă pentru distrugerea ei. Cu atît mai scurtă va fi durata unei constituţii care nu ţine seama de preceptele moralei ! Cu cît abaterea va fi mai flagrantă, cu atît va fi mai scurtă şi viaţa unui asemenea codex de legi ! Timpul aduce în prim plan evenimente noi, declanşează crize periculoase pentru un stat slab organizat, unde cetăţenii nu sînt uniţi în vederea unui scop comun.

Hotărîrile adoptate în urma cerinţelor de a soluţiona rapid divergenţele au la bază renunţarea la drepturile individuale şi punctul de vedere personal ; aceste hotărîri sînt considerate legi imuabile şi inviolabile, întărite fiind de contractul social încheiat între membrii societăţii respective. Dar aceste legi oprimă pe membrii care au renunţat la cele mai multe drepturi. Dacă din lipsă de perspicacitate, au renunţat şi la *dreptul fundamental,* de asigurare

a desăvîrşirii morale, constituţia alcătuită din asemenea legi e considerată de raţiune ca injustă. Se menţine doar prin forţă şi încălcarea drepturilor celor care plătesc destul de scump o asemenea experienţă dureroasă. În tot ce am expus aici, este vorba de un caz tipic de drepturi *pozitive,* liber consimţite între oameni, dar care contrazic dreptul *natural,* stabilit de raţiune. Constrîngerea exercitată pentru afirmarea unor asemenea drepturi se manifestă prin opresiune. Membrii unei societăţi au obligaţia să accepte unele constrîngeri pentru a nu declanşa prin nesupunere necugetată, şi în dorinţa de a îndrepta o injustiţie minoră, prăbuşirea statului şi ruperea tuturor relaţiilor sociale. Experienţa dovedeşte că omul poate suporta foarte mult în dorinţa de a fi liniştit, din comoditate, obişnuinţă sau teamă faţă de consecinţe neprevăzute, ba chiar şi din considerente religioase. Tot experienţa ne învaţă că atîta timp cît deficienţele unei organizări statale îmbracă forme acute, încît şi cel mai mărginit om ar putea să-şi dea seama de carenţele devenite cronice, este mai recomandabilă o corectare prin adoptarea de modificări în cadrul existent, decît oprirea întregului angrenaj în scopul orientării mecanismului organizatoric într-o cu totul altă direcţie. Suveranii îşi pot continua acţiunile nedrepte pentru că ei ştiu din experienţă că cel care a cedat unul din drepturile *fundamentale* rabdă şi va răbda, pentru că se simte lipsit de apărare faţă de suveranul atotputernic, ceea ce un om liber nu admite. Semenii săi, la fel de înjosiţi, rabdă din teamă sau prejudecată şi nu sînt nici ei capabili să acţioneze pentru eliberare. În această situaţie individul decade treptat pînă şi în ochii proprii, îşi reneagă raţiunea sau nu mai are încredere în puterea ei de judecată ; el e singur, pentru că în jurul său nu are pe nimeni care să-l înţeleagă. Dacă îşi cunosc interesele, nici cei mai aprigi suverani nu înăbuşesc cu totul scînteia divină a raţiunii, care deosebeşte pe om de lucrurile neînsufleţite şi de animalele de povară. Dintre toţi oprimatorii Europei, doar mai-marii Poloniei au dus atît de departe necugetarea şi barbaria încît au distrus la iobagii lor şi ultima fărîmă de gîndire. Ei sînt acum cei care suportă consecinţele ; supuşii lor nu produc nici măcar zece la sută din agoniseala, pe care un ţăran liber, mulţumit şi stăpîn pe propria sa judecată, ar

fi dat-o cu uşurinţă. Astfel cei mari, lipsiţi de aportul maselor, ajung ţinta batjocurii vecinilor, în timp ce secretul tuturor asupritorilor constă tocmai în faptul că permit supuşilor utilizarea forţelor spirituale în scopul satisfacerii cerinţelor lor, a stăpînitorilor.

Dincolo de acest cadru, opreliştile de tot felul, îndemnul de a irosi timpul liber cu tot felul de lucruri nefolositoare, teama provocată de ameninţările cu nenumărate superstiţii, înnegurează mintea bieţilor oameni. În cazul cînd un suveran se pricepe să separe esenţialul de neesenţial şi să ofere supuşilor nu doar distracţii, ci şi hrană, această politică nefericită tribulează între propriile inconsecvenţe atît timp cît acţionează forţa de inerţie. Dacă nu e capabilă să asigure minimul necesar traiului, opresiunea va fi resimţită cu intensitate sporită, pînă va ajunge de nesuportat, determinîndu-l pe cel oprimat să încerce o ieşire, chiar cu sacrificiul vieţii. Devenită unanimă, această hotărîre îl va impulsiona pe cel asuprit care asemeni lui Camille Desmoulins [40] va exclama : „Domnilor, îmi vîr singur gîtul în ştreang ! Ştiu că voi fi spînzurat pentru îndemnul acesta, totuşi vă conjur : Puneţi mîna pe arme !".

Buffon [41] explică forţa de respingere în fizică în felul următor : „Această forţă intră în acţiune cînd particulele de materie, care se atrag reciproc atît timp cît se află la o anumită distanţă unele de altele, se apropie prea mult în interiorul cîmpului de atracţie, producînd un dezechilibru. Particulele se vor respinge cu o forţă egală celei de atracţie." Cred că situaţia este aceeaşi şi în domeniul moralei. Există un spaţiu în interiorul căruia puterea suveranului nu trebuie să se facă simţită, invadînd cu autoritatea sa acest teritoriu. Acţiunea sa va fi negativă chiar dacă anterior a fost considerată ca pozitivă. Scînteia care se stinge la atingerea cu o substanţă identică în compoziţie poate declanşa un incendiu, dacă se ciocneşte de materiale inflamabile ; acestea însă, în anumite condiţii, se pot aprinde, chiar şi fără scînteia incendiară. Îmi amintesc de un pasaj

[40] Desmoulins, Benoit Camille (1760—1794), revoluţionar francez şi avocat.

[41] Buffon, George Louis Leclerc (1707—1788), naturalist francez.

din scrierile cardinalului Retz [42], unde spune că pentru izbucnirea unei revoluții e suficient doar să fii convins că e foarte ușor să o declanșezi[43].

Cîtă fierbere și cîtă frămîntare nu presupune o asemenea stare de spirit ! Cît a îndurat un popor pînă să ajungă la disperare și să aleagă această cale ! În asemenea clipe se dau uitării toate neajunsurile, pentru evitarea cărora s-a hotărît unirea într-un stat, supunerea față de legi și suveran. Nenorocirile clipei de față șterg din amintire pe cele ale trecutului. Fiecare vrea să obțină dreptatea prin folosirea forței, luptele între părțile adverse izbucnesc. Neajunsurile unei constituții pot fi îndepărtate însă și fără asemenea zguduiri năprasnice, dacă se recurge din timp la mijloace eficiente de îndreptare, imprimîndu-se treptat direcția necesară pentru atingerea scopului final, care este desăvîrșirea morală. Regii prevăzători acordă o permanentă atenție perfecționării legislației și acordă noilor hotărîri valabilitatea de lege, pentru a servi unor urmași, nu atît de capabili, în acțiunea de consolidare a noțiunii de dreptate în rîndul maselor. În statele conduse după acest sistem înțelept se dezvoltă forțe din ce în ce mai independente de puterea suverană, diferitele clase sociale avînd posibilitatea de afirmare a drepturilor acordate prin lege. Bunăstarea, această urmare firească a unei politici înțelepte, le dă puterea și curajul de a se opune oricărei încercări de încălcare a drepturilor. Statele generale și municipalitățile își desfășoară activitatea într-un domeniu de interes local. Încet dar sigur se schimbă astfel constituția spre folosul tuturor. În Prusia, modificările aduse de fostul rege [44] și de cel actual [45] cunosc acest curs pozitiv. Presupun că aceasta este motivul pentru care acolo nu există pericolul unei revoluții.

Îți împărtășesc aceste gînduri care mă frămîntă de cînd mă aflu la Lüttich. Nu vreau să aplic principiile enunțate

---

[42] Gondi, Jean François Paul (1614—1679), cardinal de Retz, unul din conducătorii Frondei (1648—1653), acțiune politică îndreptată în contra cardinalului Mazarin.

[43] Pasajul apare în Memoriile cardinalului de Retz.

[44] Friedrich al II-lea (1712—1786), din 1740 rege al Prusiei.

[45] Friedrich Wilhelm al II-lea (1744—1797), din 1786 rege al Prusiei.

la acest caz şi nici să condamn pe nimeni. Pentru asemenea acţiuni ar trebui să fiu la curent cu secretele cabinetelor ministeriale şi să ştiu totul, asemenea iniţiaţilor preoţi ale misterelor eleusine [46]. Cauzele acţiunilor nu le cunoaştem noi profanii ! Cu toate că ele ne preocupă în cea mai mare măsură, rămîn totuşi zăvorîte în tăcerea adîncă şi doar deciziile ne sînt aduse la cunoştinţă cu multă zarvă. Este exact modul de a proceda al oracolului din Delfi !

Judecînd în linişte tot ce am scris, constat că e foarte greu să apreciezi, atunci cînd nu eşti obişnuit să dai decizii sau să construieşti afirmaţii pe un fundament inconsistent. Cel mai virtuos democrat şi autocratul cel mai autoritar vorbesc astăzi în termeni *identici*. Amîndoi folosesc cuvintele : salvarea statului, justiţie şi lege : amîndoi invocă contracte sociale inviolabile, amîndoi sînt convinşi că trebuie să încerce totul cînd e vorba de păstrarea intereselor, dar nu recunosc făţiş acest motiv. Cred că la baza afirmaţiilor e destul adevăr, dar şi neadevăr. Dreptatea, dar şi nedreptatea e de partea amîndurora. Un stat nu poate dăinui dacă fiecare îşi face singur dreptate. Această maximă e perfect adevărată, dar tot atît de just este şi aforismul democraţilor : un stat nu poate exista dacă celor oprimaţi nu li se face dreptate. Împotrivirea faţă de voinţa suveranului e categorisită drept revoltă ; abuzul de putere reprezintă însă culpa cea mai gravă, date fiind consecinţele nefaste pentru stat şi pentru moralitatea supuşilor, care văd nesocotită încrederea acordată celui ce urma să ducă la bun sfîrşit promisiunile asumate. Un spirit turbulent poate folosi drept pretext încălcarea drepturilor cetăţeneşti pentru a dezlănţui o revoltă, atunci cînd intenţionează să-şi realizeze pe această cale ambiţiile personale. Domnitorul absolut poate invoca raţiuni de stat pentru a nu da urmare cererilor îndreptăţite ale poporului şi acuză poporul de trădare, dacă continuă să insiste asupra drepturilor sale recunoscute. În cadrul monarhiilor ereditare regele are puterea, atunci cînd supuşii nu mai vor să-i dea ascultare, să-i declare răzvrătiţi şi sperjuri în virtutea dreptului său ereditar şi să-i

[46] Mistere celebrate în oraşul Eleusis (în apropiere de Atena) spre cinstirea zeiţei Ceres.

readucă cu forța la supunere. La rîndul lor, protestatarii vor invoca principala condiție a contractului social aflat la temelia sistemului ereditar : regele să fie cel mai bun și mai înțelept în statul pe care îl conduce. Dacă se dovedește în decursul timpului și al generațiilor ce se perindă că supușii au ajuns mai înțelepți decît regele, a cărui capacitate spirituală și afectivă a scăzut, dacă supușii nu mai sînt săraci cu duhul, cum erau odinioară strămoșii lor, mă întreb atunci dacă acel contract social încheiat în timpuri îndepărtate îi mai poate obliga la supunere ? Politica, ca oricare altă știință, își are antinomiile proprii. Nu există nimic *absolut, pozitiv* și *necondiționat*. Percepem doar formele condiționate ale absolutului, forme care se modifică necontenit în funcție de loc și timp. Filozofia ar trebui să critice naivitatea celor care consideră relațiile cele mai primitive drept norme imuabile. O simplă privire retrospectivă e suficientă pentru a ne convinge de valoarea relativă a lucrurilor și evenimentelor.

Omul este apt să-și înțeleagă semenul pentru că natura umană constituie trăsătura definitorie a speciei. Senzațiile percepute se ascamănă între ele și, independent de existența obiectivă, omul are capacitatea, comună tuturor, de a deosebi binele de rău, dreptatea de nedreptate, plăcutul de neplăcut, frumosul de urît, ca urmare firească a modificărilor petrecute în conștiința sa. Dar care impresii anume declanșează un sentiment sau altul, ei bine, aceasta depinde de organizarea socială, de educație, în bună parte de obișnuință. Diversitatea de sentimente și de opinii nu poate fi adusă la un numitor comun. Problema dacă aceste diferențieri se pot anihila sau nu îmi pare a fi de maximă importanță. La prima vedere s-ar părea că identitatea de opinie, recunoașterea de către toți a unei singure voințe supreme și a unei singure legi morale, care să reglementeze mersul lumii și pe cel al fiecărui individ, ar reprezenta un înalt grad de perfecțiune.

Drumul cel mai scurt către o asemenea uniformitate a fost descoperit de cei care sînt de părere că au izbutit să contopească într-o armonie desăvîrșită credința în infailibilitatea suveranului absolut cu originea divină a acestuia, aflîndu-se astfel în contradicție flagrantă cu rațiunea iscoditoare a secolului nostru. Puterea unei singure voințe, a

unei singure raţiuni şi a unei singure valori morale, faţă de care rezistenţa era socotită drept nebunie, pretenţia de a contesta, drept prostie, şi negarea originii divine, drept blasfemie, a fost capabilă să subjuge spiritele şi să-şi atingă scopul, acel scop spre care tind suveranii absoluţi întotdeauna, chiar dacă ar fi exilaţi pe o planetă minusculă, anume : subjugarea a mii sau milioane de oameni raţionali şi stăpînirea a tot ce creşte şi înfloreşte pe acest pămînt. Această putere s-a dezvoltat în mod haotic. Regii s-au bucurat asemenea zeilor de existenţa clipei şi nu s-au gîndit la ziua de mîine. Sistemul s-a cristalizat tîrziu, mult după dispariţia credinţei, unicul şi firavul susţinător pe care îl mai avea regalitatea în faţa supuşilor din ce în ce mai greu de convins. În Europa, noua teocraţie s-a prăbuşit în favoarea constituţiei. Singurul sprijin al teocraţiei, credinţa, a fost nesocotită în primul rînd de beneficiarii acestui sistem, de regi. De cînd s-a destrămat credinţa în infailibilitatea regilor au dispărut şi posibilităţile de realizare a unei monarhii universale. Raţiunea încearcă o unire a oamenilor cu ajutorul sistemului opus, sistemul republican, în speranţa că omenirea va aproba fără ezitare toate principiile unei asemenea uniuni. Urmările unei astfel de organizări nu au fost probabil analizate de nimeni. O uniformitate totală în aplicarea practică a principiilor duce la unilateralitate şi îngustarea ariei noţiunilor, asupra cărora oamenii s-au fixat de mult, dar al căror conţinut diferă în funcţie de obişnuinţă sau modul de viaţă. Un mecanism politic unic ar imprima o mişcare cu precizie de automat, care nu corespunde cu modul dezvoltării forţelor noastre spirituale. Cu cît sînt mai pregnante şi mai evidente diferenţele în felul de a gîndi al oamenilor, cu atît mai bogată va fi corelaţia de idei. O mare parte a bogăţiei spirituale s-ar pierde definitiv pentru secolul care ar tinde să uniformizeze modul de gîndire. Forţele noastre spirituale au nevoie pentru dezvoltarea lor de condiţii diferite. Odată neglijate sau puse să lucreze în ritm încetinit, se vor irosi din lipsă de activitate. Absenţa unei spontaneităţi în acţiune împietează asupra capacităţii de a judeca. Măreţia raţiunii se făureşte în disputa dintre forţe şi concepţii opuse şi tot raţiunea asigură supremaţia moralei, a acestei gingaşe flori a spiritului uman. Şlefuind contrastele, se oferă într-adevăr mai multe

puncte de contact spre uniformizare și o determinare unică. Ce se mai alege în acest caz de splendida teorie a lui Lactantius [47] despre lupta omului împotriva unei soarte potrivnice ?

În momentul în care nu mai facem deosebiri, am ajuns la limita cunoașterii. Unde nu există trăsături caracteristice nu se pot obține elemente distinctive pentru a da varietate creațiilor spirituale. Diferențierile reprezintă o condiție fără de care nu se poate ajunge la o dezvoltare deplină a talentului. Repartizarea egală a forțelor înseamnă totodată menținerea în mediocritate. O singură lege pentru întreaga omenire, lege care ne-ar elibera de jugul pasiunilor și implicit de acțiunile nefaste ale bunului plac al celui puternic, stabilind o unică orientare către desăvîrșirea morală, și-ar greși ținta. De ce folos ne-ar mai fi libertatea în scopul desăvîrșirii morale dacă ne lipsește imboldul de a ne desăvîrși ? Această năzuință însă nu va putea să ne-o răpească nimeni, cel puțin în lumea pe care o cunoaștem ! Atîta timp cît, din treizeci în treizeci de ani, se perindă o nouă generație, întinerind neamul omenesc prin reparcurgerea drumului de la încolțirea vegetativă la senzualitatea animalică, și de aici la formarea fizică și morală, litera moartă a codicelor, formulele și concluziile nu vor înăbuși nicicînd imboldul atotputernic de a cerceta lucrurile prin strădanie proprie și de a se ridica prin experiență la treapta înaltă a înțelepciunii. În inimile tinere pulsează un sînge fierbinte care îndeamnă spre acțiune, independent de voința individuală. Acest impuls nu poate fi stăpînit, nici temperat ; rezistența unei alte forțe, exterioare lui, îl face mai impetuos și doar o altă individualitate îi poate pune opreliști, creînd astfel conștiința unor drepturi reciproce. Rațiunea aflată în dezvoltare nu poate ține în frîu această pornire spre acțiune. Victoria rațiunii ar însemna distrugerea ei, dar viața îi dă prin fiecare părticică a corpului uman noi impulsuri. De aceea, neamul omenesc tribulează între lege și arbitrar. Chiar dacă la oamenii excepționali rațiunea și impulsul spre acțiune se află într-o relație de perfectă armonie, aceste forțe vor acționa pe rînd, ridicînd astfel pe omul înzestrat în ochii mulțimilor. Forța

[47] Lactantius, Firmianus (mort după 317), scriitor latin.

motrice și cea de rezistență se opun și în natură, într-o veșnică vrăjmășie. Obținînd pe rînd victoria, ele întruchipează mișcarea plină de armonie a sferelor cerești, distrug și creează din nou, întinerind natura prin această mișcare perpetuă, care nu va înceta niciclnd, pentru ca lumea noastră să nu se oprească într-o încremenire de moarte!

Spectacolul încleștării forțelor este impresionant și sublim, chiar și atunci cînd efectele sînt distrugătoare. În erupcrea vulcanului Vezuviu, în furtuna cea mai cumplită, admirăm libertatea nestăvilită a naturii. Nu sîntem cu nimic răspunzători, atunci cînd norii de furtună se ciocnesc în atmosferă, amenințînd pămîntul cu furia lor, și nici dacă în pîntecul muntelui se formează vaporii care vor face drum spre lava incandescentă. Trăim timpuri fericite, cînd ne-am vindecat de superstiția că asemenea fenomene sînt manifestări ale mîniei divine. Știm că în Calabria este pace și liniște, chiar dacă Mongibello[48] dă semne de neliniște. Așteptăm ploaia cu tunete și fulgere ca să prospere semănăturile, chiar dacă se întîmplă să fie lovită de trăsnet o așezare sau un om, și chiar dacă grindina ar putea să distrugă holdele. În domeniul moral, furtunile se manifestă cu aceeași intensitate, atît doar că rațiunea și pasiunile sînt mai elastice decît praful de pușcă sau electricitatea. Dezlănțuirile furibunde ale războiului au totuși meritul de a tempera atmosfera politică, așa cum furtunile distrugătoare înviorează pămîntul. Dacă însă rațiunea declanșează explozii doar pentru a produce un fum înecăcios, care înnegurează sufletul unui întreg popor, atunci e mai bine ca asemenea distracții să aibă loc sub forma unor focuri de artificii pentru amatorii de asemenea spectacole. Da, cine știe, poate că și un asemenea *caput mortum*[49] e folositor la ceva. Poate că trebuie înțeleasă atitudinea de a privi ca la un spectacol evenimentele al căror curs nu-l poți schimba. Poate să ne jignească oare această indiferență aparentă? Nu e cazul! Nici Heraclit, cel care plînge necontenit, și nici Democrit, înțeleptul din Abdera, care rîde de tot și de toate, nu pot schimba nimic, dat fiind comportamentul nostru care se bazează pe un anumit mod care a devenit

[48] Vulcan în Calabria.
[49] Nume dat în Evul Mediu reziduurilor din vasele de distilat.

cu timpul obișnuință. De ce ne impresionează descrierea nefericirilor, pe care un scriitor le rezervă eroului său, și de ce nu plîngem, cînd citim în ziare cifrele impresionante la care se ridică numărul morților dintr-o bătălie, al nefericiților pieriți odată cu vasul explodat sau al răniților stinși în spitalele de campanie, jertfiți cu toții pentru satisfacerea ambițiilor nu știu cui ? Poate e mai ușor să te identifici cu o singură persoană ! Dacă am participa efectiv ori de cîte ori întîlnim suferința la semenul nostru, atunci nu numai asemenea întîmplări ne-ar stoarce lacrimi, ci am descoperi în fiecare întîmplare o fațetă tristă și am transforma pînă și cele mai neînsemnate subiecte în romane de factură tragică.

Dar să mă reîntorc la Lüttich ! În ultima zi am admirat orașul de pe înălțimea cetății. La vest, malul rîului formează un cot, iar localitatea e situată între rîu și peretele de stîncă. Plopii, care tivesc drumul ce duce spre cetate erau atît de încărcați de floare încît păreau înfrunziți. Cetatea nu e prea mare, dar pare foarte solidă mai ales de cînd în jur au fost săpate șanțuri. Trupele prusace au ocupat cetatea și barierele exterioare ; în oraș însă porțile sînt păzite și de trupele din Lüttich. De la înălțimea unui bastion am contemplat mica lume a orașului, aflat la picioarele noastre. Rîul Maas își unduiește alunecarea prin văi, parcurgînd un drum cu adevărat romantic, cînd ascuns de umbre, cînd luminat de razele soarelui. Cît cuprinzi cu ochii, malurile par străpunse de aracii din culturile de hamei ; ne aflăm doar într-o binecunoscută regiune producătoare de bere, băutură pe care locuitorii de aici obișnuiesc să o condimenteze din belșug cu această plantă. Viile din jurul orașului nu dau vinuri celebre, totuși în Lüttich se cumpără șampanie și vin de Burgundia la prețuri foarte avantajoase, fapt pentru care răuvoitorii afirmă că nu transportul ieftin pe calea apei determină prețul atît de favorabil, ci locuitorii, care posedă știința secretă de a transforma licoarea viilor proprii în vestitele vinuri franceze. Mai există și alte posibilități de a profita de vecinătatea Franței : cărțile din librării sînt franțuzești, fiind tipărite în mod clandestin, dar cu mult mai mult talent decît în cazul șampaniei. Cele mai noi cărți franceze se retipăresc în Lüttich, imediat după apariția lor în Franța, și se vînd

în locul ediţiilor originale pînă în Ţările de Jos şi Germania. Această ramură de activitate, atît de prosperă, asigură traiul multor tipografi şi desenatori. Cauzele *deşteptării* celor din Lüttich sînt destul de limpezi, avînd în vedere că produsele literare locale sînt, judecînd după almanahul lor, mai slăbuţe.

Am coborît, nu fără părere de rău, prin oraşul cu străzile murdare şi înguste. În drum am trecut prin faţa unei case arătoase, sediul societăţii literare, unde, după cum mi s-a povestit, s-ar fi discutat pentru prima oară ştirile despre situaţia internă dificilă a statului episcopal. Sînt sigur că au fost în joc atunci şi multe ambiţii personale. Tot ce ştiu din întreaga poveste mă ajută să-mi lămuresc cauzele, aparent minore, ale transformărilor din Atena şi Roma antică ; astfel am învăţat că trebuie să facem deosebiri între asemenea motive minore şi cauza generală, comună întregii colectivităţi, singura capabilă să declanşeze revoluţii. Situaţia extrem de critică a celor din Lüttich ar fi cu mult mai gravă, dacă nevoia de schimbare şi convingerea fermă că povara nu mai e de suportat nu i-ar uni pe toţi în scopul realizării unui ideal comun, dacă spiritul de clan şi ura ar fi unicul motor al acestei mişcări. Soarta oraşului Lüttich e strîns legată de Germania ; iată motivul pentru care ea nu va putea fi convinsă să renunţe la această alianţă ; interesul vecinilor le dictează să nu lase acest oraş să lupte singur pentru cauza sa. Bastionul de unde am privit oraşul era mult prea sus şi de aceea mi-au scăpat amănuntele. Linia orizontului era atît de departe încît lucrurile mărunte au rămas neobservate. Jos, în oraş, lucrurile stau altfel : tot ce părea, văzut de sus, limpede şi strălucitor, frumoasele noţiuni despre drepturile omului, dezvoltarea spirituală şi desăvîrşirea morală se estompează aici, din pricina micilor interese şi preocupări ale furnicarului de oameni. „Cum ! Soldaţii străini nu îţi amintesc..." Ce să-mi amintească ? Nu cred că se află în oraş din generozitatea celui puternic faţă de cel slab ! Ca să nu mai vorbim despre ciudata dragoste de libertate a unui rege care apără un popor de exagerările unui alt suveran ! Sau despre patriotismul unui corp electoral, care încearcă să preîntîmpine desprinderea din sistemul de stat german a unor oameni îndîrjiţi din pricina unei sentinţe nedrepte, care şi-ar căuta mai de-

grabă salvarea în revoluția instaurată la vecini ! Poate că există temeiuri pentru o politică clarvăzătoare, preocupată de viitorul orașului ? Poate că înlănțuirea evenimentelor din Europa vor veni în ajutorul Brabantului pentru a-i consolida independența și, prin unirea cu Lüttich, să-l facă mai puternic. Dar cine știe ce înlesniri comerciale și ce teritorii se vor cere în schimb ! Cred că aceste presupuneri sînt cele mai apropiate de realitate și, privite din punctul de vedere al omului de stat, mai acceptabile decît entuziasmul pentru libertățile democratice.

Interesele personale ale unei curți pot duce uneori la favorizarea partidei poporului, în timp ce instinctul de conservare dictează altei curți domnitoare un cu totul alt drum. Orice îngrădire a privilegiilor unui prinț al bisericii, orice avantaj obținut de starea a treia, orice cale prin care acesta va încerca să se apropie de poziția clerului sau a nobililor va zgudui din temelii legile statelor, bazate pe sistemul electiv. Dacă presupunem că populația din Lüttich s-a abătut de la formele legale, declarînd cu de la sine putere drept ilegal edictul din 1684, numindu-și în entuziasmul unei clipe pe noii magistrați, atunci ilegalitatea procedurii va duce ea singură la anularea hotărîrilor acolo unde forma este totul. Cabinetul ministerial prusac pare să fi recunoscut acest punct de vedere, dar, nevoind să rupă relațiile cu prinții germani și nici să se dezică de Lüttich, pe care l-a apărat pînă nu demult, își retrage trupele, lăsînd în sarcina prinților renani aducerea la îndeplinire a decretului tribunalului din Wetzlar. Cheltuielile pentru executarea forțată a deciziei necesită un corp de armată și se ridică la sume considerabile, care vor încărca cu noi datorii locuitorii episcopatului, cu toate că regele, în mărinimia sa, a renunțat la acești bani, care se ridică la o mie trei sute de taleri pe zi fără a socoti cheltuielile cu staționarea trupelor.

Mă tem că vor urma conflicte grave. Mă doare inima cînd mă gîndesc că acest ținut frumos și înfloritor va fi bîntuit de neajunsurile provocate de trecerea trupelor, neajunsuri mult mai greu de suportat decît nedreptatea

suferită. Judecata îmi spune că, indiferent de partea cui va înclina balanța justiției, decizia nu va duce la mulțumirea nici a locuitorilor și nici a episcopului. Filozofia, care cîntărește cu propria-i balanță, consideră că viața oamenilor e mai valoroasă decît soluționarea unei probleme de drept. Se vor cutremura oare spiritele cucernice din pricina sîngelui vărsat pentru niște motive atît de neînsemnate ? Politica, mînată de ambiții și interese, va învrăjbi cele două partide și le va determina să nu cedeze chiar dacă va curge sînge nevinovat. Sărmani oameni, în numele vostru și invocînd filozofia, religia și rațiunea, dar neținînd seama de bunurile, viețile și idealurile voastre, taberele se vor încăiera din încăpățînare !

Populația din Lüttich pregătește cu îndîrjire apărarea orașului. Se arborează cocarda neagră, verde și roșie ; oamenii încearcă să se îmbărbăteze reciproc cu afirmația că regele Prusiei nu va retrage odată cu trupele și sprijinul său. Primarul, de Fabry, un bătrîn de 70 de ani, despre a cărui cinste și capacitate nu se îndoiește nimeni, lucrează neobosit, pentru a face în aceste timpuri grele tot ce e posibil spre folosul cetățenilor. Sarcina sa nu e deloc ușoară, ținînd seama de atmosfera incendiară care domnește în oraș și de perspectivele nesigure pentru viitor. Excesele mulțimii întărîtate, care confundă libertatea cu dezmățul, pot îmbrăca forme neprevăzute. În timpul mișcărilor din 7 octombrie un tînăr voluntar și-a pierdut viața, iar mulțimea a silit pe magistrat să împartă în fața bisericii Sf. Cristof întreaga valoare a unei donații modeste, care în mod obișnuit se distribuia anual. Aceste puține exemple dovedesc că există temeiuri de îngrijorare atunci cînd mulțimea învață mai repede mînuirea forței decît respectarea legalității.

Cu excepția accidentului mortal amintit, se pare că soarta l-a lovit și pe comandantul armatelor prusace [49], al cărui cal a alunecat în timpul marșului de la Lüttich spre Maastricht pe zăpada sub care se afla un strat de gheață și s-a rostogolit de două ori, rupînd piciorul călărețului.

[49] Schlieffen.

Accidentul, supărător și din cauza întîrzierilor pe care le-a pricinuit, ar fi putut avea urmări tragice. Însă generalul, deși bolnav, și-a continuat munca, învingînd boala cu ajutorul spiritului său înclinat spre filozofie și a felului său vesel.

L-am revăzut aici. Dintre toate sentimentele caracteristice demnității umane există unul mai presus de recunoștință, dar pe care nu vreau să-l denumesc...

CUPRINS

Prefață ... 5

Scrieri filozofice și politice ... 13

Arta și epoca ... 14

Influența politicii asupra fericirii oamenilor ... 26

Revoluția din Mainz ... 50

Schițe pariziene ... 98

Relatări ale călătorilor ... 141

Împreună cu James Cook în jurul lumii ... 142

Călătorie pe Rinul Inferior ... 211

Lector: ONDINE-CRISTINA DĂSCĂLIȚA
Tehnoredactor: VICTOR MAȘEK

*

Bun de tipar: 16.10.1980. Coli tipar: 16,5.

*

Comanda nr. 356
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii",
București, — Piața Scînteii nr. 1
Republica Socialistă România

CLUB COLECȚIA Povestiri ȘTIINȚIFICO-FANTASTICE

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

AVENTURA

SCORPIONUL

COLECȚIA SFINX

fondată în 1895 bpt serie nouă

COLECȚIA SFINX